

Lastepärimus muutuv ühiskonnas

ARS MUSICAE POPULARIS 15

**Eesti Kirjandusmuuseum
etnomusikoloogia osakond**

**Lastepärimus muutavas
ühiskonnas**

Anu Vissel

Tartu 2004

Toimetajad Mare Kõiva, Martin Boiko, Eda Kalmre, Tõnu Seilenthal
Keeletoimetajad Viire Villandi, Edna Tuvi
Korrektuur Edna Tuvi
Küljendus Andres Kuperjanov
Kaanekujundus Andres Kuperjanov, Kärt Summatavet
Tõlked Kait Tamm, Kristin Kuutma, Vladimir Danilov
Noodigraafika Edna Tuvi

Väljaanne on seotud ETF grandiga 5119 ja sihtfinantseeritava
teadusteemaga 0032159s02

© Eesti Kirjandusmuuseumi etnomusikoloogia osakond
© Anu Vissel

ISBN 9985-867-98-X
ISSN 1406-488X

Artiklite nimekiri

1. Estonian Herding Songs from the Perspective of Ethnic Relations. – *Traditional Music in Baltic Countries*. Ed. Martin Boiko. *World of Music*, vol. 44 (3) 2002. Berlin: Verlag Wissenschaft und Bildung. Pp. 79–105.
2. Колыбельные песни для детей эпохи меди. – *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum. 7.–13.8.2000 Tartu Pars VII. Dissertationes sectinonum: Folkloristica & Ethnologia*. Redegit: Tõnu Seilenthal. Curaverunt: Anu Nurk, Triinu Palo. Tartu 2001. C. 304–313.
3. Vanamees ja valge tuvi. – *Kuuldust-nähtust. Tänapäeva folkloorist IV*. Toim Eda Kalmre. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum 1999. Lk 167–200.
4. Eestlaste kiigekultuur enne ja nüüd. – *Mäetagused* 21. Toim Mare Kõiva, Andres Kuperjanov. Tartu 2003. Lk 7–84 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr21/kiiga.htm> – 24.08.2004).
5. Meedia kui mängude vahendaja ja uute mängude allikas. – *Meedia. Folkloor. Mütoloogia. Tänapäeva folkloorist III*. Toim Mare Kõiva. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi rahvausundi töörühm 2000. Lk 64–98.

Sisukord

Sissejuhatus	8
1. Vanus, sugu, laps sotsiaalsel taustal.....	8
2. Üldisi kujutlusi lapsest keskajast tänapäevani.....	10
3. Lastepärimuse mõiste.....	12
4. Lastefolkloori uurimisest.....	15
5. Materjal ja meetod.....	20
6. Uurimisobjekt ja eesmärk.....	22
Ülevaade artiklitest	23
1. Karjasetraditsioon – lahutamatu osa agraarühiskonna lapsepõlvest, osa unustatud lastepärimusest (<i>Estonian Herding Songs from the Perspective of Ethnic Relations</i>)	23
2. Lapsevanemate uuenenud laulupärimus (КОЛЫБЕЛЬНЫЕ ПЕСНИ для детей эпохи меди)	28
3. Traditsioonis omaks võetud rahvusvaheline pärimus (<i>Vanamees ja valge tuvi</i>)	30
4. Meelelahutuseks taandunud rituaalne tegevus (<i>Eestlaste kiigekultuur enne ja nüüd</i>)	32
5. Meedia lastefolkloori kujundajana (<i>Meedia kui mängude vahendaja ja uute mängude allikas</i>)	34
Kokkuvõte	36
Kirjandus	39
Artiklid	49
1. Estonian Herding Songs from the Perspective of Ethnic Relations. – <i>Traditional Music in Baltic Countries</i> . Ed. Martin Boiko. <i>World of Music</i> , vol. 44 (3) 2002. Berlin: Verlag Wissenschaft und Bildung. Pp. 79–105.	49
2. КОЛЫБЕЛЬНЫЕ песни для детей эпохи меди. – <i>Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum. 7.–13.8.2000 Tartu Pars VII. Dissertationes sectinonum: Folkloristica & Ethnologia</i> . Redegit: Tõnu Seilenthal. Curaverunt: Anu Nurk, Triinu Palo. Tartu 2001. C. 304–313.	76
3. Vanamees ja valge tuvi. – <i>Kuuldust-nähtust. Tänapäeva folkloorist</i> IV. Toim Eda Kalmre. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum 1999. Lk 167–200.	88
4. Eestlaste kiigekultuur enne ja nüüd. – <i>Mäetagused</i> 21. Toim Mare Kõiva, Andres Kuperjanov. Tartu 2003. Lk 7–84 (http://www.folklore.ee/tagused/nr21/kiiga.htm – 24.08.2004).	115
5. Meedia kui mängude vahendaja ja uute mängude allikas. – <i>Meedia. Folkloor. Mütoloogia. Tänapäeva folkloorist</i> III. Toim Mare Kõiva. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi rahvausundi töörühm 2000. Lk 64–98.	179

Children’s Lore in the Changing World (Overview)	206
1. Age, gender, child in social context.....	206
2. General perceptions of children from the Middle Ages to present day	209
3. On the study of children’s lore	212
4. The concept of children’s lore	215
5. Source material and methods	217
6. Research object and goals	219
Overview of articles	220
1. Herding tradition – an inherent part of childhood in the agrarian society, a part of earlier children’s lore, by now abandoned.	220
2. Renewed songlore of parents	222
3. International lore in the Estonian tradition	224
4. Ritual activities reduced to entertainment	225
5. Media as reorganiser of kid lore	227
Conclusion	229

Sissejuhatus

1. Vanus, sugu, laps sotsiaalsel taustal

Uuritava inimese, ükskõik, kas siis objekti või subjekti staatuses, vanus on oluline kategooria paljudes teadustes, nagu meditsiin, psühholoogia, pedagoogika, folkloristika, etnoloogia, antropoloogia jm. Kõigis ühiskondades tehakse vahet erinevate eluperioodide vahel. Sotsialiseerimisprotsessis liigub inimene vanuse kasvades ühest sotsiaalsest staatusest teise, omandades uue seisundi, õigused ja kohustused. Inimese eluiga on jaotatud mitmeti. Kõige lihtsama jaotuse korral on tegemist kahe perioodiga: lapsepõlv ja täisiga. Detailsema jaotuse puhul eristub viis perioodi: lapsepõlv, noorukiiga, noorus, täisiga ja vanuriiga. Antropoloog Colin Turnbull on viimast iseloomustanud järgmiselt: 1) lapsepõlv – sõltumine teistest, ühiskonnas kehtivate kultuurikategooriate kiire omandamine; 2) noorukiiga – periood, mis jääb lapsepõlve ja formaalse täisea vahele. Sel perioodil saavutatakse seksuaalne küpsus ning toimub pidev valmistumine sotsiaalse vastutuse võtmiseks; 3) noorus – noorukiea ja täiskasvanuea vahele jääv periood, mida iseloomustatakse sageli kui aega, mil omandatakse kõrgharidus (C. Turnbull mõonab, et see ei ole universaalne eluperiood); 4) täisiga, mis on täis vastutust, tööd ja rutiini; 5) vanurieas võivad ilmnedä füüsilised ja vaimsed defektid, see-eest on „süda ja hing“ suure kogemustepagasi tõttu vitaalsemad kui kunagi varem (Eriksen 2001: 136).

Inimese vananemine on ühtaegu nii bioloogiline kui ka sotsiaalselt konstrueeritud protsess. Vanus on ühiskonnaliikmete sotsiaalse eristamise ja klassifitseerimise üheks universaaliks. Last määratletakse kui inimest eas sündimisest sugulise küpsemise alguseni (11.–16. eluaastani) (EE 1990: 407). Lapsed kui ühiskonna noorimad ja madala sotsiaalse staatusega liikmed on vanemate ning kogu ühiskonna hoole ja eestkoste all. Mida nooremad on lapsed, seda rohkem vajavad nad vanemate hoolitsust, seda rohkem sõltuvad nad vanematest inimestest.

Enamikus ühiskondades tugevneb inimese sotsiaalne staatus vananemisel, sest vanuse kasvamisega kaasnevad põhjalikumad teadmised, suuremad kogemused ja arukamad otsustused (Eriksen 2001: 134). See seisukoht kehtib ka eesti varasema agraarühiskonna kohta. Noor abielupaar elas (tavaliselt) mehevanemate talus, pidi viimastele kuuletuma ja ootama aega, mil isa andis otsustamisõiguse majapidamises pojale. Ka siis, kui vanapere enam talutööd ei juhtinud, olid nad nii traditsiooni püsimise kontrollijaks kui ka argielu ja pühadekombestiku eksperdiks. Olukord muutus märgatavalt seoses urbaniseerumisega, mil noortel tekkis järjest rohkem võimalusi leida teenistust ja soetada omaette eluase.

Ühiskonnaliikmete staatus sõltub ka soost. Sugu määrab enamikus ühiskondades oma liikmete staatuse, tööjaotuse, rollid. Nagu mujal Euroo-

pas, oli ka Eesti talupojaühiskonnas mehel juhtiv roll – ta oli perekonna pea ja toitja, samas polnud talus võimalik hakkama saada ka naise tööta – toime tuli üksnes pere, kus olid olemas nii peremees kui ka perenaine, lesk pidi seetõttu kindlasti uuesti abielluma. Vanapoisid ja vanatüdrukud olid sunnitud jääma elama abielus õdede-vendade perede juurde.

Lastega tegelemine kuulus naiste kohustuste hulka. Sellega tuli hakkama saada muude koduste toimingute kõrval. Lapsed hakkasid varakult osalema pere töödes: vaatasid nooremate järele ja karjatasid loomi. Hiljem hakkasid poisid järk-järgult osalema meeste-, tüdrukud naistetöodes (Palli 1998: 400). Tütarde ja poegade vahel erilist vahet ei tehtud, kuigi perspektiivis oli teada, et pojad jäävad talu ja suurendavad talu vara (oma töö ja naise kaasavaraga), tütreid viivad abiellumisel vara talust välja. Kooliharidust eelistati anda poegadele rohkem. Tänapäeval on seevastu naiste haridustase meeste omast kõrgem.

Eesti folkloristikas ei ole eri vanuserühmade pärimust eraldi uuritud, kuigi sellealast materjali leidub paljudes folkloorizänrides, näiteks vanasõnad, mõistatused ning kalendri- ja peretavandid. Näib, et traditsiooniline jaotus jagas inimese elu nelja olulisemasse perioodi: lapspõlv, noorus, täiskasvanuiga ja vanadus. Kõige kontsentreeritumalt avalduvad rahva töökspidamised vanasõnades. Lihtsama jaotuse puhul vastandatakse neis last täiskasvanule, mõnikord esitatakse sama vastandus ka mõistepaari *noorvana* või *laps-mees* kaudu. Sellist jaotust peegeldavad järgmised vanasõnad. *Ära enne lapsekingi ära viska, kui jalg mehesaabast kanda jõuab* (tüüp 5579, 1 var). *Suule mees, kätele laps* (tüüp 10907, 2 var). *Kuidas sina vanematele, nõnda so lapsed sinule* (tüüp 13635, 1 var). Lapse ja täiskasvanu vahel on tehtud olulist vahet: täiskasvanu ja lapse maailm on kaks erinevat asja; laps ei tohi täiskasvanu tegemistesse ega jutule vahele segada, neid õpetada. *Muna on targem kui kana* (tüüp 6901, 105 var). *Muna pole targem kui kana* (6902, 11 var). *Muna õpetab kana* (tüüp 6903, 20 var). *Laps räägib siis, kui kana kuseb* (tüüp 5531, 40 var). Söögilaua ümber tohtisid istuda üksnes täiskasvanud, lapsed sõid seistes. Lapsi ei lubatud looma tapmist ega lapse sündimist vaatama, samuti ei usaldatud nende kätte leivategu ega hobuste söötmist jpm.

Elukaare kolmeline jaotus mõistatuses ja vanasõnades eraldab lapse, täiskasvanu ja vanuri. *Hommikul neljal jalal, päeva ajal kahel jalal, õhtul kolmel jalal?* (*Laps, täiskasvanu, vanur*) või: *Kolm kord saab inimest vaadatud: kui ilma sünnib, kui pruudiks saab ehk peiuks ja kui ää sureb* (tüüp 4280, 1 var). Sellise (mõttelise) jaotuse puhul kiputakse sageli võrdlema või võrdsustama äärmusi, s.o lapse- ja vanuripõlve – kumbki ei ole võrreldav täisjõus inimesega, lapsel on see veel ees, vanal möödab. *Inimene on kaks korda laps* (tüüp 2121, 4 var). *Vana inime ja hull laps on ühetaolise aruga* (tüüp 13400, 15 var).

Noorus kui lapse ja täiskasvanu vahele jääv iga on eesti rahvapärimuses enim tähelepanu all olnud. Nii nagu luterlikus kultuuriruumis üldse, arvati ka Eestis inimene täiskasvanute hulka pärast leeris käimist. Kristlik leer

on asendus tõenäoliselt kunagi kehtinud initsiatsiooniriitustele. Leeriskäinu polnud enam „karjalaps“, nüüd võis neiu osaleda mardiks ja kadriks käimisel, simmanitel, tüdrukute käsitööõhtutel, noormehed võisid minna ehale, tüdrukutel kõlbas ehalisi vastu võtta (Tedre 1998: 414; Värvi 1998: 382). Leeritatu võeti ka kaasa kaugemate sugulaste poole ja laadale. See iga andis vabadusi, mida lastel veel ei olnud ja abielurahval enam ei olnud.

Täisõigusliku kogukonna liikme staatuse sai agraarühiskonna inimene siiski pärast abiellumist, vallaliste sotsiaalne staatus oli tunduvalt madalam, vanatüdrukuid ja vanapoisse peeti veidriks. Abiellumist kui olulist muutust inimese sotsiaalses staatuses tõestab ka pikk ja keerukas pulmarituaal.

Peresiseses tööjaotuses oli oma roll ka vanadel inimestel, kes tegid kergemaid majapidamistöid: hoidsid korras ja valmistasid tarbeesemeid, abistasid pere ja loomade eest hoolitsemisel, vaatasid laste järele. Soolisusest tulenev tööjaotus toimus ka vanemate inimeste puhul: naised aitasid perenaist naistetöodes, mehed peremeest meestetöodes. Vananemisega käisid koos mõned muutused senistes soorollides. Mis puutub laste kasvatamisse, siis näivad vanad mehed olevat osaliselt üle võtnud nn naistetöö: et vanaemale jätkus kodutöid rohkem, oli tihti vanaisa see, kes pidi mudilaste järele vaatama. Muuseas, eeskätt rannikualadel ja saartel, kuid ka mujal Eestis on mängituslaule laulnud just vanaisad ja nende laulude tekstides peegeldub meeste omapärane kujundlik koomika, humoorikas suhe lastekasvatuse (nt *Sõit palgikoormal*).

Erinevate kumulatiivsete protsesside tulemusena need vanad majanduslikud, sotsiaalsed ja maailmavaatelised orientatsioonid nõrgenesid ja taandusid ning inimesed võtsid järk-järgult üle uued mudelid (Eisenstadt 1986 > vt Vunder 2003: 49). Tänapäev on eestlast ümbritsev sotsiaalmajanduslik keskkond hoopis teistsugune: muutunud on perestruktuur ja põlvkondade sidemed (Vissel 2000b: 9). Enamik tänapäeva peredest on lihtpered. Vanemate juurde jääb noor pere elama harva. Näiteks isegi Eesti kontekstis suhteliselt konservatiivses Kagu-Eestis elatakse vanematega koos vaid 13% peredest (Vissel 2002b: 108). Lapsed ei kasva enam vanemate kõrval. Nende õpetamisel ja kasvatamisel on pere funktsiooni oluliselt vähendanud lasteaiad ja koolid, vanurite puhulgi hakkavad üha enam esile tõusma päevahoid, sotsiaaltoetused, pansionaadid ja vanadepäevad.

2. Üldisi kujutlusi lapsest keskajast tänapäevani

Kirjalikus kultuuris on suhtumine lapsesse olnud ajaloo vältel eripalgeline: alaväärtustav, sentimentaalne, illusioone purustav, nende bioloogilisi, kultuurilisi ja sotsiaalseid suhteid uuriv. Lapsed hakkasid kirjanduse, filosoofia ja kunsti temaatikasse ilmuma 16.–18. sajandil. Tänapäevani tuntakse Pieter Bruegheli maali *Kinderspiele* aastast 1560, millel on kujutatud linnaväljakul mängivaid lapsi. Maalil näeb neid mängimas u 90 mängu,

millest rohkem kui 80 mängitakse tänapäevalgi (vt <http://www.khm.at/system2E.html?/staticE/page228.html>). Uurijate hinnanguil suhtuti keskajal lastesse ükskõiksemalt (lapsi suri palju, nendest loobumine ja nende loovutamise võõrastele oli üsna tavaline), kuid puudus suur lõhe täiskasvanute ja laste maailma vahel – lastel oli palju rohkem sissepääsu täiskasvanute maailma (Priimägi 1997: 158). Lapsi käsitleti kui väiksemõõdulisi täiskasvanuid, kes teadsid kõike ja olid kõike näinud.

Käsitlust lapsest muutis inglise uusaja filosoofi John Locke'i (1632–1704) õpetus, mille kohaselt sünnivad lapsed maailma puhta lehena (*tabula rasa*), kelle iseloomu vormivad edaspidine kogemus ja ümbritsev keskkond. Siitpeale sai ühiskonna ülesandeks rikkumata ja kaitsetust lapsest voorusliku kristlase ja kombeka inimese kasvatamine. Vanemad ja õpetajad olid Jumala ees vastutavad lapse hinge ja keha hoidjatena. Senise arusaamise „väikesest vanainimesest“ vahetas välja äratundmine, et laps ei ole täiskasvanueluks valmis ning vajab erikohtlemist ja erinevat keskkonda (Priimägi 1997: 158). Prantsuse filosoof Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) pooldas seevastu inimese arengu „looduslikku teooriat“, eeldades, et oma olemuselt on laps „hea“ ega vaja oma arenguks moraalseid juhtnööre ega piiranguid ning kasvab „looduse plaani kohaselt“ (Butterworth & Harris 2002: 15). Rousseau seisukohalt ei pidanud kasvatus olema range, lapsele tuli võimaldada vabadust, rõõmu, mängu (Priimägi 1997: 159). Siit said alguse õpetlaste vaidlused, kas kasvatuses on oluline pärilikkus või ümbritsev keskkond. Lapsi idealiseeriva käsitlusviisi tõi kirjandusse William Blake (1757–1797), kes oli laste tunnete kirglik kaitsja ja püüdis esimesena nendega samastuda („Süütuse laulud“, „Kogemuse laulud“).

Lapse teaduslik uurimine algas 19. sajandil, mil spekulatiivsed filosoofilised vaidlused asendusid laste käitumise vaatlemisega. Suurenenud huvi lapse vastu olid majanduslikud ja sotsiaalsed põhjused. Tööstusrevolutsioon tekitas tehastes vajaduse kirja- ja arvutamisoskusega tööjõu järele ning tingis alghariduse laiemale levikule. See omakorda muutis oluliseks laste psüühika uurimise eesmärgiga suurendada hariduse efektiivsust. Omalt poolt mõjutasid tähelepanu koondumist lapsele ka sotsiaalsed tegurid, nagu jõukuse kasv, põhjalikumad teadmised hügieenist ja meditsiinist (Butterworth & Harris 2002: 14). Lapse uurimise ja kirjeldamisega tegelesid mitmed teadusharud: psühholoogia, pediaatria, antropoloogia jm.

Modernismiajastu hakul, 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses tuli esile uus klass eksperte (õpetajad, arstid ja psühhiaatrid), kelle huvi laste vastu oli professionaalne. Jean Piaget' (1896–1980) ja Sigmund Freudi (1856–1939) tööde keskmes oli laste igapäevaelu – näidati seda hõredat materjali, millest tuli hakata kujundama täiskasvanut. J. Piaget rajas oma lapse arengu teooria otsesele ja üksikasjalisele laste käitumise vaatlemisele. Teda huvitas, kuidas lapsed end tegelikult üleval peavad, mitte see, kuidas nad peaksid seda tegema. S. Freudi teooria purustas illusiooni laste seksuaalsest süütusest ja lõpetas laste sentimentaalse kohtlemise (McDonnell 1994: 24).

Ometi on traditsioonilised kasvatusvõtted laste kasvatamisel erakordselt kaua säilinud. Lastekasvatuses saavad kokku kaks vastandlikku pürgimust – ühelt poolt soov säilitada ja edasi anda „seda, mis on alati olnud, ehk seda, mida meile endile on õpetatud“, teiselt poolt lootus, et meie lapsed peaksid olema paremad kui meie ise.

Sotsioloogia rajaja Max Weberi (1864–1920) õpetus kapitalismi loomusest asetas ka kasvatusel laiemas sotsiaalsesse, majanduslikku, õiguslikku ja religioosset konteksti. Inimese sotsiaalset tegevust saab mõista tema tegutsemismotiivide tõlgendamise kaudu. M. Weberi järgi võttis kapitalism mõõdupuuks üksikisiku ja ühiskonda edasiviivaks teguriks sai töö, täpsemini selle tulemus – raha –, mille ümber hakkas keerlema kogu elu (*aeg on raha, krediit on raha, raha teeb raha*) (Weber 1993: 1788). *Raha teenimine on nüüdisaegses majanduskorras kutsealase tubliduse tulemuseks ja väljenduseks, [- -] on moraali algus ja ots* (Weber 1993: 2019). Pühendumine tööle eeldas teatavat askeesi, kokkuvõidu, loobumist suurtest kulutustest, mis loob omakorda suuremad võimalused uuteks investeeringuteks, et veelgi rohkem teenida. Eesmärgiks sai saada kasu nii palju kui võimalik, olla nii kokkuvõidlik, kui suudetakse olla (Weber 1994: 652).

Selleks, et ka teised peale kapitalisti sellise meelelaadi omaks võtaksid, oli tarvis inimesi pikka aega selles suunas kasvatada (Weber 1993: 2030). M. Weber osutas, et see ülesanne ei ole kitsalt üksnes kooli kanda, sest kutsevaliku ja edaspidise kutsealase saatuse [karjääri] määravad ühiskonna vaimne omapära [väärtussuhted], religioosne atmosfäär ja vanematekodust pärinev suundumus (Weber 1993: 1781). M. Weberi õpetusest pidid tollane haridus ja kasvatus tegema järelduse: et inimene oleks oma sotsiaalses (eesmärgiratsionaalses, väärtusratsionaalses, traditsioonilises ja efektiivses) tegevuses edukas, peaks ta ühiskonna väärtushinnangud maast-madalast selgeks saama. Paraku on need valdkonnad olnud sajandeid pigem idealistlikud ja konservatiivsed kui kooskõlas ühiskonna kaasaegsete nõudmistega ja väärtushinnangutega. Laste kasvatamine muutus 19. sajandil enam ilmalikuks. Blake'i ja Rousseau' ideede peegeldusi kohtab kasvatuses ja hariduses tänapäevalgi.

3. Lastepärimuse mõiste

Mõistet *lastepärimus* on võimalik käsitleda laiemas ja kitsamas mahus. Laiemas tähenduses kuuluvad siia nii laste endi seas ringlev ja teisenev kui ka täiskasvanutelt lastele suunatud pärimus. Lastepärimus laiemas mahus on pidevas kommunikatsioonilises täiskasvanute pärimusega. Lastepärimuse all kitsamas tähenduses mõeldakse spetsiifilisi lastepärimuse liike, lastele endile tuntud ja kasutatavat, kuid täiskasvanute eest varjatud pärimust. Spetsiifilisteks lastepärimuse liikideks peetakse parodiaid, absurdilugusid ja salakeeli (Bausinger 1986).

Lastepärimust on eri aegadel ka uurijate poolt erinevalt määratletud, mõiste sisu on laienenud (või koguni käinud veidi ees) koos folkloori mõiste avardumisega. Varasem folkloristika piiras lastefolkloori kitsalt lastelauludega. Seda määratlust aktsepteeriti teadusmaailmas pikka aega. Nimetatud ajalooline käsitlussuund pole kadunud, näiteks leedu folkloristikas mõistetakse lastefolkloori all jätkuvalt üksnes lastelaule (hällilaule, mängituslaule, laule loomadest, pilkelaule ja vormellaule) (http://ausis.gf.vu.lt/eka/ahildfolk/cf_intro.html).

Teadusliku termini *lastefolkloor* võttis 1920. aastatel kasutusele Georgi Vinogradov (1887–1945) (Bartaševič 1993: 383), kes määratles lastefolkloorina kogu sõnalise loomingu, mida lapsed tunnevad, kuid mis ei kuulu täiskasvanute repertuaari (Vinogradov 1998a: 656). Kuigi ta keeldus selle mõiste alla viimast täiskasvanute poolt lastele esitatavat pärimust, tunnistas ta selle folkloorikogumi mitmekesisust, suhteid folklooriga üldse ning täiskasvanute pärimuse mõjutusi. Lastefolkloori iseärasusena tõi ta välja satiiri osa lastelauludes (mitmesugused narritus- ja pilkelaulud), ka uuris ta laste salakeeli (Belousov 1998b: 656–742). Tähelepanuväärne on see, et teksti kõrval (pilkelaulude riim, värss, värsisüsteem, epiteedid jm) on ta jälginud esitamissituatsiooni ja selle reaktsioone esitusele. Folkloristikaloolased peavadki G. Vinogradovi teeneteks mitte ainult lastefolkloori, vaid ka lapsepõlve miljöö – vene lapsepõlve etnograafia – uurimist (Nekrõlova, Golovin 1998: 654).

Olga Kapitsa lastefolkloori määratlus oli juba avaram: sinna kuulus nii laste endi poolt esitatud kui ka täiskasvanute poolt lastele loodud ja esitatud folkloor. Ka tema rõhutas lastefolkloori mitmekihilisust.

Vene folkloristikas on lastefolkloori piiritletud erinevalt. Toimus ju üks esimesi teoreetilisi vaidlusi lastefolkloori üle O. Kapitsa ja G. Vinogradovi vahel (1920. aastail) teemal: kas nn lapsehoidjafolkloori (hällilaulud, mängitused jm) võib käsitleda lastefolkloorina? O. Kapitsa lastefolkloori määratlus oli laiem ja sinna kuulusid folkloor, mida täiskasvanud esitavad lastele, ja laste endi loomingu. G. Vinogradov soovust väitis, et esimest ei saa kuidagi pidada lastefolklooriks, tegemist on ühe osaga täiskasvanute folkloorist, seda kasutavad emad, vanaemad, lapsehoidjad. Lastefolklooriks saab pidada vaid laste seas ringlevat pärimust, mis jaguneb viide suuremasse rühma: mänguline ja meelelahutuslik folkloor, satiirilised laulud, tavandiline ja kalendriga seotud folkloor. Geneetilist printsiipi järgis ka V. Anikini lastefolkloori jaotus, kuhu kahe eelnimetatu kõrval kuulus ka täiskasvanute folkloorist välja langenud ja laste poolt omaksvõetud pärimus (Melnikov 1987: 11).

Arvukatest uurimustest kerkivad esile lastepärimusega tegelenud silmapaistvate folkloristide Iona ja Peter Opie' tööd. Nende žanrimääratluse kohaselt kuuluvad lastefolkloori hulka laste laulud (satiirilised ja nonsenss-laaulud, kiirkõned, paroodiad), mõistatused, uskumused, rituaalid, kombed, mängud, hüüdnimed, narritamine, keel jms (Opie 1959: viii). Soome nimeka lastemängude uurija Leea Virtase määratluses kuuluvad lastefolkloori hulka narritamine, kiusamine, riimkõned, kõnekäänud, ütlush, laulud ja

paroodiad, jutud, naljandid, anekdoodid, uskumused, harrastused, koerused, tähtpäevad ja mängud (Virtanen 1972: 14–16). Eesti esimeses tänapäeva folkloori kogumikus määratleti koolipärimus, s.t koolilaste pärimus järgmiselt: anekdoodid, mõistatused, naljaküsimused ja -ülesanded, piltmõistatused ja piltkiri, kummitusjutud, paroodiad, laulud, salmid, ennustamine, laulikud, salmikud, salakaustikud jm harrastused ning kombed ja mängud (Kõiva 1995: 325–328).

Viimasel ajal on mõiste *lastepärimus* asemel kasutatud sageli mõistet *lastekultuur*. Kathleen McDonnell lähtub lastekultuuri defineerimisel kultuuridefinitsioonist: kultuur on elujõuline kompleksne tervik, uskumuste ja käitumishinnangute süsteem, mis on kinnitunud selle kandjate ühises kollektiivses ajaloos ja selle liikmete psüühikas. Lastekultuuri võib pidada eraldi kultuuriks, sest tal on oma kandjaskond, kes seda üha uutele põlvkondadele edasi annab (McDonnell 1994: 23–25). Seda, mis tähendab olla laps, ei õpeta lapsele mitte täiskasvanu, vaid eelkõige teised lapsed. Need teadmised, tegevused, väärtushinnangud levivad täiskasvanutele märkamatuks. Viimased võivad üksnes petta end lootusega, et nad on oma laste maailma keskpunktiks, lapsed ise eelistavad täiskasvanutele lasteseltskonda. Täiskasvanuid on alati pahandanud asjaolu, et lastele ei ole näiteks kool eelkõige teadmiste hankimiseks, vaid eelkõige koht, kust saadakse lastevahelise suhtlemise kogemusi ja sellekohaseid vajalikke teadmisi. Parimad lastekultuuri tundjad arvab K. McDonnell olevat 6–10-aastased tüdrukud. Lastekultuur, nagu ka „päris“ kultuur, pole staatiline, vaid muutub ja teiseneb kogu aeg, võttes vastu elemente oma kaasaja kultuurist. Lastekultuuri spetsiifilise eripärana toob ta välja järgmised tunnused: orienteeritus mängule ja meelelahutustele, pilkelisus ja antiautoritaarsus, kujundikesksus, sooline suunitlus (McDonnell 1994: 27–28).

Mäng on põhiline lapsepõlvega seonduv element. Lapse arengu uurijad on välja selgitanud arvukad funktsioonid, mis on mängul laste tunnetuslikus ja sotsiaalses arengus, kuid laste endi arvates pole mängul muud funktsiooni kui olla mäng, nad elavad olevikus ja naudivad käesolevat hetke. Mäng võib olla ka narratiivi loomine mitte millekski muuks kui vaid meelelahutuseks, selleks, et lihtsalt meeldib. Mäng on lapsepõlves niivõrd keskne nähtus, et puudujääk selles pidurdab lapse arengut igas valdkonnas. Kui täiskasvanu on oma meelelahutustes enamasti passiivne, siis laps hakkab kiiresti aktiivselt kasutama, lülitavad selle oma mängudesse, kasutavad seda vastavalt oma kujutlusvõimele.

Näiteks on lastekultuuril pilkeline ja antiautoritaarne iseloom ning seda on iseloomustatud kui isikliku energia väljendamise valdkonda. Arengupsühholoogid Jerome ja Dorothy Singer väidavad, et lastemängudes avalduval destruktivismil on lapse arengus tähtis koht, sest nad saavad katsetada iseseisvust ja see toimib miniatuurse sotsiaalse struktuuri loomise impulsiina, milles lapsed võivad turvalistes tingimustes katsetada olla „halvad ja sõnakuulmatud“. Lastekultuur on väikese energia ja iseseisvusega vastupanu- ja õonestuskultuur täiskasvanute poolt kontrollitavas maailmas ehk „Hiiglaste maal“. Laste kaitsemehhanism täiskasvanute surve vastu

realiseerub huumoris, satiiris, absurdis: valulised ja frustreerivad kogemused muudetakse meelelahutuseks (Wolfenstein 1950 > vt McDonnell 1994: 33). See impulss hoiab elus suure hulga absurdist, mille peale lapsed on nii maiad (mis muu on suurim rõõm, kui manada silme ette „lulli“ täiskasvanu kuju, kes on veel lollim kui laps ise) (McDonnell 1994:33).

Lastekultuuris on tähtsamaks väljendusvormiks mitte sõna, vaid kujund. See avaldub mängudes, mängualguse lausa rituaalses juhtmängija valimises (Vissel 1995: 272). Kolleksioneerimisel võib väärtuslikuks osutuda täiskasvanu mõistes tähtsusetu ese, nagu kommipaber, kleps jne. Lastel on eriline kirg müütide, ikoonide, reeglite järele. Uuriija näeb siin paralleeli inimkonna ajaloo varasemate etappidega, mil kujundid olid täidetud rituaalide ja hõimutraditsioonidega (McDonnell 1994: 37). Tänapäeva industriaalühiskonnas pööravad täiskasvanud suurt tähelepanu faktidele, informatsioonile ja ratsionaalsusele. Samal ajal elavad meie lapsed paganate maailmas, milles hoitakse elus kristluse-eelsete ühiskondade traditsioone.

Hoolimata kahest feminismikümnendist on lastekultuur jätkuvalt soolise suunitlusega (McDonnell 1994: 28), seda on demonstreerinud ka näiteks Ulla Lipponen oma mängu-uurimustes (Lipponen 1995; 1999).

4. Lastefolkloori uurimisest

Lastefolkloori uurimine algas 19. sajandi lõpul üheaegselt mitmes riigis. Lapsed olid lihtrahva järel esimene rühm, kelle pärimust hakati käsitlema eraldi, mööndes, et lastepärimus erineb täiskasvanute omast. Samas maksid uurimused pikka aega lõivu varasematele ettekujutustele lapsest kui ebaküpselt inimesest. Nii nagu lapsi, käsitleti ka nendega seonduvat folkloori sentimentaalse ja ebaküpsena, jättes kõrvale lastefolkloori ilmingud, mis täiskasvanutele ei meeldinud, sest tundusid olevat vastuolus hea kasvatus ja kommetega, s.t näidates lastepärimust sellisena, nagu täiskasvanud seda näha tahtsid (Mechling 1986). Kauga aega oli lastefolkloori käsitlus kitsas ja piirdus eeskätt lastelauludega (*nursery rhymes, Kinderlieder*) (Litvin 1958). Laulude kõrval sattus siiski tähelepanu alla ka teine oluline lastefolkloori liik – lastemängud. Lastemängude publitseerimise ja uurimise traditsiooni algatas Inglismaal Alice Bertha Gomme (1853–1938) oma 1894 aastal Londonis ilmunud uurimusega *Traditional Games of England, Scotland and Ireland*, kes mängude vaatluse juures ei jätnud tähelepanuta ka laste keelekasutust ja kombestikku. Inglise lastefolkloori uurimise traditsioon on olnud 20. sajandil tugev (Iona ja Peter Opie, Nigel Kelsey (1919–1990) jt).

Tegelikult kuuluvad lastepärimusse kaks eri kandjaskonna ja taotlustega pärimusrühma: ühelt poolt *laste pärimus*, mis kujutab endast laste oma pärimust, mille on loonud lapsed ise ja mis levib nende endi keskel, ning *lastele suunatud täiskasvanute pärimus*, mida esitatakse lastele mitmesugustel praktilistel (pedagoogilistel, meelelahutuslikel jms) eesmär-

kidel. Igati ootuspäraselt oli uurimustes ülekaalus viimane, millele täiskasvanutel oli kergem juurdepääs.

Nagu eespool öeldud, peeti üks esimesi teoreetilisi vaidlusi lastefolkloori üle 1920. aastatel Venemaal Olga Kapitsa (1865–1937) ja Georgi Vinogradovi (1887–1945) vahel. G. Vinogradovist ja O. Kapitsast alates on vene lastefolkloori käsitus olnud suhteliselt avar. Sinna on kuulunud laste mänguline, meelelahutuslik, tavandiline ja kalendriline folkloor, satiirilised laulud ja lapsehoidjafolkloor (Melnikov 1987: 11). Žanriline mitmekesisus jäi püsima ka nõukogudeaegses üsna kitsas folkloorikäsitluses (laulud, jutud, lühivormid).

Lastefolkloori ja üldse lapsepõlve hakati taas innukamalt uurima 1960. aastatel Prantsusmaal, Inglismaal, Ameerika Ühendriikides jm. Lapsepõlve ajaloo uurimisele pani aluse prantsuse kultuuriloolane Phillippe Ariés, kelle teoses *Centuries of Childhood* (1960) sisaldub väide, et ei saa rääkida lapsepõlvest üldse, sest näiteks keskajast kaasajani on lapsepõlv olnud igal perioodil isesugune, tulenedes vastava ajajärgu lapsekäsitlusest, pereelust ja kasvatusüsteemist. Modernne ühiskond suurendas küll igapäevase võimalusi, kuid samal ajal määratles ruumi, milles pidi kehtima üldiselt aktsepteeritud elumudel (Ariés 1960: 415). Ta nõustus S. Freudi väitega, et lapsepõlv oli minevikus õnnelikum ja vabam, sõltudes siiski keskkonnast ja valitsevast mentaliteedist (Mause 1988: 4). Ühiskonnas hakati üha selgemini manifesteerima konkreetset arusaama perest, klassist, rassist ja eeldati kõigilt sotsiaalselt aktsepteeritud normide kohast käitumist (Ariés 1960: 415). Sellel perioodil ei uuritud niivõrd tekste, kui võrd teksti konkreetsetes aegruumis. Analüüs ei pidanud vastama küsimusele, mida lapsed omavahelises kommunikatsioonis kasutavad, vaid pigem, kuidas nad seda kasutavad.

Alates 1970. aastast tõusis maailmas esile naisuurimine, mille eesmärk on tõsta nii meeste kui ka naiste teadlikkust tasemeni, kus naised ei vaadeldaks enam kui teisejärgulist sugu, väärtustada naise traditsioonilisi soorolle ning arendada välja naiste oskused ja enesekindlus, tutvustada naistekultuuri. Nais- ehk feministlik uurimus seadis kahtluse alla mehe kui normi. Tavateadused nimetati asjakohaselt ümber meesteadusteks (Lie 2001:1). Feministide arvates olid naise ja mehe rollid seni liiga kitsalt defineeritud – sugu ei saa defineerida üksnes bioloogiliselt ega käitumist konkreetsetes sotsiaalses kontekstis vaadelda naisega seonduvate sotsioloogilise, kultuuriliste ja psühholoogiliste seostega (Lindsey 1994: 3). Detailse uurimise alla võeti naise bioloogiline ja psühholoogiline olemus, senine käsitlemine ajaloos, religioonis, kultuuris, uued ja vanad perestruktuurid ning partnersuhted, emadus, suhted töö jne (Lindsey 1994). Reaktsioonina naisliikumisele astus esile meesuurimine, sest meestele hakkas naisuurimise buumis tunduma, et nende käsitlemine „inimolevusena“ jätab „mehe“ tähelepanu alt välja, ei keskenduta meheks olemise probleemidele, mehe ja isakontseptsioonide muutustele ühiskonnas ega mehe probleemsetele külgedele (vägivald, vastutustundetus jne) (Lorentzon 2001).

Kuigi kirjandus, mis valgustas naise õigusi ja julgustas neid oma saatust ise juhtima, hakkas levima alates 1960. aastatest, ei kasutatud neid ideesid siiski noore põlvkonna kujundamisel. Ühiskond kaldub säilitama väärtusi ja norme, mis sobisid paremini eelmistele põlvkondadele ja on neilt päritud. Tänapäeva sidumine minevikuga ja esivanemate kui ainulaadsete väärtuste loojate austamine annab turvatunde ja töötab sotsiaalse korra säilimist ning ühiskonna edasikestmist ka tulevikus (Dégh 2003: 15). Kasvatus ja tarbimisele orienteeritud meedia jätkasid vanade soorollide ja peremudeli propageerimist. Ungari päritolu ameerika folkloristi Linda Déghi hinnanguil sai Piiblis kirjeldatav patriarhaalne perekonnasüsteem alguse feodalismist ja on säilinud tänini. See süsteem omistab juhirolli mehele, kes on abikaasa, isa, leivateenija, materiaalsete hüvedega varustaja ja seega perekonna absoluutne autoriteet. Naine, keda iseloomustavad nõrkus ja passiivsus, on perekonna tugisammas, kes teeb kodust turvalise sadama, miniatuurse omaette maailma (Dégh 2003:17).

20. sajandi lastefolkloori uurijatest on enim tähelepanu pälvinud Edith Fowke'i (1913–1996) ning Iona (1923) ja Peter Opie' (1918–1982) väljaanded ja uurimused (Eriksen 2001: 26). Edith Fowke'i, laia profiiliga iiri päritolu Kanada folkloristi ja etnomusikoloogi, muu hulgas oli ta aastakümneid ajakirja *Canadian Folk Music Journal* toimetaja (andmed teatmeteosest *The Canadian Encyclopedia* (<http://www.thecanadianencyclopedia.com>), peamiseks uurimisobjektiks olid kanada rahvalaulud. Väga suure tunnustuse sai tema mahukas lastelaulude väljaanne *Sally go Round the Sun* (1970), mis sisaldas koostaja sõnade kohaselt kogu lapsepõlve rahvaluulet (*The Folk Poetry of Childhood*, s.t lastelaule, -värse ja -mänge). Need pidid veenvalt kinnitama laste suurt huvi selle folklooritraditsiooni elushoidmisel ja edasiandmisel ühelt lastepõlvkonnalt teisele. Iona ja Peter Opie alustasid väikelaste ja väikelastele esitatava folkloori käsitlemisega (*Oxford Dictionary of Nursery Rhymes* 1962) ja liikusid edasi suuremate laste folkloori uurimisele. Nende tööde kaudu avanes rikas, senitundmatu lastefolkloor oma tavandite, laulude, naljade, pila, mängude ja loitsimistega, mida võrreldi suurima tänapäeva jõudnud metsiku suguharuga. See oli pärimus, mis ei ilmuta vähimaidki märke väljasuremisest. Opie'de tööd *The Lore and Language of Schoolchildren* (Opie 1959); *Children's Games in Street and Playground* (Opie 1969); *Singing Games* (1988) jpt on põhjalikud raamatud nende kaasaja laste vähetuntud pärimusest, mis muutusid tänu põhjalikele sissejuhatustele ja allikaviidetele täiskasvanutelegi köitvaks ja said ka teadlaste lektüüriks.

Sookultuuride käsitlemine jättis uurimiskeskmesse kolmandagi pere-liikme – lapse – ja lastekultuuri. 1980.–1990. aastail oli lapsepõlve uurimise kõrgaeg. Lastekultuuri käsitletakse sealt alates kas omaette ning omade väärtuste ja käitumismallidega kultuurina, mis antakse edasi järgmistele põlvkondadele ja mida kohandatakse keskkonna mõjutuste toimel, või subkultuurina. Nii näiteks on lastekultuuri võrreldud analoogselt seksuaalvähemuste kultuuridele subkultuuriga ja leitud sellele sarnaseid jooni (elavad samas ühiskonnas, kuid erinevad teistest emotsionaalselt, maitseelistustelt ja vaba aja veetmiselt, mille keskmeks on mäng).

Erinevalt seksuaalvähemuste kultuurist, mis on alati olnud varjatud, on lastekultuur olnud ühiskonnas teadvustatud. Ometi on ka osa lastekultuurist täiskasvanute eest varjatud ja seetõttu iseloomustab seda võimuka ja pealesuruva enamuse (täiskasvanute) pila ja alavääristamine (McDonnell 1994: 27–28). Seesugustes uurimustes leiab käsitlemist lapsepõlvega seonduv laiemalt – nii see osa kultuurist, mille lapsed ise loovad, kui ka see, mille loob täiskasvanute maailm (vanemad, meedia, kommerts jne). Vaadeldakse paljutahulist nähtuste hulka: lastekultuuri on käsitletud kui ühiskonna poolt nende ja/või nende endi loodud kultuuri (laste endi looming, lastekirjandus, lastekunst, lasteteater, lastefilmid jm visuaalsed kunstid) (Huss & Nordenfalk 2001) või lapse kultuuris kujutamise aspekte (Lesnik-Oberstein 1998); on uuritud suhteid eakaaslaste ja täiskasvanutega (vanemad, õpetajad jt), eluvaldkondadega, lapse toiminguid, lapse ja erinevate kunstiliikide suhteid konkreetsetes kultuuris; käsitletud lapse õigusi, suhet vägivallaga jpm. Uurimustes vaadeldakse last kindlas kultuuritekstuuris, jälgitakse lapse (indiviidi) ja keskkonna suhteid, uuritakse lapsepõlve kajastamist inimeste elulugudes. Lastepärimus (lastelaulud ja -mängud) on üksnes osa avarduvast lähenemisviisist.

Lastefolkloori uurimustest on piirdunud peamiselt Vene, Soome ja Eesti folkloristide töödega, kuna naabritest just vene ja soome lastepärimus on otseselt mõjutanud eesti oma. Nõukogude suletud kultuuriruumi ja riigisisese baltikumisuunalise migratsiooni tõttu olid kontaktid vene pärimusega tihedad ja ka vene lastepärimusest võeti eesti lastepärimusse palju üle. Soome oli Nõukogude ajal peaaegu ainuke riik väljaspool sotsialismi- leeri, millega toimus mõningane suhtlemine ja mille televisiooniprogrammid olid Põhja-Eestis jälgitavad.

Vene folkloorikogumikes hakati lastefolkloori avaldama juba 19. sajandi esimesel poolel.

1950. aastatel viidi lastefolkloor vastavusse nõukogude folkloorikäsitlusega, mille kohaselt oli see laste endi hulgas ringlev ja täiskasvanute poolt neile esitatud folkloor – laulud, muinasjutud, lühivormid (Litvin 1958). Vene lastefolkloori liigitus on algusest peale olnud võrdlemisi detailne. Mängud kuulusid Nõukogude Liidus etnograafia valdkonda, folkloristid tegelesid peamiselt laulumängude uurimisega. Lastefolkloori on vene teadlaste poolt liigitatud mitmeti, sõltuvalt funktsioonist, päritolust või kasutusest. Mäng kui lastefolkloori olemuslik komponent lubab selle jaotada mänguliseks ja mittemänguliseks. Esimesse kuuluvad nii need, mille struktuuris esineb mootorset tegevust, kui ka mitmesugused verbaalsed mängud (kiirkõned, salakeeled, vaikimismängud), samuti mängulised sissejuhatused ehk nn prelüüdid (G. Vinogradovi kujundlik termin), s.t liisklugemised, liisuheitmised jt. Mittemängulisse lastefolkloori kuuluvad loitsud, naljalaulud ja/või -värsid, kõnekäänud, narritused, pila, mõistatused, värsid, muinasjutud, õudusjutud, anekdoodid. Lastefolkloori avaram, uute nähtustega arvestav käsitlus iseloomustab ka 20. sajandi lõpukümnendite uurijaid ja publitseerijaid, näiteks Mihhail Melnikovi ja Andrei Beloussovit.

1980.-1990. aastatel elavnes ka Venemaal tänapäevase lastefolkloori kogumine (A. Belousov, I. Morozov jt). Muuseas anti 1998. aastal välja mahukas vene koolifolkloori kogumik, mille lai temaatika on aimatav juba ainuüksi alapealkirjast *Poti emanda „väljakutsumisest“ perepärimuseni*. Vene lastepärimuse uurimine on aegade jooksul olnud võrdlemisi avatud uutele suundumustele.

Soome lastepärimuse uurijatest on Leea Virtanen kirjutanud ülevaateid soome lastepärimusest ja selle muutumisest, käsitlenud narritussalme, avaldanud tekstikogumikke (Virtanen 1971; 1978; 1993), Ulla Lipponen on uurinud laste albumisalme ja lastemänge, analüüsinud soolisuse avaldumist lastepärimuses (1987; 1990; 1992a; 1992b; 1999).

Eestis alustati lastefolkloori süstemaatilist kogumist 1920. aastatel, kavandades suuremaid sellekohaseid väljaandeid. 1921. aastal saatis Walter Anderson (1885–1962) koolidesse küsitluslehed lastelaulude kohta, millele paluti lastel tunnis vastata. Sellest mahukast (58 832 lk) kogust on uurijad dublettide ja võltsingute hirmus senini enamasti mööda läinud, kuigi koolide lõikes on kahtlemata tegemist esindusliku lastelaulude ja mitmesuguste lastevärsside koguga. Aastatel 1934–1936 koguti kooliõpilaste küsitlemise abil mängu, laste sellealast tööd suunas Richard Viidalepa (1904–1986) pilootvälitööde põhjal koostatud detailne küsitluskava (Liiv 1980: 218). Kogumise tulemused olid head – laekus 14 000 mängukirjeldust 12 200 leheküljel (Mirov 1986: 206), kuid mõlemad teaduslikud väljaanded jäid ärevate poliitiliste sündmuste tõttu koostamata. Prof. W. Anderson repatrieerus 1939. aastal Saksamaale, Eesti kaotas iseseisvuse, algas Nõukogude okupatsioon, millele järgnes Teine maailmasõda. Enne sõda jõudis ilmuda üksnes Aleksander Kalamehe (1897–1987) koostatud rahvamängude antoloogia „Eesti rahvamänge“ (1939), mille täiendatud trükid jõudsid lugejani 1960. ja 1975. aastal.

Nõukogude ajal piirdus lastefolkloori uurimine lauludega. Spetsiaalseid lastelaulude uurimusi ei kirjutatud, vaid neid käsitleti regilaulude üldisel taustal ja nende ühe osana (Tampere 1958). Põhjalik oli näiteks Herbert Tampere (1909–1975) eessõna lastelauludele väljaande *Eesti rahvalaule viisidega* III köites, milles käsitletakse lastelaulude liike, nende viise ja esitustavasid (Tampere 1958: 139–149). Folkloristidelt ilmus ka lastele mõeldud (laste)folkloorikogumikke, millest mahukamad on *Üle õue õunapuul* (Normann & Lätt 1955) ja *Sada saarelehte, tuhat toomelehte* (Normann & Lätt 1968).

Olulist teavet täiskasvanute ja lastefolkloori ühisalale jäävatest liikidest lisasid *Ars musicae popularis* sarjas ilmunud väljaanded *Eesti karjaselaulud I–IV* (Vissel 1982–1992), *Setu lauludega muinasjutud* (Salve & Sarv 1987) ja *Setu hällitused* (Kasema & Sarv 1999). Nende uurijate tõlgendus lähtub etnomusikoloogiast, kusjuures tegemist on mõneti rahvalaulu piirialadele jäävate ja meloodiliselt omapäraste vokaalžanritega.

Mujal 1960. aastatel alanud huvi lastefolkloori vastu sai Eestis tõelise hoo sisse peaaegu 30 aastat hiljem. Kuigi Soome tunnustatud lastefolkloori uurija Leea Virtase värskel suunitlusega küsitluskava *Juhiseid lastefolk-*

loori kogumiseks avaldati eesti keeles juba 1972. aastal, oli kohalike kogujate ja folkloristide huvi selle vastu esialgu võrdlemisi leige. Tõsine huvi kaasaegse pärimuse, sh lastefolkloori vastu tekkis tollases noores folkloristide põlvkonnas (Mare Kõiva, Ants Johanson, Eda Kalmre, Astrid Tuisk, Anu Vissel jt) 1990. aastate algul. Mare Kõiva initsiatiivil tegeldi koolipärimusega laiuti ja sügavuti. Aastatel 1991–1997 toimusid erinevate uurijate osavõtul tänapäeva folkloori seminarid. 1992. aastal viidi Eestis ja Soomes läbi koolipärimuse kogumise võistlus. Eestis võttis osa u 1800 koolinoort, kirjutati üles 27 000 lk kaasaegset koolipärimust. 1993. aastal koguti koolipärimust vene õppekeele koolides. Kogutud materjali põhjal valmisid ettekanded, artiklid, artiklikogumikud (Kõiva 1995; 1996a,b; Kalmre 1999a) ja populaarsed tekstiväljaanded (Kalmre 1995; 1999b). Lastefolkloori käsitus on avar: traditsiooniliste lastefolkloori liikide kõrval (hällilaulud, mängituslaulud, mängud, liisklugemised) analüüsitakse täiskasvanute ja laste ühisesse pärimusse kuuluvaid anekdoote, lühivorme, mitmeid vanu nähtusi (paroodiaid, siirderiitusi, usundilisi muistendeid jm), mis esinevad kaasaegsel kujul. Edasistel seminaridel laienes uurimisobjektiks kogu tänapäeva folkloor.

Lastepärimuse probleemidele oli pühendatud ka 1999. aasta konverents *Laps – pärimuse kandja* (korraldaja Ingrid Rüütel), mille juhtmõte oli, et lapse tee maailma peaks lähtuma koduõuest, muusikalisest emakeelest, traditsioonilisest eetikast, osalemisrõõmust ja esinemisjulgusest. Tähelepanu all olid ka folklorismi ilmingud ehk see, kuidas unustatud taas lasteni viia. Lastefolklooriga seonduvatest uurimustest on mahukaim Ruth Mirovi monograafia *Regivärsilise ekspositsioonlauluga voormängud* (Mirov 1998). Üksikuuurimustest nimetan siinjuures Ergo-Hart Västriku lastehirmutiste (Västriku 1997) ja Janika Orase Muhu mängitus- ja lastelaulude käsitlust (Oras 1996, 2002).

20. sajandi lõpu suulise ajaloo ja argielu uurimises omandas lapsepõlv tähelepanuväärse koha. Seda on vaadelnud kirjandusteadlased, psühholoogid, etnoloogid, kasvatusteadlased. Kõige enam on viimasel ajal publitseerinud neid etnoloogid (Kõresaar 2003; 2004; Grauberg 2003; Mulla 2003). Etnoloogias pakuvad lapsepõlvemälestused head võimalust uurida lapse sotsialiseerumist erinevatel perioodidel, lastekultuuri eripära ning selle põhjusi, religiooni-, natsionalismi- ja etnitsiteediküsimusi (Mulla 2003: 93).

5. Materjal ja meetod

Käesoleva uurimuse aluseks olev materjal on päritolult ja läbitöötatuse astmelt erinev.

Karjaselaule analüüsiva artikli aluseks on töö autori koostatud väljaandes „Eesti karjaselaulud“ I–IV (1982–1992) avaldatud viisid. Publitseerimise ettevalmistamisel tuli arhiivimaterjal (Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA), Keele ja Kirjanduse Instituudi (KKI), Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva

rahvaluule õppetooli rahvaluulekogu (EKRK) ja eesti keele õppetooli murdetekstidekogu (EKK, Fon) rahvaluulekogudest ja heliarhiividest ammen-davalt läbi töötada: vastav aines registritest ja inventariraamatutest üles otsida, kopeerida, vajadusel litereerida ja noodistada. Väljaanne sisaldab kõiki nimetatud kogudes säilitatavaid viisidega üles kirjutatud või salves-tatud karjaselaule (huiked, käsklused loomadele, helletused, karjaselaulud) mõiste laiemas tähenduses. Mõningate, eeskätt varem tähelepanu alt suu-resti kõrvale jäänud alaliikide (eriti käsklused loomadele ja loomade kõnetamine, huiked) osas on autor käinud materjali juurde kogumas, välja-andesse on sellest jõudnud 180 ühikut pärimust. Ainese laiendamiseks ja teiste kogujate suunamiseks koostas autor 1980. aastate keskpaigas küsit-luskava. Kitsalt karjaselaulude teemalt on edaspidi liigutud karjaste meele-lahutustele.

Lastevanemate laulurepertuaari käsitleva artikli kirjutamiseks on materjal kogutud autori koostatud, läbiviidud ja analüüsitud ankeetküsitlusele toetudes. Esimene lapsevanemate lastelaulurepertuaari käsitlev ankeet koostati 1990. aastal, hiljem on seda täiendatud ja täpsustatud. Tollal oli ankeetküsitlus laialt kasutusel sotsioloogias jm teadusharudes, folkloris-tikas polnud see veel kuigivõrd kasutusele võetud, mõningal määral oli seda kasutanud üksnes Vilve Kalits (Kalits 1988). Tollase kogumispraktika taustal oli ankeetküsitlus uudne kogumismeetod. Muutunud oli ka siht-rühm: küsitleti kindlat sotsiaalset rühma – eelkooliealiste laste vanemaid –, kelle vanus langes üldjuhul vahemikku 25–35 aastat. See vanuserühm oli senisel rahvaluule kogumisel täiesti kõrvale jäänud. Uudne oli ka see, et ankeedi abil ei kogutud rahvaluuletekste (ei verbaalseid ega muusikalisi), vaid üksnes teavet nende kohta, uuriti ka kasutamiskonteksti (kes on laulja, millal lauldakse jne). Muigega võib siinkohal meenutada üht trükisõnasse jõudnud emotsionaalset repliiki, mille puhul materjali kogumise viis on lootusetult segi aetud ja arvatud, et muudkui helilindistatakse (Tormis 2000: 154).

Ankeetküsitlust on korratud 10 aasta jooksul.

Liisklugemisi lahkava artikli aluseks on suures osas ERA käsikirjaliste kogude põhjal koostatud lastelaulude kartoteek, Tartu Ülikooli rahvaluule-kogust (EKRK) ning autori poolt 1992. aasta eesti ja 1993. aasta vene kooli-pärimuse kogust kopeeritud uurimuseks süstematiseeritud liisklugemised. See iseseisev kopeerimistulemus on ERAle üle antud ja liidetud nüüdseks sealsesse kartoteeki. Tüübipiiride selgitamiseks on muu hulgas kasutatud ka Walter Andersoni kogumistööl põhinevat ja seni uurimises vähekasuta-tud lastelaulude kogu. Teema piires on tehtud pistelist järelkogumist nii vanemate inimeste kui ka kooliõpilaste hulgas. Samuti on tuginetud oma lapsepõlve mälestustele.

Kiigekultuuri käsitleva artikli materjalid pärinevad suures osas Eesti Rahvaluule Arhiivi ja Eesti Rahva Muuseumi kogudest, faktilise ja illustree-riva lisamaterjali kogumisel on autorit lahkelt aidanud paljud head tutta-vad ja kolleegid, olulist lisateavet on saadud Internetist.

Meedia ja mängu vahekordi käsitleva artikli puhul on arhiivimaterjali osa minimaalne, domineerivad osalusvaatlustest saadud andmed, trüki- ja elektroonilisest meediast pärinev, on küsitletud eksperte (lapsed, pedagoogid).

Töös on rakendatud mitmeid meetodeid sõltuvalt uuritavast ainekst ja materjali iseloomust. Karjaselaulude uurimus kuulub entomusikoloogia valdkonda, mille puhul üht osa meie traditsioonilisest muusikast – karjase vokaalmuusikat – uuritakse selle kasutamise kontekstis, rakendatud on traditsioonilist võrdlev-ajaloolist meetodit.

Võrdlev-ajaloolise meetodi kõrval on, nagu eespool märgitud, kasutatud anonüümset ankeetküsitlust, mis võimaldab lühikese ajaga küsitleda suurt hulka informante, ilma et küsitlaja enda isik tulemusi vahetult mõjutaks, mistõttu on andmed loodetavasti objektiivsemad. Ankeediandmete töötlemisel on rakendatud kvantitatiivseid meetodeid, aastast 2000 on üle mindud statistilisele andmetötlusele. Kõikide teemade puhul on rakendatud osalusvaatlust ja isiklike mälestusi.

Traditsiooni, tekstide, konteksti muutuste jälgimisel lähtutakse kõigi artiklite puhul ajalisest mõõtmest. Olulisi folkloorimuutusi on püütud käsitleda sotsiaal-kultuuriliste muutuste taustal.

6. Uurimisobjekt ja eesmärk

Viimase üheksa aasta jooksul on töö autoril ilmunud tosin artiklit lastepärimuse erinevatest liikidest (lauludest, liisklugemistest, mängudest, lõbustustest). Nende läbivaks teljeks on olnud lastepärimuse muutumine ajas. Toetudes arhiivandmetele, ankeetküsitluse tulemustele ja kulturooloogilistele vaatlustele, on artiklites jälgitud:

- ★ milline on olnud vaadeldavate žanride varasem sisu ja funktsioon, vorm ja kandjaskond (täiskasvanud või lapsed); nende võimalik usundiline taust;
- ★ millised muutused on toimunud eesti lastepärimuses möödunud saja aasta jooksul;
 - kas vanad traditsioonilised lastežanrid on tänaseni säilinud ja kas need on säilitanud sama sisu ja funktsiooni;
 - millest on võimalikud muutused põhjustatud;
 - millest saab oma elujõu ja millele toetub tänapäeva lastepärimus?

Uurimisobjektiks on lastepärimuse klassikalised liigid: laulud, mängud ja meelelahutused. Kõrvale on jäetud narratiivid, lastemütoloogia, lastepärimuse spetsiifiline, varjatud pool (pilkesalmid, lollitamised, „ropploor“). Tegemist on pärimusteksti ja konteksti interaktsiooni jälgimisega üldistes sotsiaal-kultuurilistes oludes, mis väldib pisidetailidesse sattumist.

Ülevaade artiklitest

1. Karjasetraditsioon kui lahutamatu osa agraarühiskonna lapsepõlvest, osa nüüdseks unustatud varasemast lastepärimusest

(Estonian Herding Songs from the Perspective of Ethnic Relations)

Meie argiteadmised karjasetraditsioonist. Põllundus ja karjakasvatus on läänemeresoomlastele ja baltlastele olnud kaua aega tähtsad elatusalad. Veel paar inimpõlve tagasi oli karjaskäimine lapsepõlve lahutamatu osa. Talupojaühiskonnas usaldati see amet varakult lastele, karjatamist ei peetud füüsiliselt raskeks tööks. Pikaajaline karjasetraditsioon oli kujundanud mitmekülgse karjasepärimuse (instrumentaalse karjasemuusika, vokaalse karjasemuusika, s.t karjaselaulud, karjasejutud, loitsud ja usundi), mille kandjajaks olid enne olnud täiskasvanud külakarjane ja tema abilised. Karjaseameti üleminekul laste kätte võeti üle suur osa mitmekihilisest täiskasvanud karjaste pärimusest, sh ka vokaalmuusikast (huiked, kutsungid ja käsklused loomadele, helletused, regivärsilised karjaselaulud, mõned loitsud). Karjaselaul ja karjasemängud muutusid 19. sajandil ja 20. sajandi alguses kohati lastelaulude ja lastefolkloori sünonüümiks, sest seda kandsid peamiselt lapsed, kellel jagus karja hoides aega ka lastepärasteks meelelahutusteks.

Tänasest elanikkonnast on oma lapsepõlves karjas käinud üksnes kõige vanemad põlvkonnad. Kui võtta aluseks kõige mugavam võrdlusvõimalus (oma pere pärimus), näib eraldusjoon minevat hetkel umbes 65-aastaste maalt pärit inimeste kohalt, kes pole enam oma lapsepõlvesuvised karjas mööda saatnud. Folkloristikas pole paar inimpõlve pikk aeg. Karjasepõlve ei lahutagi tänapäevast kuigi suur ajavahe. Karjasepärimuse lähim vaatlus veenab, et selle kaudu võiksime teha omapärase ekskursi väga kaugesse minevikku.

Artikli asend autori teemakohaste tööde hulgas. Väljaande *Eesti karjaselaulud* kõrval on autorilt karjaselaulude teemal ilmunud mitu artiklit ja pikemaid teese. Nendes on käsitletud eesti karjaselaulude liike, muusikalisi ja piirkondlikke iseärasusi (1986a, 1989a, 1995), helletuste liike ja meloodiaid (1987, 1994), karjaselaulude viise (1989b, 1990b, 1999b) ja eesti karjaselaulude suhteid naaberrahvaste karjasetraditsiooniga (1996c, 2002a). Käesolevasse töösse on valitud kõige hilisem seni ilmunud versioon eesti karjaselaulude suhetest naaberrahvaste traditsiooniga, mis ilmus 2002. aastal ajakirja *World of Music* 44. numbris (Vissel 2002a).

Artikli kirjutamisel ei olnud eesmärgiks näidata lapse osa karja hoidmisel. Uurimisobjektiks on kogu eesti karjase vokaalmuusika oma mitmekesisuses, selle mitmesugustes praktilistes, kultuurilistes, ajaloolistes ja

sotsiaalsetes seostes. Käsitluses on lähtunud eesti materjalist, millele on leitud paralleele naabrite (läti, leedu, liivi, soome, vene) traditsioonist. Karjaselaulud on varem suures osas kuulunud varem täiskasvanute repertuaari ja need on muutunud lastelauluks seoses hilisema karjahoidmisviisiga – loomade taluti karjatamisega. Eesti karjaselaulu võrdlemisel naabrite traditsiooniga paigutub meie karjasemuusika laiemasse konteksti.

Kaks tähtsat töölaulude liiki. Eesti folklooris on kaks keskset töölaulude liiki – karjaselaulud ja lõikuslaulud. Lõikuslaulu peamine levimisala langeb üldjoontes ühte meie ajaarvamise algusesse jääva põllumajandusliku asustusega – Järvamaa, Lääne-Virumaa ja Mulgimaa, mille tsentriteks olid Pandivere ja Sakala kõrgustik. Karjaselaulu kui vanema laululiigi levila ulatub Virumaalt üle Kesk-Eesti Lõuna-Eestisse, kusjuures eriti rikkad on Viljandi-, Võru-, Setu- ja Tartumaa.

Karjatamisviis sõltub maaomandussuhteist (kogukondlik või eraomandus) ja asustuse iseloomust (küla, hajaasustus). Külakogukondlike omandisuhete puhul hoiti karjagi ühiselt. Eestis toimusid mitmed külakogukonna omandi-, haldamis-, ja käitumisvormid veel 19. sajandil karjatamisel, kalapüügil, mitmetel hooajatöödel ja õnnetusjuhtumite (tulekahju jm) korral. Kuigi iga talu moodustas ammu iseseisva majandusüksuse, säilisid külakogukonna sugemeist mitmel pool veel ühised karja- ja heinamaad, ühiseid küsimusi (karjase palkamist, heinamaade jaotamist, voores käimisi, tülasju) otsustasid peremeeste koosolekud (EE 1989: 622). Kogukondlik ühisomandus kadus Eestist üldiselt seoses talude väljaostmisega mõisnikelt (nn talu päriseksostmisega) 19. sajandi teisel poolel. Ühiskarjatamine kestis kauem Põhja-Eestis, kus seda võis veel 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul kohata. Talude päriseksostmise tempost lähtuvalt kadus ühiskarjatamine piirkonniti erineval ajal.

Hajaasustusega Lõuna-Eestis, v.a Setumaal karjatati juba 19. sajandi viimasel veerandil loomi talude kaupa. Ida-Eestist on teateid ühiskarjatamisest kuni 1930. aastate esimese pooleni. Kõige kauem säilisid ühiskarjatamistraditsioonid Lääne-Eestis ja saartel, kus kogukondlikud heina- ja karjamaad püsisid mõnes kohas isegi 1940. aastateni. Talude kruntiajamisega kadusid ühiskarjamaad ning iga talu hakkas loomi karjatama omal karjamaal. Karjaskäimine sai laste ametiks. Karjasteks olid poisid ja tüdrukud alates 6.–7. eluaastast.

Karjamaade tarastamisega (koplite kasutuselevõtt) kadus ka karjaste vajadus. Koplite ehitamise tegi veelgi lihtsamaks okastraadi levik. 1920. aastatel hakati väiksemaid karju ja üksikloomi ketitama (Pärdi 1998: 107), ometi ei teinud see veel lõppu karja hoidmisele karjase järelevalve all.

Ühiskarjatamise traditsiooni tõi eestlase ellu osaliselt tagasi kollektiviseerimise algus 1949. aastal. Nõukogudeaegseis majandeis püsis loomade hoidmine inimjärelevalve all põhilise karjatamisviisina kuni 1970. aastateni (Pärdi 1998: 107), mil inimese asemele tuli elektrikarjus ja kasutusele võeti portsjonkarjatamine. Eriti kaua püsis ühiskarjatamine Saaremaal, kus seda rakendati 1990. aastateni.

Karjasetraditsiooni kandjad. Enamik karjase vokaalmuusikast on üles kirjutanud endistelt lapskarjastelt, külakarjase traditsiooni on talletatud vähe. Sama kehtib ka Läti ja Leedu kohta. Soome ja rootsi karjaselauludes peegeldub vastu täiskasvanute maailm, näiteks arvukate loitsude ja täiskasvanu elu puudutavate teemadega, mida ei kohta eesti ega balti karjaselauludes (laulutüüp „Karjaste laps“). Läti karjaselauludeski kohtab kosjafantaasiaid maa idaosas Latgales. Laulude järgi otsustades olid sealsed karjased või karjaste abilised neid või noored naised. Lapskarjase repertuaaris oli palju vastastikuseid huikeid (helletusi), ilmaloitse ja pilkelaule. Kuigi vahevorme huigete ja laulude vahel leidub teistelgi karjaselaulu viljelnud rahvastel (sh leedulastel ja soomlastel), näib lõuna- ja põhja-eesti materjal olevat sama algupära.

Eesti rahvajuttudes ja uskumustes kujutatakse külakarjast sageli maagiliste võimetega isikuna, kes suutis mitmesuguste taigade ja loitsude (näit hundisõnade) abil hunte oma karjast eemal hoida, saata neid viha-mehe karja või panna koguni enda asemel loomi valvama (Eisen 1925: 26; Loores 2001: 88 – 94; Salve & Rüütel 1989: 12–13). Külakarjase ametioskuste hulka kuulusid tõsisemad maagilised toimingud-sõnumised (tõrje metsalooma, kurja silma jm eest, loomade ravitsemine jne). Tema pärimuses domineerivad instrumentaalmuusika ja karjaloitsud, vokaalmuusika (pikemad huiked või regilaulud) osa on üsna väike.

Karjaselaulude uurimisest. Karjase laule kui omapärast žanri on läti, leedu ja eesti uurijad käsitlenud korduvalt (Tampere 1956; Barauskienė 1968; Vitoliņš 1973; Goldin 1978; Vissel 1986a). Lähedaste karjasetraditsioonide võrdlemine on olnud põhjendatud ja tulemuslik, sest naabertraditsioonides leidub palju ühiseid nähtusi, nendes joonistuvad välja balti areaalile iseloomulikud tunnused. Kõrvutatud on läti-leedu (Barauskienė 1968) ja läti-eesti karjase laule (Tampere 1978; Goldin 1978; Vissel 1985).

Soomlastel on karjase laulud jäänud sagedasti muude rahvalaulude varju (Kuusi 1963; Asplund 1981). Uurijaid on rohkem köitnud karjasepillid ja karjasepillimuusika (Leisiö 1981; 1983; Saha 1982), publitseeritud on mitmeid instrumentaalse karjase muusika kogumikke (Väisänen 1985; Louhivuori; Nieminen 1987). Venelased, kellel karjase laulud puuduvad, on samuti uurinud karjase pilli ja karjaste instrumentaalmuusikat (Matsievski 1980; Krinitšnaja 1986 jt). 20. sajandi lõpul kerkis üles huvi Loode-Venemaa meloodiliste huigete vastu, mis kuulusid suures osas karjaste repertuaari (Lobanov 1983; 1994; 1997; 2002).

Karjase muusika iseärasus: huikele üles ehitatud funktsionaalne tervik. Karjase muusika iseärasuseks on mitmekesine struktuur, mis ei piirdu üksnes lauluga, vaid moodustab alaliikide kogumi – siia kuuluvad *huiked*, *kutsungid* ja *käsklused loomadele*, *karjaste vastastikused meloodilised hõiked* (helletused) ning *laulud*. Niisugune alaliikide mitmekesisus annab tunnistust, et karjase muusika puhul oli olulisel kohal praktiline funktsioon. Hääl ja muusika olid karjasele samavõrd töövahendiks kui teised abivahen-

did (karjasekepp, -vits, karjakoer, -pasun, -sarv jne). Praktilise funktsiooni kõrval oli karjasemuusikal ka esteetiline funktsioon (individuaalne, muusikalis-poeetiline eneseväljendus jm).

Kõigi alaliikide olemasolu ja pikaajaline säilimine kuni hilise ajani oli funktsionaalselt põhjendatud, sest need aitasid karja hoida. Karjaselaulu mitmed alaliigid võivad olla tagasiviidavad erinevatele muusika tekke võimalustele (kõnest lauluni, huikest helletuse või refräänilise lauluni); arhailisemad liigid säilisid kauem kui hilisemad.

Karjaselaulude oluliseks tunnuseks on huikelisus, mis tuleneb vajadusest, et need oleksid kuuldavad kauge vahemaa tagant. Seda omadust on arvestatud nii selle muusika struktuuri- kui ka esituse tasandil. Vormitasandil on loodud huigetest koosnevaid või neid sisaldavaid struktuure. Nende esituseks on arendatud eri maadel välja erinevaid vokaaltehnikaid, mille puhul hääli kostab võimalikult kaugemale (joodeldamine Alpides, spetsiaalne huikamisviis Lõuna-Rootsis).

Karjase vokaalmuusika näib mõningal määral sõltuvat ka keskkonna geograafilistest tingimustest. Mitmesugused meloodilised ja vastastikkused huiked näivad kontsentreeruvat mägisematesse piirkondadesse, kus pinnavormid häält akustiliselt võimendavad. Huiketasand erineb kõnetasandist helikõrguse, helitugevuse ja rütmi poolest. Hüüded kõlavad paremini niiskes õhus – hommikuse või õhtuse kastega ja pärast vihma; metsas kostab laul kaugemale kui lagedal.

Põhjalikumalt käsitletakse ühiseid refräänsõnu, sarnaseid värsi- ja viisistruktuure, huikeintonatsioone, laulu- ja viisitüüpe.

Eestis ja Lätis esinevad refräänilised karjaselaulud naaberladel: Mulgimaa helletuste ja Võru- ning Lõuna-Tartumaa refrääniliste karjaselaulude alade vastas asub Põhja-Vidzeme, kus leidub analoogseid karjaselaulude refrääne. Läti ja eesti karjaselaulude sarnastele refräänidele kui olulisele naabertraditsioonide ühisosale (*ella, ellale, ellalla, alle, alleaa, allelaa, õlle, õllele, õlleli, leeli, leele, lele* Eestis ja *ela, elu, elo, elua, elula, alala, lelu, lelo* Lätis) on korduvalt osutanud nii läti kui ka eesti folkloristid. Tähelepanu väärrib siinjuures asjaolu, et kui meie, s.t Lõuna-Eesti töö- ja tavandilaulud on valdavalt refräänilised, siis Lätis moodustavad kõnealuste refräänidega karjaselaulud ülejäänud töölaulude hulgas erandliku rühma. Ka Eesti ainese seisukohalt on tegemist kitsalt karjaselauludes ja/või helletustes esinevate refräänsõnadega. Sarnane on läti ja eesti rahvapärane karjaselaulu-terminoloogia. Analoogselt eesti traditsioonile nimetatakse ka Lätis neid sõnu sõltuvalt lauluvormist, milles neid katutatakse, hüüd- või refräänsõnaks ja kui refrään lauldakse vokaalil *u*, nimetatakse laulu *uvinat'* (vrd eesti *uutamine*); laule, mida lauldakse refräänidel *lalala* või *lelo*, vastavalt *lalinat* või *lelot* (vrd meie *lelotamine* (samuti *hellatamised, eotamised, õlletamised, aetamised*). Refräänsõna *õlle* kuulumist karjaselaulu juurde kinnitab ka Lõuna-Eestis esinev verb *õlletama*, mis tähendaski varem karjaselaulu laulmist. Mõned uurijad (M. Goldin ja I. Rüütel) on arvanud, et kõik need refräänsõnad on tagasi viidavad ühisele balti-slaavi refräänile

lel, mida esineb Ingerimaal, Liivimaal, Leedus, kuid ka Venemaal, Ukrainas, Poolas (Rüütel 1999b: 45; Goldin 1977: 109).

Mõlemal rahval kohtab viisi nimetusena sõna *hää* (vrd setu *kar'ahääl* ja latgale *bals*).

Lähedust märkab ka naaberrahvaste huigetes ja koduloomade kutsungites, loodushäälendites. Eesti karjaste huigetes on võimalik jälgida mitut sarnast huikeskeemi, mis võivad omakordaesineda väiksemate või suuremate variatsioonidega. Kõige tavalisemaks huikeks on allapoole suunduv tertsi (kvardi)motiiv. Sagedane on ka huige, kus huikemotiiv koosneb vähemalt kolmest helist. Eelmisele on lisandunud madalam algusheli, mis eelneb põhimotiivile ja millega koos moodustub nn kaarjas huikemotiiv. Samad huikemotiivid on kohatavad ka Lätis, liivlaste alal, Leedus ja Venemaal.

Läti, leedu ja eesti karjaselauludes esineb palju ühiseid teemasid: karja hommikune karjamaale ajamine, karja söötmine, õhtune koju ajamine; karjane ja päike, karjane ja vihm; karjane ja perenaine, karjane, ema ja võõrasema, suhtlemine naaberkarjastega; hiljaks jäänud karjaste narritamine, hunt jne. Sarnased teemad saavad erinevates karjasetraditsioonides erineva poeetilise väljenduse. Suurem lähedus esineb läti ja leedu karjaselaulude tekstides (Barauskienė 1968jj). Mõningaid lähedasi laulutüüpe ja motiive leidub ka läti ja eesti karjasetraditsioonis (*Karjase matus. Karjane palub pätsikest*).

Eesti karjaselauludes, nagu üldse on tüüpiline eesti rahvalaulude vaneemale kihistusele, kasutatakse individuaalviiside asemel liigi- rühma- või üldviise. Spetsiaalseid karjaselauluviiside nimetusi tuntakse ainult Setumaal (*kar'ahääl*) ja Kuusalus (*karjasetoon*). Viimane taandub lokaalseks lüüriliste ja jutustavate laulude üldviisiks. Spetsiifiliseks liigiviisiks on vaid setu karjaseviis, millele lähedasi esineb liivi karjaseviiside ja isuri üldviiside hulgas.

Lisandusi ja uusi vaateid artiklile. Laste traditsioonis säilitas arhailine traditsioon oma varasemad kommunikatsiooniahelad (karjane ja kari, karjane ja perenaised), kuid talude kaupa karja hoides muutus tähtsaks kommunikatsiooniahel (karjane ja teised karjased), mis võimaldas teiste karjastega sidet pidada, teateid edasi anda või lihtsalt meelt lahutada. Täiskasvanute karjasemuusikas domineeris praktiline funktsioon esteetilise üle, lapskarjaste traditsioonis saavutas ülekaalu meelelahutuslik-kommunikatiivne funktsioon. Varasemad maagilised toimingud ja loitsud võeti osaliselt üle lastetraditsiooni. Tekstita helletus, samuti Kodavere aetus, kujunes ilmselt karjasepillilugude imitatsioonidena (Ida-Eesti helletuste tekkepõhjus). Lastetraditsiooni jäid püsima mitmed eriti arhailised vormid (helletused, nt Karksi-Halliste ellatamisviis), mida võis esialgu pidada üksnes lokaaltraditsiooniks. Ometi leidub mainitud helletusviisi karjase instrumentaalmuusikas üle kogu Eesti ning karjaselauluviisina Põhja-Lätis ja Soomes.

Traditsiooni muutumine ja taandumine. Kuigi lastelaulud säilisid rahva mälus kauem, taandusid need uute karjaseteemaliste autorilaulude ees, mida levitasid kooliõpikud, laulikud, kooriliikumine jm. Uute karjaseteemaliste laulude tulvast 20. sajandi alguse koolilaulikutes jõudsid ja jäid eestlase aktiivsesse lauluvarasse püsima üksnes vähesed, nagu näiteks Jakob Hurda „Karjapoiss“ (hiljem tuntud pealkirja all „Karjapoiss on kuningas“), „Tulge kokku, külalapsed...“, Mihkel Veske „Ma olen karjapoisike“, Friedrich Kuhlbari „Karjaste hommikulaul“ („Hüüavad pasunad...“) või Riho Pätsi seatud „Karjase laul“ („Kari minul mängib kasemetsas...“).

Kauem säilis setu karjaseteemaline laul, mida oskasid veel 20. sajandi esikümnenditel sünninud inimesed ja mida oli võimalik koguda veel 1970. aastatel ning karjaseteemalised helletused. Karjaseteemaliste laulude taandumisega eestlaste elust on praktiliselt olematuks muutunud laste teadmised varasemast karjasetraditsioonist.

Kunagisest rikkalikust karjaseteemalistest (primitiivsed, ühel-kahel helikõrgusel intoneeritud kutsungid, lühikesed huiked, muusikalist kommunikatsiooni võimaldavad helletused ja regivärsilised karjaseteemalised laulud) on nüüdseks eestlase mälus üksnes arhailised huikemallid, mida ei seostatud ka varem ainult karjaseteemalistega, samuti mõned loomade kutsumise intonatsioonid ja lihtsamad karjaseteemalised laulud. Muutunud elukeskkond on elimineerinud anakronismid, millel pole praktilist funktsiooni.

Tänapäevaseks on rahvapedagoogikast taandunud ka varasem töökasvatus, sest suur osa eestlastest on linnastunud. Nagu kinnitavad hilised lapsepõlvuurimused, on töö ja mängude seos nii maa- kui ka linna keskkonnas pidevalt vähenenud (Mulla 2003: 115, Grauberg 2003: 107).

2. Lapsevanemate uuenenud laulupärimus

(Колыбельные песни для детей эпохи меди)

Mida teame oma kaasaegsete repertuaarist? Milline on nende laulurepertuaar, s.t kõik laulud, mida nad teavad ja oskavad, millist päritolu laulurühmadest (autori-, rahvalikud, aga ka arvatavasti rahvalaulud ja nende töötlused) see koosneb? Kas ja kuidas on selles kirevas kogumis koht folklooril ja kui suure osa see võiks moodustada? Need küsimused esitas autor esmakordselt 1990. aastal. Rahvaluuleekspeditsioonilt oli kaasas teadmine, et kuigi vana rahvalaul oli aktiivsest käibest taandunud, võis traditsioonilisi lastelaule vanema põlvkonna käest koguda Setus, Kihnus, Muhus, Saaremaal jm. Uurimisobjektiks sai nooremasse keskikka kuuluv sotsiaalne rühm, eelkooliealiste laste emad, nende kodune laulmistraditsioon ja lastelaalurepertuaar. See oli esimene katse uurida sellise vanuserühma laulustraditsiooni, rakendades ankeetküsitlust. Sama korraldus perioodiliselt erinevates paikades.

Kümne aasta jooksul anketeeriti peamiselt lapsevanemaid, aga ka toonaseid lapsi, nüüdseks juba noorukeid linnades, alevikes, küladest;

kultuuritsentrumites ja perifeerias või ehk peaks neid hoopis ümberpöörduvalt käsitlema, s.o nii neis paigus, kus vana pärimuskultuur mõnevõrra elab, kuid ka linnades, kus vohab massikultuur. Selle kümne aasta jooksul on toimunud suured muutused ühiskonna sotsiaalses struktuuris. Tänapäeval on lapsele une eel laulmine säilinud, kuid muutunud on selle sisu – vanad rahvalaulud on unustatud mitmeid põlvkondi tagasi, nende asemele on asunud autorilaulud. Korduvad küsitlused kinnitavad, et kuigi tänapäeval erineb vanemate lastelaulude repertuaar oluliselt arhiivimaterjalidest, on see võrdlemisi konservatiivne ja püsiv laulurühm, kuhu hittidel on suhteliselt raske sisse tungida. Tänapäevaste lapsevanemate hällilaul on harva uus poplaul. Lapsevanemate laulud pärinevad sageli 20. sajandi alguskümnendite koolilaulikutest (nn koolilaulikute klassika), kõige populaarsemad on meedia vahendusel 1960.–1970. aastate vahetusel, seega uurimisaluse rühma enda lapsepõlves tuntuks saanud peamiselt eesti autorite laulud, mis pärinevad esimeselt ja väga menukalt TV lastelauluvõistluselt *Entel-tentel*. Traditsiooniliste hällilaulude osa on marginaalse tähtsusega. Samad laulurühmad on populaarsed ka pärimuskultuuri viimastel aladel Eestimaal, kus traditsiooniline lastelaul, sh hällilaulud on püsinud senini traditsioonis (Setumaa, Kihnu saar). Nendes paikades on traditsiooniline hällilaul ja tänapäevane, autori loodud hällilaul kasutusel paralleelselt. Hoopis kindlamini on lapsevanemate repertuaaris säilinud mängituslaulud, nende säilimise on kindlustanud laulu saatev tegevus. Traditsioonilised mängituslaulud on tänapäeva jõudnud otsetraditsiooni ja sekundaartraditsiooni (kooliõpikud, lasteraamatud jm) koosmõju tulemusel. Inimene on oma kultuurikeskkonna produkt.

Harjumused, kultuurimallid, eelistuste tunnetuslikud mehhanismid omandatakse lapseas. Lastelaulud õpitakse selgeks lapsepõlves, hiljem täiendatakse seda repertuaari harva.

Lapsevanematele ei ole oluline laulude päritolu (rahvalaul, rahvalik laul, autorilaul), lastelauluks on eelkõige “vana eesti laul”. Lapsevanema laulurepertuaar koosneb erineva päritoluga (rahvalike, vanemate ja uuemate autorilaulude, sh estraadi-, poplaulude jm) laulude kogumist. Laulud, mida laulavad oma lastele tänapäeva lapsevanemad, tähistavad uuenenud kultuurimudeleid, hilisemat kultuuritausta, meedia mõju. Hällilaulu funktsioonis olevale rahvalaulule on omane varasemate liigipiiride ja funktsiooni ähmastumine või koguni kadumine.

Lastelaulud on olnud ja on jäänud rahvuskeskseks. Tänapäeva lapsevanema lastelaulude repertuaar koosneb valdavalt eesti autorite lauludest, suurem ühisosa mõne teise rahva lauludega puudub, sh ei pole võimalik leida jälgi nõukogude ajal pealesurutud „rahvaste sõprusest“, viimasest ka mitte kaudsemas plaanis, s.t puuduvad nende rahvaste autorite laulud. Aastakümnete, kui mitte tervete põlvkondade jooksul on kooliharidus kahandanud eestlase teadmisi ja ettekujutust oma rahvakultuurist, pidamata tähtsaks selget vahetegemist ehtsa rahvalaulu, selle töötluse ja rahvaliku laulu vahel. Parim uute lastelaulude tutvustaja, levitaja ja õpetaja on meedia.

3. Traditsiooni omaksvõetud rahvusvaheline pärimus (Vanamees ja valge tuvi)

Liisklugemised näivad karjase- ja lastelaulude kõrval olevat suhteliselt uus pärimusliik. Liisklugemise kui erilise salmi alusel mängutegelaste määramine on jõudnud meieni ajal, mil genuiinne vana rahvalaul hakkas käibelt kaduma. Kuigi loendamisega seotud maagilist ainekst leidub paljude rahvaste pärimuses, võiks siiski arvata, et gradatsiooniliselt ahenev liisutamise, nii nagu ka liisusalmid, on meile jõudnud võõrmõjudena. Kuigi kirjeldatud menetlustehnika jäljed ulatuvad väidetavalt nelja aastatuhande taha Idamaadesse, ei ole liisusalvide päritolu tänaseni välja selgitatud. Mitmete Euroopa maade mängu-uurijate andmeil on esimesed teated laste liisklugemistest dateeritud 17. sajandiga..

Liisutamise oletatavaid usundilisi põhjusi pakub nii paganlus kui ka ristiusk. Paganlikud kujutelmad keelasid täpse määratlemise viljakuse või saagiõnne kadumise, kristlus Jumala kõikvõimsuses kahtlemise kartusel. Võiks arvata, et liisk võeti appi siis, kui mingil indiviidide rühmal või kogukonnal oli otsustada tähtis probleem, kuid lahendite tagajärgi oli inimesel võimatu ette näha: need olid riskantsed ja nendest sõltus sageli konkreetse indiviidi, indiviidide rühma või koguni terve hõimu edasine saatus.

Paganliku mõttemalli järgi sobis loendamine hästi rahvameditsiini ja tõrjemaagiassa. Kvantitatiivne määratlemine aitas loitsijal saavutada mõju negatiivse nähtuse või haiguse üle ja seda kahjustada. Maagilise menetluse sooritamine nõidussõnade saatel kolmel või üheksal korral on paljudel rahvastel levinud võte (Kõiva 1999: 117).

Artiklis vaadeldakse eesti laste populaarsemaid liisklugemisi, nende võimalikke allikaid ja muutumist, tuginedes siinjuures peamiselt 1930. ja 1990. aastatel kogutud lastefolkloorile.

Vaatamata sellele, et loendamisega seotud maagilist ainekst leidub ka eestlaste usundis ja liisu abil valiku (üks kahest, üks mitmest) tegemist tundsid meie esivanemadki, on liisusalmid jõudnud Eestisse teistelt rahvastelt, ennekõike saksa kultuuriruumi mõjul, mida tõestab rohke paralleelne ainekst. See lasteluule liik kodunes siin kiiresti ja kujundas välja rikkaliku nii tõlkelaenulise kui ka algupärase liisklugemiste repertuaari. Eesti materjali alusel pole võimalik teha oletusi nonsenssõnade kunagiste maagiliste vms tähenduste kohta, sest siin on tegemist rahvusvaheliste asemantiliste sõnade, nende järjekordsete teisenduste, moonutatud võõrsõnade, onomatopoeetiliste sõnade või üksikute numeraalidega lastekeelest. Vaadeldud näidete puhul tekivad asemantilised sõnad kõige sagedamini võõrkeelsest tekstist mitteamusaamisel, mil muukeelset teksti püütakse ühtaegu matkida kui siduda (kas või üksikute) omakeelsete sõnadega, mida pole võimalik mõtteliselt seostada. Teisalt näib, et mõnikord on nn kaleidoskoopilisus, erinevate asjade, nähtuste kuhjamine lausa taotluslik ja teenib laste endi („mängumütoloogia“) huve. Suur tähtsus nonsensslugemiste

puhul on rütmil ja instrumentatsioonil, mida võimendavad rohked onomatopoeetilised sõnad.

Hulk Eestis tuntud liisklugemisi näib olevat tekkinud 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul ning peegeldavad tolle aja olustikku, tollaseid kultuuri-kontakte, rahvussuhteid. Mitmed sakslastelt laenatud liisklugemised, nagu näiteks *Üks väike valge uba...* (*Eine kleine weiße Bohne...*), mis eestlasel muutus „üheks väikseks oaõieks“, võeti eestlaste poolt omaks ja nende baasil loodi mitmeid uusi redaktsioone (*tuvi-* ja *sig-*redaktsioon). Moodustunud tüüp „Inglismaa oli lukku pandud“ oli sajandi esimesel poolel niivõrd populaarne, et tekitas enda ümber väikese sülemi sama struktuuriga paralleeltüüpe *Üks õun*, *Üks mees*, *Üks vanamees*. Liisklugemiste traditsioon pole tänaseks eesti laste seas katkenud, vaid on pidevas uuenemises, kuigi paljud 1930. aastatel populaarsed liisutused on tänaseks unustatud. Endistviisi on tuntuimate liisklugemiste seas endine lemmik *Üks /hele/valge tuvi*, kuid selle muud redaktsioonid ja paralleeltüübid on laste repertuaarist kadunud. Kunagisest variaablusest on tänaseni säilinud üksnes mitmed võimalused algusvärsis (*üks valge tuvi*, *üks väike valge tuvi*, *üks helevalge tuvi*), kadunud on murdepärane *tui* ja lõppvormel „*Üks, kaks, kolm – sina oled sellest süüist prii!*“ ning ainumõeldavalt lõpeb tekst küsimusega „*mitu seppa seda parandavad?*“. Mitmed endisaegsed liisklugemised on tänaseks oluliselt muutunud.

Sageli ehitatakse samale algusvärsile ja samale tegelasele üles uus, tunduvalt moderniseeritud salm. Märgatav on ka tendents ehitada nonsensslugemise algusvärsile üles uus semantilise tähendusega tekst. Tunduvalt on suurenenud küsimusega lõppevate liisutuste osa. Teine praegune lemmiklugemine on tõenäoliselt 1970. aastatel tekkinud *Üki-kaki komminommi*, mis kujutab endast ühe vana traditsioonilise liisklugemise algusele üles ehitatud uut tekstitüüpi. Sellel salmil on olemas liisklugemise tunnused: numbriloendus algusvärsis ja traditsiooniline lõppvormel. Varasemate liisklugemistega võrreldes torkab ümbertehtud tekstides silma muutunud mentaliteet: näiteks varem üksnes narritussalmides pruugitud obstsöönusele vihjav temaatika ning kuhjatud situatsioonikoomika. Tekst varieerub, kohati (Pärnu- ja Läänemaal) ilmnevad mõningad lokaalsed iseärasused, sageli liidetakse teksti värsipaare, mida kasutatakse ka teistes liisklugemistes.

Viimasel ajal on suurenenud tendents võtta liisklugemisena kasutusele mitmesuguseid humoristlikke laulutekste või salme. Tähelepanu väärrib ka asjaolu, et liisklugemistes avalduvad ootuspäraselt saksa kultuuri mõjutused, kuid pole täheldatavad vene omad. Tugev slaavi mõju avaldub seevastu pallimängudes (Vissel 1996b: 391). Laste mängutraditsioon, sh ka liisutamistraditsioon ei püsi muutumatuna, vaid teiseneb pidevalt.

4. Meelelahutuseks taandunud rituaalne tegevus

(Eestlaste kiigekultuur enne ja nüüd)

Kiikumine on laste hulgas jätkuvalt populaarne meelelahutus. Selle bioloogilist ja vaimset naudingut pakkuva tegevuse avastas metsavööndi elanik ilmselt oma ajaloo varajastel perioodidel. Kiik ja kiikumine on pika arengu ja kasutusaja jooksul sulandunud igapäevaellu. Varem oli see usundisüsteemi osa, mis kuulus head käekäiku, tervist ja viljakust kindlustavate tavandite ja rituaalide hulka. Kiikumine on paljude rahvaste põlisemaid lõbustusi, mida on nauditud aastatuhandeid ja mis on jõudnud tänasest päeva. Eestlaste kiikumisvaimustust on märgatud juba 18.–19. sajandil. Juba 1819. aastal väitis saksa literaat Christian Hieronymus Justus Schlegel (1755–1842), et kiigekultuur olevat eestlasele ürgomane.

Artiklis käsitletakse põhjalikult, milline oli eestlaste kiigekultuur ja kui palju sellest on jõudnud tänapäeva traditsiooni.

Lähemalt käsitletakse noorte (või laste) lõbustuslikku kiikumist 18. sajandist 21. sajandini, tuginedes peamiselt Eesti Rahvaluule Arhiivi ja osalt ka Eesti Rahva Muuseumi arhiivimaterjalidele. Vaatluse alt jääb välja väikelapse kiigutamise (hällis, põlvel, süles). Siinjuures on kavatsuslikult jäetud palju ruumi arhiivikirjapanekutele, mille kaudu jõuab lugejani kunagiste kiigelite hääl (mälestuskillud, hoiakud, suhtumised). Uusima kiigekombestiku osas on küsitatud tuttavaid, arvestatud isiklike tähelepanekuid. Kirjutis keskendub kiikedele ja kiigel käimisele: esitatakse kasutusel olnud kiigetüübid, käsitletakse kiikumise ajalisi-ruumilisi võimalusi, kiigekombestikku ja kiikodega seotud lõbustusi (laulmine, mängimine, tantsimine). Artikli alguses puudutatakse põgusalt kiikumise usundilist tausta. Kiigelaule kui spetsiifilist laululiiki puudutatakse kirjutises marginaalselt.

Tänapäeval kasutatakse kirjakeele mõjul kõikjal Eestis sõna *kiik*. Varem oli see oma lokaalsete mugandustega (*kiige, kiigu, kiiga*) tuntud suurel osal Eestist. Lõuna-Tartumaal, Võrumaal ja ka Setumaal kasutatakse senini paralleelselt nimetust *häll*.

Kiikumisel, mis tänapäeval seostub ainult meelelahutusega, on algselt olnud maagiline tähendus. Nii nagu läänemeresoomlastel, slaavlastel, volga ja balkani rahvastel jt, on ka Eestis levinud uskumus, et kevadine kiikumine soodustab vilja kasvu (mida kõrgemale kiikuda, seda kõrgemaks kasvavad lina, kanep jt põllukultuurid). Paljudel Euroopa rahvastel tegi kiigeaja algus tee lahti kevadistele lõbustustele.

Nii kiikumise aeg, tähendus, vahendid kui ka seda kandev sotsiaalne rühm on – vaatamata Eesti väiksusele – olnud Lõuna- ja Põhja-Eestis võrdlemisi erinevad. Lõuna-Eestis toimus kiikumine lühikest aega (üksnes lihavõttepühadel), kiiged olid kerge konstruktsiooniga (nöör- või väätkiiged, kergemad aiskiiged), kiikuma pidid nii vanad kui ka noored ja sellel on olnud pigem rituaalne iseloom. Olulised on olnud agraarsed taotlused

(viljakus), inimese valmisolek ja vastupidavus põllutöödel (hea tervis ja jume kogu suveks, kaitse putukahammustuste eest jne).

Põhja-Eestis algas kiikumine alles suvistepühadega, s.o soojal ajal, ja kiikumine kestis kauem (jaanipäevani). Ehitati massiivseid külakiikesid, mille alla kogunes pühade ajal ja nädalalõppudel praktiliselt kogu täiskasvanud kogukond, kuid kiikumine oli vallaliste noorte lõbu. Külakiiged võimaldasid noortel suhelda omaealistega ja pakkusid sotsiaalset kommunikatsiooni igas vanuses külaelanikule. Kiige ehitasid vallalised noormehed küla ühismaadele, kiigele tulijad töid kiige valmimisel kiigehitajatele kingitusi. Neidudelt oodati kiigelaulude laulmist, sest laulmine oli eestlase kiigekultuuri oluline osa.

Lähemalt vaadeldakse, kuidas kiiguti, lauldi, mängiti ja tantsiti. Kiigelaulud on Põhja-Eestis populaarne ja spetsiifiline laulurühm, mis eristus teistest regilauludest spetsiifilise laulmistehnika (tugev rinnahää, palju melisme, keerutusi, lisasilpe) aeglase, kiige liikumisest tingitud rütmi ja aeglase tempo poolest ning mille tekstid paistsid silma rikka poetikaga. Kõige vanema kiigeviiside kihistuse moodustavad põhjaeesti üherealised kuni kvardiulatusega, pika lõpuheliga viisid, mis võiksid kuuluda läänemeresoome vanimasse viisikihistusse. Kiigeviisid kui omapärane ja esinduslik viisirühm on mõjutanud nii Põhja-Eesti teisi laululiike kui ka lähemate sugulasrahvaste (isuri ja vadja) laule. Põhja-Eesti suur külakiik on rootsi päritolu, kuid samas on sealne kiigetraditsioon väga sarnane Lääne-Soome külakiigetraditsiooniga.

Aegade jooksul on Eestis levinud mitmesugused kiiged: rõhtkiiged (ehk laudkiiged ja sportlikud kaalkiiged, millel kaalutakse käte abil), püstkiiged (nöör- ja aiskiiged), pöörkiiged (ringkiiged või karussellid), rippkiiged (võrkiiged), jalaskiiged (kiikhobu, kiiktool, jalashäll), vedrukiiged. Igal kiigeliigil on omakorda mitmesuguseid alatüüpe, nagu näiteks karusellide alaliigid tulppöörkiik, kerilauapöörkiik, kintsukiik, tulpkiik jm. Võimaluse korral näidatakse iga kiigeliigi juures selle kasutajaid, seoseid kalendrikombestikuga, sellel mängitud mängu jne. Aegade jooksul on muutunud konstruktsioonid ja kasutatav ehitusmaterjal, samuti on kiikesid püütud muuta turvalisemaks.

Tänapäeval on kunagised kiikumisajad ja kombesid ununenud, kuid kiikumine ise on ajale üllatavalt visalt vastu pidanud. Kodudes leidub kõikvõimalikke nöör- või kergemaid aiskiikesid, mugavaid ripp- ja puhkekiikesid. Kiigest on tänapäevaks saanud müügiartikkel. Kiikede näidistest kubisevad müügikataloogid, vastu on püütud tulla igale maitsele. Kõrvuti kõikvõimalike kohalike ja välismaiste kiigekaupadega kohtab Eestis arvukalt eriilmelisi omavalmistatud kiikesid, kus seniste traditsiooniliste materjalide (nöörid, köied, trossid, ketid, lauad jm) kõrval on kasutamist leidnud juba ühe kasutustsükli läbinud esemed (autokummid, autorattad, merepoid jm). Suured põhjaeesti kiiged on levinud üle Eesti vabaõhulavade, jaanitulepaikade jms naabruses, parkides, turismitaludes.

Kiikumisaja suhtes kitsendusi ei tunta, kiigutakse mis tahes soojal ajal. Kuigi kiikujate hulgas on ülekaalus lapsed ja noored, ei saaks väita, et

kiikumine oleks vanuseliselt või sotsiaalse staatusega piiratud. Kiike kui sümbolit kasutavad oma tegevuses omal kombel mitmesugused sotsiaalsed, huvi- ja hobigrupid, liikumised, paikkondlikud ühendused (rahvakultuur, uussõmanism, etnofuturism, kodukandiliikumine jpm).

Kiikumine kui aastatuhandeid inimesi köitnud ajaviide on tänapäeval jätkuvalt populaarne. Vaatamata domineerivale kiikedega seotud tavade ühtlustamisele, ei ole nendega seonduv kaugeltki igavalt üheplaaneline, sest näilise ühtlustumise varjus toimub erinevates sotsiaalsetes kihtides ka selle muutmise, kujundamise, vana taaslustamine kui ka päris uue kasutamisevaldkonna arendamine. Viimase värskeks näiteks on Eestis ülevõlliajamisest välja kasvanud tänapäevane ekstreemsport kiiking, mida harrastavad jällegi täiskasvanud noored.

5. Meedia lastefolkloori ümberkujundajana (Meedia kui mängude vahendaja ja uute mängude allikas)

Kuigi eestikeelne raadio alustas tööd alles 1926. ja televisioon 1955. aastal, on nendest mõlemad saanud meie olulised informatsiooniallikad ja meelelahutajad. Riigiteleviiooni ja riigiraadio kõrval levitavad oma toodangut (uudiseid, reklaami ja meelelahutust) kommertsprogrammid, välismaistest satelliitkanalitest rääkimata. Pole siis ime, kui meediakriitik enesestmõistetavalt konstateerib: eestlane vaatab sama andunult televiisorit nagu vana soomeugrilane lõkkel (Laasik 1998). Ajalehtede lugemine, raadio kuulamine, ennekõike aga televiisori vaatamine on kujunenud igapäevaseks rituaaliks, harjumuseks, milleta inimene oma päeva enam ette ei kujuta.

Kõik see toob inimesele maailma koju kätte, kujundab tema kultuuripilti ja selle kaudu inimest ennast. 20. sajandi lõpul võiksime resümeerida: põhiline jõud, mis kannab (meie) riiki ja kogu lääne ühiskonda, on meedia (Peets 1998). Meedia mõju inimesele ja kultuurile on hakatud viimasel ajal üha rohkem jälgima. Sellega on tegelnud ajakirjanikud, sotsioloogid, pedagoogid jpt. Folkloristidki on oma töödes meedia mõjutustele vihjanud või probleemi põgusalt käsitlenud (Rüütel 1999a; Hiimäe 1998; Kõiva 1998; Peebo 1995; Vissel 1996d jt). Milline võiks olla traditsioonilise kultuuri ja nn meediakultuuri vahekord? Kuivõrd on võimalik traditsioonilise ja meediakultuuri sümbioos? Kas meedia hävitab traditsioonilise kultuuri? Nendest küsimustest vaadeldakse alljärgnevalt ühte osa.

Uurimus põhineb autori kasutuses olnud empiirilistel, võrdlemisi juhuslikult kogutud ja kogunenud materjalidel meediamängudest. Eeskätt kirjeldatakse telemänge, mis tollal (artikkel valmis 1998. aasta kevadel) olid vallutanud Eesti vaatajaskonna. Neid vaadeldakse ühiskonnas ja meedias toimunud suundumuste ja muutuste taustal. Käsitletakse meedia mõju täiskasvanu ja lapse maailmapildile, antakse ülevaade Eesti televisioonis 30 aasta jooksul näidatud mängude liikidest ja nende folklorsetest allikatest, osutatakse mujalt sisseostetud mängude abil ja nende kaudu ilmnevatele muutustele väärtushinnangutes ja käitumisnormides.

Sissejuhatavas osas käsitletakse järgmisi teemasid: meedia ja indiviidi maailmapilt, meedia ja laps, antakse lühike ajalooline ülevaade varasematest eetrimängudest (malekool) ja nendes saate põnevamaks muutmiseks kasutatud mängu (liisklugemised, trips-traps-trull).

1990. aastate alguseks olid rahvuslik eufooria ning rahvuslikkust ja omariiklust käsitlevad saated end ammendanud. Eesti meedia hakkas eestlasest vormima maailmakodanikku. Varem Nõukogude Liidu kultuuriruumiga piirdunud vaateväli avardus ja laienes näiliselt kogu muu maailma kultuuriruumiks.

1990. aastate esimesel poolel suurenes Eesti meelelahutusmeedias mängu kui žanri osa silmanähtavalt. Raadio ja televisioon, Interneti jututoad ja listid pakuvad oma vaatajaile-kuulajaile, nende ümber koondunud huvirühmadele ja sõpruskondadele jne mängu jälgimiseks, kaasamängimiseks või sõna sekka ütlemiseks arvukalt võimalusi. Nõukogude ajale iseloomulik kramplik pingutamine intellektuaalsuse, soliidse ja kõlbelise ajaveetmise suunas asendus laheda, pealiskaudse, erilisi teadmisi mittenoudva meelelahutusega. Elatakse ühes hetkes, millele on üles ehitatud kogu *showbisnis*.

1990. aastate lõpu uutele telemängudele on iseloomulik, et mängijaiks on prominendid või prominendid ja lihtne televaataja, publikul on võimalik toimuvasse sekkuda, ülekaalus on individuaalmängud, auhindadeks on väärtuslikud kingitused või raha.

Lähemalt vaadatakse kahe kõige populaarsema telemängu *Reisile sinuga* ja *Kuulus või kummaline* imiteerimist laste poolt. Mõlemad telemängud on pärit Ameerikast. *Reisile Sinuga* (tuntud mujal nimetuste all *The Dating Game*, *Blind Date* jne) on ETV programmis alates 1993. aasta novembrikuust, *Kuulus ja kummaline* (originaalnimetus *What's My Line*) on samal kanalil jälgitav 1995. aasta sügisest. Vaatajaskonna kiire poolehoidu võitnud mängud on jäänud populaarsemate meelelahutussaadete sekka viimase ajani.

Globaliseerumine toob kaasa inimeste, sh laste kultuuripildi ühtlustumise, kus rahvuslikud ja regionaalsed iseärasused hakkavad kaduma, nende asemel annab tooni ülemaailmne massikultuur. Selle mõjust lastepärimusele on räägitud juba aastakümneid – välja on toodud lapsepõlve ja mänguea lühenemine, inimese emotsionaalse tundlikkuse vähenemine, laste varajane täiskasvanute maailma saladustesse pühendamine meedia poolt, empaatia asemel tarbijalikku käitumise teke, mis kuulutab ajutiseks mitte ainult meelelahutused, vaid ka inimsuhted. Meedia mõju eesti lastepärimusele suurenes otsustavalt 1990. aastatel, mil seoses taasisesitvumisega avanes Eesti teleturg Lääne-Euroopa, eriti aga Ameerika meediatoodangule, mis oli sootuks erinev seninähtust. 1990. aastate keskelt jõudsid Eesti teleekraanile mitmed Ameerika telemänguformaadid, mis võitsid oma uuduse ja atraktiivsusega nii täiskasvanute kui ka laste seas kiiresti populaarsuse.

Kokkuvõte

Eesti pärimuskultuur on olulises osas pärit agraarsest külaühiskonnast. Eesti talurahvas elas oma madala seisusliku kuuluvuse tõttu kaua traditsioonilise kultuuri maailmas, millele olid omased ühise tegevuse ja suhtluse viisid ning vormid. Kaugenemine vanast traditsioonilisest ühiskonnast algas siiski juba rohkem kui 300 aastat tagasi koos koolihariduse algusega maa-rahva jaoks, süvenes pärisorjuse kaotamisega, hoogustus veelgi rahvusliku liikumise ajal (19. sajandi teisel poolel). Eestlane hakkas tasapisi linnastuma. Üha suurem osa külaelanikest ei elatanud ennast enam põllumajandusest. Sel perioodil muutusid eestlaste tegevusalad, elulaad, perestruktuur, sidemed erinevate põlvkondade vahel, kogu teda ümbritsev sotsiaal-kultuuriline ja majanduslik keskkond. Avarus ja muutus ka kultuuripilt. Agraarühiskonnaga võrreldes on muutunud paljud nähtused: aja- ja ruumisuhed, töö- ja meelelahutuse vahekord, vähenenud on inimese kokkupuuted elava loodusega. Palju mõjutas varasema liitpere asendumine lihtperega. Tänapäevaks on viimanegi suuresti tagaplaanile jäänud, loovutades koha ühe vanemaga perele. Meediast, massikultuurist ja kaasaegsest kõrgtehnoloogiast on eestlased sama tugevasti mõjustatud kui paljud teised maailma rahvad.

Kui muutub ühiskond, muutub ka selle kultuur ja ühiskonnaliikmete lapsepõlv. Iga ajastu lapsepõlv erineb tõesti märkimisväärselt teistest perioodidest. Lapsepõlv kunagises talupojaühiskonnas tähendas töökasvatust, kus soorollid ja sellest tulenevad tööoskused õpiti selgeks kodus vanemate ja vanavanemate kontrolli all. Hoopis teistsugune oli lapsepõlv linnamiljöö, kus lastel oli vähem koduseid töid ja rohkem vaba aega koguneda tänavarühmadeks. Lasterühmade seesmine hierarhia kujuneb vanuse ja isiklike omaduste mõjul, milles vanemate toetusele ei saa loota. Linnastumine viis linliku eluviisi ka maale, asulatesse ja küladesse. Viimasel kümnel aastal on hakatud rääkima televisioonipõlvkonnast, s.t last kasvatab rohkem meedia kui tema vanemad. Sellele on lähiajal lisandunud uus tugev mõjutaja – Internet.

Lastepärimus on eriline oma kandjaskonna (lapsed, lapsevanemad) ja sisu poolest. Lastepärimuses on esindatud suur osa täiskasvanute pärimuses esinevaid liike: rahvalaulud (laulud, nende paroodiad), rahvajutud (muinasjutud, muistendid, linnajutud, pajatused, naljandid, anekdoodid), mängud, meelelahutused, lühivormid (verbaalsed ja piltmõistatused, vanasõnad, kõnekäänud, killud), usund, kombestik jne.

Käesolevas töös leidsid lähimat vaatlust lastepärimuse tuumžanrid: mängud, meelelahutused, laulud, liisklugemised. Lastepärimuses peegeldub eriline tundemaailm, tegevused, huumorimeel ja maailma nägemise viis. Oma nooruse, vähese elukogemuse, vanematest inimestest sõltumise tõttu näevad lapsed ümbritsevat teisiti kui täiskasvanud, mis loob pinnase kitsas mõistes lastepärimuse tekkimiseks. Selle põhitunnusteks on pilkeline laad, antiautoritaarne hoiak ja obstsöonsuste kuhjamine. Seda

lastepärimuse osa võiks mõista täiskasvanute maailma, nende kultuurimudelite ja kasvatustehnikate vastu loodud kontrakultuurina, mis toimib täiskasvanute eest varjatud lastevahelises suhtlusruumis. Eesti folkloristikas on seda vähe uuritud ja ka käesolevas töös on kontrakultuuri jälgi leida üksnes uuemates liisklugemistes ja mängudes.

Lastepärimus kohaneb oma keskkonnaga, selle elulaadi ja mentaliteediga. Seepärast kujundab iga ajastu lastekultuur omad pärimus- ja kultuurimudelid, mis on mõistetavad selle sotsiaal-kultuurilises kontekstis. Mõned pärimusliigid muutuvad populaarsemaks, teised unustatakse või avastatakse taas. Kaugemas perspektiivis joonistub välja lastepärimuse ühtaegu üldisem muutumisprotsess, milles otsese funktsiooni kaotanud pärimus jääb ajapikku kõrvale, kuni see unustatakse (karjaselaulud), kusjuures allesjääv osa võib olla äärmiselt väike (näiteks huiked, mõningad loitsufragmendid) ja need esindavad sageli lihtsamat vormitasandit.

Lastepärimuses on tänaseni meelelahutusena säilinud muistsed rituaalsed ja maagilised tähendused omanud tegevused. Üheks selliseks näiteks on kiikumine. Sellised laste pretensioonitud meelelahutused peegeldavad seega üksnes „jäämäe pealmist osa“ kunagisest keerukast uskumussüsteemist ja selle ümber moodustunud tavanditest.

Kõik lastepärimuse liigid ei pärine meie genuinest traditsioonist – mitmete liikide allikaid ja eeskujusid tuleb otsida teiste rahvaste ja kaugete aegade tagant. Laenatud pärimusliigid ja struktuurid kujundatakse omal kultuurikontekstis ümber. Kommunikatsioonivõrgu arenemise ja inimeste mobiilsuse suurenemise tulemusel levivad uued nähtused kiiresti, kuid nende vorm on algelisem ja lühem, põhineb rohkem improvisatsioonil.

Uuemal lastepärimusel on tihedad sidemed popkultuuriga. Lapsed võtavad meedias kogetu kiiremini omaks kui täiskasvanud, sest nende mängud põhinevad sageli jäljendamisel, neil puudub piir omade ja võõraste väärtushinnangute suhtes, sõnast suurem mõju on kujundil. Lapsed kujundavad meedia mõjul oma väärtushinnangud kriitikata ümber ja hindavad seda kui ideaali; täiskasvanu väljakujunenud väärtussüsteemi ei suuda meedia sel määral mõjustada.

Kuigi kasvatusteadlased ja kultuuriuurijad on rääkinud mängude ja lapsepõlve kadumisest ja lühenemisest, ei kinnita seda lastepärimus. Eriti raske koolikasvatuse ja kirjanduse abil suunatav pärimusliik on lastemängud. Neil, mida laste hulgas tänaseni mängitakse, puudub sageli igasugune seos mängukirjanduse, õpetajakoolituse või õppekirjandusega. Nostalgilisse muresse lapsepõlve lühenemise üle võiks suhtuda skeptiliselt. Lapse osavõtt kodustest töödest on põlvkonnast põlvkonda muutunud üha minimaalsemaks, vastutus perekonna ees piirdub ehk üksnes kohustusega õppida. Ka täiskasvanute puhul kipub jääma mulje, et lapsepõlv, vastupidi, hoopis pikeneb ja haridusteegi ei piirdu enam noorusega, vaid kestab kogu elu. Mäng muutub ka täiskasvanud inimese vaba aja sisustamisel järjest tähtsamaks, pakkugu seda siis televisioon, Internet või inimsuhted.

Vaatamata uusimate kultuurinähtuste kiirele vastupeegeldusele laste mängudes ja meelelahutustes, toimuvad struktuursed muutused siiski

võrdlemisi aeglaselt. Moemängud võivad tulla ja vallutada mänguruumi ning siis kiiresti kaduda, pikema traditsiooniga lastepärimus säilib kasutuses kauem, seda üksnes kohandatakse keskkonnaga. Sama kinnitavad ka uue sisu omandanud lapsevanemate laulud, mis vaatamata oma uudsusele (koolilaulikutest ja meediast omandatud autorilaulud) on konservatiivne laulurühm, kuhu moehitte omaks ei võeta.

Tänane lastepärimus on mitmes mõttes globaalne ning läänemeresoome, balti, slaavi ja germaani traditsioonid erinevad omavahel vähem kui veel 50 aasta eest. Traditsioonilise lastepärimuse tekkimisaja kultuuriruumist ja -suhetest tingitud mitmekesisus on ühelaadse massimeedia mõjul suuresti elimineerinud erinevused lokaalsetes traditsioonides.

Kirjandus ja käsikirjad

Ariés, Philippe 1960. *Centures of Childhood: A social history of Family Life*. Baldick, Robert (trans. from French). New York: Vintage Books: A Division of Random House.

Asplund, Anneli 1981. Kalevalaiset laulut. *Kansanmusiikki*. Asplund, Anneli & Hako, Matti (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 18–43.

Avedon, Elliott M. & Sutton-Smith, Brian 1979. *The Study of Games: A Source Book*. Huntington (New York): R. E. Krieger Pub. Co.

Barauskienė, Vanda 1968 = Бараускиене Ванда. Общие моменты в литовских и латышских трудовых песнях. Фольклор балтских народов. Рига: Институт языка и литературы Академии Наук Латвийской ССР & Зинатне, стр. 27–52.

Bartaševič, Galina 1993 = Барташевич Галина Александровна. Фольклор детский. *Восточнославянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии*. Академия Наук Беларуси. Институт Искусствоведения, Этнографии и Фольклора АН Беларуси им. К. Крапивы. Восточнославянская секция комиссии по славянскому фольклору при международном комитете славистов. Минск: Наука и техника, стр. 383–384.

Bausinger, Herman 1986. Kultur für Kinder – Kultur der Kinder. *Kinderkultur 25. Deutscher Volkskundekongress in Bremen vom 7. bis 12 Oktober 1985*, Hefte des Focke-Museums 73. Herausgegeben von Konrad Köstlin et al. Bremen: Universitätsbibliothek, S. 1–18.

Belousov, A. 1998 = Белоусов А. Ф. *Русский школьный фольклор от «Вызываний» Пиковой дамы до семейных рассказов*. Москва: Ладомир.

Bendix, Regina 1997. Introduction. *In search of authenticity: The formation of folklore studies*. Madison (Wisconsin): University of Wisconsin Press, pp. 3–23.

Butterworth, George & Harris, Margaret 2002. *Arengupsühholoogia alused*. Tõlkinud Katrin Mägi. Tartu: Ülikooli Kirjastus (www.tyk.ee/pdf/arengupsyhholoogia.pdf – 26.09.2004).

Dégh, Linda 2003. Ilu, jõukus ja võim. Naiste karjäärivõimalused rahvajuttudes, muinasjuttudes ja tänapäeva meedias. *Mäetagused* 23, Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi rahvausundi ja meedia töörühm & Eesti Folkloori Instituut, lk 9–55 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr23/degh.pdf> –16.08.2004).

Ekrem, Carola 1996. Liisklugemised kultuuri võtmena. Kõiva, Mare (toim). *Mängult-päriselt*. Tänapäeva folkloorist II. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv & Eesti Keele Instituut, lk 125–135.

Eriksen, Thomas Hylland 2001. *Small Places, Large Issues: An Introduction to Social and Cultural Anthropology*. London & Sterling (Virginia): Pluto Press.

ERLA III = *Eesti rahvalaulude antoloogia* III: 3. 1972. Tedre, Ülo (toim). Tallinn: Eesti Raamat.

ERLA IV = *Eesti rahvalaulude antoloogia* IV. 1974. Tedre, Ülo (toim). Tallinn: Eesti Raamat.

Goldin, Moissei 1977 = Гольдин Мойсей Давидович. Латышско-эстонские связи в области народного музыкального творчества. *Soome-ugri rahvaste muusikapärandid*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 104–134.

Goldin, Moissei 1978 = Гольдин Моисей Давидович. *Черты общности и связи в песенном творчестве латышей и соседних народов*. Москва: Советский композитор.

Grauberg, Helena 2003. Mängimine ja keskkond: Mälestused lapsepõlvemängudest 1940.–1950. aastate Tartus. Runnel, Pille (peatoim). *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat = Yearbook of Estonian National Museum = Jahrbuch des Estnischen Nationalmuseums = Ежегодник эстонского национального музея XLVII*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 103–128.

Greble, Vilma (sast.) 1973. *Latviešu bērnu folklorā = Латышский детский фольклор*. Rīga: Zinātne.

Grober-Glück, Gerda 1971. Kinderreime und -lieder in Bonn 1967. *Jahrbuch für Volksliedforschung* 16. Berlin: E. Schmidt, S. 91–134.

Gustavson, Monika 2004. *Laste aeg – laste aed: Alternatiivsed võimalused pedagoogikas: Abimaterjal lasteaiäõpetajatele ja lapsevanematele*. Tallinn: PreMark.

Hiiemäe, Mall 1997a. Folk Calender Tradition and the Family. Rüütel, Ingrid & Kuutma, Kristin (eds). *The Family As The Tradition Carrier: Conference Proceedings 2* [May 25–29, 1996, Võsu]. NIF (Nordic Institute of Folklore) Publications 31. Tallinn & Turku: Nordic Institute of Folklore, pp. 42–49.

Hiiemäe, Mall 1997b. Nelikümmend lindu eesti rahvausundis IV. *Mäetagused* 5: *Hüperajakiri*. Tartu: Eesti Keele Instituuti folkloristika osakond, lk 7–22. (vt ka <http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr5/index.html#usundist> – 14.09.2004)

Hiiemäe, Mall 1998. Tähtpäevade aastaring. *Eesti rahvakultuur*. Viires, Ants & Vunder, Elle (koost & toim). Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 435–458.

Huss, Pia & Nordenfalk, Katta 2001. *Cildren's Culture*. (http://www.sweden.se/templates/FactSheet_3279.asp – 20.09.2004).

Jaago, Tiiu 1997. *Perepärinus: Rahvaluule ülemastme kursus*. Tartu: Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool (<http://www.folklore.ee/rl/folkte/pere/pere2.htm>).

Järv, Ants (koost) 1985. *Meie kiisul kriimud silmad: Vana-vana-vanaemade-isade lastelaule*. Tallinn: Eesti Raamat.

Kalits, Vilve 1988. *Eesti pulmad: Traditsioon ja nüüdisaeg*. Tallinn: Eesti Raamat.

Kallasmaa, Talvi & Allik, Jüri & Realo, Anu, & McCrae, Robert R. (2000). The Estonian version of the NEO-PI-R: An examination of universal and culture-specific aspects of the five-factor model. *European Journal of Personality* 14, pp. 265–278.

Kalmre, Eda (koost) 1995. *Banaanil on nohu: Valik koolinalju ja muud*. Tallinn: Koolibri.

Kalmre, Eda (koost & toim) 1999a. *Kuuldust-nähtust*. Tänapäeva folkloorist IV. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum (vt ka <http://www.folklore.ee/pubte/kuuldust/> – 14.09.2004).

Kalmre, Eda (koost) 1999b. *Roos närtsib, marmor puruneb...: valik salme, nalju, mõtteteri ja ennustamisi tüdrukute albumitest*. Tallinn: Koolibri.

Kasema, Maarja & Sarv, Vaike 1999. *Setu hällitused*. *Ars musicae popularis* 13. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

Kirsch, Marika 2002. Eesti ja Euroopa identiteet. Valk, Aune (koost). *Eesti ja eestlased võrdlevas perspektiivis: Kultuuridevahelisi uurimusi 20. sajandi lõpust*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 87–101.

Krinitšnaja, N. 1986 = Криничная Н. А. 1986. О сакральной функций пастушей трубы (по материалам северных пастушеских обрядов). *Русский Север: Проблемы этнокультурной истории, этнографии, фольклористики*. Ленинград: Академия Наук СССР институт этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маглая & Наука, стр. 181–189.

Kuusi, Matti [toim] 1963. *Suomalainen kirjallisuus I: Kirjoittamaton kirjallisuus*. Helsinki, Keuruu: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Kustannusosayhtiö Otava.

Kõiva, Mare 1995. Koolipärimuse kogumise ja kogumiku saateks. Kõiva, Mare (toim). *Lipitud-lapitud. Tänapäeva folkloorist* [I]. Tartu: Eesti TA Kirjandusmuuseum & Eesti TA Eesti Keele Instituut, lk 331–334.

Kõiva, Mare (toim) 1996a. *Mängult-päriselt. Tänapäeva folkloorist* II. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv & Eesti Keele Instituut.

Kõiva, Mare (ed.) 1996b. *Contemporary folklore: Changing World View and Tradition*. Tartu: Institute of Estonian Language & Estonian Museum of Literature.

Kõiva, Mare 1998. Paar remarki usundiloost. *Maarahva elujõud* II. Tartu, lk 171–191.

Kõiva, Mare 1999. Numeraalid: Ühest loitsude alaliigist. Leete, Art (peatoim). *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat = Yearbook of Estonian National Museum = Jahrbuch des Estnischen Nationalmuseums = Ежегодник эстонского национального музея* XLIII, lk 115–132.

Kõiva, Mare (toim) 2000. *Meedia. Folkloor. Mütoloogia. Tänapäeva folkloorist* II. Tartu: Eesti kirjandusmuuseumi meedia ja rahvausundi töörühm.

Kõresaar, Ene 2003. Lapsepõlv kui ajaloopilt: Rahvuse ja riigi metafoorne kujutamise vanemate eestlaste lapsepõlvemälestustes. Valk, Aune (koost). *Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive = Ethnological perspectives on memory*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 60–91.

Kõresaar, Ene 2004. *Memory and History in Estonian Post-Soviet Life Stories. Private and Public, Individual and Collective from the Perspective of Biographical Syncretism*. Dissertationes Ethnologiae Universitatis Tartuensis 1. Tartu: Tartu University Press.

Laasik, Andres 1998. Eestlast lummab õuerituaal. *Eesti Päevaleht*, 26. veebruar.

Laugaste, Eduard 1963. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu: Valitud tekste ja pilte*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Laugaste, Eduard 1975. *Eesti rahvaluule*. Tallinn: Valgus.

Leisiö, Timo 1981. Vanhimmat soittimet. Asplund, Anneli & Hako, Matti (toim.). *Kansanmusiikki*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 53–63.

Leisiö, Timo 1983. *Suomen ja Karjalan vanhakantaiset torvi- ja pillisoittimet I: Nimistö, rakenteet ja historia*. Kansanmusiikki-instituutin julkaisuja 12. Kaustinen: Kaksanmusiikki-instituutti.

Lesnik-Oberstein, Karin (ed.) 1998. *Children in Culture: Approaches to Childhood*. Basingstoke: Macmillan Press.

Lie, Suzanne 2001. Milline on nais- ja meesuurimuse suhe? *ENUTi uudised* 1 (<http://www.enut.ee/enut.php?id=56#suzanne> – 18.09.2004).

Liiv, Ellen 1980. Kooliõpilaste osa meie rahvaluule kogumistöös. Laugaste, Eduard (toim). *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu 2: Valitud tekste ja pilte*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 218–223.

Lindsey, Linda L. & Sandra, Christy 1994. *Gender Roles: A Sociological Perspective*. Englewood Cliffs (New Jersey): Prentice Hall.

Lipponen, Ulla (toim) 1987. *Kilon poliisi ja muita koululaisjuttuja*. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.

Lipponen, Ulla 1990. Tyttöjen taputusleikki – feminiinistä kulttuuria? Nenola, Aili & Timonen, Senny (toim). *Louhen sanat: Kirjoituksia kansanperinteen naisista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 520. Helsinki: Suomalainen Kirjallisuuden Seura.

Lipponen, Ulla 1992a. Ruusu ja rikkaruoho: Rakkaus tyttöjen runovihkoperinteessä. Näre, Sari & Lähteenmaa, Jaana (toim.). *Letit liehumaan: Tyttökulttuuri murroksessa*. Tietolipas 124. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 114–134.

Lipponen, Ulla 1992b. *Usko, toivo, rakkaus: Tyttöjen runovihkoperinnettä: Antologia*. Folklore 84. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lipponen, Ulla 1995. Tüdrukute plaksutamismängud – kas naiskultuuri osa? Kõiva, Mare (toim). *Lipitud-lapitud*. Tänapäeva folkloorist [I]. Tartu: Eesti Keele Instituut, lk 192–211.

Lipponen, Ulla 1999. Haigla-rollimäng – tähelepanekuid tüdrukute ja poiste ühismängu kujunemise kohta. Kalmre, Eda (toim). *Kuuldust-nähtust*. Tänapäeva folkloorist IV. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 146–166.

Litvin, E. 1958 = Литвин Э. С. К вопросу о детском фольклоре. *Русский фольклор: Материалы и исследования* III. Москва & Ленинград, стр. 92–102.

Lobanov, M. 1983 = Лобанов М. А. Вокальные мелодии-сигналы в крестьянском быту по материалам Северо-Запада РСФСР. *Советская Этнография* 5, стр.113–122.

Lobanov, M. 1994 = Лобанов М. А. Международные связи вокальных мелодии-сигналов Северо-Запада России. *Проблемы этнической истории и межэтнических контактов прибалтийско-финских народов: Памяти Д. В. Бубриха: Сборник научных трудов*. Санкт-Петербург: Министерство культуры Российской Федерации & Российский этнографический музей, стр. 75–86.

Lobanov, M. 1997 = Лобанов М. А. *Лесные кличи*. Вокальные мелодии-сигналы на Северо-Западе России. Санкт-Петербург,

Lobanov, M. 2002 = Лобанов М. А. *О формировании мелодического клише: Искусство устной традиции: Историческая морфология. Сборник статей, посвященный 60-летию И. И. Земцовского*. Санкт-Петербург: Министерство культуры Российской Федерации & Российская Академия Наук & Российский Институт Истории Искусства.

Loorits, Oskar 2001. *Endis-Eesti elu-olu IV: Lugemispalu karjakasvataja elust*. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 18. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Lorentzon, Jorgen 2001. Sugu ja kultuur. *ENUTi uudised* 1 (<http://www.enut.ee/enut.php?id=56#jorg1> – 5.09.2004).

Louhivuori, Jukka & Nieminen, Rauno 1987. *Paimenen säveliä: Teppo Revon paimensoittusävelmiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 453. Helsinki & Mänttä: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Martini, Mary 1994. Peer Interactions in Polynesia: A View from the Marquesas. Roopnaire, Jaipaul L. & James, Ewald & Hooper, Frank H. (eds.). *Children's Play in Diverse Cultures*. SUNY series, children's play in society. Albany: State University on New York Press.

Matsievski, Igor 1980 = Мацевский Игор. О финно-угорских реликтах и параллелях в русской народной инструментальной музыке. Рюитель Ингрид (сост.). *Финно-угорский фольклор и взаимосвязи с соседними культурами*. Таллинн: Ээсти Раамат, стр. 9–20.

deMause, Lloyd 1988. On writing Childhood History. *The Journal of Psychohistory* 16: 2, pp. 135–171 (cf. <http://www.psychohistory.com/writetech1.htm> – 10.03.2000).

McDonnell, Kathleen 1994. *Kid Culture: Children & Adults & Popular Culture*. Toronto (Ontario), pp. 73–103.

Mechling, Jay 1986. Children's Folklore. Oring, Elliott (ed.). *Folk Groups and Folklore Genres*. Logan (Utha): Utah State University Press.

Melnikov, Mihhail 1987 = Мельников Михаил Никифорович. *Русский детский фольклор: Учебник пособие для педагогических институтов по специальности N2101 «Рус. яз. и лит.»*. Москва: Просвещение.

Mirov, Ruth 1986. Richard Viidalepp ja mängude kogumine ERA-s. Ahven, Heino (toim). *Keelest ja rahvaluulest*. Emakeele Seltsi Aastaraamat 30. Tallinn: Eesti Raamat, lk 204–208.

Mirov, Ruth 1998. *Regivärsilise ekspositsioonlauluga voormängud: tüpoloogia, struktuur, poeetika*. Eesti Keele Instituudi toimetised 2. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

Mulla, Triin 2003. „Minu õnnelik-rahutu lapsepõlv“: 1940. aastad eestlaste lapsepõlvemälestustes. Kõresaar, Ene & Anepaio, Terje (koost). *Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive = Ethnological perspectives on memory*. *Studia ethnologica Tartuensis* 6. Tartu: Tartu Ülikooli etnoloogia õppetool, lk 92–123.

Mürsepp, Mare 2004. Lapsepõlve uurimisest kasvatusteaduslikus lähiruumis ja lähiajas. Pandis, Meeli (koost). *Kasvatusteadused muutuste ajateljel*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus, lk 120–134.

Nekrõlova, A. & Golovin, V. 1998 = Некрылова А. Ф. & Головин В. В. Георгий Семенович Виноградов (1887–1945). Белоусов А. Ф. (сост.). *Русский школьный фольклор: От „вызываний“ Пиковой дамы до семейных рассказов*. Москва: Научно-издательский центр „ЛАДОМИР“ & „АСТ“.

Normann, Erna & Lätt, Selma (koost) 1955. *Üle õue õunapuu: valimik eesti rahvajutte, laule, mõistatusi ja vanasõnu*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Normann, Erna & Lätt, Selma (koost) 1968. *Sada saarelehte, tuhat toomelehte: valimik eesti rahvajutte ja vanasõnu*. Tallinn: Eesti Raamat.

Opie, Iona Archibald & Opie, Peter 1959. *The Lore and Language of Schoolchildren*. Oxford & New York: Oxford University Press.

Opie, Iona Archibald & Opie, Peter 1984. *Children's Games in Street and Playground: chasing, catching, seeking, hunting, racing, duelling, exerting, daring, guessing, acting, pretending*. Oxford paperbacks. Oxford: Oxford University Press.

Opie, Iona Archibald, Opie, Peter 1988. *The Singing Game*. Oxford & New York: Oxford University Press.

Oras, Janika 1996. Mängitus. Kõiva, Mare (toim). *Mängult-päriselt*. Tänapäeva folkloorist II. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv & Eesti Keele Instituut, lk 104–124.

Oras, Janika 2002. *Vaateid Muhu vanemale rahvaluulele: meetrum ja helikõrguslik organisatsioon*. Magistritöö (käsikiri). Tartu: Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool.

Palli, Heldur 1998. Pere. Viires, Ants & Vunder, Elle (koost ja toim). *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 399–407.

Peebo, Kadri 1995. Kui ma ei eksi, aga ma ei eksi, kui ma juhuslikult ei eksi. Kõiva, Mare (toim). *Lipitud-lapitud*. Tänapäeva folkloorist [I]. Tartu: Eesti TA Kirjandusmuuseum & Eesti TA Eesti Keele Instituut, lk 5–22.

Peets, Tanel 1998. Ankeet. *Sirp*, 19. juuni.

Pent, Sirle 1996. Meie laste mängud: mängurõõm või mängu mure? Kõiva, Mare (toim). *Mängult-päriselt*. Tänapäeva folkloorist II. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv & Eesti Keele Instituut, lk 59–65.

Priimägi, Sirje 1997. Muutused lapsepõlvepildis: Ajaloolisi ja kaasaegseid probleeme. Kraav, Inger & Kõiv, Kristi (toim). *Lapse probleemid ja probleemid lapsega: Artiklite kogumik = Child's problems and problems with child*. Tartu: Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne 5. Tartu: Tartu Ülikooli pedagoogika osakond, lk 158–162.

Pungas Piret 2004. *Küigekohad Eesti maastikes*. Magistritöö inimgeograafias (käsikiri). Tartu: Tartu Ülikooli Geograafia Instituudi geoinformaatika ja kartograafia õppetool.

Pärdi, Heiki 1998. Talumajandus. Viires, Ants & Vunder, Elle (koost ja toim). *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 73–120.

Roopnaire, Jaipaul L. & Hossain, Ziarat & Gill, Preeti & Brophy, Holly 1994. Play in the East indian Context. Roopnaire, Jaipaul L. & James Ewald & Hooper, Frank H. (eds.). *Children's Play in Diverse Cultures*. SUNY series, children's play in society. Albany: State University on New York Press, pp. 9–30.

Ruus, Viive-Riina 2004. Haridus, kultuur, vabadus. Pandis, Meeli (koost). *Kasvatusteadused muutuste ajateljel*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus, lk 30–55.

Rüütel, Ingrid 1997. *Ühte käivad meie hääled I: Eesti rahvalaule Väike-Maarja kihelkonnast*. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

Rüütel, Ingrid 1999a. Kas rahvusel on tulevikku. *Sirp*, 29. jaanuar.

Rüütel, Ingrid 1999b. Setu rahvalaulu kihistused ja etnokultuuriline taust. *Keel ja Kirjandus* 1, lk 33–52.

Rüütel, Ingrid (koost ja toim) 2000. *Pärimus pärijaile*. Tartu: Rahvuslik Folkloori-
nõukogu & Eesti Kirjandusmuuseumi etnomusikoloogia osakond.

Saha, Hannu 1982. *Teppo Repo: Repertuaari ja asema suomalaisessa musiikki-
kultuurissa*. Moniste 3. Tampere: Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos.

Salve, Kristi & Rüütel, Ingrid 1986 = Салве Кристи & Рюйтель Ингрид. Трудовые
и календарные песни северной части Тартумаа. Рюйтель, Ингрид (сост.). *Музыка
в обрядах и трудовой деятельности финно-угров*. Таллин: Ээсти Раамат, стр.
120–152 & 351–352.

Salve, Kristi & Sarv, Vaike 1987. *Setu lauludega muinasjutud*. Ars musicae
popularis [5]. Tallinn: Eesti Raamat.

Selmer, Jørgen 1986. "Cultural groups" and the Study of Lifestyles and Cultural
Identity. *ARV: Skandinavian Yearbook of Folklore 1986*. Stockholm & Uppsala:
Almqvist & Wiksell International, pp. 47–75.

Takeuchi, Michio 1994. Children's Play in Japan. Roopnaire, Jaipaul L. & James
Ewald & Hooper, Frank H. (eds.). *Children's Play in Diverse Cultures*. SUNY series,
children's play in society. Albany: State University on New York Press. SUNY series,
children's play in society. Albany: State University of New York, pp. 51–72.

Tampere, Herbert 1956. *Eesti rahvalaule viisidega I*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste
Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum & Eesti Riiklik Kirjastus.

Tampere, Herbert 1958. *Eesti rahvalaule viisidega III*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste
Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum & Eesti Riiklik Kirjastus.

Tedre, Ülo 1998. Inimelu kesksed sündmused. Viires, Ants & Vunder, Elle (koost ja
toim). *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 409–433.

Tilk, Maria 2003. *Kasvatus eri kultuurides I*. Tallinn: M. Tilk.

Tormis, Veljo 2000. *Lauldud sõna: Lindistuste ja märkmete järgi üles kirjutatud
Urve Lippus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Weber, Max 1993 & 1994. Protestantlik eetika ja kapitalismi vaim. Isotamm, Jaan
& Käärrik, Henn. *Akadeemia* 1993: 8, lk 1757–1789; 9, lk 2013–2045; 10, lk 2237–
2269; 11, lk 2463–2494; 12, lk 2687–2718; 1994: 1, lk 197–222; 2, lk 417–446; 3, lk
643–670.

Vinogradov, Georgi 1998a. = Виноградов Георгий Семенович. Детская сатирическая
лирика. Белоусов А. Ф. (сост.). *Русский школьный фольклор: От „вызываний”
Пиковой дамы до семейных рассказов*. Москва: Научно-издательский центр
„ЛАДОМИР” & „АСТ”.

Vinogradov, Georgi 1998b = Виноградов Георгий Семенович. Детские тайные
языки. Краткий очерк. Белоусов А. Ф. (сост.). *Русский школьный фольклор: От
„вызываний” Пиковой дамы до семейных рассказов*. Москва: Научно-издательский
центр „ЛАДОМИР” & „АСТ”.

Virtanen, Leea 1971. *Antti pantti pakana: Kouluikäisten nykyperinne*. Toinen
painos. Helsinki: WSOY.

Virtanen, Leea 1972. Juhiseid lastefolkloori kogumiseks. Hiimäe, Mall & Rüütel
Ingrid. *Rahvapärimuste kogu* 8. Tartu: Eesti ENSV Teaduste Akadeemia Fr. R.
Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, lk 12–16.

Virtanen, Leea 1974. Lastenperinne. Launonen, Hannu & Mäkinen, Kristi (toim). *Folklore tänään*. Tietolipas 73, s. 92–106.

Virtanen, Leea 1978. *Children's Lore*. Studia Fennica. Review of Finnish Linguistics and Ethnology 22. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura = Finnish Literature Society.

Virtanen, Leea 1993. *Varastettu isoäiti: Vanhoja ja uusia kaupunkitarinoita*. Helsinki: Tammi.

Vissel Anu 1982. *Eesti karjaselaulud 1: Setu karjaselaulud*. Ars musicae popularis [4]. Tallinn: Eesti ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

Vissel, Anu 1985. Lõuna-estli ja läti karjaselaulude ühisjooni. Piir, Hille (koost ja toim). *Noored filoloogias 1985: Noorteadlaste XII konverents 22. mail: Teesid*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, lk 80–83.

Vissel, Anu 1986a. = Виссел А[ну]: Эстонские пастушеские песни (виды, региональные и музыкальные особенности). Рюйтель Ингрид (сост. и ред.). *Музыка в обрядах и трудовой деятельности финно-угров*. Таллинн: Ээсти раамат, стр.101–119.

Vissel, Anu 1986b = Виссел А[ну]: Напевы трудовых и обрядовых песен Вырумаа – общие или жанровые напевы? Рюйтель Ингрид (сост. и ред.) *Музыка в свадебном обряде финно-угров и соседних народов*. Таллинн: Ээсти раамат, стр. 88–108.

Vissel, Anu 1987. Karjasehellestuste liigid ja muusikalised iseärasused. *Rahvaluule ja etnograafia: Noored filoloogias 1987: 2. Noorteadlaste konverents 8. ja 9. detsembril: Teesid*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, lk 37–42.

Vissel, Anu 1988. *Eesti karjaselaulud 2: Võrumaa ja Tartumaa karjaselaulud*. Ars musicae popularis [7]. Tallinn: Eesti ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

Vissel, Anu 1989a. Genres and musical peculiarities of herding songs among Estonians and neighbouring peoples. *Материалы VI Международного конгресса финно-угроведов 1*. Москва: Наука, стр. 422–424.

Vissel, Anu 1989b. On the typology of the Estonian herding song melodies. Rützel, Ingrid (toim). *International Conference "Folk Music Today" in Tallinn, July 10–13, 1989: Abstracts*. Tallinn: Department of Humanities and Social Sciences of the Estonian Academy of Sciences, pp. 170–172.

Vissel, Anu 1990a. *Eesti karjaselaulud 3: Mulgimaa karjaselaulud*. Ars musicae popularis [9]. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

Vissel, Anu 1990b. On the typology of the Estonian herding song tunes in the Baltic-Finnic context. Jakab, László & Keresztes, László & Kiss, Antal & Maticsák, Sándor & Palkó, Ágnes (red.). *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum, Debrecen 27. VIII-2. IX 1990: Summaria dissertationum: Linguistica*. Debrecen, pp. 197–201.

Vissel, Anu 1992. *Eesti karjaselaulud 4: Põhja- ja Lääne-Eesti karjaselaulud*. Ars musicae popularis [11]. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

Vissel, Anu 1994. Stabiilsest ja varieeruvast eesti karjasehelletuste struktuuris. Olesk, Sirje (toim). *38. Kreutzwaldi päevad : ettekannete teesid : 21. ja 22. detsembril 1994. a.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 26–28.

Vissel, Anu 1995. Traditsiooniline ja uuenduslik tänapäeva lastemängudes I. Kõiva, Mare (toim). *Lipitud-lapitud. Tänapäeva folkloorist [I]*. Tartu: Eesti TA Kirjandusmuuseum & Eesti TA Eesti Keele Instituut, lk 255–301.

Vissel, Anu 1996a. What is Sung to Children in Estonian Homes Today? Rüütel, Ingrid & Kuutma, Kristin (eds.). *The Family as the Tradition Carrier. Conference Proceedings 1*. Tallinn: Folklore Department Institute of the Estonian Language & Nordic Institute of Folklore, pp. 183–191.

Vissel, Anu 1996b. The Traditional and the Recent in Modern Schoolchildren's Games II: Ballgames. Kõiva, Mare (ed.). *Contemporary Folklore: Changing World View and Tradition*. Tartu: Institute of Estonian Language & Estonian Museum of Literature, pp. 369–394.

Vissel, Anu 1996c. Herding Songs of the Estonian and the Balts. Skrodenis, Stasys (ed.). *Professor August Robert Niemi and Comparative Folklore Investigations of the Balts and Baltic Finns. Papers of the International Conference held on 1–2 December, 1994 Vilnius, Lithuania*. Vilnius: Lithuania-Finland Society & Lithuanian Literature and Folklore Institute & Ethnomusic Institute, pp. 29–45.

Vissel, Anu 1996d. Traditsiooniga ühel pool? Kõiva, Mare (toim). *Mängult-päriselt. Tänapäeva folkloorist II*. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv & Eesti Keele Instituut, lk 79–103.

Vissel, Anu 1997a. The Traditional and the Recent in Modern Schoolchildren's Games I: Kinetic Games (Running and Jumping Games). Kuutma, Kristin & Kõiva, Mare (eds.). *Journal of the Baltic Institute of Folklore 2: 1*. Tallinn: Baltic Institute of Folklore, pp. 134–183.

Vissel, Anu 1997b. *Traditsiooniline ja uuenduslik tänapäeva Eesti laste liikumismängudes*. Magistritöö (käsikiri). Tartu: Tartu Ülikooli eesti ja võrdlava rahvaluule õppetool.

Vissel, Anu 1999a. Vanamees ja valge tuvi. Kalmre, Eda (toim). *Kuuldust-nähtust. Tänapäeva folkloorist IV*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 167–200 & 247–249.

Vissel, Anu 1999b. Setu regiono ganymo melodijos Baltijos kontekste = Setu herding tune in Baltic context. *The Music Around Baltic: Past and Present: The 2nd International Scientific Conferenc : Abstracts : Klaipeda, Lithuania; April 15–19, 1999 = Baltijos regiono muzika: Istorija ir nūdienu: 2-ji tarptautinė mokslinė konferencija*. Klaipėda: Tezės, pp. 62–64.

Vissel, Anu 2000a. Meedia kui mängude vahendaja ja uute mängude allikas. Kõiva, Mare (toim). *Meedia. Folkloor. Mütoloogia*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi rahvausundi töörühm, lk 64–98.

Vissel, Anu 2000b. Mida lauldakse lastele eesti kodudes tänapäeval? Laste endi arvamus. Rüütel, Ingrid (koost & toim). *Pärimus pärijaile*. Tartu: Rahvuslik Folkloorinõukogu & Eesti Kirjandusmuuseumi etnomusikoloogia osakond, lk 8–31.

Vissel, Anu 2000c. Pärimuse liik, mis pole varjusurmas: lastemängud. Rüütel, Ingrid (koost & toim). *Pärimus pärijaille*. Tartu: Rahvuslik Folkloorinõukogu & Eesti Kirjandusmuuseumi etnomusikoloogia osakond, lk 72–89.

Vissel, Anu 2002a. Estonian Herding Songs from the Perspective of Ethnic Relations. Boiko, Martin (ed.) *Traditional Music in Baltic Countries*. World of Music 44: 3. Berlin: Verlag Wissenschaft und Bildung, pp. 79–105.

Vissel, Anu 2002b. Kagu-Eesti kodune (lapsekeskne) laulmistraditsioon aastal 2000 I: Traditsioonikandjad. Ojamaa, Triinu & Rüütel, Ingrid (koost & toim). *Pärimusmuusika muutuv ühiskonnas I: Töid etnomusikoloogia alalt 1*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi etnomusikoloogia osakond, lk 101–117.

Vissel, Anu 2003. Eestlaste kiigekultuur enne ja nüüd. Kõiva, Mare & Kuperjanov, Andres (toim). *Mäetagused: Hüperajakiri* 21. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi rahvausundi ja meedia töörühm & Eesti Folkloori Instituut, lk 7–84 (vt www.folklore.e/tagused/nr21/kiiga.htm = www.folklore.e/tagused/nr21/kiik.pdf – 24.08.2004).

Vissel, Anu 2004. Muutuv lastepärimus muutuv maailmas. Rüütel, Ingrid (koost & toim). *Pärimusmuusika muutuv ühiskonnas II*. Töid etnomusikoloogia alalt 2. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi etnomusikoloogia osakond & Eesti Rahvuslik Folkloorinõukogu, lk 85–94.

Vītoliņš, Jēkabs 1973a. *Gadskārta ieražu dziesmas*. Latviešu tautas mūzika / Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts. Rīgā: Zinātne.

Vītoliņš, Jēkabs 1973b. Латышские пастушеские песни. *Проблемы музыкального фольклора народов СССР: Статьи и материалы*. Москва: Музыка, стр. 81–94.

Vunder, Elle 2003. Moderniseerumine ja kultuurimustrite muutused Eestis 19.–20. sajandil. Runnel, Pille (peatoim). *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLVII*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum 2003, lk 47–70.

Väisänen, Armas Otto 1985. *Karjasoitto*. Kolehmainen, Ilkka (toim.) Kansanmusiikki-instituutin julkaisuja 15. Kaustinen: Kansanmusiikki-instituutti 1985.

Värv, Ellen 1998. Riietumine ja rahvariided. Viires, Ants & Vunder, Elle (koost ja toim). *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 367–396.

Västrik, Ergo-Hart 1997. *Eesti lastehirmutised ja C. W. von Sydowi fiktsiooniteooria*. Magistritöö (käsikiri). Tartu: Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool.

Teatmeteosed

EE 1990 = *Eesti entsüklopeedia* 5. (konj-lõuna). Tallinn: Valgus.

Estonian Herding Songs from the Perspective of Ethnic Relations

Anu Vissel

Abstract

For the peoples living around the Baltic Sea (the Baltic Finns and the Balts) agriculture and cattle breeding have been important already for ages. The Estonian traditional songlore has two prominent groups of working songs: herding songs and harvest songs. The article begins with a short overview of the history of cattlebreeding and herding in Estonia. More attention is paid to the structure of herding songs (in a wider sense) and common features in the texts and melodies of Estonians and neighbouring peoples. The relations between vocal and instrumental herding music and subtypes of the herding song repertoire of different ethnic groups is determined by the local structure and type of herding, the social position of herders (sex, age, status in the community), the local life style, and cultural traditions.

For the peoples living at the eastern shores of Baltic Sea, the Baltic Finns (Estonians and Finns) and the Balts (Latvians and Lithuanians), agriculture and cattle breeding have been important already for ages. The means of subsistence of these people are reflected in their traditions, beliefs, customs and songs (though not always directly). To some extent additional or confirming information is rendered by the categorisation of folk songs (working songs). Both the Balts and the Estonians have a vast variety of ancient working songs representing aspects of agricultural economy: land cultivation and tending cattle. The Estonian traditional songlore has two prominent groups of working songs: herding songs and harvest songs.¹ But other songlore connected with land tillage (e.g. ploughing, harrowing and sowing songs, which are most common in the Latvian folklore) is missing in the Estonian tradition; there are only a few hay-making songs known in Tartumaa and the neighbouring parishes of South Estonia (Salve & Rūütel 1989a:16). The latter is an important folk song category in the Lithuanian tradition (*valiavimai*) (Barauskienė 1968:32). Compared to the southern neighbours the variety of themes in the Estonian working songs seems to be more limited, as the songs connected with horticulture or apiculture are missing entirely (ERLA, Vītoliņš 1958). The examples under discussion confirm the asser-

tion that even in the case of similar historical, economical and social background, the folklore of different peoples reflect reality in a unique way.

1. A Short Overview of the History of Cattlebreeding and Herding in Estonia

For centuries land cultivation and cattlebreeding have been the main source of living of the Estonians. The first records on land cultivation and tending cattle date back to the 3rd millennium BC. About 2000 BC people raised goat, sheep, swine and cattle, the horse was domesticated around 1500 BC. Due to the harsh climate the development of agriculture was very slow. In Estonia intensive cultivation was started at about the same time as in the rest of the Northern Europe, namely somewhere between the 8th and the 10th centuries BC. Initially, prehistoric cattlebreeding was relatively natural: the cattle were kept outside all year round, and the animals searched for food on their own. The introduction of the scythe in the middle of the first millennium made it possible to increase the number of cattle kept during the winter. At that time cattlebreeding was more advanced in the northern and western part of Estonia, where the maritime climate was milder and the elevation was lower. Several chronicle records from the 13th century indicate the importance of cattlebreeding in the life of the Estonians, stating that horses and cattle were the primary loot of the German crusaders during their conquest of the Livonian and Estonian territories. After annexing the Estonian territory the Germans imposed taxes on the use of land. The Estonians' dependency on foreign supremacy (the Germans, the Danish, the Swedes, etc.) increased during the centuries, and under the Swedish occupation in the early 17th century the Estonians were reduced to slavery. Even in this period cattlebreeding remained an important source of living for the Estonians. Cattlebreeding helped to supply the people with food and clothing, and in its turn promoted other branches of agriculture: tillage (draft animals, manure), forestry, transport, etc. (Pärdis 1998: 73, 100-101). The crucial changes in the late 19th century (buying land for perpetuity, transition to commercialism, the growth of towns, etc.) brought along the boost in economy, and also in cattlebreeding. Agriculture, incl. cattlebreeding, provided subsistence for the rural population of Estonia during the first period of independence (1918-1940) as well as during the period of Soviet occupation (1940-1991).

The type of herding depended on proprietorship and the form of settlement (village, scattered settlement) (Jaagosild 1966:272-273, Pärdis 1998:105). In Estonia several forms of ownership, administration and conduct characteristic of village community were applied to tending cattle, fishing, numerous seasonal works, and offering help in accidents (fire, etc.). Though each farm constituted a self-governing economical unit, common grasslands and pastures were tended in different parts of the village as remnants of the village community. Problems concerning the whole village (hiring the herder, distributing pastures, providing horses for transport, disputes) were decided by the council of landowners, victims of fire were helped by the whole village, and all villagers participated in communal gatherings for collective

work and for socializing (EE 1989:622). In Estonia the collective commonage disappeared in the late 19th century with the redemption of farms from the estate owners, while some seasonal works were performed collectively long after that.²

Until the farms were bought for perpetuity and the land was consolidated, pastures were regarded as the commonage of the village. The cattle of one or several farms were herded together. The collective herding was arranged in several ways: without guard, with a herder hired by one or several villages, herding in turns (families took turns in sending a herder to tend the cattle), or herding on a common pasture by each farm in turn (Pärdis 1998:105). The earliest type of herding was grazing without herder. At the earlier stage of agricultural progress fields instead of pastures were enclosed with a fence. Such archaic way of herding survived longest on the islands, where fields were small and barren, and covered a small part of the territory. The main source of living was fishing.

The most commonly practised type of herding was collective herding with a hired village herder. It was usually an elderly bachelor, who had no farmstead and could therefore work from St. George's Day to the Michaelmas. All the village landowners participated in the hiring of the herder. During the process the landowners made their choice among the candidates, agreed upon his responsibilities and the sum he was paid. In the mainland of Estonia the village herder had to tend both cattle and sheep, on the island of Saaremaa the villagers hired a separate herder (herdsman, shepherd, groom, etc.) for each species (cattle, horses, sheep). Each farm had to provide a week's food and lodging for the herder. In some regions, North Estonia for example, farmhands were sent to help the village herder from each farmstead in turn (the number of farmhands depended on the number of animals) (Tampere 1956:41).

With the consolidation of farmlands common pastures began to disappear and each farm had to herd its cattle on its own pasture. Most commonly the herder was a child, who was often paid for the work. With the enclosure of grazing pastures (and the building of runs) the herders were no longer needed. The use of barbwire facilitated the building of runs. In the 1920s people began to chain smaller herds and single animals, This method enabled cattle owners to use the tiny pices of land between or right next to arable lands.

Due to the varying pace of buying the farms, collective herding began to disappear in different parts of Estonia at different times. In the scattered settlement of South Estonia, except for the Setu region in the Southeast, animals were herded separately by each farm. In Setu the system of 'soul's acres' (pieces of land granted to parish families) preserved the collective herding much longer (Tampere 1956:41). In North Estonia cattle was herded collectively even in the late 19th and the early 20th century. Reports from East Estonia inform us of collective herding until the first half of the 1930s. The tradition survived longest in West Estonia and on the islands, where in some places communal grasslands and pastures were kept until the 1940s. Also, at places where the land was consolidated in the 1930s, grasslands and pastures became a commonage, thus preserving free access to the sea for each farm (Jaagosild 1966).

Considering collective herding, it is interesting to note that in 1941 the Soviet rule, which was based on collective, i.e. national proprietorship, revived this ancient type of herding. In the Soviet period tending cattle under surveillance was the main type of herding up to the 1970s (Pärdi 1998:107), when it was replaced by portion herding in runs surrounded by electric fence. Due to the poor economic situation in the early days of collective farms cattle was often herded in turns. And while the limited number of animals allowed as private property were grazed primarily separately, i.e. in chain (more than 80%), the rest of the animals (20%) were herded collectively. On the island of Saaremaa and in West Estonia nearly 40% of families tended their cattle collectively, in North Estonia about one third of the families. In Saaremaa this type of herding was used until the 1990s (Pärdi 1998:108).³

In the following I intend to compare the herding song tradition of Estonia, Finland and other Baltic countries (Latvia and Lithuania), occasionally drawing parallels with some other Balto-Finnic peoples and the Russian herding tradition.

2. Researcher's Interest in the (Vocal) Herding Music

Baltic and Estonian researchers have studied herding songs fairly often, because it is a considerably peculiar genre (Tampere 1956, Barauskienė 1968, Vītoliņš 1973, Goldin 1977, Vissel 1986). The Finnish, at the same time, have not paid much attention to the vocal herding tunes. In studies of folk songs, other songs have often overshadowed herding tunes. Ethnomusicologists have often turned their attention to the musical instruments used at herding, and to instrumental herding music (Kolehmainen 1985, Leisiö 1981, 1983, Saha 1982). There are also a number of published collections of instrumental herding music (Kolehmainen 1985, Louhivuori & Nieminen 1987). Interestingly, the Russians, who lack a herding song tradition, have also studied instrumental herding music and instruments (Matsievski 1980, Krinichnaya 1986). In recent decades the Russians have conducted research into the melodic calls of the Northwest Russians (Lobanov 1983, 1994). Latvian-Lithuanian (Barauskienė 1968, Goldin 1978) and Latvian-Estonian (Tampere 1956, 1975, Goldin 1977, 1978, Vissel 1986, 1996) herding songs have been juxtaposed. The comparison of similar herding traditions is justified and has proved effective, because the traditions of neighbouring peoples evidently share more similarities, though there are, of course, certain traits which are characteristic of the whole area under discussion. In Estonian, Finnish (Balto-Finnic) and Baltic (Latvian-Lithuanian) folklore and folk music, herding songs represent a particularly archaic and also informative genre, both in lyrics and in melody. Though the majority of herding songs have been collected at a rather late period of their actual functioning (cattle was already tended at respective farms individually, and herding songs had become the children's repertoire), there were interesting aspects of genre and ethnic relations that could be observed. Many ancient songs, which have lost their original function and significance, end up, before falling into oblivion, as children songs and become the entertainment of chil-

dren. The data on Estonian, Latvian, and Finnish songlore have confirmed that. The common features shared by the herding songs of different peoples may be organized at various levels.

3. Users. The Function and Subdivisions of Herding Songs

Herding songs represent a specific genre (both musically and textually) of the ancient layer of working and ritual songs. A characteristic feature of this genre, if compared to other working songs, is undoubtedly the uniquely rich and varied structure, which is not limited to singing in a narrower sense only, but covers a whole complex of subdivisions (calls, commands and signals to the herd, spells, special reciprocal calls—*helletused* in the Estonian tradition) and songs proper (Vītoliņš 1958, Barauskienė 1968, Vissel 1986). This variety confirms that the function of herding music was practical, rather than cognitive or aesthetic. Voice and vocal music were like any other implement of a herder (herder's crook, twig, sheepdog, herder's bark and animal horn, etc.). The different subclasses of herding songs are determined by the different ways of forming music (speech, call) and its stages. The continuance and preservation of all these subdivisions up to recent times is due to their function, i.e. their use in herding (Vissel 1986:101).

The majority of the repertoire collected from the Balts (Vītoliņš 1958, 1973, Barauskienė 1968:44) and Estonians (Vissel 1982, 1988, 1990, 1992) belongs to the child-herders. The tradition of child herders differs considerably from the tradition of adult herders, hired village herders in particular, in that it includes less spells and instrumental music, and more songs and reciprocal calls. Children's herding repertoire includes a few herding incantations and spells, and is limited to weather incantations or to making a musical instrument (like willow whistle, for example), while the repertoire of adult (hired village) herders covered more serious magical deeds and incantations. The children's weather incantations are addressed at two natural phenomena: the sun and the rain (Vissel 1996:126). Several herding instruments, like buckhorn, which were both physically and technically too demanding for a child, were played by adult herders only (Tõnurist 1996, Haasma 1986). Folk religion researches argue that the herding magic is not very characteristic of the Estonian tradition (Hiemäe 1991:138), but is considerably stronger in the eastern regions due to the Slavic influence. Regardless of the fact that collective herding was preserved longest in West Estonia and on the islands, the village herders as remarkable personalities and jacks-of-all-trades figure mostly in the folklore (narratives, folk belief, customs, folksongs and instrumental music) of East Estonia (the Eastern Virumaa and North Tartumaa regions) (Salve & Rüütel 1989a, Salve 1992, Vissel 1988). The village herder's song "Wake up to Drive the Cattle out!", for example, was known only in the eastern part of North Estonia (Salve & Rüütel 1989a:13). In everyday usage it might have been an alternative to sending out cattle with a signal blown with a herder's horn or buckhorn. Also, it may have been used seasonally: at the beginning

of the grazing season before St. George's Day, when blowing the horn was prohibited in fear of wolves⁴ or on some other superstitious excuse. Apparently, human voice, which is less loud than the magical horns, was also considered less dangerous for establishing a possibly negative auditive contact. Like collective herding, this belief, which has fallen into oblivion in the Estonian tradition, survived longer in the Russian tradition.

If we observe the musical aspect separately, we may distinguish between rhythmic speech, recitatives, callings, improvisational intermediate forms between callings and songs (callings specifying melody, rhythm or form) and the songs proper. If we regard the text, it is also possible to distinguish between various levels: the level where language use does not deviate from speech level, i.e. poetic text does not exist yet - a simple call, command, etc.; the level where poetic text starts taking shape: a call with an extended and improvised text, the structure of which starts to obtain stability, characteristics (a certain structure of verse etc.); fully developed song form. These peculiarities and variations are derived from the functions of this genre accompanying the herdsman through the various stages of working situation during the whole day. In the morning cattle had to be driven out to pastures while using voice, i.e. calling, commanding, cajoling, soothing and scolding the animals. The herder entertained him/herself with callings and lilting, played with echoes from forest etc., tried to communicate and exchange information with those of the same age and doing the same work, or with people back home (calls for lunch or to leave the work), or sometimes just for therapy against feeling lonely. This genre was at the same time a vocal or simply verbal means of working and communicating (herdsman—cattle; herdsman—other herdsman; herdsman—home/village), as well as an artistic means of self-expression (often strictly musical).

4. Common Characteristics of Herding Songs

The above-mentioned common features occur throughout a vast territory. For herding songs it is particularly important to remember that they had to be heard over great distances, thus the melodies had to be of calling nature. The means taken to obtain this end depend on local peculiarities. To some extent vocal herding music appears to depend on the geographical conditions of its environment. Various melodic and reciprocal calls seem to be concentrated in the hilly regions, where surface forms acoustically amplify the voice. This seems to apply to the Estonians, too, who live on a rather plain land, while the specific intermediate form *helletused*, a combination of song and call, is most characteristic of the hilly South Estonia (Tampere 1956). But neither the Estonians nor their closest neighbors have developed a special timbre for performing herding calls, like, for example, yodeling in the Swiss Alps or specific calling in the southern part of Sweden. On the mountainous summer pastures in Dalarna, herding calls and songs are performed with a particular high-pitched loud voice, slightly resembling instrumental sound, performing of which had to be mas-

tered already in childhood (Johnson 1980). Estonian herders have pointed out that those who had a loud and high voice, could be heard to a far distance (Vissel 1988:3,57). In order to amplify voice, various external appliances have been used. For example, a trumpet has been used as a megaphone, or hands have been used for the same purpose (placing hands round the mouth, imitating megaphone); the caller or singer has climbed to a higher place (on a hilltop or up a tree, etc.). The technique of voice dynamics has been applied here (calling-singing is started in a low voice, which gradually becomes louder). For better audibility the refrain words in the dialogue songs of the Latvian (*gavilēšana*), Lithuanian (*raliavimai*) and Estonian herders (*helletused*) and the majority of other herding songs had to sound sonorous. In Estonia the songs with refrain and improvisatory *helletused* occur only in the southern regions. The herding songs of North Estonia and Finland have no refrain. The Latvian and South Estonian song tradition have much in common. Researchers have noticed, that while the South Estonian working and ritual songs are in majority with refrain, in Latvia refrain is primarily attached to calendar songs, and the working songs are refrainless (the only exception here are the dialogue songs of herders) (Vītoliņš 1973, Goldin 1977:109). The Lithuanian working songs, however, could be characterized by the refrains of different categories, which in many cases have also provided the name of the subdivision (e.g. *raliavimai*—herding songs with the refrain *ralio*, *oliavimai*—herding songs with the refrain *olia*; *valiavimai*—hay-making songs, with the refrain *valio*) (Burkšaitienė, Krištopaitė 1990:763,765). In the neighboring regions of Estonia and Latvia herding songs with refrain occur throughout the area covering Mulgimaa (which is abundant in *helletused*) and southern Tartumaa and Võrumaa (which are rich in herding songs with refrain), stretching to North Livonia. The rest of this area, stretching to Courland, is covered diffusely. Refrainless herding songs of the Latgale region appear to have spread southeastward to Võrumaa. Both the Latvian and the Estonian folklorists have considered the similar refrains of the Latvian and Estonian herding songs an essential quality: *ella, ellale, ellalla, alle, alleaa, allelaa, õlle, õllele, õlleli, leeli, leele, lele* (in Estonia); *ela, elu, elo, elua, elula, alala, lelu, lelo* (in Latvia). It is noteworthy that these refrains are used mainly in the herding songs. The refrain *leeli* could also be found in some other older song types (harvest songs, game songs) in Estonia. Some folk music researchers (M. Goldin and I. Rüütel) have argued that all these refrain words are variations of a common Balto-Slavic refrain *lel*, found in Ingria, Livonia, Lithuania, but also in Russia, the Ukraine and Poland (Rüütel 1999a:45, Goldin 1977:109).

The similarities shared by Latvian and South Estonian songs are also manifest in the verse structure: the refrain is placed either at the end, or both in the middle and at the end of the verse. In the Estonian songlore a verse is divided between refrains only in the herding and game songs, which is characteristic of Võrumaa and the southernmost parishes of Tartumaa (South Estonia). The basic structure of the verse is different, though, —the catalectic four-line strophe in Latvia, the runo verse in Estonia. As to South Estonia, the latter should be taken with reservations, because here the verse structure differs considerably from the runoverse in the rest of Estonia, and is a sub-

ject for further research. Occasionally catalectic verse appears in herding songs, but also in the lyric songs from Southeast Võrumaa (parishes Urvaste, Karula) and the southern part of South Tartumaa (parishes Sangaste, Rõngu) (Tampere 1935, Vissel 1988), either in the last word of the verse or in a refrain in the same position. As a rule, the same phenomenon occurs in the Setu herding songs; usually these songs are also refrainless. Some exceptional variants with a refrain have adopted the same structural elements, even the refrain (*lele lel*) (Vissel 1982:60 No 38 and 84 No 78).

An overview of herding songs cannot disregard callings, or the imitations of instrumental herding melodies. In Estonia these are usually: *uhuu, uu*; in Latvia: *uhu, uu, uru*, also *ee*. In Estonia these callings occur only at the end of *helletus*. Similar Latvian songs bear closer resemblance to a call, callings can take the place of a refrain in the middle and at the end of a verse. Interjections *uru* and *ee* are unknown in Estonia.

5. Similar Herding Signals

In the comparatively simple subdivision of herding signals, calls and commands, one can observe the similarities and differences between the neighboring traditions. Signals to call the animals closer, to cajole, soothe or scare them, and particular commands are usually included here. Different sounds and often even the imitations of natural sounds were used by the herder to scare or to fool them. One example here would be the scaring of cattle with an imitation of the horsefly's buzz (making cattle stampede). It is common in the Baltic herding traditions. While the main responsibility of a herdsman was usually keeping the cattle together and grazing them on the pasture under his/her care, then on hot summer days he/she might have taken advantage of the animals' fear of horseflies, with the objective to reach home for lunch faster than usual. A buzzing horsefly was sometimes imitated with the intention to tease the herdsman on the neighboring pasture. The way that different nations interpret their respective imitations of natural sounds is the subject for further study. The current research has come to rather similar results about the Estonians, Latvians and Lithuanians, all of whom produce it with the help of the fricative 'z', articulated with the help of the consonant 'b' and always with the vowel 'i'. Such articulation is characteristic of an individual pronunciation of any consonant. The reviewed publications provide examples as follows: Estonian—z (Vissel 1988:19 No 41); Livonian (Salve & Rüütel 1989b). Latvian—*biz, z* (Barauskienė 1968:45, Vītoliņš 1958); Lithuanian—*biz, giz, bzzz* (Barauskienė 1968:45, Burkšaitienė, Krištopaitė 1990:83-84). The verbal counterpart of this sound in the Estonian language is the verb *pisisema*, but more often another voiced consonant 'r' is used, which imitates the particular sound with a better effect—*pirisema*.⁵ Although the number of records of such sound imitations is quite scarce in Estonia, the consideration of the general context indicates that in Estonia only imitations were used, while in Latvia and Lithuania a wish/curse was added: “May horseflies get you!”, etc. The signals to domestic animals in-

dicating several linguistic contacts (e.g. Scandinavian) (Ariste 1968). Quite often the imitation represents the animal to whom the command or the call is addressed. In Estonia these imitations were usually intended for sheep (see Fig. 1.).

a 5,20"

Koos,koos,koos,koos,koos, koos,koos,koos,koos,koos,koos,koos,koos,koos,koos,koos!

b 4,6"

Vis-si, vis-si, vis-si, vis-si, vis-si, vis-si, vis-si, vis-si, vis-si, vis-si, vis-si!

c

U-ti, u-ti, u-ti, u-ti, u-ti, bää, u-ti, u-ti, u-ti, u-ti, u-ti, bää,

u-ti, u-ti, u-ti, u-ti, lau-ta, u-ti, lau-ta, bää!

Fig. 1. Calls addressed to cattle: a) to cow, b) to calf, c) sheep
(Vissel 1992:12 No 13).

In addition to the similar imitations of natural sounds, similarities could be found also in commands and signals addressed to the animals (Vissel 1996:33-35).

6. Common Themes, Types and Motifs in Poetic Text

In the Latvian, Lithuanian, Estonian and Finnish herding songs, there occur numerous common themes: soothing the cattle and cajoling them to eat, waiting for the sunrise; the tediousness of herding alone, the hardships of the herder's life; waiting for the evening to come, reciprocal mockery of the herdsman. Judging by their distribution, the majority of these themes may be regarded as common Baltic-Finnic herding song motifs.

The motif "Cattle, feed!" (Söö, kari!) with the incantation background is used quite often in herding songs. In South Estonia it usually says: "Cattle, feed on this grass and don't expect anything better". In Lithuania: "Darling cows, feed until the grass is green". In Latvia: "Cattle, feed and do not trample the grass" (Barauskienė

1968). In Estonia the motif “grass is alien to cows, stepmother is alien to me” does not occur. In South-Karelia one usually says, “Feed, cattle, carry milk home for supper”.

One of the common herding song motifs is “Drive the cattle here!” (“Ajage kari siia!” in the Estonian tradition, “Tyytyn, lyytyn piikapaimen / aja karjas näille maille...” in the Finnish, and “Dzenat šurpu, ciema gani!” in the Latvian tradition), which might have been the original motif of the South Estonian and, to a lesser extent, Latvian improvisational *helletused*, or which may have existed as an independent song in South Estonia and Finland. In the Finnish songs the verbal text usually begins with the imitation of the herder’s whistle *tyytyn-lyytyn*, or something similar, which is characteristic of the songs under discussion, as well as many other Finnish herding songs. Longer calls for assembling the nearby herders, which in essence (but not in structure) coincided with the South-Estonian *helletused*, were known in Finland as well:

Finnish Herding Call:	translation:
<i>Vanhalan Anni ja Annaliena</i>	Vanhalan Anni and Annaliena
<i>Pekkoselän Ierikki ja Jaakkoenon Ieva</i>	Pekkoselän Ierikki and Jaakkoenon Ieva
<i>Uutelan Samel ja Tolskan Tanel</i>	Uutelan Samel and Tolskan Tanel
<i>Huhui, tulkai tänne</i>	Huhui, come here!
(SKVR IX 1, 2 Häme 197 No. 452.)	

A similar list of the names of herders has also been registered from East Estonia, where the verbal text is sung to the herder’s horn’s tune (see Fig. 2.).

gi-as! Sur-ka lur-ka pir-ka lu-tu, Krim-mi Tuo-mas, Po-ti-vaar ja Po-ro-joops!
 Sur-ka lur-ka pir-ka lu-tu, Krim-mi Tuo-mas, Po-ti-vaar ja Po-ro-joops!
 Sur-ka lur-ka pir-ka lu-tu, Krim-mi Tuo-mas, Po-ti-vaar ja Po-ro-joops!

Fig. 2. An Estonian *helletus* listing the names of herders (Vissel 1988: 64 No 164).

The motif “Kaitse, jumal, karja!” (God save the cattle) is known in Estonia, Livonia, Latvia, Karelia, Finland.

The motifs “herdsman— orphan”, “rain pours down on an orphan” are usually connected with the South Estonian and the Baltic herding songs. In the song “Vihm, üle vaeslapsest!” (“Rain, go past the orphan”) the child herder (orphan) asks the rain

not to wet him/her, because there is no one at home who would dry him/her, he/she even has no home (my home is under a fir-tree, under an oak-tree leaf). The aforementioned cultures know the incantation “Vihm võõrale maale” (“Rain should go to foreign land”) in which the singers wish that the rain would go to the neighbors (according to alliteration rules⁶ the Estonians send it to Germany, Finland or Russia; the Lithuanians send the rain to the Prussians, etc.).

Differences in the behaviour of one's own mother and a stepmother are often compared in the Estonian herding songs, describing how they send the young herders off to work in the morning or greet him/her back in the evening (Fig. 3):

<p><i>Aeti mu mõtsa, aeti mõtsa hommogult, varra inne, varra innõ valgõt, anti mul peiju, anti peiju pikk vits, kandli ala, kandli ala karjavits. Olõs mul olnu, olõs olnu oma imä elänü, elänü oma esä, andnu mul peiju, andnu peiju piimä muro, kandli ala, kandli ala karjamuro. Võõras and peiju, võõras and peiju pikä vitsa, kandli ala, kandli ala karjavitsa. (Võõras) an'd luu, an'd luu, üteliha, an'd koorigu, an'd koorigu, kuulut är', nädsä leevä, nädsä leevä är' n'aagut. Imä and liha, imä and liha, üteliha, and tükü, and tükü, üteliha</i></p>	<p>I was sent to the woods in the morning early before the daybreak/light I was given a long rod a herdsman's rod to carry. If my own mother were there my own father were alive she would have given me milk and bread to take along. Stepmother gave me the long rod the herdsman's rod to carry She gave me bones but called them meat gave me crusts and no bread, gave me doughy bread. My mother gave me meat but called it bones she gave me a slice and said it was nothing.</p>
--	--

The Estonian songs which are thought to have been influenced by the Latvian tradition, such as “Karjane palub pätsikest / Cep, mäte, kukuli / Herdsman asks for bread” and “Karjase matus / Viens gans nomira / Herdsman's funeral” occur in the Estonian regions neighboring to Latvia. These types have sometimes merged (s. Fig. 4).

<p><i>Mimmuli, mammuli, küdsä mullõ kukuli. Ma lää hommen karja. Üits kar'us ära koolu, tõne kar'us tõbine, kolmas kar'us koolmisel. Kits tegi kirstu, lammas lahk laudu, kana kaib hauda, rähn rahi risti, rähn rahi risti, krants vei kirstu kabelide, lehm laskse hauda tsiga ai havva kinni, rähn pandse risti pääle.</i></p>	<p>Dear mother, bake me a bread. I shall go herding tomorrow. One herdsman has died another is sick a third one is dying. A goat made the coffin a sheep cut the boards a hen found the grave a woodpecker cut the cross a woodpecker cut the cross a dog took the coffin to church a cow lowered it into the grave a pig covered the grave a woodpecker put the cross on it.</p>
---	---

gl-gisl Aeti mumõt-sa, ae-ti mõt-sa hõm-mõ-gult, va-ra in-ne, va-ra in-ne va-l-gõt,
 anti mul pei-ju, an-ti pei-ju pikk vits, kan'd-li a-la', kan'd-li a-la' kar-ja-vits.
 Olõs mul ol-nu, o-lõs ol-nu o-ma i-mä, e-lä-nü, e-lä-nü o-ma e-sä,
 andnu mul pei-ju, and-nu pei-ju pii-mä-mu-ru, kan'd-li a-la', kan'd-li a-la' kar-ja-mu-ru.
 Võõras and pei-ju, võõras and pei-ju pi-kä vit-sa, kand-li a-la', kan'd-li a-la' kar-ja-vit-sa.
 An'd luu, an'd luu, ü-tel li-ha, an'd koori-gu, an'd koori-gu, kuu-lut är',
 näd-sa lee-vä, näd-sä lee-vä är' n'aagut.
 Imä an'd li-ha, imä an'd li-ha, ü-tel luu, an'd tü-kü, an'd tü-kü, ü-tel tü-hä.

Fig. 3. Estonian herding song "I was sent to the woods" from the parish Karula (Vissel 1988:45 No 110).

gl-dl Mim - mu - li, mam - mu - li, küd - sä mul - lõ ku - ku - li!
 Ma lää hommõn kar - ja. Üits ka - r'us ä - rä koolu,
 tõ - ne kar us tõ - bi - nõ, kol - mas ka - r'us kpool - misel,
 Kits tegi kirs - tu, lam - mas lahk läl - du,
 ka - na kaib hau - da, rähn ra - gu ris - ti,
 Krants vei kirstu ka - be - lisse, lehm lask - se hau - da,
 tsiga ai av - va kin - ni, rähn pandse ris - ti pää - le.

V Kiiremini

Fig. 4. Estonian song representing the contamination of the motifs "Herdsman asks for bread" and "Herdsman's funeral" from parish Sangaste (Vissel 1988, 92 No 12).

This song seems to have been borrowed together with the melody, because both, the Estonian and the Latvian variant, present the same melody scheme. The same melody can be found also in calendar songs (Vītoliņš 1973 No 103).

Similar text motifs are often observed among the Estonians and the Balts. The contrast between one's own mother and the stepmother is taken further in contrasting the morning and the evening. Generally the sun is compared to the mother, who warms the herdsman (Lithuania, Latvia; in Setu the evening is like mother who allows children to come home, while the morning who sends children to herding is like the stepmother). The song says, "Move on, Sun, so that the herdsman could get home" (Lithuania, Latvia, Estonia).

The Estonian and the Finnish herding songs contain quite a number of similar songs and motifs. The herding songs of North Estonia and Finland often form a common repertoire, consider for example the herding song "Karjase pühapäev" ("The Herdsman's Sunday"): Est.: "Muut käivät kirikutieda/ mina kõnnin karjatieda", Fin.: "Muut menee kirkkoon, mina, kurja, karjaan". The song is based on antitheses: the herder goes to tend the cattle, others go to church; I hear the ringing of herding bells, others hear the ringing of church bells; others sit on church benches, I sit on the "herder's bench" (i.e. on the ground); others sing church hymns, the herder sings the herding songs. Another common motif of the Estonian and Finnish herding songs is "Karjase kivine kakk" ("The herder's stone bannock"), which can be found often in the song "Veere, päev!" ("Day rolls by"). A common theme of the herding songs is the weary life of herders. Generally, herdsman sing about their tiresome work, where one has to suffer rain and cold. But the offered recitals are different: in Estonia the herdsman's life is usually compared to a serf's life. Those who happen to praise it are advised to try it out themselves, or such persons are cursed with giving birth to children of clay. Similar motifs can be found in the song "Kari, koju!" (Cattle, Come Home): *käi kodu, karjakene/ käi kodu käskimata, ilma vitsa võttemata* (Est.), cf. *Hoi, koti konnan karja, ilman vittan vinkumatta* (Fin.).

Livonian herding songs from the collection "Volkslieder der Liven"(1936) by Oskar Loorits, follow the structural and poetical model of the Latvian *dziesma* (Tampere 1977: 141). In Livonian herding songs one finds very little material of the Estonian tradition, and even the few results found follow the Latvian model. For instance, the Estonian songs of the type "Kari kadunud" (The cattle has got lost)—which are often used as an introduction to a longer epic song—describe the reasons why or where the cattle has gone lost; whereas the shorter songs following the Latvian model just mention the herder's state of mind (I cry alone, a dog keeps me company). In the Livonian as well as Latvian herding songs we come across the motif "wicked home" (the herdsman would like to go home, but there awaits a furious mistress). In the Setu and the Livonian variants one might often come across the verse pairs: *saad vara, saad vannu/ saad pea, saad pess* (if you get there too early, they'll scold you/ if you get there too soon, they'll beat you) (Vissel 1982, Loorits 1936).

There are common themes, but they are treated somewhat differently in Estonian, Latvian and Lithuanian herding songs. The common Baltic features are quite con-

spicuous. Many Latvian and Lithuanian songs speak about love and nature. The theme of love occurs in the Finnish and the Scandinavian herding songs, such as “The Herder Child”, but is lacking in the Estonian herding songs.

7. Similar Melody Strata and Structures in Melodies. Common motifs in Melodies

As is typical for the oldest layer of Estonian folksongs, the Estonian herding songs use genre tunes, group tunes or general tunes instead of individual song tunes. Special herding tunes have been recorded from only two regions: Kuusalu in North Estonia and the Setu region in Southeast Estonia. In the former the tradition carriers call the tune *karjasetoon*,⁷ in the latter *kar'ahääl*.⁸ These otherwise different tunes share a similar two-line refrainless form, but the melodies belong to two extremely different melody groups from different layers with numerous modifications. The Estonian herding songs are very often sung to the tunes of several song types, sometimes even to the tunes of larger song groups. In South Estonia, for example, people sang working and traditional songs to the same tunes, and the songs varied only in refrains characteristic to a particular song type. In North Estonia several workings songs (such as herding and harvest songs) were sung to the same tune as well, although more often the herding songs were sung to the tunes of lyric and lyro-epic songs. Such peculiarity has been explained with the type of herding, because in North Estonia it was a common practice to send young girls to help the village herder, and contrary to the herder, the maidens used to sing lyric and lyro-epic songs.

According to Herbert Tampere and Max Goldin the Latvian and South Estonian songs contain quite similar archaic recitative melodies with a narrow ambit (Tampere 1977, M. Goldin 1977). South Estonian and North Latvian songs are characterized by almost identical melodies. The South Estonian herding songs, where various working and ritual song melodies are used (Tampere 1956, Vissel 1986), contain a variety of versions, like *gabb bagg*, for instance (Vissel 1988). Two-line variants of this melody type have been found in Latvia as well (Vītoliņš 1958 No. 410, 412, 420, 488, etc.). An example from the most common melody group could be, for instance, a melody starting with *ggc(b\or\h)*, which in Estonian songs occurs in the one-line form: *ggcb bagg* or *bbcb bagg*, in the two-line form: *ggc(b\or\h) cbg(b\or\h) ggc(b\or\h) aa(b\or\h)*. Their sameness reflects a special symbiosis where Balto-Finnic melodies are combined with the structures of Baltic (Latvian) melodies with a refrain (Rüütel 1994, 59; see Fig. 5.).

This ancient melody stratum is present in the herding songs of both traditions. The southern Estonian herding song melodies are generally one- or two-line melodies with the ambit of the third or fourth. Also the Latvian herding songs are recitative and with narrow ambit (approximately 40% of them in the fourth). Speech-like tunes with small ambit are amplified by extensive refrains. The Latvian herding songs also contain melodies with a more complicated form (4-line melodies), but in

Lä - ki, kul - la, ko - du poo - lõ, le - le, le - le,
mar - ja - kõ - no, õm - ma maj - ja, le - le, le - le! -
I - mä ui - nus õõ - tõn, le - le, le - le,
e - se va - os vah - ten, le - le, le - le,
ku - nas kul - la ko - du tu - lõ, le - le, le - le,
mar - ja - kõ - nõ õm - ma maj - ja, le - le, le - le.
Aa - gõ ka - ri ko - du poo - lõ, le - le, le - le,
pē - a tu - lõ püm - me õõ, le - le, le - le,
/püm - me tu - lõ hām - mār' hāl - lūs, le - le, le - le./

Fig. 5. Estonian herding song from parish Hargla "Vanemad ootavad koju"
("Parents awaiting the herder"); (Vissel 1988:38-39 No 12).

the Estonian herding songs they are rather rare (Vissel 1985:81-82). The research methods used by ethnomusicologists have become quite sophisticated in the course of time, and the earlier empirical deductions are substituted by more exact and scientifically verified data. Although only one-line (Rüütel 1987 and Salve & Rüütel 1986) and a few two-line Estonian runosong melodies have been typologically studied with the help of a special typological method, the melody typology has broadened the information about the older stratum of Estonian melodies considerably (excessive and exact characteristics, separate melody types, their dispersion). It has also provided concrete evidence concerning previous hypotheses that these melody types occur also in Latvia. Examples have been found in this old melody stratum which occur in a larger area, from North Estonia to North Livonia, e.g. *gga bagg* or *ggha hagg* (Rüütel 1994:59).

In North-Estonia the tunes of herding songs are two-lined, without refrain, with an ambit of the fifth or a sixth and resemble the so-called Kalevala tunes of Karelia (Vissel 1995:131; see Fig. 6.)

In the Latvian and southern Estonian melodies, familiar musical motifs may often be recognized, for example - similar beginnings of melodies (*ggc(b\or\h)*, *ggcc*, etc.). This in turn indicates similar melody strata which stem from the same foundation, but have acquired peculiar features in both cultures or different regions. Despite common or similar refrain-words, there are not many analogies in refrain melodies (motifs). M. Goldin has referred to a refrain, e.g. *h a fis*, which may occur in the end, or in the middle and in the end of melody (Goldin 1978:22-23, No 6a, 6b, 7a, 7b). In Estonia this refrain curve is met (besides parish Rõngu) also in herding songs from Rõuge parish, with the same text and melody type (see Fig. 7.).

The Estonian herding songs with refrain fit into the general stratum of working and ritual songs, where the refrain stays in the melody ambit (Tampere 1956; Vissel 1986). But in Latvia it seems to be quite typical for the so-called *gavilēšana* that refrains exceed the narrow ambit of the recitative melody, and therefore those refrains in the middle and in the end of the song are closer to natural calls than to refrains. Still, refrain melodies with narrow ambit occur as well. These refrains have generally an ascending melody line (Fig. 11) which is not characteristic of the Estonian songs and occur only in Southeast Estonia. Thus, in Estonia, a speech-like song melody and a calling one are not as opposed as in Latvia, and parallels tend to be more with Latvian calendar songs.

8. Same Types of Herding Melodies

From the aspect of ethnic relations the tunes used in *helletused* and the Setu herding songs provide an interesting study material. The *helletused* are specially developed calls, which have spread mostly in South- and East-Estonia, sometimes in North- and North-East-Estonia. Some of the *helletused* are vocalisms (performed on vowels “uu”, “aa”, or diphthongs “õe”, “ae”), some are performed to the semantically impro-

Käu koo, kar - ju - ka - ne, käu koo, kar - ju - ka,
 vie - e koo, vil' - lu - ka - ne, vie - e koo, vil' - lu - ka.
 Pe - re - nai - ne oo - tab pii - mä, pe - re - nai - ne oo - tab piim,
 kul - da lüp - si - ku kä - es - sa, kul - da lüp - si - ku kä - es - sa,
 ho - be pie - ke - ri pi - us - sa, ho - be pie - ke - ri pi - us - sa,
 vas - ki - kap - pa kai - ne - las - sa, vas - ki - kap - pa kai - ne - las!
 Kari ei käi - nud kui - gi kau - gel, kari ei käi - nud kui - gi kau[GEL].
 ↑ ↑ ↑
 Ka - ri ui - tas kar - ja - maal - la, ka - ri ui - tas kar - ja - maal,
 tu - a ta - ga tam - mi - kus - sa, tu - a ta - ga tam - mi - kus,
 mä - e ta - ga män - ni - kus - sa, mä - e ta - ga män - ni - kus.

Fig. 6. Estonian herding song of Kalevala type "Kari koju!" ("Drive the Cattle Home") from parish Kuusalu (Vissel 1988:68 No 37b)

glas Vih - ma - kõ - nõ, vel - le - kõ - nõ, õõ - õõ,
 ä - rä min - nu li - kõs te - ku', õõ - õõ.
 Mul po - le ko - dus kui - va - ta - jat, õõ - õõ,
 kui - va sär - gi ko - hen - da - jat, õõ - õõ.
 Pää - vä - ke - ne, kul - la - kõ - nõ, õõ - õõ,
 tu - lõ no väl - lä pil - ve al - ta, õõ - õõ.
 Vii ära vih - ma Vin - ne - maa - le, õõ - õõ,
 too no põv - va sii - ä - poo - lõ, õõ - õõ.

Fig. 7. Estonian herding song from parish Rõuge (Vissel 1988:39 No 14).

d2=asi El - la vöi el - la, Kiid - re Lee - na, el - la!
 Tu - le sii - a, ka - ri sii - a, ka - ri üt - te, e - lla,
 el - la - hee, ee - el - la - lee!
 El - la vöi el - la, töist - re Ju - han, el - la!
 Tu - le sii - a, ka - ri sii - a, ka - ri üt - te, el - la!
 Aa - me oi - na poks - le - me, aa - me pul - li pusk - le - me,
 aa - me koe - ra pu - re le - me, ise lääme jõu - du kae - me,
 el - la - hee, ee - el - la - lee!

Fig. 8. Estonian *helleetus* melody from parish Karksi (Vissel 1990:66 No 14a).

Ella or ella,
 Kiidre Leena, ella!
 Come here, herds, gather around
 herds together
 herds together, *hella*,
ellahe, *ellalee*.

vised text between these syllables or refrain words (*ella, õlle*) (Vissel 1995:129). Their form is relatively free, consisting of two or more varying motifs. More outstanding among them is the so-called Mulgimaa (central part of South-Estonia) *helletus* melody based on the melodic motif of descending fourth (on the fifth and the second degree of the scale), with the refrain word *ella*. The melody (Fig. 8) is known in Karksi and Halliste parishes in Mulgimaa (this genre only) and in northern Latvia (Vissel 1986:110). The tale song “Turun luru, tulka” recorded from Juva, Finland, coincides with the *helletus*-melody from Karksi in all aspects, the song even contains the ending characteristic of *helletused*. This song (Fig. 9) is not the only example recorded from Finland, where various songs with a corresponding beginning have been found.

Commado

Hei pois leh - män Kai - ma - lan nie - meen!
Vie - lä - kö se Heik - ki - ni hen - gis - sä lie - nee?

Fig. 9. Finnish parallel to the Estonian example from the Fig. 8.
(Finnish Folklore Archive SKS, Mikkeli).

It is remarkable that the same descending fourth intonations occur in Estonian (Vissel 1986:112) as well as Finnish and Karelian instrumental herding music (Leisiö 1983:563, Krohn 1975:315 No 334 and 335; s. Fig 10).

Fig. 10. Finnish instrumental melody with descending motifs within the fourth
(Leisiö 1983:563 No 9).

The Kodavere *helletus* melody (also based on the descending fourth) with the refrain word *ae* has also been found in the northern Tartumaa, and recorded in south-eastern Latvia. The Kodavere *helletus*-melody (Fig. 11) was found in Kurzeme, too. The Setu herding melodies, which are quite distinctive in the Estonian material, have been found in coastal villages in Courland with Livonian population (e.g. in Mazirbe) and among the Izhorians (Vissel 1986:116), pointing to its Baltic-Finnic origin.

d2=fl A - e, a - e, Al - ma, a - e! A - ja kar - ja sii - ä - poo - le,
mi - na a - jan sin - nä - poo - le. A - e, a - e,
e - o, e - o, ek - ku, siis saa - me kok - ku.

Fig. 11. *Helletus* from *Kodavere* (Northern Tartumaa) (Vissel 1988:64 No 162)

Ae, ae, Alma, ae
drive your cattle closer to me
I shall drive mine closer to you.
Ae, ae, ekku,
then we shall meet.

(Latvian parallel see: Vītoliņš 1958, No 487). The interjection *eo* in this type of *helletus* is an exception, it is typical for the Helme parish in Mulgimaa. *Ae* marks a colloquial interjection in the Estonian language (in some regions it means the question 'what?'), but *eo* is unknown in this function (unlike the interjection *ee*) and it is just a herding word with a narrow range of usage. The question remains whether it is of local origin, or if it has been affected by the Latvian refrain *ee* (which often carries polyphony), which sometimes occurs in herding songs (Vītoliņš 1958:385 and 474). A similar interjection *eu* has been recorded from the Livonians (Vītoliņš 1958, No 432).

It is also noteworthy that a herding melody from the Setu region of Estonia has been found also in Courland in Latvia. The occurrence of special melodies, therefore, is not limited to the Latvian-Livonian areas only; their parallels extend to other Balto-Finnic peoples. Parallels to the Setu herding melodies, which are quite distinctive in the Estonian material, have been found in the coastal villages in Courland (parish Mazirbe) with Livonian population and among the Izhorians (Vissel 1986:116).

The Setu tunes of herding songs differ considerably from herding song tunes of the other regions of Estonia, as well as from the other Setu melodies. The Setus themselves make a distinction between the tune of herding songs called *kar'ahääl*, i.e. 'herding voice', and other tunes (or 'voices', as they call them). Some of these tunes are named after certain song genres or specific activities, e.g. *hällühääl* – 'the swinging voice', *mäehääl* – 'the hill voice', i.e. the tunes of Easter songs, *teehääl* – 'the path voice', or the tunes sung by men on their way to somewhere. Several tunes are named after the refrain of the song: *lelotamine* – the tunes of harvest songs with a re-

frain 'lelo, lelo, lelo'; *õllõtamine*—the tunes sung by home mistresses on their way sending cattle to the pastures and welcoming them home in the evening. Some tunes are also named after musical peculiarities; e.g. *pikk hääl* (the long voice) was a long and slow tune for singing narrative songs. It is noteworthy that in Southeast Latvia (Latgale) *bolss* 'voice' sometimes denoted melody, too. The function of a *bolss* is indicated by the attribute, e.g., *kuozu bolss*—'wedding voice', *ganu bolss*—'herding voice', etc. The term *bolss* denoting 'melody' is typical to Latgale, it has also been documented in the parish Kuldīga in Courland and Bērzaune in South Livonia. (Boiko 1999) The word 'voice' with the same musical meaning was used also in South Lithuania (Bendorfs 1981:123) and by the Russians of the Pskov region of Russia. (For an example of Setu *kar'ahääl* see Fig. 12.)

gl=h Süü_ks, kul' - la ka - r'a - kõ - nõ, maid-sa_ks, mee - li ma - r'a - kõn(Õ)!

Ko-he_ks ma a - ja u - ma ka - r'a, ko-he_ks ma a - ja u - ma mar'(A)?

A - ja_ks ma suu - rõ mõt - sa a - la, lää_ks ma^x la - ja laa - nõ al(A).

Süü_ks no, ka - ri, i - lo - sa - he, maid-sa_ks no, ma - ri, ma - gu - saeh.

Ar' õks sa, a - r'a ot's-ku_i t_j o - ras'-hai-na, a - r'a_ks t_j kae-gu_i kas - tõ - hain(A)!

O - r'as =küll= hai - na ot - sa te - ge, kas - tõ =küll= hai - na kaa - la lõik.

Fig. 12. *Kar'ahääl* – “herding voice” from Setu region in Southeast Estonia. (Vissel 1982: 38f., No. 17).

9. Conclusions

Herding music is a unique subcategory of folk music with a diversity of forms resulting from its applicative-communicative function. The relations between vocal and instrumental herding music and which subtypes form the herding song repertoire of different ethnic groups is determined by the local structure and type of herding, the social position of herders (sex, age, status in the community), the local life style, and cultural traditions. The regional idiosyncrasies of the Estonian vocal herding music are the result of the type of herding (collective or individual herding) as well as the social status of the herders (sex, age). The main difference between the subcategories of the herding songs and other Estonian folk songs is that the former contain rich call-like elements, vocalism, various specific refrain structures, improvisation, musical motifs and tunes characteristic only of herding music. The text and melody of herding songs share similar features with the herding songs of other peoples, and also with other types of folklore and folk music. We can distinguish between narrower local (South-Estonian-Livonian-Latvian; North-Estonian-Votic-Ingrian; North-Estonian-Finnish) and broader regional (Estonian-Latvian-Lithuanian; Estonian-Karelian-Northwest-Russian; South-Estonian-East-Baltic) relations.

Notes

- 1 The latter genre, which emerged later, is especially characteristic of North Estonia, where agriculture and farming began to develop earlier.
- 2 Several such events, like those for gathering potatoes, are held up to the present day.
- 3 After Estonia regained its independence and collective property was replaced by private property, the hundred-head herds of collective farms were replaced by 3-5 head herds of private farms. People once again began to chain their cattle or graze them in traditional runs.
- 4 A belief about St. George, the herdsman of wolves, who restrains them (i.e. prohibits them to pray on domestic animals) on St. George's Day, was known in the Germanic as well as Slavic cultures. (Hiimäe 1996:18).
- 5 Onomatopoetic expressions are quite often: *'piriseb kui parm kõrva ääres'* 'to buzz like a horsefly in one's ear', an expression used to describe an annoying person. In the Russian herding tradition, the herders were usually social misfits: outcasts with physical, psychic and social deficiencies, unable to earn their living with farmwork (Shtshepanskaja 1986:168).
- 6 "Saada sadu Saksamaale või Soomemaale, vii vihma Venemaale" (Send the rain to Germany or Finland, take the rain to Russia). The associations in the verse are connected to alliteration only, and it would be presumptuous to think that it referred to international relations by sending other countries an unwanted natural phenomenon. Even in the folk religion it was not important whom the unpleasant phenomena (idleness, untidiness, etc.) were sent to, the main thing was to get rid of it (by sending it anywhere from one's household or village).
- 7 *toon* 'tune, sound'
- 8 *hää* 'voice'

References

- Ariste, Paul
1968 "Miks räägitakse loomadega võõrast keelt? [Why do people communicate with animals in the foreign language?: in Estonian]" *Keel ja Kirjandus* No 5, 267-270.
- Asplund, Anneli
1981 "Kalevalaiset laulut [The runic songs; in Finnish]." In: *Kansanmusiikki*. Anneli Asplund and Matti Hako, eds. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 18-43.
- Barauskienė, Vanda
1968 "Obstshije momenty v litovskih i latyshskih trudovyh pesnjah [Common features in Lithuanian and Latvian working songs; in Russian]". In: *Fol'klor baltskih narodov*, Riga: Zinātne, 27-52.
- Bendorfs, Vilis
1981 "Komentāri [Commentaries]." In: *Jurjānu Andrejs mūzikas kultūrā un tautā*. Arnolds Klotiņš, ed. Riga: Zinātne, 123.
- Boiko, Martin
1999 Letter to Anu Vissel of May 27th, 1999.
- Burkšaitienė, Laima & Danutė Krištopaitė
1990 *Aukštaitčių melodijos* [Folk tunes from Aukštaitija; in Lith., summary in Russ. and Engl.] Vilnius: Vaga.
- EE
1989 *Eesti Nõukogude Entsüklopeedia* [The Soviet Estonian Encyclopedia; in Estonian], vol. 4. Tallinn: Valgus.
- ERLA
1970 *Eesti rahvalaulud. Antologia* [Estonian folk songs. Anthology; in Estonian]. Vol.II:1. Ülo Tedre, ed. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut & Eesti Raamat.
- Goldin, Max
1977 "Latyshsko-estonskie svjazi v oblasti narodnogo muzykalnogo tvortshestva [Latvian-Estonian contacts in folk music; in Russ.; summaries in Estonian and Germ.]." In: *Soome-ugri rahvaste muusikapärandist*, Tallinn: Eesti Raamat, 104-134.
1978 *Tsherty obstshnosti i svjazi v pesennom tvorčestve latyšej i soseidnih narodov* [Common trends in Latvian folk music and that of the neighbouring people; in Russian]. Moscow: Sovetskij kompozitor.
- Haasma, Urvi
1986 "Estonskie naigrashi na kozem roge [Estonian buckhorn tunes; in Russ., summary in Engl.]. In *Muzyka v obrjadah i trudovoj dejatelnosti finno-ugrov*. Ingrid Rüütel, ed. Tallinn: Eesti Raamat, 70-100, 348-349.
- Hiiemäe, Mall
1991 *Eesti rahvakalender* [Estonian folk callendar; in Estonian]. Vol. 5. Tallinn: Eesti Raamat.
1996 "Some Possible Origins of St. George's Day Customs and Beliefs". In *Folklore 1, June 1996. Electronic Journal of Folklore*. Printed version. Mare Kõiva & Andres Kuperjanov, eds. Tartu: Institute of the Estonian Language & Estonian Folklore Archives, 9-25 (see: <http://haldjas.folklore.ee/folklore/nr1/georg.htm>)
- Jaagosild, Ildike
1966 "Loomade karjatamine Nõukogude Eesti külas [Herding the domestic animals in vil-

- lages of Soviet Estonia; in Estonian, summaries in Russ. and Germ.].” In *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXI*. Tallinn: Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum & Valgus, 272-294.”
- Johnson, A.
1980 “Sången i skogen, skogen i sången” om fåbodarnasmusik [Song in the forest, forest in the song; in Swedish].” In *Folkmusikboken*. Stockholm: Bokförlaget Prisma Stockholm, 66-103.
- Kolehmainen, Ilkka (ed)
1985 *Karjasoitto. A. O. Väisänen keräämiä paimensävelmiä Inkeristä* [Instrumental Herding Pieces. A. O. Väisänen's collection of the herding tunes from Inkeria; in Finnish]. Kaksanmusiikki-instituutin julkaisuja 15. Kaustinen: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Krinichnaya, N. A.
1986 “O sakralnoj funkcii pastusheskih trub (po materialam severnyh pastusheskih obrjadov [About the sacral function of herding trumpet (on the data of North-Russian herding tradition; in Russ.].” In *Russkij Sever. Problemy etnokulturnoj istorii, etnografii, folkloristiki*. Leningrad: Nauka, 181-189.
- Krohn, Ilmari, ed.
1975 *Vanhoja pelimannisävelmiä* [Old instrumental pieces; in Finnish, summary in Germ.]. Hämeenlinna: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kuusi, Matti, ed.
1963 *Suomalainen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus* [Finnish literature I. Unwritten literature; in Finnish]. Helsinki: Keuruu: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran & Kustannusosasto Otava.
- Leisiö, Timo
1981 “Vanhimmat soittimet [The oldest musical instruments; in Finnish]” In *Kansanmusiikki*. Anneli Asplund & Matti Hako, eds. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 53-63.
1983 *Suomen ja Karjalan vanhakantaiset torvi- ja pillisoittimet I. Nimistö, rakenteet ja historia*. [Ancient Finnish and Karelian trumpets and whistles I. The designations, constructions and history; in Finnish]. Kansanmusiikki-instituutin julkaisuja 12. Kaustinen: Kaksanmusiikki-instituutti.
- Lobanov, M. A.
1983 “Vokalnye melodii-signalny v krestjanskom bytu po materialam Severo-Zapada RSFSR [The vocal signal tunes in the north-west Russian agricultural society; in Russ.].” *Sovetskaja etnografija* 5, 113-122.
1994 “Meshdunarodnie svjazi vokalnyh melodij-signalov Severo-Zapada Rossii [The international contacts of the vocal signal tunes from the Northwest of Russia].” In: *Problemy etničeskoj istorii i meshlmitsheskih kontaktov pribaltijsko-finskih narodov*. St.-Petersburg: Ministry of Culture of the Russian Federation & Russian Ethnographical Museum, 75-86.
- Loorits, Oskar
1936 *Volklieder der Liven*. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft XXVIII. Tartu: Gelehrte Estnische Gesellschaft.
- Louhivuori, Jukka & Rauno Nieminen
1987 *Paimenen säveliä. Teppo Revon paimensoittusävelmiä* [Instrumental Herding Pieces. Teppo Repo's instrumental herding pieces; in Finnish]. Helsinki, Mänttä: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Matsievski, Igor
- 1980 "O finno-ugorskikh relikhtah i paralleljah v russkoj narodnoj instrumentalnoj muzyke [On the Finno-Ugric relicts and parallels in the Russian instrumental folk music; in Russ., summary in Engl.]." In *Finno-ugorskij folklor i vzaimosvjazi s sosednimi narodami*. Ingrid Rüütel, ed. Tallinn: Eesti Raamat, 9-20.
- Pärdi, Heiki
- 1998 "Talumajandus [Pesant economy; in Estonian]." In *Eesti rahvakultuur*. Ants Viires & Ella Vunder, eds. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 73–120.
- Rüütel, Ingrid
- 1994 *Istoritsheskie plasty estonskoj narodnoj pesni v kontekste etnitsheskih otnoshenij* [Historical strata of the Estonian folk songs in the context of ethnic relations; in Russ.]. *Ars musicae popularis* 12. Tallinn: Institute of Estonian Language of the Estonian Academy of Sciences.
- 1999a "Setu rahvalaulu kihistused ja etnokultuuriline taust [The stratas and ethnocultural context of Setu folk song; in Estonian, summary in Engl.]" *Keel ja Kirjandus* 1, 33-52.
- 1999b "Some Results of a Computerized Comparative Analysis of the Balto-Finnic runotunes." In *Finish Yearbook of Ethnomusicology 1999*. Jarkko Niemi, ed. Helsinki: The Finnish Society for Ethnomusicology, 27-45.
- Saha, Hannu
- 1982 *Teppo Repo. Repertuaari ja asema suomalaisessa musiikkikultuurissa* [Teppo Repo. The repertoire and position in Finnish music culture; in Finnish]. Moniste 3. Tampere: Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos.
- Salve, Kristi
- 1992 "Lorijal lõuad, kuuljal kõrvad (Ida-Virumaa rahvajuttusest) [On the East-Virumaa folk tales; in Estonian, summaries in Engl. and Russ.]." In *Ida-Virumaa rahvakultuurist*. Ingrid Rüütel, ed. Tallinn: Virumaa Fond & Eesti Teaduste Akadeemia Keele & Kirjanduse Instituudi Folkloristikaosakond & AS "Infotrukk", 82–100.
- Salve, Kristi & Ingrid Rüütel
- 1986 "Trudovye i kalendarnye pesni severnoj čtshsti Tartumaa [Working songs and ceremonial songs from Northern Tartumaa; in Russ., Engl. summary]." In *Muzyka v obrjadah i trudovoj dejatelnosti finno-ugrov*. Ingrid Rüütel, ed. Tallinn: Eesti raamat, 120–152, 351-352.
- 1989a *Põhja-Tartumaa regilaulud I. Töö- ja tavandilaulud* [Runic songs from North-Estonia I. Working and Ceremonial Songs; in Estonian, summaries in Engl. And Euss.]. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- 1989b *Liivi rahvalaule. Livonian Folk Songs. Livskie narodnie pesni* [Annotations in Estonian, Engl. and Russ.]. LP, Riga, Tallinn: Melodia.
- Shtshepanskaya, T.
- 1986 ""Znanie" pastuha v svjazi s ego statusom (severorusskaja tradicija XIX - XX natshala vekov) [The Knowledge of the Herder in the Context of his Status (on the data of North-Russian tradition in the 19th and in the beginning of the 20th century); in Russ.]" In *Russij Sever. Problemy etnokulturnoj istorii, etnografii, folkloristiki*. Leningrad: Nauka, 165-171.
- Tampere, Herbert
- 1935 *Eesti rahvaviiside antoloogia I* [Anthology of Estonian folk tunes I; in Estonian, summary in Germ.]. Tallinn: Commentationes Societatis Academicæ Musicorum Estoniæ.

- 1956 *Eesti rahvalaule viisidega*. [Estonian folk songs with their melodies; in Estonian, summary in Russ.]. Vol. 1. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- 1975 *Eesti rahvapillid ja rahvatantsud* [Estonian folk instruments and folk dances; in Estonian summaries in Russ. and Germ.]. Tallinn: Eesti Raamat.
- 1977 "Mõned mõtted liivi rahvalaulust [Some ideas about Livonian folk songs; in Estonian, summaries in Russ. And Germ.]." In *Soome-ugri rahvamuusikapärändist*, Tallinn: Eesti Raamat, 135-144.

Tõnurist, Igor

- 1996 "Lapsed ja rahvapillid külaühiskonnas [Children and folk instruments in village community; in Estonian, summary in Germ.]." In *Pillid ja pillimäng eesti külaelus*. Scripta ethnologica I. Tallinn: Ajaloo Instituut & Teaduste Akadeemia Kirjastus, 32-42.

Vissel, Anu

- 1982 *Eesti karjaselaulud I. Setu karjaselaulud* [Estonian herding songs I. Setu (South-East Estonia) herding songs; in Estonian, summaries in Engl. and Russ.]. *Ars musicae popularis* [4]. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- 1985 "Lõuna-Eesti ja läti karjaselaulude suhetest [On the relations between South-Estonian and Latvian herding songs]." In *Noored filoloogias 1985*, Noorteadlaste XII konverents 22. mail. Hille Piir, ed. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 80-83.
- 1986 "Estonskye pastusheskye pesni (vidy, regionalnye i muzykalnye osobenosti) [Estonian herding songs (genres, regional and musical peculiarities); in Russ., summary in Engl.]." In *Muzyka v obryadah i trudovoi deyatelnosti finno-ugrov*. Ingrid Rüütel, ed. Tallinn: Eesti Raamat, 101-118, 349-351.
- 1988 *Eesti karjaselaulud II. Võrumaa ja Tartumaa karjaselaulud* [Estonian herding songs II. Herding songs from Tartumaa and Võrumaa (South-Estonia); in Estonian, summaries in Engl. and Russ.]. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- 1990 *Eesti karjaselaulud III. Mulgimaa karjaselaulud* [Estonian Herding Songs III. Herding Songs from Mulgimaa (South-Estonia)]. *Ars musicae popularis* [9]. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- 1992 *Eesti karjaselaulud IV. Põhja- ja Lääne-Eesti karjaselaulud* [Estonian herding songs IV. Herding songs from North- and West-Estonia)]. *Ars musicae popularis* [11]. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- 1995 "Estonian Herding Songs". In *ARV. Nordic Yearbook of Folklore 1995*. Vol. 51. Ulrika Wolf-Knuts, ed. Uppsala: The Royal Gustavus Adolphus Academy, 125-133.
- 1996 "Herding Songs of the Estonians and the Balts". In *Professor August Robert Niemi and Comparative Folklore Investigations of the Balts and Baltic Finns*. Papers of the International Conference held on 1-2 December 1994. Stasys Skrodenis, ed. Vilnius: Lithuania-Finland Society & Lituianian Literature and Folklore Institute & Ethnomusic Institute, 29-45.

Vītoliņš, Jēkabs

- 1958 *Latviešu tautas mūzika I. Darba dziesmas* [Latvian folk music I. Working Songs]. Vol. 1. Riga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- 1973 "Latyšiekie pastušeskie pesni [Latvian herding songs; in Russ.]." In *Problemy muzykalnogo folklora narodov SSSR*, Moscow: Muzyka, 81-94.

Music Examples 1—4, 6—8, 11 and 12 can be heard on the internet at <http://www.uni-bamberg.de/ppp/ethnomusikologie/wom02-3>

Колыбельные песни для детей эпохи медии

По мере развития общества меняются как носитель традиции, так и содержание традиции. Это действительно и в том случае, когда функция конкретного явления остается прежней. Как исчезают и чем заменяются старые традиции? На этот вопрос я и попыталась дать ответ в статье, имея в виду одну узкую и сравнительно консервативную сферу в нашем культурном наследии - песни, которые родители поют детям. Основанием статьи являются ответы на анкеты, распространенные в последнее десятилетие (1990-2000¹) среди родителей детей дошкольного возраста или первоклассников.

В течение этого десятилетия в нашем обществе произошли большие изменения: социалистические страны и Советский Союз распались, Эстонская Республика была восстановлена в 1991 году. Быстрые изменения в политической, экономической и социальной структуре внесли изменения в ценностные оценки человека, в культуру, в т.ч. и в отношение к традициям. Ниже мы все же не планируем рассматривать культурную политику национального государства как средство для достижения желаемой цели. Исходным местом является конкретное явление (колыбельные песни нынешних родителей), результат, сложившийся в течение продолжительного времени и имеющий, в свою очередь, большое значение для формирования следующего поколения. Проявляется ли и как в таком контексте роль семьи как носителя традиции? Какую традицию несет современная семья с точки зрения фольклориста?

Изменения роли дома в воспитании ребенка

Передача традиций была и остается постоянным звеном, когда более ранним навыкам-знаниям обучаются и их усваивают у предшествующих поколений (у родителей и прародителей), а затем знания-навыки передаются, в свою очередь, детям. Традиционное воспитание было основанным на примере и участии трудовым воспитанием, в котором существенной была роль как отца и матери, так и прародителей (Rüütel 1999: 9). Продолжение традиций обеспечивалось многоступенчатым контролем: родители передавали навыки-знания детям, в то же время у родителей и прародителей оставалось достаточно времени для закрепления этих навыков. В условиях совместного проживания нескольких поколений (большие семьи, расширенные семьи) изменения не могли быть резкими и большими, потому что если человек что-то забывал или с чем-то не справлялся, то всегда можно было исправить ошибки, отклонения, обновляясь и при этом заменить целенаправленное изменение обычным, обосновав соответствующее норме религиозными, этическими, эстетическими и иными убеждениями.

В начале XXI века эстонцы живут в отличных от традиционного сельского общества условиях. Крестьянские реформы середины XIX века (1849-1860) дали крестьянам право покупать землю, переселяться в город, эмигрировать в Россию (Palli 1998: 404). Эстонцы начали терять репутацию крестьян. В деревнях проживало все больше людей, которые добывали средства к существованию не из сельского хозяйства (ремесленники, торговцы, учителя, врачи, чиновники и т.д.) (Palli 1998: 405). В первые четыре десятилетия века сельское население составляло 70%, в следующие сорок лет 33%, к настоящему времени сельское население уменьшилось еще больше в связи с сосредоточением капитала в городах, а особенно в столице. Изменились виды деятельности эстонцев, уклад жизни, структура семьи, связи между разными поколениями, вся окружающая их социально-экономическая среда. С XIX века развитие эстонской семьи проходило в направлении уменьшения средней величины и упрощения структуры семьи (Palli 1998: 406). Многие явления (в т.ч. культура, воспитание детей и многое другое), которые ранее были неотъемлемой частью уклада жизни эстонцев, выделились и приобрели большую самостоятельность. При формировании нации возникло положение, когда старое традиционное воспитание детей, его прежние ценности и нормы не удовлетворяют больше потребности быстро меняющихся времен (Pakosta 1996: 130). Начинает выходить педагогическая литература, которая формулирует цели воспитания, меняя время от времени свои ракурсы и акценты в зависимости от требований эпохи, идеологических требований ведущих структур и иных требований. Детей стремятся вырастить идеальными гражданами общества будущего, в которых были бы реализованы поставленные цели и преодолены недостатки людей данного периода. Оглядываясь на прошедшие 150 лет, явно, что во время быстрых преобразований меняются старые ценностные оценки и отношение к традициям становится анахронизмом, который народ должен преодолеть. Приобретение новых знаний становится предпосылкой успешного будущего. Оглядываясь назад, выявляется, насколько противоречивыми были цели в зависимости от общественно-политических обстоятельств только в течение прошлого XX века (образованный эстонец с возвышенными идеалами; гражданин Эстонской Республики, одновременно как эстонец, так и европеец; эстонец, который должен был стать советским человеком, или советский человек на эстонский лад; вновь приобретший независимость эстонец, которого манит одновременно как Европа, так и целый мир).

Эстонцы получают школьное образование более трех веков, однако несомненно, что дом остался по-прежнему существенным в формировании ребенка, по крайней мере в младенческом и дошкольном возрасте. Каковы истины и знания, которые ребенок получает в настоящее время из дома?

Хотя прежнее количество фольклорных детских песен нельзя сравнить с такими богатыми песнями видами, как свадебные песни, все же записанное от эстонцев число детских песен не очень малое. В антологии эстонских народных песен (Eg1A) можно найти 19 разных колыбельных песен, 13 потешек, 30 различных детских песен, причем часто с региональными подредакциями (Eg1A III 3: 953-1004, ° 3130-3191).

Старые фольклорные песни

Что сохранилось от всего этого к настоящему времени? Если говорить об эстонской народной песне, то общеизвестно, что старая народная песня потеряла свою естественную функцию и что в наше время она живет, главным образом, во вторичных формах. Подлинную народную песню, дошедшую до наших дней традиционным путем, т.е. устно, без посредничества печатных источников и средств массовой информации, можно встретить в нынешней Эстонии на двух периферийных территориях - в Сетумаа и на острове Кихну.

Анкетирование родителей

В течение десяти лет анкетировались, главным образом, родители, а также и тогдашние дети, теперь уже молодые люди, в разных местах Эстонии (в городах, поселках, деревнях; культурных центрах и на периферии или может их следует рассматривать в обратном порядке (т.е. в тех местах, где старая фольклорная традиция в некоторой степени жива, и в городах, где господствует массовая культура)). В течение этих десяти лет произошли большие изменения в социальной структуре общества. Многие ранее очень распространенные профессии (тракторист, животновод, агроном, доярка и т.д.) в данное время почти забыты. Появились новые наименования должностей, как-то: предприниматель, руководитель фирмы, специалист по компьютерам, но и безработный (и вовсе не редко).

Через каждые 3-4 года на основании новых данных подводились итоги, что позволяло делать все более объективные обобщения, в то же время они свидетельствуют о происходящих в обществе реакциях, устремлениях и отзывах. Первичный обзор о песнях, исполняемых для детей дома, был дан уже на состоявшемся в начале марта 1991 г. первом семинаре современного фольклора в Тарту под названием "С традицией покончено?", причем в докладе опирались на анкеты, полученные из Нью, Тарту и Таллинна (Vissel 1996c). Результаты более поздних этапов анкетирования рассматривались на состоявшейся в 1994 году в Вызу конференции "Семья как носитель традиции" в докладе "Что поют детям в эстонских семьях сейчас?"², в котором к более ранним данным добавлены анкеты из ряда местностей из Южной Эстонии (Мярьямаа, Каркси, Мыйзакула, Вырумаа и Сетумаа и с острова Кихну (Vissel 1996b)), и на состоявшейся в 1996 году в Лауласмаа конференции "Народная песня и музыка как носитель идентитета и объект обмена культуры" под названием "Пять лет спустя"³ (Вырумаа и город Валга) (Vissel 1996a). В последние три года на анкету просили ответить родителей детей, посещающих детский сад, и учащихся начальных классов в ряде мест в Тартуском уезде (Пухья и Нью), в Таллинне и на Сааремаа. В 1998 г. поступили анкеты из Центральной,

Западной и Северной Эстонии (из Койгиской основной школы из Ярваского уезда, из Пярну из Раэкюлаской гимназии и из Таллинна из Вестхольмской гимназии), которые были розданы (в приспособленной форме) среди молодежи, т.е. среди самих бывших детей. Результаты анкетирования молодежи опубликованы в статье “Mida lauldakse lastele eesti koolides tänapäeval. Laste endi arvamus” (“Что поют детям в эстонских семьях в настоящее время. Мнение самих детей”) (Vissel 2000).

Кто поет дома сегодня?

В прежней традиционной семье господствовало определенное разделение труда. Женщины готовили пищу и шили одежду, кормили скот и занимались детьми, причем с конца XVIII века женщины обучали детей чтению и во второй половине XIX века часто и письму (Palli 1998: 400). Как область деятельности женщин воспитание детей сохранилось до настоящего времени. Отражается ли это и в анкетных ответах? Хотя последние десятилетия во многом изменили уклад жизни эстонцев, в т.ч. (домашнюю) занятость эстонского мужчины в городской среде, в интересующей нас области (воспитании детей) большинство все осталось по-прежнему. В основном, ребенку поет мать, затем бабушка, хотя в настоящее время (пра)родители живут в большинстве отдельно от семей детей и их внимание и забота в отношении своих внуков должны неизбежно ограничиваться посещениями. Эта последовательность выявилась и из ответов молодежи: чаще всего пела мать (45%), реже бабушка (32%). За ними следовали с относительно незначительным участием отец (7%), сестра (6%) и тетя (5%). Некоторые замечания:

- В некоторых местностях удельное значение матери перед другими членами семьи несколько меньше. Особенно это было заметно в ответах сельских детей. Вытекает ли это из большего объема работ сельских матерей или большего чувства единства членов семей и родственников или еще из чего то, можно только предполагать.

- В начале 1990-х годов можно было отметить большую активность отцов в городе, в 30% от рядом поименованных случаев. Разделение семейных обязанностей и увеличение роли отца в городских условиях, где традиционных домашних работ для мужчин остается все меньше - всячески обоснованный результат в современное время. Действует ли это и в какой мере и в современном обществе с рыночным хозяйством, должны показать специальные исследования семьи.

- Активность отцов не отмечается в анкетах последних лет. В условиях частной собственности половые роли в семье опять четко обрисовались. Однако успешная женщина не спешит обзаводиться детьми и предпочитает роли матери профессиональную карьеру.

Колыбельные песни

Ответы как родителей, так и детей дали единодушный выбор песен: дома им пели песни “Nuku hällilaul (“Uinu, mu kallis / lapsuke hällis”), “Karumõmmi unelaul” (“Mõmm, mõmm...”), звучавшую многие годы по радио до и после передачи “Mudilaste unejutt” песню “Mina ei taha veel magama jääda...” и т.д. Подтверждением этому является таблица 1, которая содержит первую десятку колыбельных в разные этапы опроса.

Как видно из таблицы, повторяются, в основном, одни и те же песни, которые могут во время разных опросов занять только несколько отличающееся место. Первыми номерами являются (по своим названиям, содержанию, характеру и функции) колыбельные песни, хотя и не фольклорные, а относительно новые авторские песни. Бесспорными лидерами всех предшествовавших этапов опроса были две колыбельные песни: “Nuku hällilaul” П. Юлласте и “Karumõmmi unelaul” Э. Тамберга - Х. Мяндр, которые намного опережают другие песни и которыми репертуар большинства родителей, похоже, и ограничивается. Хотя давняя песня вечерней передачи для детей прозвучала в эфире несколько раньше, чем две первые, также около тридцати лет назад, т.е. во время, когда нынешние родители были только еще детьми, популярность этой песни кажется даже несколько возросшей в последнее десятилетие (по данным анкет). Продолжается и популярность известной в 1930-1940-х годах песни “Une-Mati” (“Isa kallis, las mul olla veel...”), подходящей для исполнения в качестве колыбельной.

Остальные песни в этой таблице по своему содержанию нельзя отнести к колыбельным. Это популярные в течение многих лет среди эстонцев детские песни (“Viisk, põis ja õlekõrs”, “Küll on kena kelguga”, “Mutionu pidu”, “Rongisõit”, “Kes elab metsa sees”), которые многие поколения учили в школе и которым учили своих детей. Их можно с полным правом назвать популярными детскими песнями. Большинство печатается в школьных песенниках почти сто лет.

Песни других народов встречаются здесь относительно редко. В качестве одной из песен из-за пределов Эстонии можно отметить популярную среди наших песен чешскую песню “Kes elab metsa sees”. У некоторых песен оригинальный эстонский текст, но заимствованный мотив (например, мотив песни “Küll on kena kelguga” происходит из Беларуси, мотив “Põdra maja” из Франции). В таблице бросаются в глаза песни, помеченные заглавными буквами ET. Это напоминает, что все эти песни вошли в состав эстонских детских песен в 1969/1970 гг. из очень популярного телевизионного конкурса детских песен “Entel-tentel”.

В отношении “Rongisõit” и песен “Entel-tentel” важно добавить, что в их распространении велики заслуги средств массовой информации. Хотя написанная Г. Эрнесаксом и Э. Нийт “Rongisõit” вышла в свое время отдельной детской книгой, этой песне не меньше обучали и детские радиопередачи, когда она часто звучала в исполнении детей. Песни

“Entel-tentel” - яркий пример обучения новым песням при посредничестве телевидения. Эта передача была настолько своеобразной и увлекательной, что ее аудиторией была не только прогнозируемая целевая группа - дети и их родители. Чем больше передач звучало в эфире, тем больше прибавлялось взрослых зрителей, молодых, старых. Песни запоминались из передачи, потому что конкурировали между собой и постоянно повторялись. Принимались в первую очередь простые напевы, подходящие для фонетики эстонского языка, и логические тексты⁴. В то время им можно было научиться непосредственно из передач, позже им учились и обучали в детском саду, в школе и дома, также вскоре была издана грампластинка вместе с текстами песен. На ней было записано 29 песен. В анкетных ответах колыбельными песнями из них названы 16 (Vissel 1996с: 84). Их известности существенно способствовали школьные песенники. Ряд песен “Entel-tentel” в школьные песенники включил Х. Кальюсте. Например, составленный им на основании песенника Р. Пятса и дополненный новым песенным репертуаром “Песенник для I класса” содержит среди других также песни “Нанеројад”, “Põdra maja”, “Võilill”, “Jänku jenka”, “Kevade laul” (Päts-Kaljuste 1980: 49, 60, 70, 71); “Песенник для II класса” “Jorupill Jonn” и “Kaks Otti” (Päts-Kaljuste 1977: 53, 62). Слова песни “Karumõmmi häällilaul” могли запомниться из очень популярного букваря Х. Мяндр “Karu-aabits”, а также из серии детской передачи “Mõmmi ja aabits” по Эстонскому телевидению, которая передавалась в начале 1980-х годов и повтором и позднее. Песня “Nuku häällilaul” также не попала в школьные учебники. Тем самым, успех этих двух любимых песен может основываться только на каналах медиа (телевидение, радио) или на более мелких звуконосителях (пластинка, кассета и компакт-диск). Из более ранних подлинных народных песен или их обработок на сайте родителей осталась только песня “Uni, tule uksest sisse”. В последние годы эти песни звучали как в юбилейных передачах, так и на кассете и компакт-диске.

Усвоение песен через медиа (ТВ, радио, кино и видео) имеет место и в настоящее время. Диаграмма 1 убеждает нас в том, что половина песен первой десятки могла быть разучена из медиа (см. диаграмму 1). С другой стороны, хотя постепенно вводятся в репертуар новые песни (“Kui on meri hülgehall” из фильма “Siin me oleme”) и ежегодные

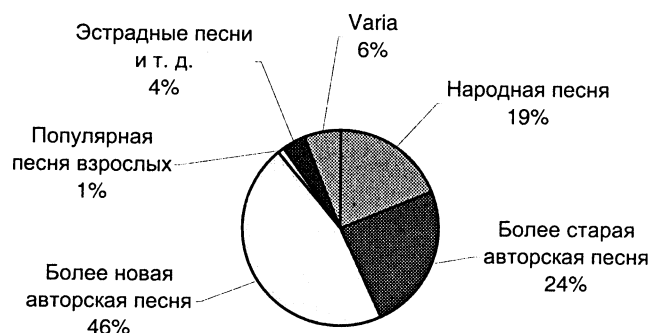

Диаграмма 1. Состав репертуара родителей: происхождение песен

детские конкурсы песен пополняют постепенно выбор любимых песен, но новые песни никогда не попадают в эту т.н. топ-десятку. Из этого можно сделать вывод, что родители, став взрослыми, не особенно охотно включают в свой репертуар новые детские песни.

Потешки

На основании ответов родителей можно сделать вывод, что потешки кажутся тоже относительно хорошо известным видом песен, потому что их знание и использование, по более ранним данным, превышали 70%. И здесь ответ зависит, очевидно, от возраста детей, потому что ответы 1990/1991 гг. дают результат 86%. Знания сельских детей (Койги) были несколько больше знаний городских детей, за исключением двух случаев: “Sõit linna” и “Tii-tii, tihane” (часто встречается в учебниках) были несколько лучше известны в Таллинне, несколько меньше других “Tii-tii, tihane” была известна в Пярну. Этот пример указывает на сохранение более раннего ареала данной народной песни в современных условиях, поскольку восточно-эстонская “Tii-tii, tihane” и в настоящее время не очень популярна в Западной Эстонии.

Причина продолжительного сохранения этого традиционного вида песни кроется в его сущности, синкретизме, в том, что это одновременно песня и игра, что дает взрослому и ребенку возможность для совместной игры, совместного развлечения и кончается для ребенка увлекательной развязкой, которой он в одинаковой степени ожидает и немного боится (как синица улетает, как, например “подковывают лошадь” и т.д.).

С другой стороны, продолжение традиции легло не только на устную традицию. Тексты песен-потешек включались и включаются и сейчас как в учебники родного языка, так и песенники, во многие детские книги. И хотя там, в большинстве случаев, действие не добавлено, знание о сопровождающих песню движениях распространяется, очевидно, устно.

В ответах молодежи был и один существенный промах. А именно, не могли различить вопрос 3, где спрашивали о песнях, которые пелись перед сном, и вопрос 4, где спрашивали о потешках. Поэтому часто ответами предлагались одни и те же потешки. Конечно, правда и то, что при укладывании в постель иногда их играли (например, “Ptruu gauda!” довольно хорошо подходит для этого при раздевании), с другой стороны, можно полагать, что для некоторых родителей потешки потеряли свой синкретизм и считаются просто песнями или стихами, которые кроме текста ничего не обозначают. Они знают их как простые детские песни или считалки, но не знают больше сопровождающее их игровое действие, более того, что тексты без дополнительной информации годами выходили в хрестоматиях и песенниках. Это можно было предугадать, хотя в процентном отношении гораздо в меньшей степени, и в более ранних ответах родителей.

Результаты о происхождении песен, исполняемых детям перед сном, были несколько различными. По сравнению с опросом 1990-1994 гг. роль народной песни в 1994 г. несколько выросла (с 11% до 16%), но в последние годы 1998-2000 она существенно снизилась (5-6%). Противостояние молодежи по части народной песни было слишком большим (42%), потому что не умели различить колыбельную песню и потешку по функции.

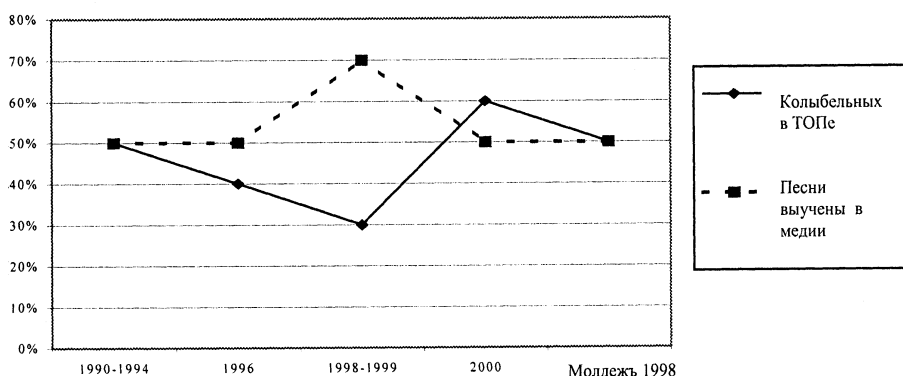

Диаграмма 2. Состав репертуара родителей: медиа и колыбельные песни.

В течение 10 лет уменьшилось и удельное значение более старой авторской песни, составив где-то 25%. По мнению молодежи оно намного меньше (12%). Во всех группах определяющее значение (34-44%) имели относительно новые, распространенные по медиа детские песни (“Entel-tentel” и др. более поздние), отмечается тенденция роста их удельного значения со временем. Число песен взрослых (популярные песни, песни с эстрады и из фильмов), которые пелись перед сном, имеют небольшое значение (см. рис. 1). Собственно, речь не идет о новом явлении, поскольку из ранней традиции имеются сообщения, что при укладывании ребенка пелись как колыбельные песни, так и песни взрослых, если их темп и напев подходили для этого.

Резюме

Хотя и утверждается, что в демократическом обществе человек свободен, однако человек является продуктом воспитания, своей культурной среды. Привычки, культурные примеры, познавательные механизмы предпочтений усваиваются в детском возрасте. В общих чертах культурные знания, навыки и устремления человека определяются общим культурным пространством и временем, которые не обязательно принципиально

отличаются по регионам в такой малой национальной группе, как эстонцы.

Для родителей нет разницы между народными песнями, популярными песнями и более старыми авторскими песнями, эти песни часто называют просто “старыми эстонскими песнями”.

Песенный репертуар современного человека состоит из совокупности песен разного происхождения (популярные песни, более старые и новые авторские песни, в том числе эстрадные песни). Несмотря на то, что цель детских песен (уложить ребенка спать, развлечь младенца, научить его петь более простые песни) в течение времен остается прежней, сами песни значительно изменились. Песни, которые поются родителями для своих детей, отражают четко удаление от старой подлинной народной традиции, более поздний культурный фон и современные пути распространения информации (в том числе информация о культуре) - по радио и телевидению. Два главных вида детских песен - колыбельная и потешка - имеют в эстонской традиции совершенно разную судьбу. Используемая в настоящее время колыбельная - это преобладающе авторская песня, причем из относительно недавнего времени (с границы 1960/1970 годов), часто и постоянный репертуар школьных песенников, повторяющийся из песенника в песенник. В какой-то мере среди колыбельных отмечаются и народные песни, однако для народной песни, выполняющей функцию колыбельной песни, характерно размывание более ранних границ вида и функции или даже исчезновение последней. Число народных песен среди колыбельных увеличивают в некоторой степени убаюкивания, основанные на убаюкивающих словах, импровизации родителей. Вторых, сюда относится ряд иных видов народных песен, которые раньше в качестве колыбельных не употреблялись: хороводные песни (“Kes aias”, “Me lähme rukist lõikama”, “Kus sa käisid, sokukene”), танцевальные песни “Hiir hüppas”, потешки (“Sõit-sõit” и др.), более новые рифмованные народные песни (“Haanja miis”, “Kord läksid kolm sõpra üle Koiva jõe”). Использование различных лирических песен в качестве колыбельных не было чуждо и старой традиции. В отношении народных песен следует учитывать и то, что их источником долгое время является уже не живая народная традиция, а письменное распространение с помощью печатных изданий, а также грампластинок, кассет и пр. Источником по настоящему народных детских песен являются школьные песенники, радио и телевидение. Пропагандистами рифмованной народной песни являются и поп-группы, исполняющие народные песни. При их посредничестве ряд песен вернулся в качестве вторичной традиции.

Большая часть более старых авторских песен относится к периоду национального движения, к концу прошлого и началу нового века (“Juba linnukesed”, “Teele-teele, kurekesed” И. Аавика, “Kui Kungla rahvas”, “Süda tuksub” К.А. Херманна и др.). Второй существенной вехой можно отметить довоенный период (в первую очередь распространившиеся через песенники Р. Пятса и признанные песни (“Kes elab metsa sees?” и др.)).

Детские песни были и остались этноцентрическими. Репертуар детских песен современного родителя состоит преобладающе из песен эстонских

авторов, исключений мало: с белорусским мотивом “Küll on kena kelguga”, латышская “Äiu-tudu karupoeaga”, чешская “Kes elab metsa sees”, французского происхождения “Põdra maja”, немецкая “Panepojad” и некоторые другие. Большая общая часть с песнями какого-либо другого народа отсутствует, никакого более четкого предпочтения не отмечается, они появились, скорее, из-за привлекательности и признаны в очень разные исторические периоды. Во всяком случае, в них трудно найти влияние более раннего политического подчинения и долговременной идеологии. Так, например, мы не можем обнаружить здесь следов передозированной “горячей любви к советской родине”, “большой дружбы народов”, последнее даже в более отдаленном плане. Было ли это сознательным или интуитивным? Вряд ли, что мать или бабушка задумывались об этом более глубоко или дискутировали на эту тему с кем-либо. Детские песни - очень консервативная область, в которой не отражается причастность эстонца к гражданам мира.

Лучшим представителем, распространителем и учителем новых детских песен является, похоже, уже долгое время медиа.

В течение десятилетий, если не целых поколений школьное образование “округляло” знания и представление эстонцев о своей народной культуре, не считая важным четкое различие между подлинной народной песней, ее обработкой и популярной песней.

Каким будет положение приблизительно через 15-25 лет, когда нынешние дети из детских садов станут родителями, можно только предполагать. Наряду с домашним обучением все большее значение имеют дошкольные детские учреждения. Хотя ныне действующая программа начального обучения считает народное творчество фундаментом эстонской культуры, действительный уровень и объем обучения народной музыке в детских садах зависит в значительной части от конкретных педагогов и воспитателей. В последнее время удельное значение фольклора в их подготовке постоянно растет, этим расширяются и возможности самоусовершенствования в области фольклора. О результатах свидетельствуют региональные и общегосударственные фольклорные дни (например, фольклорные праздники детских садов в Валгаском уезде, “Pedaäjä pido” в Пылваском уезде, Первый фестиваль народных игр в 2000 г. и многие др.).

Комментарии

¹ Учитываются анкеты, поступившие в первом полугодии 2000 г. деятельности

² Оригинальное название “What is Sung to Children in Estonian Homes Today?”

1990/1994	1996	1998/1999	1998 дети сами	2000
1. "Karumõmmi unelaul" ET	1. "Karumõmmi unelaul" ET	1. "Karumõmmi unelaul" ET	1. "Sõit-sõit"	1. "Karumõmmi unelaul" ET
2. "Nuku häällilaul" ET	2. "Nuku häällilaul" ET	2. "Nuku häällilaul" ET	2. "Varesse valu"	2. "Nuku häällilaul" ET
3. "Põdra maja" ET	3. Raadio unelaul "Mina ei taha veel magama jääda..."	3. Raadio unelaul "Mina ei taha veel magama jääda..."	3. "Tii-tii, tihane..."	3. Raadio unelaul "Mina ei taha veel magama jääda..."
4. "Rongisõit"	4. "Rongisõit"	4. "Põdra maja" ET	4. "Karumõmmi unelaul" ET	4. "Une-Mati" ("Isa, kallis ...")
5. "Une-Mati" ("Isa, kallis ...")	5. "Põdra maja" ET	5. "Mutionu pidu"	5. "Nuku häällilaul" ET	5. "Kes elab metsa sees..."
6. "Mutionu pidu"	6. "Juba linnukesed..."	6. "Kes elab metsa sees?"	6. "Kuts karja"	6. "Meie kiisul kriimud silmad..."
7. Raadio unelaul "Mina ei taha veel magama jääda..."	7. Viisk, põis ja õlekõrs	7. "Kurg ja konn" ET	7. "Rongisõit"	7. "Põdra maja" ET
8. Kes elab metsa sees?"	8. "Uni, tule uksest sisse..."	8. "Meie kiisul kriimud silmad..."	8. Raadio unelaul "Mina ei taha veel magama jääda..."	8. "Tütreke väike, on aeg..."
9. "Uni, tule uksest sisse..."	9. "Kes elab metsa sees?"	9. "Rongisõit"	9. "Äiu-ää, äiu-ää, magama nüüd jää"	9. "Äia-tuia, lase kige käia..."
10. Viisk, põis ja õlekõrs	10. "Küll on kena kelguga"	10. "Võilill" ET	10.-14. "Une-Mati" ("Isa, kallis ...") "Unelind" ET "Kes elab metsa sees..." "Meie kiisul kriimud silmad..." "Üinu vaikselt, mu lind..."	10. "Juba linnukesed..."

Таблица 1. Самые популярные колыбельные песни по данным разных опросов.

³ Оригинальное название “Five Years Later”.

⁴ Автор статьи, которая в то время училась в средней школе, усвоила эти песни по телевизионным передачам. Когда приблизительно через десять лет понадобились колыбельные песни, пришлось вспомнить услышанное во время фольклорных экспедиций, но пела я две названные песни из передачи “Entel-tentel”. В качестве единственного ребенка в семье я не помнила, чтобы мне когда-то пели перед сном, но я помнила некоторые потешки (“Tiitii, tihane” и “Ptruu, rauda!”).

Литература

ERLA = Eesti rahvalaulude antoloogia III. köide, 3. vihik. Toimetanud Ülo Tedre. Tallinn 1972.

Pakosta, Liisa 1996: Lastekasvatuse ideoloogilised ja ühiskondlikud aspektid 19. sajandi teise poole ja 20. sajandi esikümnete koduse kasvatuse alase kirjanduse põhjal. - Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLI. Toimetus: Heiki Pardi (peatoim.), Toivo Sikka, Ivi Tammaru. Tartu, 128-149. Palli, Heldur 1998: Pere. - Eesti rahvakultuurist. Koostanud ja toimetanud Ants Viires ja Ella Vunder. Tallinn. 399-407.

Päts, Riho-Kaljuste, Heino 1977: Laulik II. klassile. Tallinn.

– 1980: Laulik I. klassile. Tallinn.

Rüütel, Ingrid 1999: Laps ja folkloor. - Laps ja folkloor. Koostanud Maie Vikat. Tallinn, 7-21.

Vissel, Anu 1996a: Five Years Later. - Folk Song and Folk Music as the Carrier of Identity and the Object of Cultural Exchange. Abstracts. Tallinn, 55.

– 1996b: What is Sung to Children in Estonians Homes Today? - Nordic-Baltic, Finno-Ugric Conference The Family as the Tradition Carrier. Conference Proceedings. Edited by Ingrid Rüütel, Kristin Kuutma. NIF Publications No. 31, vol. 1. 183-191.

– 1996c: Traditsiooniga ühel pool? - Mängult-päriselt. Tänapäeva folkloorist II. Toim. Mare Kõiva. Tartu. 79-102.

– 2000: Mida lauldakse lastele eesti kodus tänapäeval? Laste endi arvamus. - Rüütel, I. (toim.), Pärimus pärijaile. Tartu. 8-31.

Vanamees ja valge tuvi

Liisklugemine kui mängualustamise salapärane rituaal

Mäng on lapsepõlve lahutamatu kaaslane. Reaalne tegevus võib märkamatuks üle kasvada mänguks, kuid sageli vajatakse mängu alustuseks mingit sissejuhatust, vaheastet tegelikkuse ja mängumaailma vahel. Üheks traditsiooniliseks võtteks, mille abil mängijate rollid jaotatakse, on liisutamine. Ükskõik, kas mängutegelane loetakse teiste hulgast välja mingi suvalise (ühe mängija öeldud või kõigi mängijate pakutud numbrite, vanuste või ülestõstetud sõrmede) arvu, paberiloosi, liisusalmi saatel loetlemise järgi või otsustab kepiliisk¹ – ikkagi on eesmärgiks ühe mängija väljavalimine teiste seast. Mida pikem ja keerukam on protseduur, seda tseremoniaalsem, põnevam, pinget tõstvam, mõjusam on mängu eelmäng – mäng mängus:

Lapsed lähevad ümmarguseks ringiks. Üks ... hakkab lugema:

*Üks helevalge tui
lendas üle Inglismaa
Inglismaa oli lukku pandud,
luku võti katki murtud.
Ütle, mitu seppa seda parandavad!*

Iga sõna juures näitab [lugeja] sõrmega ühe [mängija] peale jne kuni viimase sõnani ja see, kellele tuleb viimane sõna, sellele lisab juurde: "Seda ütled sina!" See ütleb ühe arvu. Tema [lugeja] loeb niikaua, kuni tuleb see arv, ja kellele see tuleb, see läheb välja. Nii kordub ... [kõik algusest peale]. Lõpuks jääb üks järgi ja see on mängu alustaja. Seda tarvitatakse pimesiku- ja peidumängude juures. < Haljala (1933).

Liisklugemised on laste traditsioonis säilinud tänaseni, kuigi neid kasutatakse suhteliselt harva (Pent 1996, 65). Vaatamata sellele, et liisusalmid² pole eriti populaarsed, teatakse neid siiski suhteliselt palju, kusjuures paremini näivad neid tundvat väikelinnade ning maakoolide algklasside tüdrukud (Vissel 1993, 21–22). Alljärgnevalt käsitletakse liisutamist kui arhailist moodust valiku tegemiseks ja vaadeldakse eesti laste populaarsemaid liisklugemisi, nende võimalikke allikaid ja muutumist, tuginedes siinjuures peamiselt 1930. ja 1990. aastatel kogutud lastefolkloorile.

***Et educentes de castro deorum suorum voluntatem
sorte requirebant [---] Et cecidit sors super bovem [---]*³
Paar fakti Eesti ajaloost ja üldlevinud tõlgendusmalli**

Liisu heitmine on seotud arhailiste uskumusmallide, käskude-keeldude ja käitumistavadega. Võiks arvata, et liisk võeti appi siis, kui mingi indiviidide grupi või kogukonna ees oli otsustada tähtis küsimus, kuid lahendite tagajärgi oli inimesel võimatu ette näha, need olid riskantsed ja nendest sõltus sageli konkreetse indiviidi, indiviidide grupi või kogumi terve hõimu edasine saatus. Liisul lasti langeda rahvakogunemistel, ohverdamistel, mil valiti üks või mitu paljude hulgast, tehti või ei tehtud mingit olulist tegu. Liisu heitmine tähendas millalgi inimese pöördumist üleloomulike olendite poole, võis olla riituse osa, kus loodeti saada kontakti jumala(te), kaitsevaimude vm üleloomulike olenditega, saatust juhtivate müstiliste jõududega, et saada vastust (mingit tunnusmärki) oma küsimusele. Liisu kaudu arvati ette ennustatavat sõjakäikude, rännakute vm otsustavate sündmuste kulgu. Analoogilist valimistehnikat võisid kasutada ka šamaanid ja ravitsejad.

Liisu heitmisega on tuttavad paljud rahvad. Kõige varasemad kirjalikud teated liisu järgi otsustamisest eestlastel ja liivlastel on pärit Henriku Liivimaa kroonikast (1224–1227). Kuigi vangilangenud vaenlase on siinne rahvas (nagu tegid ka ristisõdijad ise) hukanud, olevat nad siiski paaril korral enne nende saatuse üle otsustamist liisku heitnud. Mõlemal juhul on liisk langenud vaimulike (misjonär Theoderichi⁴ ja preester Hartwici) kasuks. *Turaida liivlased tahavad oma jumalaile ohverdada, sest tema põldudel andis vili rikkalikumat saaki ja nende viljad hävisid liigvihmade käes. Koguneb rahvas, liisuga küsitakse jumalate tahet ohverdamise kohta. Pannakse maha oda, hobune astub, tõstab jumala tahtel ette elu jaoks määratud jala.⁵ Vend palvetab suuga, õnnistab käega. Arbuja väidab, et kristlaste jumal istuvat hobuse seljas ja panevat hobust jalga ette tõstma ja seetõttu tulevat hobuse selg puhtaks pühkida, et jumal maha kukuks. Kui see oli tehtud ja kui hobune asetab elujala ette nagu ennegi, jäetakse vend Theoderic ellu.* (Liivimaa kroonika 1982, 27). Teine liisu heitmisega lugu juhtunud pärast Theoderici jpt tsistertslaste surmamist 1219. aastal, mil Sakala meeste mäss Viljandi linnuses innustas vastuhakule ka Otepääd ja Tartut. *Sel ajal oli Tartus koos sõjateenistuse vendadega nende kaasvend, preester Hartwic, selle panid nad õige rammusa härja selga, sest et ta ise oli samavõrra rammus. Ja viies linnusest välja, küsisid nad liisuga oma jumalate tahet, kelle nad nendest, nimelt preestri või härja, ohvriloomaks valivad. Ja liisk langes härjale ja ta toodi sedamaid ohvriks; preestri aga jätsid nad jumalate tahet mööda ellu, ta sai siiski suure haava, mis on hiljem terveks ravitud* (Liivimaa kroonika 1982, 235; Laugaste 1963, 17, 20). Need tsitaadid veenavad, et muistsed eestlased ja liivlased kasutasid otsuse langetamisel liisuprintsiipi.

Aeg möödus ja inimene ei andnud enam oma tähtsaid otsuseid juhuste või üleloomulike olendite teha, vaid püüdis ise rohkem analüüsida, argumenteerida ja otsustada, võtta vastutus enda kanda. Ometi ei kadunud liisuheitmine kogukonna, isegi mitte riigi elust päriselt, rääkimata kitsast pereringist. Liisk aitas korda luua seal, kus suurest hulgast tuli teha mingi (erapooletu) valik või määrata järjekord. Liisu abil võidi määrata kindlaks voorides, karja- või külakorras jm käimine. Liisu heitmine jätkus kohati ka riiklikul tasandil. Aastatel 1797–1874 kasutati Baltimaadel⁶ liisupraktikat nekrutite värbamiseks tsaariarmeesse. Sellest ajast on eesti keelde jäänud sõnad *liisualune* ja *liisupoiss*. Niisuguse valikuprintsiibi tingis sobiva vanuse, rahvusliku ja territoriaalse kuuluvuse ning sotsiaalse seisundiga potentsiaalsete kandidaatide rohkus ja teenistusaja pikkus (esmalt eluaegne, hiljem 25 aastat). (Tannberg 1996, 271).

Tänapäeval on mitmeid valdkondi (hasartmängud, loteriid, lotod), kus tuleb teha analoogiline valik. Siingi on eelnevalt kindlaks määratud vajaliku osa suurus hulgast (näiteks protsent piletite müügirahast), kuid millised ühikud, elemendid, indiviidid jne konkreetselt selle osa täidavad (näiteks, millised piletid võidavad), otsustab juhus. Mõned oma elu pisiprobleemid võib indiviid ka praegu (naljaga pooleks) kulli ja kirja appi võttes otsustada.

Möödunud sajandi lõpust alates on folkloristid (Alice B. Comme jt) püüdnud lastemänge seletada muistsete usundiliste, religioossete tähtpäevade või riituste reliktidena, mis jõudsid tänapäeva üksnes seetõttu, et täiskasvanute kommetest väljalangemise käigus kandusid need üle laste meelelahutuste hulka ja säilisid mingi konkreetse mängu tegevuses. Sellelt seisukohalt on laste liisumängud peegeldus muistsest ohvrite valimisest (W. W. Netwell), rollide ja järjekorra määramisest kogukonna ühisettevõtmistel (Anikin 1957). Hilisem ajalooliste ja etnoloogiliste andmete võrdlus on seda veendumust revideerinud ning tõestanud, et lastemängude tekkepõhjusi võib olla väga erinevaid ning et soov mängude enamiku puhul sügavaid tagamaid näha, on ilmne liialdus. R. Gallois jt on tõestanud, et ühe tegevuse või atribuudi rakendamine võib eksisteerida nii maagia kui meelelahutusena. Ka võib rollijaotus perekonnas luua olukorra, kus täiskasvanute teadmises maagiline toiming on lastele meelelahutuslik ja mänguline (vrd liulaskmine, lauahüppamine, tsöötamine või sigade metsaajamine Muhus) (Hiimäe 1997a, 47). Tuntud inglise mängude uurijad Iona ja Peter Opie tõstavad mängude puhul esile ajas muutumatut inimloomust (vt ka Avedon, Sutton-Smith 1979, 160).

Liisklugemiste kogumisest Eestis

Liisklugemised kui laste endi keskel liikuv pisižanr ei leidnud rahvaluule kogumise algaastatel tähelepanu. Suuremat tähtsust omistati regivärsilistele rahvalauludele, juttudele, kommetele. Seepärast algab liisklugemiste teadlik kogumine alles XX sajandi kahekümnendatel-kolmekümnendatel

aastatel. Üksikuid kirjapanekuid leidub siiski ka XIX sajandi lõpust J. Hurda kogus, näiteks G. E. Luigalt Tartu-Maarjast (1888), A. Toblerilt Rannust (1889), O. Schantzilt Tõstamaalt (1893). Rohkesti liisklugemisi leidub prof Walter Andersoni problemaatilises, tänaseni liisklugemiste kartoteegis ainult üksikute näidetega esindatud lastelaulude kogus (1921–1939). Liisklugemiste kartoteegi põhilise materjali andis 1930. aastatel mängude kogumise aktsioon, milles taheti teada sedagi, kuidas mängu alustatakse (ERA küsimuskava nr 2, lk 6). Sellest ajast peale on liisklugemisi kui lastelaulude üht alaliiki kirja pandud. Uusi soovitusi lastelaulude ja mängude alustamiseks on antud 1960. aastate II poolel (Tampere 1967, Briedis 1967) ja 1970. aastate algul (Virtanen 1972, 15). Arvukalt sisaldavad liisutuste kirjapanekuid mitmed kirjan-
dusolümpiaadi tööd ja eriti koolipärimuse kogumise võistlus (1992), mis tõi Eesti Rahvaluule Arhiivi u 780 liisklugemist (Vissel 1995, 257). Liisk-
lugemisi on kõrvalproduktina andnud ka mitmesugused teised küsitlused, nagu lastevanemate ankeetküsitlus (Vissel 1996a, 1996b). Aeg-ajalt on liisklugemisi valinud seminaritöödeks üliõpilased.

Terminist ja liisutamisest

Verb *liisutama* tuleneb sõnast *liisk* ning tähendab mingit kokkulepitut toimingut otsuse langetamiseks kellegi kasuks või kahjuks, kusjuures asja otsustab juhus (EE 1990, 553). Otsuse õiglus ei sõltu mõistlikust kaalutlusest, vaid mingist mehaanilisest menetlusest. Väljendeid *liisku heitma*, *~viskama*, *~võtma*, *~tõmbama* kasutatakse tänapäeval siis, kui ei osata üht valikut teisele eelistada, ei riskita otsust teha ning selle langetamine jäetakse juhuse, loosi otsustada.⁷ Samasugune olukord tekib laste tagaajamis- või peitmismängude alustamisel kulli, pimesiku, otsija vms määramisel, sest kuigi kõik tahavad mängida, ei soovita seda rolli vabatahtlikult endale. Siis võetakse appi liisutamine (näpuviskamine, loosimine, liisklugemine vms viis) mängu juhtfiguuri leidmiseks (vt ka Vissel 1995, 271–272; Villandi 1995, 302–303).

Liisutamist saatvaid tekste nimetavad lapsed ise *lugemisteks*, *sõnadeks*, *salmideks*, harva ka *lauludeks*.⁸ Folkloorikirjanduses on aja jooksul kasutatud mitmeid termineid: *mängualguselugemised*; *liisutused*, *liisutuslugemised*, *liisutuslaulud* (ERLA); *liisklugemised* (Laugaste 1975), *liisuvalemid* (Laugaste 1963), millest on enam kasutama hakatud terminit *liisklugemine*. Kuna kõnealune folkloorinähtus sisaldab ühtaegu nii teksti (lasteluule alaliiki) kui tegevust (selle teksti saatel toimuvat liisutamist), siis on seda kord ühe kord teisena defineeritud: liisklugemine kui loetus, millega loositi või liisutati mängudes tegelasi (ERLA III:3, 952), ja liisklugemine kui peategelase loosimine (EE 1990, 553). Vormilt on neid jaotatud *liisutuslugemisteks* ja *liisutuslauludeks*, sõltuvalt sellest, kas tegemist on regivärsilise

ja riimilise rahvalaulu siirdevormis või riimilise tekstiga (EE 1990, 553). Liisklugemine on riimiline salm, mis koosneb suuremalt osalt väljamõeldud ja kõlalt rangelt rütmi markeerivatest sõnadest (Anikin 1957, 112). Laste endi määratlused *lugemised*, *sõnad*, *salmid* rõhutavad esitusviisi. Eesti traditsioonis pole liisklugemisi lauldud, vaid ühetooniliselt kindlas rütmis retsiteeritud.⁹ Üldjuhul kasutatakse intoneerimisskeemi, kus eelviimase värssi viimasel sõnal hääl veidi tõuseb, viimase värssi lõpus langeb, kinnitades ka intonatsiooniga, et olukord on lahendatud, valik tehtud.

Kuigi arhiivimaterjalide juures puuduvad enamasti selgitused, kas teksti retsiteeritakse silpide või sõnade kaupa, võib oma kogemuste ja välitööde põhjal arvata, et enamasti kasutatakse viimast moodust. Praeguste täiskasvanute mälestuste järgi alustas liisutaja varemalt endast, seevastu nüüd jätavad lapsed end meelsamini viimaseks. Endast alustamine näib olevat üldisem, nagu kinnitab mitmete teiste rahvaste traditsioon (Opie 1984, 28), kuigi viimaseks jätmise esineb sageli teise, enam-vähem samaväärse võimalusena (Goldstein 1979, 171). Liisusalmi sõnade ja mängida soovivate laste arv ei pea omavahel vastavuses olema. Kui lapsi on vähem kui liisusalmsis sõnu, minnakse sujuvalt üle järgmisele ringile, niikaua kuni värss lõpeb. Eestis on liisutamine toimunud ringis, mujal (näiteks Inglismaal ja Ameerikas) võivad lapsed ka viirus seista. Lapsed räägivad pikast ja lühikesest liisutamisest. Siinse artikli alguses olev liisutamise kirjeldus on näide pikast liisutamisest ehk vabakslugemisest. Mängija, kellele liisusõna¹⁰ langeb, läheb ringist välja, saab sellest rollist priiks. Uus lugemine jätkub ringis sealt, kus see katkes, st väljalangenule järgimisest lapsest. Iga järgneva lugemisega jääb mängijate ring üha väiksemaks, kuni lõpuks jääb alles ainult üks mängija, selle rolli saaja. Lühikese liisutamise puhul on tegemist kinnilugemisega, st liisusalmi loetakse üks kord ning liisusõna määrab rollisaaja. Mõned (küsimustega lõppevad) liisklugemised sisaldavad kahte liisutamist; tavapäraselt ja teist, täiendavat liisutamist, kus selle pikkuse määrab liisusõna saanud mängija vastus.¹¹ Küsimused eeldavad enamasti kas numeraalset või adjektiivset vastust. Esimesel korral jätkatakse nimetatud arvuni lugemisega, teisel juhul liisutatakse vastust silp- või tähthaaval. Viimane moodus on suhteliselt hiline, rahvusvahelise levikuga nähtus meie praktikas. Mõnedel rahvastel esineb (liisu)sõna tähthaaval ütlemine lõppvormelis, näiteks *O, U, T spells out*.¹² Enamasti toimub liisutamine päripäeva, mis on ühtaegu nii füsioloogiliselt (paremakäelisele) sobivam, kui ka ühtib (vabaks)lugemise puhul usundilise taustaga, mil soovivat taotledes tuli liikuda päikese liikumise järgi (mööda eluringi). Kuigi lugemise suunda pole üksikasjalikult jälgitud, kinnitavad päripäeva lugemist ka teiste maade andmed (Goldstein 1979, 171).

Rolli andmisest ja võtmisest

Lastemängudeski kehtib igivana ~noor (elu)tarkus, et meeldivad rollid võetakse endale ise, ebameeldivad antakse. Paljude tänagi mängitavate mängude puhul ei tehta mängu alguses panust sellele, et juhtmängija rollist pääseda. Vastupidi, mõnd (eelkõige võistluslikku) mängu alustada tähendab saada kohe alguses pisike eelistus, edumaa või võimalus panna proovile keegi teine, ise sel korral pääsedes (näiteks, alustada esimesena järgmist keksu-, kummikeksu- või hüppenööriklasi, panna liikuma hüppekulli ring, olla koolimängus õpetaja jne). Nende rollide pärast käib isegi väike rebimine. Omast koolipõlvest (1960. aastatel) on meelde jäänud seigid, et mõnikord pakuti seda ihaldatavat rolli teistele üksnes “suusoojaks”. Kasutusel olid niisugused demagoogilised võtted, et hõigati valjult: “Kes tahab olla esimene?” ja lisati ilma mingit vahepausi andmata kiiresti: “Mina!”. See lapselik kavalus pidi väliselt säilitama mängurühmasisese demokraatia, kui kindlat liidrit polnud või kui keegi sellele avalikult ei pretendeerinud. Hõikeliisk “(Mina) Essa!”, “Tessa!”, “Kossa!”¹³ kui “avalik konkureerimine”, tuli põhjanaabrite eeskujul kasutusele paarkümmend aastat hiljem (Vissel 1985, 272).

Liisutamise juures on tarvis osad jaotada. Mõneti satutakse liisutamisel analoogsesse paradoksaalsesse olukorda kui maailma loomise juures: selleks, et välja selgitada, kes alustab, peab enne olema /juba/ keegi, kes viib selle väljaselgitamise läbi. Niisugune rolli määramine läheb liisutamise juures harilikult päris kiiresti. Tavaliselt haarab selle rolli endale aktiivne, tragi mängija ise, harvemini määravad selle teised.¹⁴ Mängijad ei pea seda “halvaks”, vaid “heaks” rolliks. Pealegi on lugejal võimalik, kui ta seda soovib (ja oskab), liisutamisel manipuleerida, lõpptulemust (enda või kellegi teise kasuks) suunata. Näiteks võib ta enda (või sõbra) “päästmiseks” liisusõna ette lükkida mõne täiendava sõna või põnevuse suurendamiseks hakata äkki viimast värssi silpide kaupa lugema, kuigi eelnevalt oli ta lugenud sõnade kaupa. Sageli jätab lugeja enda üldse liisutatavate hulgast välja. Ameerika uurijal Kenneth S. Goldsteinil on liisutamise üldiste reeglite ja tegeliku praktika kohta huvitavad vaatlustulemused. Kui ta palus lastel vastata, miks nad kulliks määramisel kasutavad liisklugemisi vm analoogilisi võtteid, väitis enamik (90%), et see loob kõigile osavõtjatele võrdsed võimalused; tunduvalt vähem lapsi (18%) hindas seda, et rolli saajat ei määra keegi mängijatest endist, ning veelgi vähem (8%) nägi siin mingi salapärase, üleloomuliku olendi otsust. Usalduslikul suhtlemisel lastega selgus, et kui enamiku laste jaoks on liisklugemised juhusemäng, siis mõne nutikama jaoks keerukas strateegiline mäng. Goldsteini andmetel valivad mõned lapsed liisusalmid mängugrupi suuruse järgi, teades ette ära esimese väljalangeja ja rollisaaja. Kõige keerukamaks soovitud mängijate vabakliisutamise strateegiaks oli vaatlustulemuste hulgas ühe 9-aastase poisi väljatöötatud süsteem kombineeritud (liisutaja kohavahetus) liisutamiseviisi ja 1- kuni 10-liikmelise mänguseltskonna puhul liisusalmita

(“*One potato, two potatoes...*”) (Goldstein 1979, 177). Selle näitega pani Kenneth S. Goldstein kahtluse alla mängude pealiskaudse liigituse, sest viimase mängija puhul oli selgelt tegemist strateegilise mänguga.¹⁵

Liisklugemiste tunnused. Kaudseid usundilisi paralleele

Kuigi liisutamise puhul, nagu nägime, tundub tegemist olevat väga vana nähtusega, ei saa sedasama väita eesti laste kasutuses olevate liisklugemiste kohta. Vanade regilaulude või loitsude kõrval näib see lasteluule žanr võrdlemisi hiline. Liisklugemised on enamasti lõppriimilised. Kuigi ERLA-s väidetakse muist lugemisi olevat siirdevormilised, ei peegeldu selle nimetuse taga niivõrd üleminek regivärsilt riimilisele tekstile, kuivõrd nende tekstide mitteproosaline iseloom. Vana regilaulu ja liisklugemiste vahel on stilistiline, geneetiline ja funktsionaalne erinevus. Erandiks võib pidada üksnes regilaulu “Kassijaht” iseseisvunud lõpuosa, mida tuntakse tänaseni liisklugemisena “Mamsel keetis moosi” (ERLA IV 338, nr 3194). Liisklugemiste temaatika kajastab pigem linnamiljööd, mitmesuguseid (hiljuti eestlaste keskele ilmunud) ametimehi, Eesti lähiümbrusest väljajäävaid maid, harvemini naljakaid seiku lugejast endast või lähisugulastest. Need on kas humoristlikud värsid, mis kirjeldavad koomilisi situatsioone, või siis valdavalt asemantilistest sõnadest koosnevad nonsensslugemised. Eelkõige seetõttu on liisklugemistes palju kõla-, rütmi- ja sõnamängu. Kaht viimati nimetatut on peetud laste liisklugemiste kunstiliseks funktsiooniks (Anikin 1957, 118). Siin on palju tempokat, sõnarõhke markeerivat trohheilist rütmi, mis lõpeb peatusega ühesilbilisel sõnal:

*Olin, miolin tata reia,
seia, veia, ompa neia,
anna, vanna, vonn!*¹⁶ < Tartu (1922),

kergelt libisevat daktüli *ebedi, pebedi* või mitmekülgselt rütmimängu pulseeriva meetrumi taustal:

*Adina, sudina, sutkas, satkas,
saaver, kosser, tiits, tiits.
Tiba taats tamm,
toru
puss.* < Laiuse (1929).

Liisklugemise ülesehituses eristab V. Anikin (1957, 117) kolme osa: sissejuhatus, põhiosa ja lõpuosa. Paljud liisusalmid on hõlpsasti äratuntavad neile omaste tunnuste järgi lugemise alguses või lõpus.

Liisklugemised algavad sageli numbrite loendamise tavapärasel või moonutatud kujul, ka võõrkeeles, näiteks:

*Üti-kati kommi-jommi,
püksitraksi, eide annus,
kuke kannus, odra okas,
kuke nokas.* < Otepää (1922).

*Üks, kaks, kolm, neli, viis –
sina oled mängust prii!*
< Loksa (1992).

Mõnikord võidakse numbreid lugeda ka võõrkeeles, näiteks saksa või vene keeles, viimasel ajal ka inglise keeles.

*Eins, zwei, drei,
sina oled frei!* < Avinurme (1992)

*Раз, два, три,
sina oled prii!* < Narva (1992)

1990. aastate algul alanud anglikaniseerumise laine, mis veel kümnendi lõpul näitab kasvutendentsi, tõi saksa- ja venekeelse versiooni kõrvale ka ingliskeelse,¹⁷ mida ei esinenud sajandi esimesel poolel ega ka Nõukogude ajal. Numbriteloendit värsi alguses võib kohata peitusemängu värsiks muutunud lugemistes (*üks, kaks, kolm, neli, viis / pime karu tuleb siis*) või mõnes üksikus (riimilises) rahvalaulus, nagu näiteks tantsulaulus “Üks, kaks, kolm, neli, viis, kuus, seitse – kus on minu kallike” ja ringmängulaulus “Üks ühte ja kaks ühte...”.

Mõnevõrra suunavaks sõnaks eestikeelsete liisusalmide äratundmisel võib olla algussõna *üks*, sest paljude saksa liisklugemiste keeleomaselt tõlgitud, mugandatud või nende eeskujul kujundatud ja loodud lokaalsed liisutused algavad sõnaga *üks*: *üks kits, üks (must) mees, üks sajalagne, üks vanamees, üks väike valge tuvi, üks õun*.

Iseloomulikud on ka alfabeedi (esimeste tähtede) lugemisega algusvärsid. Varasemas, sajandi alguse traditsioonis kohtab liisusalmi

*A, b, c,
mängust välja läheb see!* < Rakvere (1933).

Sajandi teisel poolel on kasutatud saksa keele õpikutest tuttavaks saanud analoogse algusega liisklugemist ja lastelaulu, mille tõlge on mugandanud:

*A, b, c
üks kits läks üle tee.
Kaasas kandis palju prahti,
Sina oled mängust lahti!* < Tallinn (1992).

Alfabeetiline algusvärss ei osuta eesti folklooris või lastekirjanduses alati liisklugemisele, sest analoogset algust kohtab näiteks laulus “A, B, hakka pähe!” (ERLA nr 3187) jt lapse lugemaõppimisega seotud laulukestest.

Asemantiliste sõnadega alustatava liisutuse näiteid on:

*Adinat, tsudinat, tsukat sai,
vahvel-Kiira, Kupper-Kai.
Iits, tiits, tippe tam,
kroska!*¹⁸ < Vaimastvere (1992).

Liisklugemise lõpus on stereotüüpne lõppvormel. See lõpeb sageli liisusõnaga (*vaba, prii, lahti, kull* jt), mis määrab mängija staatuse: kas ta saab vabaks või peab liisutatava rolli vastu võtma. Küsimusega liisusalmi lõpetab liisusõna *sina*. Mõnikord on liisusõnaks võõrkeelne sõna (*kresla, totska, kommerein, toot*). Enam levinud lõppvormelid on need, mis kinnitavad, et mängija saab liisu alt vabaks: ...*sina oled (sellest suurest süüst) prii; sina oled mängust lahti, sina oled vaba, mängust välja läheb see*. Harva võib kohata vormeleid *poiss on lahti* või võõrakõlalist *oost te vee pree*. Pikemates liisklugemistes võib numbriloend esineda kahevärsilises lõppvormelis *1, 2, 3 – sina oled prii*. Selline võte (nii nagu ka liisusõna *prii* ette lükitavate laiendite (*sellest; suurest; süüst; hoopis tükkis; igavesti*) tõstab liisutamisel pinget.¹⁹ Uute rõhualade sissetoomisega või meetrumi ja leksi-kaalsete osiste vahekorra järsk muutmine kruvib mängupinge mõjusalt üles ja võimaldab lugejal liisutuse tulemust suunata.

Teinekord selgub lõppvormelist rolli saaja ning sellega koos ka roll ise. Selliseid liisusalme on üksikuid ning neid saab kasutada ainult lühikese liisutamismooduse puhul: *Nipp, napp, null – sina oled kull!*²⁰ Lõppvormel *se da ütled sina!* lõpetab salmid, mille puhul toimub kaks loetlust. Mängija, kellele langes liisusõna *sina*, ei lange ise välja, kuid peab vastama liisusalmi küsimusele (*mitu seppa seda parandavad, mitu naela sinna läks, mis värvi olid sabasuled* jne). Liisu alla satub hoopis see, kelleni jõuab lugeja saadud vastuse (õeldud arv või vastuses sisalduvate tähtede arv) järgi. Mitmete liisusalvide puhul moodustab lõppvormeli ainult üks, enamasti onomato-poeetiline, harvem asemantiline sõna, nagu *pots, plaks, pats, pok*. Liisusõna võib sageli olla laenatud mõnest võõrkeelest, näiteks vene (*krõska, kriska, kresla*) või saksa keelest. Tuleb ette, et kogu (semantiline või asemantiline) lõppvormel on teiselt rahvalt üle võetud (*piu, pau, puhh* või *liir(um), laar(um), lumps* sakslastelt). Lõppvormel *piu, pau, puhh* on meie traditsioonis liitunud tüübiga *Otu, totu, Toomas, totu / piu, pau, puhh!* Liisklugemiste hulgas on ka tekste, millel niisugused lõputunnused puuduvad. Väliste tunnusteta liisusalme esineb juba 1930. aastate korjanduses, viimaste aastakümnete uustulnukate hulgas on need ilmses ülekaalus; sõjajärgsetel aastatel on suurenenud ka küsimustega lõppevate salvide valik.

Kaks peamist liisklugemistele tunnuslikku joont – loendamine ja asemantilised sõnad – on aegade jooksul köitnud paljude teadlaste tähelepanu ja saanud erinevaid tõlgendusi. Mitmed uurijad on valitud näidete varal osutanud, et mõlemad tunnused on tagasi viidavad ühele ja samale algele – loendamisele. Nad arvavad, et juba inimühiskonna varasematel astmetel kasutasid inimesed loendamise printsiipi rollijaotusel ning algelisemad liisklugemised koosnesidki üksnes numbritest (Anikin 1957, 113). Mõnede rahvaste lastetraditsioonis on numbriliisk kasutusel tänapäevani. Nii näiteks liisutavad inglise lapsed mängu alustaja välja, loetledes mängugrupi liikmeid numbrini 21 või lugedes tähestikku 20 tähte ja lisades “Sina!” (Opie 1979, 30). Viimastel aastatel valitakse Eestis mitmetes sõnaja kirjutamismängudes (“*Lind, loom...*” jt) mängukorra algustäht sel moel, et üks mängijatest loeb mõttes tähestikku või loendab numbreid ja valituks

osutub see täht või number, millel teda katkestatakse. Numbriloendus on säilinud tänaseni näiteks näpuviskamises (vt lähemalt “Uuem” moodus”). Asemantilisi sõnu on mitmete rahvaste traditsioonis käsitletud numeraal-eufemismidena, mis võimaldasid ületada ja varjata mingit keeldu usundis. Nii näiteks märgib Anikin (1957, 114), et Irkutski venelased ei tohtinud kokku lugeda linnujahil tabatud linde (kaob jahiõnn), Taga-Baikali vene asukad pidid hoiduma kureparve ülelugemisest (kaob mõistus), Siberi venelastel oli keelatud lugeda kanamune (kanad ei mune enam). Kurgede loendamise, koguni nägemise keeld rände ajal oli tuntud ka eestlastele (Hiemäe 1997b, 10), samuti nagu ei olnud lubatud lugeda kalasaaki. Valitses arvamus, et saagi kvantitatiivne määratlemine võtab edasise edukuse, saagiõnne. Anikini arvates ei saanud inimene neis olukordades ülelugemiseta hakkama ning appi võeti eitav loendamine või moonutatud numeraalid. Hilisemal ajal kandusid need numeraalsed eufemismid laste liisklugemistesse ja mitmesugustesse salajastesse ametikeeltesse, mida kasutasid kerjused, villakraasijad, rändkaupmehed jpt (Anikin 1957, 114). Loetlemise keeld ei ole tuntud mitte üksnes paganlikus usundis, vaid ka varajases kristluses. Nii näiteks räägitakse Piiblis, et Jumal keelas Taavetil rahvast, s.o sõjakõlvulisi mehi, lugeda.²¹ Erinevad on keelu motiivid. Kui paganlus keelas täpse määratlemise viljakuse või saagiõnne kadumise kartusel, siis kristlus karistas inimest jumala kõikvõimsuses kahtlemise pärast. Paganliku mõttemalli järgi sobis loendamine hästi rahvameditsiini ja tõrjemaagiassa. Sellega on otseselt seotud eriline loitsu alaliik numeraalid – nõidussõnad, mis on üles ehitatud arvudele või loendamisele, ja mis põhinevad arvudega seotud uskumustel (Kõiva 1999, 116). Kvantitatiivne määratlemine aitas loitsijal saavutada mõju negatiivse nähtuse või haiguse üle ja seda kahjustada. Maagilise menetluse sooritamine nõidussõnade saatel kolmel või üheksal korral on paljudel rahvastel levinud võte (Kõiva 1999, 117), kuid tõenäoliselt mõjutas seda omakorda kirik.

Mõttetute asemantiliste sõnade taga on sageli ära tuntud või arvatud ära tundvat sõnu teistest keeltest, mis mitmekordse imiteerimise tagajärjel on oluliselt muutnud oma esialgset kuju (Toporkov, Pisarkowa – vt Toporkov 1998 jt). Idaslaavlaste (ukrainlaste, valgevenelaste, venelaste) liisklugemistes kohtab sageli saksa- või ladinakeelseid sõnu, poolakatel saksa-, ladina-²² või jidišikeelseid sõnu, mis võivad olla kas otseste kultuurikontaktide, (kooli- ja ülikooli)hariduse või (katoliku) kiriku mõju tulemuseks (Toporkov 1998, 581–582). Inglise laste nonsensslugemisi on püütud seletada kadunud numeraalidega, mida kord kasutasid Walesi lambakarjased, või reliktidega vanade keltide nõidussõnadest või fragmentidega muistsete druiidi teadajate loitsudest. (Opie 1979, 47–48). Toetudes inglise lastemängude pikale kogumispraktikale, on Iona Opie asemantiliste nonsenssvärside kõrge vanuse kahtluse alla pannud. Mõni element saab traditsiooniliseks mitte oma suure vanuse pärast, vaid seetõttu, et see vastab teatud kommunikatsioonilüli nõuetele. Lapsed vajavad mängukeelt, mis näib kõlavat võõrapäraselt, kuid ei tähenda midagi (Opie 1979, 54).

Eesti laste populaarsed liisklugemised

Nii nagu igas elavas folklooriliigis, on ka liisklugemistes tegemist traditsiooni ja innovatsiooni, püsimise ja uuenemise vastastikuste mõjustustega. Muutumine on pidev protsess, mille resultaadid avalduvad aja jooksul. Võrreldes 1930. ja 1990. aastatel kogutud liisklugemisi, ilmneb, et kuigi mõlemas leidub küllaltki palju samu liisklugemise tüüpe, on korjandused tervikuna võrdlemisi erinevad. Pisimuutustest (variantidest) sai millalgi selgesti eristatav lahknevus (versioon), mis võis aja vältel omakorda iseseisvuda tüübiks. Paljud tollased tuntud liisklugemised on tänapäeva laste traditsioonist kadunud või neid teatakse väga harva, populaarsetel uustulnukatel puuduvad liisklugemiste tunnused. Paljud pikka aega eesti laste kasutuses olnud liisusalmid (“Üks helevalge tuvi...”, “Punaste pükstega politsei...”, “Rätsepmeister kakaduu...”) on nüüdseks oma varasema variaabluse kaotanud ning kivistunud kindlasse, peaaegu normatiivsesse sõnastusse. Teised, varem suhteliselt vähetuntud, on saanud uue kaasaegse sõnastuse viimastel aastakümnetel (“Ralliauto number kaks...”). Teatud määral on liisklugemiste traditsiooni mõjutanud trükised: mitmete liisklugemiste (“Üksi-kaksi...”, “Iisik, siisik, sikkemaasik...” jt) suuline levik on aeg-ajalt saanud turgutust õpikute kaudu.

Endisest rikkalikust 1930. aastate liisusalvide pagasist liigub laste keskel tänini mitmeid lugemisi: “Adina, sudina...”, “Eins, zwei, drei...”, “Entel, tentel...”, “Iisik, siisik...”, “Impel, pimpel, piila, paala...”, “Mampsel keetis moosi...”, “Tita jõi tassi kohvi...”, “Nipp, napp null...”, “Otu-totu...”, “Punaste pükstega...”, “Rätsepmeister kakaduu...”, “Trips, traps, trull...”, “Ussa-pussa...”; “Üksi-kaksi...”, “Üks helevalge tuvi...”. Mõnda neist märgiti üles üksnes paaril korral, mõnda kirjutati üles massiliselt. 1992. aasta esiviisikusse kuulusid järgmised liisusalvid:

1. “Üki-kaki, kommi-nommi...”
2. “Üks helevalge tuvi...”
3. “A, b, c – üks kits läks üle vee...”
4. “Kapten, kapten, kannan ette...”
5. “Vanamees, vanamees 66”.

Vanadest traditsioonilistest liisusalvidest on oma populaarsuse säilitanud üksnes “Üks helevalge tuvi”, kuigi kaotanud varasema variandi-, versiooni- ja redaktsioonirikkuse, on see jõudnud kaasaega tänu oma uudsele küsimusversioonile. Üllatav on see, et 1930. aastatel koolis õpitud saksakeelse salmi mugandatud tõlkest “A, b, c, / üks kits läks üle vee, / kandis kaasas palju prahti, / sina oled mängust lahti” oli vahepeal saanud sagedasti kasutatav liisklugemine. Vanade vigurisalmide hulgast on liisklugemiseks saanud laste traditsioonis mitmes funktsioonis (nt hüppenööri lugemisenä) rakendatav “Vanamees, vanamees 66”. “Üki-kaki...” näis nii uus, et tundus esmapilgul teiste hulgas uustulnukana. Arhiivimaterjalide abil selgus, et absoluutselt uut, mis erilise poolehoiu saavutab, tekib harva. Millegipärast

jäi, nagu ka nonsensslugemiste puhul, alles algusvärss, millele ehitati üles uus salm, uus tegevus – hoopis uus lugu. Varasemas, 1930. aastate segases variandikogumis ei moodustanudki see selget tüüpi. Moonutatud loetlemisele järgnenud read võisid olla asemantilised või semantilised. Viimaste puhul oli tegelaseks vanamees või vanamoori-kurtu, kes piilub järve tagant, kiikab üle aia. Uues (vähemalt 1980. aastate algusest) populaarses tüübis ehitatakse salmi algus üles riimile *nommi-pommi*. Tegelaseks on endistviisi vanamees, kuid too kaugelt kõõritav ätt pannakse nüüd üle pommi hüppama. Järgmine riimipaar *auk-pauk* on tõenäoliselt laenatud 1950.–1960. aastatel produktiivsest pilkesalmist: “*N tuli Siberist, / püksid olid paberist. / Äkki käis üks kõva pauk / N vaatas – pükstes auk*”. Enam kui pooled üleskirjutatud tekstivariantidest koosnevadki kahest värsipaarist. Ülejäänud tekstid lõpevad sama, lõppvormelit sisaldava värsipaariga “*Hiired kõditasid naba, sina oled mängust vaba*”, mida kohtab ka liisklugemises “Kapten-kapten”. Mõnigi kord võidakse lisada veel üks koomiline stseen: pommist vaatab välja konn, küsib: *mis sul viga on* või *kas sul suitsu vms on*. Seal võib olla ka varas, kes kahjurõmutseb: *see on sulle paras, paras*.

Üks varasematest

variantidest:

Üki, kaki, kommi, nenni,

Viidi-vaadi vanamees

Vahtis üle järve.

Kriips, kraaps

Kulla tilk.

< Torma (1937)

Selgepiiriline

uus tüüp:

Üki, kaki, kommi, nommi,

Vanamees hüppas üle pommi,

Pommis käis üks kõva pauk,

Vanamees vaatas – püksis auk.

Hiired kõditasid naba,

Sina oled mängust vaba.

< Iisaku (1992)

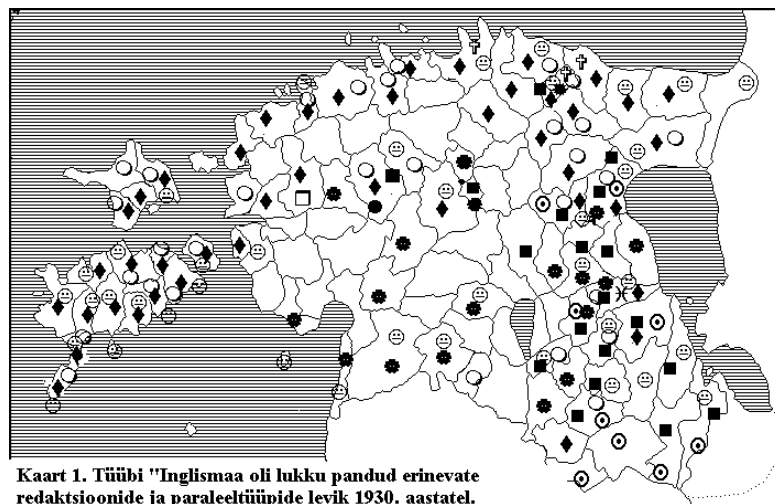
Sellel uuel liisklugemisel on omakorda mitmeid versioone, näiteks põhja ja lääne pool võib esimesele värsipaarile järgneda värsipaar, mis on üles ehitatud riimile *raha-maha*: “*Leidis pommist-tünnist rubla raha / tõmbas [– – –] püksid maha*” (Iisaku, Väike-Maarja, Märjamaa) või *naba-vaba*: “*Venitas oma kõhunaba / sina oled mängust vaba*” (Narva, Väike-Maarja, Avinurme, Lehtse, Pärnu-Jaagupi koolide saadetised). Pärnumaal võib kohata riimipaare *taha-maha*: *Jalg jäi pommi ääre taha / vanamees kukkus pepuli/ninali maha* või *luu-puu*: *Murdis oma jalaluu / jalaks pandi õunapuu*. Laiemalt Lõuna-Eestis (Pärnu-, Viljandi- ja Tartumaal) on sage dane liisutussalmist “Ralliauto number kaks” ülevõetud värsipaar “*Pommi taga oli saks. / Saks sai vastu hambaid plaks*”. Toris on kasutatud ka riimipaari *plahvatas-kahvatas*. Lääne- ja Pärnumaa tekstides on mitmeid muidki erijooni, näiteks võib “pomm” asemel olla “tünn” või mingi muu lähedaselt kõlav ja riimuv sõna, nii et hüpatakse *üle tünni ~tonni ~tommi*; samuti võidakse siin salmle lisada mitmeid teisi lõppvormeleid, nagu “*A, b, c / mängust välja läheb see*” või kunagi ülipopulaarset, kuid nüüdseks praktiliselt unustatud “*Sina oled sellest suurest süüst lahti*” või “*Piu, pau,*

puh". 1992. aastal kirjutas üks Viljandi õpilane üles ka ainult kullimän-
guks kasutatava vana tüübi edasiarenduse: *Üti-kati, kommi-jommi / viira-
vaara, valmis kull*.

“Üks helevalge tuvi”

1920.–1930. aastate folkloorikorjandused töid kogudesse palju variante liisklugemisest “**Inglismaa oli lukku pandud**”. Vaatamata sellele, et prof. W. Andersoni lastelaulude küsitluskavas seda salmi ei küsitud (Anderson 1924), saatsid lapsed seda massiliselt esimestest saadetistest alates, näiteks Tartu Tütarlaste Gümnaasiumi õpilased 1921. aastal jpt. Ka ERA mängude kogumise võistlus tõi arhiivi rohkesti (u 800) sama tüübi variante ja mitmeid versioone. See liisutus oli äärmiselt populaarne ka 1992. aastal koolipärimuse andmetel, jäädes üleskirjutuste alusel alla üksnes liisusal-
mile “Üki-kaki, kommi-nommi...” (Vissel 1993, 22). Kes vähegi popu-
laarsetest liisklugemistest on juttu teinud, see nimetab “*Üht helevalget
tuvi*” (Villandi 1995, 303; Pent 1996, 65). “Eesti rahvalaulude antoloogia”
esitleb seda tüüpi (nr 3192) kui ülemaaliselt tuntud ja üht populaarseimat
liisutust (ERLA IV 328). See liisutussalm on nagu paljud teisedki tänaseni
populaarsed liisklugemised jõudnud meile saksa keele ja kultuuriruumi
vahendusel ning siin aluse pannud omapärasele struktuuritüübile, mis
koondab nii selle konkreetse tüübi redaktsioone **Üks** (*helevalge tuvi; üks
väike oaõis; siga*) **reisis** (*sõitis jne*) **üle Inglismaa....**, aga ka mitmeid teisi
analoogsele lauseteskeemile (1. lause: keegi ~miski läks kuhugi. 2. lause:
äpardus – miski purunes. 3. (küsi)lause: kuidas, millega jne saab see terveks
tehtud) konstrueeritud liisklugemisi (vt kõrval).

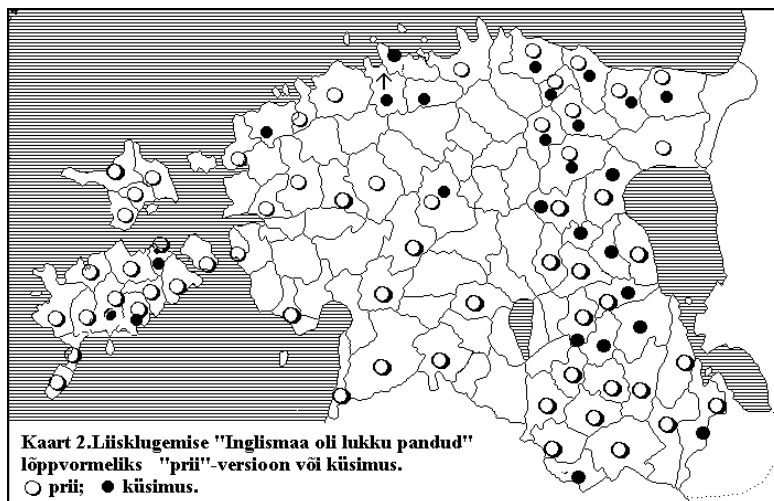
1930. aastatel kogutud materjal annab tunnistust nii liisklugemise “Üks
helevalge tuvi...”²³ kui kogu struktuuritüübi suurest populaarsusest (kaart
1). *Tuvi*-redaktsioon on levinud suures osas üle Eesti. Saaremaal, Virumaal,
vähem Harju- ja Läänemaal, kus subjektiks on murdekeelne *tui*, Tartu- ja
Võrumaal *tuvi*, üksnes mitmetes Virumaaga külgnevates Põhja-Tartumaa
(Torma, Tartu-Maarja, Võnnu) kihelkondades ja Raplas on ühtaegu
kasutusel mõlemad sõnakujud. Üllatusena mõjus fakt, et seda teksti pole
üles kirjutatud Viljandi-, Pärnu- ja Järvamaalt (v.a Türi). Artikli kirjutamise
ajal teostatud juhukontroll Järvamaale (Koeru) kinnitas omalt poolt, et
seal tollased lapsed tõepoolest ei tundnud kõnealust tüüpi.²⁴ Osaliselt on
need teise, *oaõie*-redaktsiooni alad (Pärnumaa, mitmed Viljandi- ning Lõu-
na-Tartumaa lõunakihielkonnad, Anna ja Paide Järvamaalt). Seevastu *sig*-
redaktsioon esineb üksnes Lõuna-Tartumaal ja Võrumaal ning selle
algusmotiiv “*Siga sõitis kahvel seljas*” on laenatud üsna tõenäoliselt
Maltseveti-aegsest laulust väljarändamise kohta “Eestimaa on ilus küll,
Saratov veel ilusam”. Paralleeltüübid “Üks õun” ja “Üks mees” näivad
esinevat paralleelselt *tuvi*- või *oaõie*-tüübiga, esimene eeskätt Viru-
Saare- ja Hiiumaal, teine Saaremaal, Pärnumaal, Tartumaal, Virumaa

Kaart 1. Tüübi "Inglismaa oli lukku pandud erinevate redaktsioonide ja paralleeltüüpide levik 1930. aastatel.

■,◆	<i>tuvi-</i> , (<i>tui</i>)-redaktsioon	⊙	<i>sig</i> a-redaktsioon
⊛	<i>oaõis</i> -redaktsioon	✕	<i>hobune</i> -redaktsioon
		○	paralleeltüüp "Üks õun"
		⊖	paralleeltüüp "Üks mees"
		†	paralleeltüüp "Üks vanamees"

Varasemas traditsioonis lõppes *tuvi*-redaktsioon kas lõppvormeliga "1, 2, 3 – *sina oled (sellest suurest süüst) prii!*" või küsimusega. Ühes koolis, vallas, kihelkonnas olid sageli üheaegselt kasutusel mõlemad versioonid (kaart 2). *Prii*-versioon määras väljalangeja kohe, küsimuse puhul selgus see pärast vastusest tulenenud täiendavat liisutamist. Üleskirjutatud variandid tunnistavad esimese versiooni arvukamaks (75 %). Üksnes Viru- ja Harjumaal on küsimusega versiooni ligilähedaselt samapalju kasutatud kui priiks-saamisega versiooni. Pärnumaal ja Hiiumaal esines üksnes *prii*-versioon. See oli valdav ka Läänemaal, Võrumaal ja mitmetes Tartumaa kihelkondades. Küsimus-versioon näib olevat levinud peamiselt Viru- ja Põhja-Tartumaal, Tallinna ümbruses ning mõningates Saaremaa piirkondades (kaart 3). Kuigi küsimus "Mitu seppa seda parandavad?" on ka varasemas korjanduses kõige sagedasem küsimus, esines samuti mitmeid muid pärimisi. Nii näiteks on Tartumaal, Tallinna ümbruses ja Jõhvis sageli küsitud: kes parandab ära? Mõnikord on paralleeltüüpi "Üks mees" eeskujul küsitud ka "Mitu naela selleks tarvis läheb?". Koolipärimuse materjalis on alles jäänud üksnes versioon küsimusega "Mitu seppa seda parandavad?", mis läheb sujuvalt üle lõppvormeliks "Seda ütled sina!" Arhiivandmed ei jäta osutamata ka mitte seda, et alates 1940. aastatest lisatakse

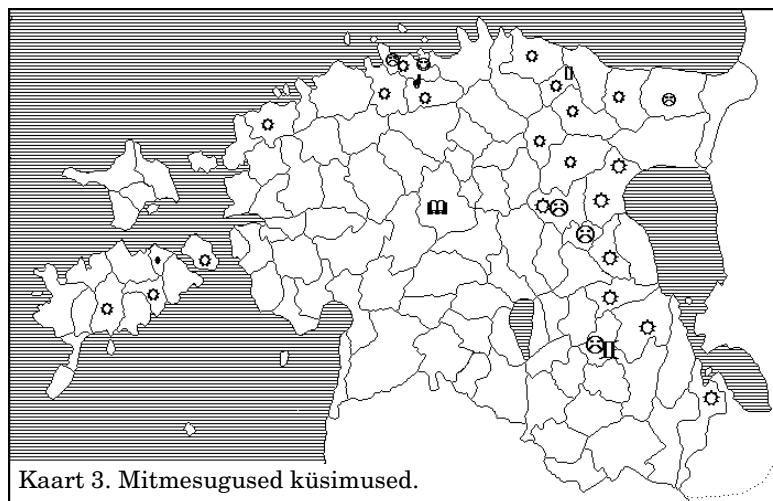
vormeli lõppu peaaegu kohustuslik "väike" või "vana tatinina". Varasemas materjalis esinenud paralleeltüübid on praeguseks samuti täiesti kadunud.

Tähelepanu väärrib, et erinevalt teistest liisklugemistest on kõnealuses tüübis algusvärssis lubatavad mitmed sõnastusvarjundid: *üks valge tuvi*, *üks helevalge tuvi* ja *üks väike valge tuvi* (kaart 4) ja need on säilinud tänaseni. 1930. aastate korjanduses esineb *helevalge tuvi* kõige sagedamini Virumaal ja Põhja-Tartumaal, kuid samuti paljudes kohtades üle Eesti. Lokaalsete tunnustena tulevad esile *üks suur valge tui* Lõuna-Saaremaal, *vana valge tui* Lüganusel ja riimilisele meestelaulule iseloomulik rütmikombinatsioon *üks aga väike valge tui* Tormas ja Laiusel.

Esimene üleskirjutus sellest redaktsioonrühmast on tehtud 1893. aastal ning seal "reisib mööda Inglismaad" "väike oaõis". Seda salmi on lapsed üles kirjutanud ka saksakeelsena:

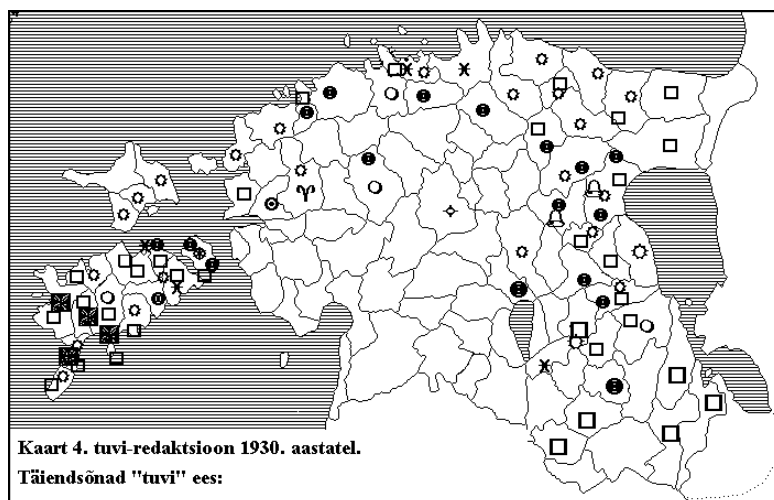
*Eine kleine veisse poone
Reisten nah im engel lant,
Engelant vaar apkislost
unt ter tür apkibroht
Ens, swei, trei
Du bist ta fon vrei.* < Kuressaare (1923).

Saksa kultuuriruumist üleskirjutatud tekstid sisaldavad niisamuti motiivi lukkupandud Inglismaast, mille võti on katki murtud. Liisklugemise lõpetab *prii*-versioon, küsimusega variante ei õnnestunud leida. Ka saksa liisutuse tüübi puhul pakub huvi subjekt, tegelane. Mitmetes tekstides võib tegelaseks olla uba, harva kohviuba, mis siis läbi Ameerika reisib, kuid teisalt on olemas ka teine redaktsioon, kus mingit tegutsevat persooni või olendit polegi, pigem on siin objekt, millest räägitakse. Saksa tekstides esineb sageli (*doppel*)band 'köide, kaaned', mis võib šveitsi sakslastel teise-

Kaart 3. Mitmesugused küsimused.

☆ Mitu seppa	☉ Kes luku ära parandab, see on lukusepa poeg
□ Mitu naela sinna sisse
tarvis läks?	📖 Mitu päeva
⊙ Ütle, kes seda tegi!	

Kaart 4. tuvi-redaktsioon 1930. aastatel.
Täiendsõnad "tuvi" ees:

Milline tuvi:	🔔 Üks aga väike valge tui.
☆ Üks helevalge.	◇ Valge tui.
○ Üks tui, tuvi.	✕ Üks (valge) lind.
□ Üks valge tui.	♯ Üks suur hall kull.
† Vana valge tui.	⦿ Üks ilus valge tui.
⊙ Üks väike valge tui.	⊠ Üks suur/(hele)(valge) tui.
	◻ Üks valge ääretui.

neda muudeks kõlalt lähedasteks sõnadeks: *wand* 'sein', *rand* 'järsak' *baum* 'puu'²⁵ (Zoder 1924, 67; Züricher 1926, 212, 496). Nende tekstide puhul kerkib pigem silmade ette vana luksusköites raamat, mida on võimalik lukku panna (*doppelband* 'kaaned') kui müür ümber Inglismaa. Sellise lähete teksti puhul ei olekski võimalik esitada meil traditsiooniliseks muutunud küsimust *mitu seppa*. Paar näidet Šveitsist ja Saksamaalt:

<i>Änige, bänige, Doppellband</i>	<i>Imchen, Bienchen</i>
<i>Isch nit wit vo Angeland.</i>	<i>Auf der Bach,</i>
<i>Angeland isch zuegeschlosse</i>	<i>Ist nicht weit nach Engelland,</i>
<i>Und der Schüssel abgebroche.</i>	<i>Engelland ist zugeschlössen,</i>
<i>Eins, zwei, drei,</i>	<i>Ist der Schlüssel abgebrochen.</i>
<i>Und du bisch frei.</i>	<i>1, 2, 3,</i>
< Šveits, Bern	<i>du bist frei.</i>
< Züricher 1926, 212 nr 3023.	< Saksamaa < Zoder 1924, 67
	nr 188.

Saksa tekstide hulgast ei õnnestunud leida liisutusi, kus oleks esinenud tuvi (*Taube* < sks k). Küsimus, kas Euroopa kultuuris malbe ja truu, kristluses püha vaimu sümbolina esinev valge tuvi on meie liisklugemiste erijooneks või esineb seda mõnel teiselgi rahval, jääb selles artiklis mõnevõrra lahtiseks. Lätis kohtab samas tüübis *üht väikest turgiuba* (Latviešu bernu folklorā 1973, 199).

Eesti ja soomerootsi laste liisklugemiste võrdlemisel ilmneb, et ka meil kaovad vanad nonsensslugemised, suureneb selleks otstarbeks kasutatavate semantilise tekstiga salvide hulk (Ekrem 1996, 130–131). Eestis võib täheldada tendentsi luua endiste nonsensslugemiste algusvärsile uus semantilise tekstiga salm, nagu näiteks *Üki-kaki...* Liisklugemistena võetakse kasutusele varemalt muus funktsioonis kasutatud tekste: fragmendid lauludest (*Hiir hüppas; Saepuru Sass ja ...*), narritussalmid (*Kill koll, oled loll*); mitmesugused, enamasti koomilise sisuga salmid (*Eines tages tahtsin minna..., Näärivana, punanina..., Vana paks laadapull..., Väike neeger niki-näki..., Paks Margareeta...*jt). Meie liisklugemistes ei kohta märulifilmidele iseloomulikku sebimist, multi- või sarifilmide tegelasi jm meediafolkloori, mis on jõuliselt tunginud soomerootsi liisklugemistesse. Ainsa erandi selles osas moodustab liisklugemise “Entel-tentel” nn televersion, mis sai tuntuks samanimelisest lastelauluvõistlusest 1969. aastal (Vissel 1996, 97). Enamik eesti uutest soositumatest liisklugemistest on otsekui verbaalsed karikatuurid.

Toorlaenud, tõlkemängud, kakskeelsed salmid jm

“Eesti entsüklopeedia” liisklugemiste artiklis on “Entel tenteli”, st arvata- vasti selle nonsenssversiooni nimetatud toorlaenuks (EE 1990, 553). Toorlaenu puhul võetakse arusaamatu võõrkeelne tekst üle kuuldelselt, mis toob paratamatult kaasa selle moonutamise, ebaloogilise kõlaassotsiat-

sioonidel põhineva üksikute sõnade sidumise uuskasutaja emakeelsete sõnadega. Kõnealusest saksa liisklugemisest on olemas mitmeid versioone, mis võisid olla eesti laste nonsensslugemiste algtekstiks. Puhjast on üles kirjutatud ka saksakeelne tekst:

Originaal:

Entel tentel trika trei

Reisi kindral kommarei.

[= preisi kindral komm herein]

Ein Not – keiser Brot

Siira-viira tupist toot

[= du bist toot]

< Puhja (1935).

Teksti umbkaudne tõlge:

Entel tentel trika trei

Preisi kindral, tule sisse!

Häire: – keiser, leib,

Siira-viira, sina oled surnud.

Tartust üleskirjutatud tekstivariandi eeskujuks võib olla samuti saksakeelne liisusalm:

Entel, tentel trika trei

Teisi kinter nomma rein.

Ein noot, teisi poot

Tsiira-viira ta von loos. < Tartu (1922).

Ka Jõhvi salmis leidub ühtaegu irdsõnu, moonutatud võörkeelseid sõnu, humoristlikku fantaasialendu ning sõnakoomikat.

Entel tentel trika trei

Leidsin kinda kamarei

Entelmunt, kes on priit

Siidi-viidi tupestuut

Tuut tuut tudiluut

Kekkeviu, viltsed püksid

Ukselink, kerstukramp

Veravavänt. < Jõhvi (1936) .

Ja veel üks võörkeelse värsi lustlik tõlgendus:

Enten, tenten vassis jaava,

Sunder-lender komstumi;

Kaat trei niu nau,

Alle liibe junger prau. < Püha (1935).

Mõnikord ehitatakse salm võörkeelse variandi riimipaaride samakõlalistele omakeelsetele vastetele. Näiteks on saksa liisklugemiste hulgas kolme värsipaari pikkune numeraalliisutus 9-ni, kus paaritud värsipaarid kannavad numbriloendit, paarisvärsid semantilist teksti:

*Eins, zwei, drei,
Du bist frei.
Vier, fünf, sechs,
Du bist next,
Sieben, acht, neun,
Du muisst en sein.* < Züricher 1926, 231 nr 3338.

Eesti keeles kujunesid sellest näiteks niisugused "lood":

<i>Ents, vents, trei, papa minnu lei. Mis ma täle paha tei? Poolõ pangi putru sei ja pätsi leiba pani nahka.</i>	<i>Eins, zwei, drei, Varba vahel täi, Vier, fünf, sechs. Kus ta, kurat, läks? < Tartu (1992).</i>
--	--

*Eints, tsei, drei,
Lissu lassu lei.
Otter-totter tooma jotter
Piu-pau-puh.
< Maarja-Magdaleena (1935).*

Analoogseid näiteid leidub aastakümnete jooksul kogutus hulgaliselt. 1930. aastate materjalis moodustavad omaette kihistuse kakskeelsed salmid, nende hulgas mitmed eesti-vene segakeeles, nagu "*Punaste pükstega politsei*". Seda arvatakse tekkinud olevat Eesti linnaagulites tsaariajal (ERLA IV 3195) ning et esimene algne riim oli *kardavoi–idii domoi*. Teine võimalus oleks olnud tekst üles ehitada saksa eeskujul *eins, zwei, drei – Polizei...* Venekeelsena oli tuntud 1930. aastatel *kapteni*-liisutus:

*Ahti-kahti kapitann
Peeve [perva] roodu parapann
Siila poska [botška] nikavoo
Taari [daril] papa krmahvoo [samavoo].* < Jüri (1929).

Varasemas traditsioonis on tuntud ka mitmeid kahes võõrkeeles kokkusoibitatud salme:

*Eins, tsvei, trei
Vier, vim, seks, siiben
Tagen lieben, dassis kuut
Tagen lieben, dassis kuut.
Sinelihii ja sinelihaa,
Sinelih tata miilenka.* < Jaani (1922).

Järgmine saksakeelne liisklugemine on üles kirjutatud Tallinnas 1935. aastatel. Gerda Grober-Glücki andmeil olid selle mitmed versioonid kasutusel Bonnis 1960. aastate keskpaigas (Grober-Glück 1971, 100–101).²⁶

Huvitav on aga see, et eesti traditsiooni pole salmi üle võetud mitte liisklugemisenä, vaid tantsu “Üks, kaks, kolm, neli, viis, kuus seitse” lauluna:

*Eins, zwei, drei, vier, fünf, sechs, sieben,
Wo ist meine Lieb geblieben?
Ist nicht hier und ist nicht da,
Blieb ins Nord-Amerika.* < Tallinn, (1935).

*Üks, kaks, kolm, neli, viis, kuus, seitse.
Kus on minu armuke?
Ei ole siin, ta pole seal,
Ei ole mitte kusagil.
Ta on siin, ta on seal,
Ta on kauge mere peal.* < Kihnu (1956) < Torop 1991, 70.

Kõrvalpõikena võiks mainida, et liisklugemisi on eesti traditsioonis mõnikord kasutatud pandimängudes: kellele viimane sõna langes, pidi pandi andma. Veelgi haruldasem on teade liisklugemise kasutamisest mängitusena väikelapse kõnnitamisel.

Võõrkeelsed liisklugemised, tõlked jms võivad tekitada mitmeid assotsiatsioone, anda põhjust oletusteks ja spekulatsioonideks. Isegi kui suudetaks ära tunda ja tõestada nende tekstide lähtumine mingist sakraaltekstist, loitsust vms, ei välistaks see võimalust, et laste seas levivad need kui ilmekad rütmi- ja kõlamängud, mida on võimalik omal kombel varieerida, arendada, seletada ja mis on oma tähendusetuse tõttu ainult omapäraseks mängukeeleks:

*Eeny, meeny, mink, monk,
Chink, chonk, charla,
Isa visa varla, Vic.*
< Inglise.

*Eeny, meeny, mink, monk,
Chink, chonk, chow
Oozy, boozy, vacadooza
Vsy, vie, vo, – vanish.*
< Australia.

*Ene, mene, mink, mank
Klink, Klank, Ose, Pose, Packedich,
Eia, weia, weh*
< Saksa.

*Ene, mene, ming, mang,
Kling, klang.
Osse bosse bakke disse,
Eje, veje, vaek.*
< Taani. (Opie 1979, 45)

*Ein, mein mink-mank,
Mink-mank, klink-klank.
Koose, poose, pokadi,
Eier, veier vekk,
Katariina vooditekk.*
< Eesti, Kuressaare (1923).

*Eini-meini, mängi tiini
Vooder olgu, olgu-tolgu.
Prigadi-pragadi riim room,
Setter-vettel viil voor
Amm kamm vou.*
< Eesti, Tõstamaa (1893).

“Uuem” moodus

1992. a. koolipärimuse kogumisvõitlusel kirjutati, et poisid määravad mängualustaja näpuviskamisega. Viimase seitsme aasta jooksul on see moodus võitnud üha rohkem poolehoidjaid. 1999. a. septembrikuus lisas 5. klassi tütarlaps pärast seda, kui ta oli meelde tuletanud kõik enda teada olevad liisklugemised (“Üki-kaki...”, “Nipp, napp naba...” ja “Härra kapten...”) omalt poolt täienduseks:

Tavaliselt viskame mängu alguses näppu. Oleme ringis. Kõik panevad oma parema rusikas käe /käeselg ülespoole/ enda ette. Loeme: üks, kaks kolm /surudes iga numbri ajal rusikas kätt alla-üles/ ja kõik viskavad näpud välja. Siis loetakse kõigi väljapandud näpud kokku. Siis paneb iga mängija mõlemad /küünarnukist kõverdatud/ rusikas käed /kehalaiuselt vöökõrgusele/ ette, /käeseljad väljapoole/. Hakatakse rusikaid lugema. Kelle rusikale langeb viimane arv, see saab selle käe vabaks ja paneb selja taha. Kui viimane arv langeb ka sama mängija teise käe peale, on ta päris vaba. Loetakse nii kaua, kuni jääb alles ainult üks mängija. Tema alustab.²⁷

See on meie traditsioonis, vähemalt sellele mängupölvkonnale uus ja moodne mängualustaja valimise moodus, milles on omavahel liitunud näpuviskamine ja rusikate peal liisutamine. Viimast on Eestis tuntud varemgi. Näiteks 1960. aastate algul liisutati Tartu ümbruses rusikate peal liisusalmi “Tita jõi tassi kohvi...”. Näpuviskamist on kurbmänguna samuti varemalt tuntud. Selle mängu varasemad versioonid ulatuvad arheoloogide andmeil vähemalt 4000 aasta taha Vanasse Egiptusse, kristluse-eelsetesse Juudi templitesse. Enam-vähem sama versiooni võidi kasutada juba Vanas Kreekas ja Roomas. Käemänguna “Üksik välja!” on see mäng tänini tuntud Inglismaal, Itaalias, ennekõike aga Idas: Hiinas, Hong-Kongis, Jaapanis, Indoneesias (Opie 1979, 27).

Lõpetuseks

Liisklugemiste näol on tänapäeva jõudnud muistne tava jätta raske valiku tegemine liisu otsustada. Selle läbi loodeti otsuste tegemisse kaasata üleloomulikud jõud, kes pidid olema kõrgemal piiratud inimteadvusest, ette teadma või koguni mõjutama sündmuste edasist kulgu. Rituaalse värvinguga liisu heitmine on tänapäeva jõudnud ja laste hulgas säilinud mitmel (liisklugemiste, näpuviskamise, kull või kiri) kujul. Gradatsioonilise menetlustehnika jäljed ulatuvad nelja aastatuhande taha Egiptusesse ja Iisraeli, hilisemasse antiikmaailma ja see tehnika on jätkuvalt populaarne paljudes Aasia ja Euroopa maades. Artikli autori kätte ei ole sattunud

andmeid, mis oleksid valgustanud liisklugemiste tekkelugu rahvusvahelises ulatuses. Ometi on ilmne, et eri rahvaste liisklugemised on oma struktuurilt, algus- ja lõpufraasidelt ning esitamisviisilt väga sarnased. Hoopis sagedamini on püütud seletada paljude rahvaste liisklugemistes esinevaid asemantilisi sõnu, nähes neis muistsete rahvaste maagilisi loitsusõnu, numeraalarhaisme, numeraaleufemisme või moonutatud võõrsõnu. Liisklugemiste kirjapanekud ei ulatu ka pika kirjaliku kultuuriga rahvastel kauge aja taha. Mitmete Euroopa maade mängude uurijate andmeil on esimesed teated laste liisklugemiste kohta dateeritud alles 17.–18. sajandil.

Vaatamata sellele, et loendamisega seotud maagilist ainet leidub ka eestlaste usundis ja et liisu abil valiku (üks kahest, üks mitmest) tegemist tundsid meie esivanemadki, on liisusalmid jõudnud Eestisse teistelt rahvastelt. Liisklugemised on Eestisse tulnud ennekõike Saksa kultuuriruumi mõjul 19. sajandi teisel poolel, mida tõestab rohke paralleelne aines. See lasteluule liik kodunes siin kiiresti ja kujundas välja rikkaliku nii tõlke-laenulise kui algupärase liisklugemiste repertuaari. Eesti materjali alusel pole võimalik teha oletusi nonsenssõnade kunagiste maagiliste vms tähenduste kohta, kuna siin on tegemist rahvusvaheliste asemantiliste sõnade, nende järjekordsete teisenduste, moonutatud võõrsõnade, onomatopoeetiliste sõnadega või üksikute numeraalidega lastekeelest. Vaadeldud näidete puhul tekivad asemantilised sõnad kõige sagedamini võõrkeelsest tekstist mitteamusaamisel, mil muukeelset teksti püütakse ühtaegu nii matkida kui siduda (kasvõi üksikute) omakeelsete sõnadega. Teisalt näib, et mõnikord on nn kaleidoskoopilisus, erinevate asjade, nähtuste kuhjamine lausa taotluslik ja teenib laste endi (“mängumütoloogia”) huve. Suur tähtsus nonsensslugemiste puhul on rütmil ja instrumentatsioonil, mida võimendavad rohked onomatopoeetilised sõnad.

Suur hulk Eestis tuntud liisklugemisi näib olevat tekkinud 19. sajandi algul ja 20. sajandi lõpul ja peegeldavad tolle aja olustikku, tollaseid kultuuririkontakte, rahvussuhteid. Mitmed sakslastelt laenatud liisklugemised, nagu näiteks “Üks väike valge uba...”, mis eestlasel muutus “üheks väikseks oaõieks”, võeti eestlaste poolt omaks, ja nende baasil loodi mitmeid uusi redaktsioone (*tuvi*- ja *sig*a-redaktsioon). Moodustunud tüüp “Inglismaa oli lukku pandud” oli sajandi esimesel poolel niivõrd populaarne, et tekitas enda ümber väikese sülemi sama struktuuriga paralleeltüüpidest “Üks õun”, “Üks mees”, “Üks vanamees”. Liisklugemiste traditsioon pole tänaseks eesti laste seas katkenud, kuigi viimastel aastatel on täheldatud selle olulist kahanemist. Paljud 1930. aastatel populaarsed liisutused on tänaseks unustatud. Endistviisi on tuntuimate liisklugemiste seas endine lemmik “Üks (hele)valge tuvi”, kuid selle muud redaktsioonid ja paralleeltüübid on laste seast kadunud. Kunagisest variaablusest on tänaseni säilinud üksnes mitmed võimalused algusvärsis (*üks valge tuvi*, *üks väike valge tuvi*, *üks helevalge tuvi*), kadunud on murdepärane *tui* ja lõppvormel “Üks, kaks, kolm – sina oled sellest süüst prii!” ning ainumõeldavalt lõpeb tekst küsimusega “Mitu seppa seda parandavad?”. Mitmed endisaegsed liisklugemised on tänaseks oluliselt muudetud. Sageli ehitatakse mõne vanema

liisklugemise (sageli nonsensslugemise) algusvärsile semantilise tekstiga või oluliselt moderniseeritud sisuga salm. Tunduvalt on suurenenud küsimustega lõppevate liisutuste osakaal. Teine praegune lemmiklugemine on arvatavasti 1970. aastatel tekkinud “Üki-kaki kommi–nommi”, mis kujutab endast ühe vana traditsioonilise liisklugemise algusele ülesehitatud uut tekstitüüpi. Sellel salmil on olemas liisklugemise tunnused: numbriloendus algusvärsis ja traditsiooniline lõppvormel. Varasemate liisklugemistega võrreldes torkab ümbertehtud tekstides silma enamalt üksnes narritus-salmides pruugitud obstsöonsusele vihjav temaatika ja kuhjatud situatsioonikoomika. Tekst varieerub, kohati (Pärnu- ja Läänemaal) ilmnevad lokaalsed iseärasused, sageli liidetakse teksti värsipaare, mida kasutatakse ka teistes liisklugemistes. Laste mängutraditsioon, sh ka liisutamistraditsioon ei püsi muutumatuna, vaid muutub, teiseneb pidevalt. Lapsed otsivad üha uusi võimalusi juhtmängija väljaselgitamiseks, laenates naaberahvastelt, kombineerides uusi ja vanu elemente või mõeldes välja uusi nüansse. Viimasel ajal on suurenenud tendents võtta liisklugemisena kasutusele mitmesuguseid laulutekste või salme. Tähelepanu väärib ka see asjaolu, et liisklugemistes on sajandite vältel eesti kultuuri kujundanud saksa mõjutused, kuid teada pole laene vene liisklugemiste hulgast ei 1930. ega 1990. aastatel. Eesti-vene segakeelsed tekstid on tekkinud eestlaste endi keskel või on liisklugemisteks kasutatud muid humoristlikke värsse või laulutekste.

Märkused

¹ Kepiga võidi liisku võtta kahel viisil. Liisuheitmisel käega (*tilpima* < Karksi, *käämõotu tegema* < Noarootsi, *varesemäng* < Kolga-Jaani, *sirepi löömine* < Jõhvi) visati kepp kellegi kätte. Järgmine mängija võtab keppist kinni esimese mängija käe pealt. Nii hakatakse kordamööda “rusikaga” mõõtma. Kelle käsi jääb peale, see alustab. Liisku võidi heita ka jalaga: kepi alumine ots asetati varba peale, ülemisest hoiti näpuga kinni ja visati keppi jalaga. Kelle kepp lendas kõige kõrgemale, see valiti.

² Liisklugemine kitsalt teksti tähenduses on salm või seotud kõnes tekst, mida kasutatakse lastemängudes mängutegelaste väljaselgitamiseks.

³ *Ja viies linnusest välja, küsisid nad liisuga oma jumalate tahet [---]. Ja liisk langes härjale.* (Liivimaa kroonika 1982, 235).

⁴ Theoderic – Theoderich, Theodorich (surnud 15. VI 1219) saksa misjonär Turaidas, Daugavgriva kloostri abt 1202-1211, Eestimaa piiskop 1211-1219, piiskop Alberti vanem vend (Liivimaa kroonika 1982, 7, 27, 231). Lepingud turaidalastega sõlmiti 1206. aastal. Kirjeldatud sündmus toimus tõenäoliselt enne aastat 1205, allikaks Theoderici enda jutustus läbielatust.

⁵ s.t parema jala (Laugaste 1963, 17).

⁶ Venemaal koguni aastani 1914.

⁷ Meie keelepruugis püsib tänaseni ka sõnaühend *liisk on langenud*, mis tähistab pöördumatut sündmust, otsust, mida pole enam võimalik muuta.

⁸ Rahvaluule kirjapanekutes leidub mitmesuguseid veidi varieeruvaid nimetusi: (*mängude*) *sõnad või lugemised; mängude eellugemised, priiks või vabaks lugemised, lahtilugemise värvid, lugemissõnad, loosimissõnad, loosimis-, lootsilaulud või kinnivõtmislaulud*.

⁹ Kas Tallinna Pedagoogikaülikooli muusikalise kasvatuse kateedri katse liisklugemiste viisistamise kaudu lapsi musitseerima õpetada traditsiooni muudab, näitab aeg.

¹⁰ *liisusõna* - liisklugemise viimane sõna

¹¹ Venelastel võib liisklugemine lõppeda valikuga, millest liisusõna saanu peab ühe valima. Täiendav liisutamine on peaaegu topelt liisutamine, sest salmi loetakse algusest peale kuni valitud sõnani.

¹² See tüüpiline inglise lõppvormel kõlaks eesti keeles: V, Ä, L, J, A, S annab kokku “väljas”. Koolipärimuse kogus kohtab liisusõna tähthaaval lugemist Loksal: Sina oled mängust V, A, B, A.

¹³ Esimene! Teine! Kolmas! (laste mängusläng).

¹⁴ Analoogselt käitusid Goldsteini vaatlustulemuste järgi ka Philadelphia lapsed, kus lugejaks sai: 1) mängija, kes selleks soovi avaldas; 2) grupi liider, kes selle rolli ise võttis või kellel teised soovitasid lugema hakata; 3) keegi, kellele grupi lihtliige tegi ettepaneku, mida teised verbaalselt või vaikides aktsepteerisid (Goldstein 1979, 171).

¹⁵ Niisuguses kontekstis oleks otstarbekam kasutada mõistet *liisuvalem*, sest esimene ja viimane väljalangeja on võimalik võrrandi abil välja arvutada. Teades liisusalmi sõnade arvu (y) ja liisutamisest osavõtvate laste arvu (n), selgub, et 17 sõnast koosneva liisusalmi “Üki-kaki” puhul langeb viiest mängijast esimesena välja $17 = [(3 \times 5) + 2]$, s.o 2. mängija. Liisutatakse (n – 1), ehk 4 korda ning viimaseks jääb 1. mängija.

¹⁶ ortograafia muutmata.

¹⁷ *One, two, three, / sina oled prii.*

¹⁸ *крьшка* 'lõpp, hukatus' vene kõnekeeles

¹⁹ Mõttelist aeglustust lõppvormelis teenib inglastel näiteks ka kahe võimaluse *In-side, out* ‘Se-es, väljas’ venitatud rõhutamine (Opie 1979, 34).

²⁰ Sama algusega liisklugemist *nipp, napp, naba/, sina oled vaba* kasutatakse pika liisutamise juures..

²¹ Piibel. Vana Testament, 2 Sa 24.

²² näiteks *deus, dominus*

²³ Viru-, Lääne- ja Saaremaal *tui*.

²⁴ See järelpärimine tõi omalt poolt uusi huvitavaid fakte lokaalse mängutraditsiooni kohta. Näiteks kasutasid sealsed lapsed liisklugemisi üksnes peituse (*peiduse*) algul, seevastu kulli määramisel visati ringis kordamööda kulli ja kirja. Tegemist oli omapärase liisutamise erikujuga, kus kõik “kirja” saajad, said liisu alt vabaks. “Kulli” saanud viskasid metallraha veel mitu korda, seni kuni alles jäi ainult üks mängija.

²⁵ Züricheri akadeemiline tekstiväljaanne toob märkustes ära ka teised võimalused: *Toppeleband, Taffetband, Tafelband, Tafelrand jt.*

²⁶ 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 / Wo ist denn mein Schatz geblieben / ist nicht hier, ist nicht da / ist wohl in Amerika.

²⁷ Tartu M. Reiniku Gümnaasiumi 5.a kl. – A. Vissel < Kadri Tuvi (1999). Sulgudes olevad märkused on informandi žestide järgi üles kirjutatud koguja.

Kirjandus

Anderson, Walter 1924: *Ankeedileht eesti lastelaulude kohta*. II trükk.

Anikin, V. P. 1957: В. П. Аникин, *Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор*. Москва.

Avedon, Elliott M., Sutton-Smith, Brian 1979: *The Study of Games. A Source Book*. New York.

Briedis, Lilia 1967: Kogugem tänapäeval mängitavaid rahvamänge. *Rahvapärimeste koguja* 5. Tartu. 39–43.

EE 1990: *Eesti entsüklopeedia* 5. Tallinn.

Ekrem Carola 1996. Liisklugemised kultuuri võtmena. Kõiva, Mare (toim). *Mängult-päriselt. Tänapäeva folkloorist* II. Tartu. 125–135.

EKSS = *Eesti kirjakeele seletav sõnaraamat* 1992, III, 1. V. Põlma, R. Karelson, A. Pikamäe, E. Raiet (toim.) Tallinn.

ERLA III = *Eesti rahvalaulude antoloogia* 1972, III, 3. Ülo Tedre (toim). Tallinn.

ERLA IV = *Eesti rahvalaulude antoloogia* IV, 1974. Ülo Tedre (toim). Tallinn.

Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvamängude kogumisvõistlus 1934. Tartu.

Goldstein, Kenneth S. 1979: Strategy in Counting Out: An Ethnographic Folklore Field Study. Avedon, Elliott M., Sutton-Smith, Brian (eds). *The Study of Games. A Source Book*. New York. 167–178.

Grober-Glück, Gerda 1971: Kinderreime und -lieder in Bonn 1967. *Jahrbuch für Volksliedforschung* 16. Berlin. 91–134.

Henriku Liivimaa kroonika 1982. Tõlkinud Richard Kleis, toimetanud ja kommenteerinud Enn Tarvel.

Hiiemäe, Mall 1997a: Folk Calendar Tradition and the Family. I. Rüütel, K. Kuutma (eds). *The Family As The Tradition Carrier. Conference Proceedings* 2. NIF Publications nr 31. Tallinn. 42–49.

- Hiimäe, Mall 1997b: Nelikümmend lindu eesti rahvausundis IV. *Mäetagused* 5. *Hüperajakiri*. Tartu. 7–22. (vt ka <http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr5/index.html#usundist>)
- Järv, Ants 1985: *Meie kiisul kriimud silmad. Vana-vana-vanaemade-isade lastelaule*. Kogunud ja järelsõna kirjutanud Ants Järv. Tallinn.
- Kõiva, Mare 1999: Numeraalid. Ühest loitsude alaliigist. *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLIII*. 115–132.
- Latviešu bernu folklorā*. Koost. Vilma Greble. Riga 1973.
- Laugaste, Eduard 1963: *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu*. Valitud tekste ja pilte. Tallinn.
- Laugaste, Eduard 1975: *Eesti rahvaluule*. Tallinn.
- Lipponen, Ulla 1995: Tüdrukute plaksutamismängud – kas naiskultuuri osa? M. Kõiva (toim) *Lipitud-lapitud. Tänapäeva folkloorist II*. Tartu. 192–211.
- Opie, Iona, Opie Peter 1984: *Children's Games in Street and Playground*. Oxford.
- Pent, Sirle 1996: Meie laste mängud: mängurõõm või mängu mure? Kõiva, Mare (toim). *Mängult-päriselt. Tänapäeva folkloorist II*. Tartu. 59–65.
- Zelton, Heinrich 1988: *Deutsche Volkslieder. Eine Sammlung*.
- Zoder, H. 1924: *Kinderlied und Kinderspiel aus Niederösterreich*. Wien.
- Züricher, G. 1926: *Kinderlieder der deutschen Schweiz*. Basel.
- Tampere, Herbert 1967: Üldisi juhised rahvapärimate kogujaile. *Rahvapärimate koguja* 5. Tartu. 3–8.
- Tannberg, Tõnu 1996: Massiarmee küsimus Venemaal 19. sajandi esimesel poolel. *Eesti Ajalooarhiivi 75. aastapäevaks*. Artiklite kogumik. Tartu. 255–283.
- Торпорков, А. А. 1998: А. А. Торпорков, Заумь в детском поэзии. *Русский школьный фольклор*. А. Ф. Белоусов (Сост). Москва. 578–583.
- Torop, Kristjan 1991: *Viron vakka. 105 virolaista kansantanssia*. Tampere.
- Villandi, Maarja 1995: Mängudest. Kõiva, Mare (toim). *Lipitud-lapitud. Tänapäeva folkloorist*. Tartu. 192–211.
- Virtanen, Leea 1972: *Tytöt, pojat ja tykkääminen*. Porvoo.
- Vissel, Anu 1993: Üks helevalge tuvi. M. Kõiva, A. Vissel (toim). *Koolipärimus. Школьный фольклор. Pro folkloristica I*. 20–24.
- Vissel, Anu 1995: Traditsiooniline ja uuenduslik Eesti tänapäeva lastemängudes. M. Kõiva (toim). *Lipitud-lapitud. Tänapäeva folkloorist*. Tartu. 192–211.
- Vissel, Anu 1996a: What Is Sung to Children in Estonians Homes Today? I. Rützel, K. Kuutma (eds). *The Family As The Tradition Carrier. Conference Proceedings 1. NIF Publications 31*. Tallinn. 183–191.
- Vissel, Anu 1996b: Traditsiooniga ühel pool? M. Kõiva (toim). *Mängult- päriselt. Tänapäeva folkloorist II*. Tartu. 79–103.

Eestlaste kiigekultuur enne ja nüüd

Kiikumine on paljude rahvaste põlisemaid lõbustusi, mida on nauditud aastatuhandeid, ent mis on samas elujõuline ja arenev ka tänapäeval. Kiikunud on igas eas inimesed, kiigutud on üksinda või mitmekesi. Abiellumisealistel noortel oli veel 20. sajandil tavaks külakiigel kokku saada.

Eestlaste kiikumisevaimustust märkasid juba 18.–19. sajandi estofiilid. Baltisakslasest literaat August Wilhelm Hupel kirjutas 1781. aastal:

Üks lõbustus, mis kestab kogu kevade, on kiikumine. Igas vanuses talupojad, eriti aga nooremad, ei tunne suuremat mõnu kui kiikumine. Sageli kuulakse seal juures laulu, ja mõnes kohas täiesti erilisi kiigelaule. Peaaegu iga kõrtsi ja väiksema küla juures, sageli ka üksiku talu juures, võib näha kiikesid. Ka mõningate mõisate juures on seesugused kiiged, millel paremast seisusest noored mõnikord oma aega viidavad (Laugaste 1963: 94).

Veidi hiljem, 1819. aastal, väidab Christian Hieronymus Justus Schlegel kiigekultuuri olevat eestlasele ürgselt omase:

Hing satub uinutusse ja ta unustab seejuures mõneks ajaks oma viletsuse. Mis on värav idamaalasele, seda on kiik sellele rahvale. Noor ja vana tulevad siia kokku; isa tunneb rõõmu oma poegadest, ema tütardest. Kõneldakse uudiseid, tuuakse kaasa toidupoolist (Laugaste 1963: 114).

Veidi hilisemast ajast, aastast 1840 on pärit baltisaksa kunstniku Theodor Gehlhaari (1805–1871) värviline lito *Kiikujad*, millel on kujutatud eestlasi kiikumas. Suurel külakiigel (vt foto 1) kiigutavad noormehed neide, selle kõrval väiksemal ülevõlliajamiskiigel lustib noormees. Joonistust on illustatsioonina kasutanud paljud folkloori-, rahvakultuuri- ja spordiväljaanded.¹

Milline oli eestlaste kiigekultuur? Kui vähe või palju on sellest jõudnud tänapäeva?

Artiklis käsitletakse lähemalt noorte (ka laste²) lõbustuslikku kiikumist 18. sajandist 21. sajandini, tuginedes peamiselt Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) ja osalt ka Eesti Rahva Muuseumi (ERM) etnograafilise arhiivi (EA) materjalidele. Siinjuures on kavatsuslikult jäetud palju ruumi arhiivikirjapanekutele, mille kaudu jõuab lugejani kunagiste kiigeliste hääl (mälestuskillud, hoiakud, suhtumised). Kirjutis keskendub kiikedele ja kiigel käimisele: esitatakse ülevaade erinevatest kiigetüüpidest, käsitletakse kiikumise ajalis-ruumilisi võimalusi, kiigekombestikku ja kiikede seotud lõbustusi (laulmine, mängimine, tantsimine). Artikli alguses vaadeldakse põgusalt kiikumise usundilist tausta, mis osutab selle kunagisele maagilisele tähendusele. Kiigelaule kui spetsiifilist laululiiki käsitletakse kirjutises marginaalselt.

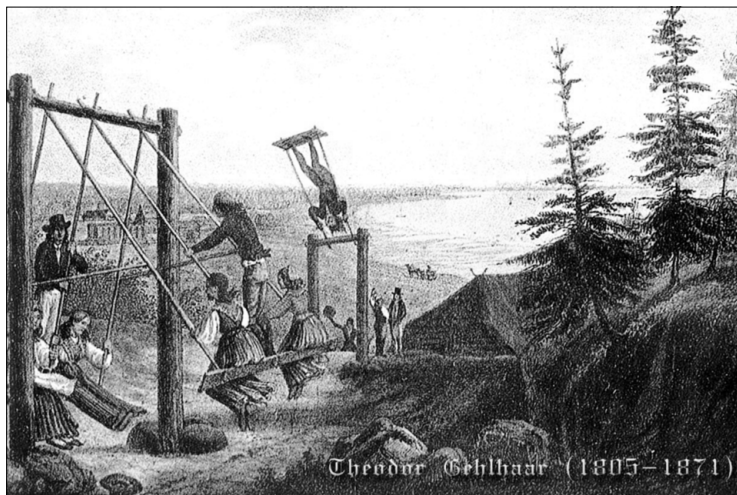

Foto 1. Theodor Gehlhaar. Kiikujad. Värviline lito. 1840.

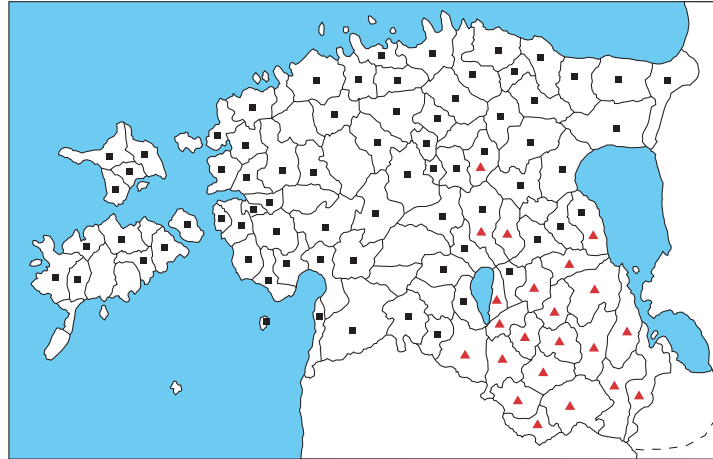
Terminoloogia

Tänapäeval kasutatakse kirjakeele mõjul kõikjal Eestis sõna *kiik*. Varemgi oli see oma lokaalsete mugandustega (*kiige, kiigu, kiiga*) tuntud suurel osal Eestist. Lõuna-Tartumaal, Võrumaal ja ka Setumaal kasutatakse senini paralleelselt nimetust *häll* (vt kaart 1). Vastaval murdealal on hällil veel üks semantiline tähendus – see märgib väikelapse magamisaset, *kätkit*.

Andrus Saareste arvates pole kiigel eesti murdekeeles teisi sünonüüme, neid on üksnes eri tüüpi kiikede märkimiseks, seevastu lapse hällil leidub neid hulgaliselt: *kätki, keetsu, kook, lüll, mõöl, nõdi, nõderm, sõue, teega (tiiga), vibu, õrs, õõts, äi (äiu-äia), äder* (Saareste 1958–1963). Väikese murdesõnastiku andmeil ja arhiivitekstide põhjal on see liiga kategooriline väide, sest kiige tähenduses on kasutatud mitmeid sünonüüme, nagu *õõts, teega, lieku* jne.

Kiik on andnud huvitavaid metafoorseid nimetusi, nagu vanemast kõnepruugist tuntud *kaelakiik* 'võllas'. Regilauludes on kiigel palju poetilisi sünonüüme (vt lk 46). Kitsal Lõuna-Eesti alal (Kanepi, Karula ja Hargla kihelkond ning Setumaa) esineb ka hällikuline kokkulangevus viiuli lokaalse nimetusega³ (VMS 1982: 216).

Verbil *kiikuma* on mitmesuguseid sünonüüme: *kiikuma, hällima, hällitama, õõtsuma, õõtsutama, kõikuma, võnkuma, õõluma, käima, hatsama* (Pühalepa), *heiama* (Kuusalu), *liekuma* (Vaivara), *loikuma* (Kuusalu, Põide), *niitama* (Kuusalu, Haljala), *tsõitsuma* (Urvaste, Leivu), *tsõõka tegema* (Setu), *õtsama* (Häädemeeste), *sõitsetama* (Võrumaa), *teedutama* (Setu), *sõõgatama* (Setu), *kõõgatama* (Setu), *viikuma-võõkuma* (Setu) *üssama* (Tarvastu) (Tamm 1997: 1; VMS 1982).

▪ *kiikuma, kiikma, kiik* ▲ *ällima, älma, äll*

Kaart 1. Sõnade *kiik* ja *[h]äll* levik Väikese murdesõnastiku andmetel (VMS 1982).

Verb *kiikuma* märgib sujuvat edasi-tagasi liikumist. Kiikumine tähistab igasuguste painduvate või siia-sinna pendeldavate esemetega, kas või lahtisel uktsel või väraval rippudes liikumist. Ka oma keha kallutamist ühele ja teisele poole nimetatakse kiikumiseks või kiigutamiseks. Deskriptiivset verbi *kiikuma* kasutatakse ka loomade, lindude, taimede ja muude objektide kohta: ahv kiigub okstel, pääsuke kiigub traadil, kõrkjad kiiguvad tuule käes, laev kiigub lainetel jne.

Kiigutada saab mingit objekti, aga ka oma kätt või jalga jne. Sõnaga *kiikuma* on seotud huvitavaid fraseologisme, näiteks didaktiline ja rahvausundiliste kujutelmadega seotud *vanajuuda latsi hällütama*:

Vanaemä ütél, ku lavva man keski jalgu kõigutas: “Mis sa vanajuuda latsi hällütät!” (RKM II 208, 320 (2) < Põlva khk, Himmaste k – Erna Tampere < Liidia Hurt, 44 a (1966).

Sellega keelati jala üle põlve hoidmist ja jalgade kiigutamist, et kurat (*resp.* tema laps) ei istuks jala peale *kiikuma*.

Usundiline taust

Kiikumisel, mis tänapäeval seostub ainult meelelahutusega, on algselt olnud ka maagiline tähendus. Viljakuse ehk edasikestvuse tähenduses on kiikumist käsitleanud Miranda Bruce-Mitford, kelle sõnutsi sümboliseerib *kiik* viljakust ja selle liikumine seostub nii aastaegade vaheldumise, Kuu ja Päikese tõusu ja loojumise kui ka suguühete rütmiga (Bruce-Mitford 1997: 96).

Enamikul Euroopa rahvastel seostatakse kiikumist muistse kevadise agraartavandiga. Rituaalne kiikumine pidi tagama algaval hooajal põllu, karja ja inimese edenemise ning viljakuse. Euroopa rahvastel kuuluvad viljakustavanditesse ringmängud ja tantsud taluõuedel või aitades, kiikumine või seda imiteerivad tegevused (Pokrovskaja 1983: 81). Lõunaslaavlastedki uskusid, et puuokste, kõite ja kiikedega kiikumine soodustab maa viljakust ja inimeste tervist ning aitab võidelda kurjade jõudude vastu (Kašuda 1977: 249). Kevadises kalendritavandis on rahvausund ja kristlus segunenud ja põimunud. Kevade tulekut on käsitletud kui hea võitu kurja (talve, külma, nälja, surma) üle.

Võib arvata, et kiikumine kui rituaalne tegevus ulatub kaugesse minevikku. Mõnedel rahvastel, näiteks kettidel, kuulus kiikumine eduka jahihooaja lõppu tähistavasse tavandisse. Mehed kiikusid hommikul päikesetõusu ajal, seistes näoga ida poole. Esimesena kiikus šamaan. Maagiliste toimingute kompleks pidi soodustama kütitud loomade taassüüdi, inimesele aga andma elujõudu ja nooruslikkust (sigivust). Keti muinasjuttudes esineb motiiv, kus vana lastetu inimene saab lõpuks pärast kiikumist järglase (Aleksejenko 1970: 31–32 jj).

Viljakuse taotlemine on olnud keskne ka eesti kiigetraditsioonis, kuid Lõuna-Eestis ja Põhja-Eestis näib kiikumisel omakorda olevat mõneti erinev funktsioon. Lõuna-Eestis domineerib taotlus olla kogu suve terve ja ilus. Mitmed teated kinnitavad, et kiikumine teeb keha kergeks (ERA II 126, 158 (27) < Rõuge khk, Laitsna-Rogosi v, Luutsniku as – Amanda Raadla < Madli Sendik, sünd 1872 (1936)). Kiikumisele omistati ka puhastavat toimet. Lõuna-Eestis, nii nagu ka Lätis ja Valgevenes, usuti, et kiikumine tõrjub putukahammustusi (Talve 1961: 34–35).

Setus ja Võrumaal, samuti Lätis usuti, et kevadine kiikumine tagab hea taimekasvu, sealhulgas soodustab lina ja kanepi sirgumist. Ka Leedus usuti kiikumisest edu linakasvule (Talve 1961: 40). Kui lihavõtte ajal oli ilm veel külm ja lumi maas, kinnitati kiik rehealuse talapalkide või parte külge ja kiiguti seal. Soomeski on niisugune hoones kiikumine kuulunud varakevadiste sõnnikuveotalgute lõpetamise juurde: arvati, et mida kõrgemale kiikuda, seda kõrgemaks kasvab suvel vili (Vilkuna 1963: 247–248). Eestis on sama arvatud paastumaarjapäeval hoones kiikumise kohta. Kreekas ja mujal Balkanil on usutud kiikumisest edu viljakasvule ning tervist inimestele ja kariloomadele. Sealgi on kiikujaiks neiud, kuid kiiguti hoopis aastavahetusel, mitte kevade saabudes (Talve 1961: 39).

Ka lauahüppamine (tavast on jäänud suhteliselt vähe teavet) pidi Ingeris ja Soomes tagama kogu talule eeloleval suvel õnne. Venelastel oli lauahüppamine tähtsaks põllundust soodustavaks maagiliseks rituaaliks.

Põhja-Eestis (nagu ka Lääne- ja Kesk-Soomes ning Karjalas) on kiikumisel olnud kindel sotsiaalne funktsioon, sest see oli ühe vanuserühma (vallaliste noorte) suhtlemisviis (Talve 1961: 41). Mõnes kohas on kiigeiga ennustatud kiikujate tulevikku: tüdruk, kes jõudis esimesena kiige juurde, pidi sel aastal mehele saama (ERA II 178 (11) < Tarvastu khk, Tarvastu v, Ämmuste k – Jaak Veskemäe < Tõnis Perlus, s. 1877 (1935)).

Juba kiikumise aeg jüripäevast jaanipäevani – s.o külviajast heinaajani – viitab otseselt seosteile viljakustaotlusega.

Ingrid Rüütel on püüdnud mitmeid kiigelaulude motiive selgitada usundilise tausta abil, mis annab rohkem võimalusi, kui seda lubavad poolteise sajandi jooksul üles tähendatud kombekirjeldused. Kiigelauludes esineb sageli motiiv *kiike kriunub kindaid, pealispuu punaseid paelu*. 19. sajandi lõpust ja 20. sajandi algusest pärit teadete järgi viisid kiigelised kiigeseppadele ja kiigutajatele väiksemaid kingitusi (sukapaelu, kindaid, värvitud mune jm). See värsipaar viitab muistsetele ohvriandidele, mida on toodud ka pühadele (ohvri)puudele. Punased paelad⁴ on soome-ugri rahvaste tavandis tuntud kui varasema vereohvri asendajad (Rüütel 1997: 22). Põhja-Eestist on teada, et pulmades on sageli sõidetud saajarahvaga kiige juurde. Sealgi on ilmselt kiigele “ande” viidud, nagu viitavad laulutekstid.

Ohvriandidele osutavad ka kiigelauludes esinevad värsid *tooge kanad, tooge munad, tooge pardid paelakaelad*, mis käsivad tuua kiigele tulles kaasa kodulinde. Eesti usundi- ja kombestikuaines on säilinud üksnes teated munade viimisest kiigele, kus neid aga, nagu eespool juba osutatud, ei pandud sugugi andidena kiige juurde, vaid kingiti isiklikult kiigeehitajatele või kiigutajatele.

Ingrid Rüütel on osutanud ka võimalusele näha kiike maailmapuu või maailmasambana, sest eesti kiigele on tunnuslik sama atribuutika: kiik asub kõrgemal künkal veekogu läheduses, teda on seostatud lindudega jne. Ka udmurdi kiigelauludes lauldakse kiige ehitamisest jõe kaldale või mäele (Nurijeva 1995: 10, 103) jm.

Muistsele funktsioonile viitab samuti kiigelaulude sagedane loitsuline algus: *kiigu kõrgele; kui ei kannu, siis kadugu* (Rüütel 1997: 22) ja loitsuline refrään *kiigele* (vt noodinäidet 1 ning kuula helinäidet 1 *Kutse kiigele* (Lõuna-Eesti) ja *Kiik kriunub kindaid* (Põhja-Eesti) *Mäetaguste nr 21* võrguversioonist).

Üks rudiment maagilisest kiikumisest võiks olla kagueesti nelipüha-deaegne kergotamine,⁵ kus laulu saatel tantsiti, hüpati või ratsutati väiksel pingil. Kergotamisele kui kiikumise reministsentsile, mille eesmärgiks oli taotleda viljakust, on tähelepanu juhtinud Oskar Loorits (Loorits 1951: 81). Ka Mall Hiemäe on märkinud kiikumise sigivusmaagilist funktsiooni, eriti Setu ja Põlva naiste paabapraasniku rituaalide hulka kuulunud ja naiste seas suvistepühal pärast karja väljasaatmist harrastatud kergotamise kohta (vt ERA II 301, 187–188 (48) < Setu, Vilo v, Ojaverre k – Liis Pedajas (1942); Hiemäe 1984: 211).

Aastal 1966 on Selma Lätt pannud 90-aastaselt Jaan Kriimilt kirja haruldase teate, kuidas naised on nelipühi hommikul Kergomäel kergotamas käinud.

Kui kari välja saadetud, võtnud naised pingid ligi ja läinud kergutama. [Jaan Kriim] demonstreerib nn kergotamist. Asub kaksiti

Läh-me kii-ge-le kii-ku-hu - mai-e, läh-me kii-ge-le kii-ku-hu - mai-e.

Kas si-e kii-ge-he kan-na-hab mei-da, kas sie kii-ge-he kan-na-hab mei-da?

Kui ei kan-na-ha, ne ka-ha - du-gu, kui ei kan-na-ha, ne ka-ha - du-gu.

Mis si-na kriuk-su-hud, kii-ge-he - ke-ne, mis si-na kriuk-su-hud, kii-ge-he - ke-ne,

hau-gu-hud, a - lu-hus - lau-a-ha - ke-ne, hau-gu-hud, a - lu-hus - lau-a-ha - ke-ne,

pau-gud, pea-lis - puu - ke-ne, pau-gud, pea-lis - puu - ke-ne?

Kii-ke-he kriu-nu-hub kin-da-ha - ai-da, kii-ke-he kriu-nu-hub kin-da-ha - ai-da,

a-lu-hus-lau-da an-de-he - ei-da, a-lus - lau-da-ha an-de-he - ei-da,

pea-lis - puu pu - na-sed pae-lu, pea-lis - puu pu - na-si pae-lu.

Oot-oo -hoo, kii-ke-he, noo-no-hoo, kii-ke, uot-uot, kii-ke-he, noo - noo, kii-ke.

Las mi-nu ven-da-ha võ-ta-hab nae-se, las mi-nu ven-da-ha võ-ta-hab nae-se,

tei-ne vend tu-ob tei-se-he nae-se, tei-ne vend tu-ab tei-se-he nae-se,

kol-ma-has vend saab kos-ja-has käi-nud, kol-ma-has vend saab kos-jas käi-nud,

siis saa-haab kii-ke-he kin-da-ha - ai-da, siis saab kii-ke-he kin-da-ha - ai-da,

a-lus - lau-da an-de-he - ei-da, a-lus - lau-da-ha an-de-he - ei-da,

pea-lis - puu pu - na-sed pae-lad, pea-lis - puu pu - na-sed pae-lad.

Noodinäide 1. (ERA, Pl. 28 B 2 < Jöelähtme khk, Viimsi v, Randvere k – Herbert Tampere ja August Pulst < Mari Kilu, 84 a ja Liisu Tamp, 65 a (1936)).
Litereerinud ja noodistanud Edna Tuvi (2003). Helinäidet kuula Mäetaguste nr 21 võrguversioonist. Pikenduste ja lühenduste märkimisel on toeks olnud Jaan Rossi akustilised mõõdistamised (Ross 1992: 1673).

pingile, jalad toetuvad üks ühele poole, teine teisele poole pinki. Kätega võtab pingist kinni. Tõstab ühe pingi otsa üles, lööb seda vastu maad, ise loeb midagi [loitsutaolist]. Siis hüppab kähku ringi, nägu sinna, kus enne selg, haarab pingi teisest otsast ja kordub sama tegevus ja lugemine (RKM II 209, 336–337 < Põlva khk, Meemaste k – Selma Läät < Jaan Kriim, 90 a (1966)).

Teinegi unikaalne teade kergotamisest kinnitab sama funktsiooni, kuigi toimingut sooritavad mehed, mitte naised. Himmastes on Hämäläse mäel käidud kergotamas nii kevadel karja väljalaskmise ajal kui ka sügisel karja lauta jätmise ajal. Siis lauldud:

*Kiits, kiits, kergolõ,
kes kergo kesäle vei?*

*Kerk olnu' üte otsaga, tõsõ otsa all jala' ja tõnõ ots pikk plank.
Lühikese otsa pääle istsõ üts tukõv miis ja tõsõ otsa pääle poisikõsõ'.
Sii lasknu alla. Mehe, noorõ poisi', käinuva kergotama, tüdruku vaatanuva' päält (RKM II 208, 105 (43) < Põlva khk, Põlva k – Erna Tampere < Liidia Hurt, 44 a (1966)).*

See Liidia Hurdalt pärinev teade kergotamisest⁶ võib kuuluda samasse rühma meeste jõuluaegsete osavusmängude, näiteks kingsepamänguga. Sellised sigivusmaagilise taotlusega mängud võivad olla rudimendid muistsetest viljakust taotlevatest riitustest. On alust arvata, et neid riitusi on sooritanud nii mehed kui ka naised ja tõenäoliselt kaasnes iga tavaga kindel kogukonnas aktsepteeritud normikompleks, mis määratles, kes, millal, kus, kuidas ja milleks seda sooritada tohtis. Selle kohaselt oli naistel arvatavasti lubatud sigivusmaagilisi rituaale sooritada üksnes naistepühadel.

Sigivusmaagilised rituaalid olid seotud arhailise uskumusega, mille kohaselt inimese rituaalne käitumine mõjutab ja suurendab looduse viljakust. Uskumusi inimese sugulise potentsi maagilisest mõjust loodusele, eelkõige põllundusele võib leida maailma erinevate piirkondade kalendritavandist. Sageli koonduvad niisugused kujutelmad naise kui elu andja ümber ja põhinevad analoogial – nagu naine võib ilmale kanda last, nii võib ta aidata maal vilja kanda (Tokarev 1983: 103). Näiteks paapuate juures on seda ideed väljendatud algselt naturalistlikult, hilisema arengu käigus on nimetatud toimingud saanud sümbolse vormi ja tähenduse.

Kiige liigid

Kõige lihtsamad kiikumisviisid ei nõudnud mingeid erilise konstruktsiooniga kiikesid: päris hästi saab ennast kiigutada näiteks suure puu oksal rippudes. Varasemast ajast on palju teateid, kuidas just karjalapsed on kiikunud noore kase, lepa või paju ladvas: roniti kõrgele latva, kuni see koos ronijaga maha paindus ja teda siis üles-alla õõtsutas. Selline kiikumine nõudis üksjagu osavust ja julgust. Sellest palju keerulisem oli Kuusalu poiste trikk, mida asjaosalised ise on *ladvalinnuks* nimetanud. Seda sai teha ainult tihedas metsas. Puu ladvas õõtsuti nii suure hooga, et sellelt sai naaberpuu latva edasi hüpata, mis nõudis lausa artistlikku osavust. Kiiguti ka lihtsalt kahe kõrvuti kasvava puu kokkuseotud okstel või üle kraavi asetatud laual (Kalamees 1973: 153).

Mõlema kiikumisviisi kohta on arhiivis tundeküllaseid kirjeldusi, millest ilmneb seesuguse kiige valmistamise viis, sellega kiikumise tehnika ja kiikujaskond:

Karjalastel olid kiiged kaseokstest. Vaadati viltu kasvand kask alla-poolle rippuvate okstega. Oksad keerutati kahelt poolt keerdu ja otsad sõlmiti kokku, üks laps istus siis sõlme peale okste vahele ja teine kõrvasseisja lükkas kiige käima. Niisugusel kiigel kiikuja ise ei saa hoogu anda. Kui on hästi madalas, et jalaga vastu maad saab lükata, siis saab natuke õõtsutada, aga see pole nii hea kui teise kiigutamine. Kui loomad kiigest kaugele läksid, siis võeti kaseoksad lahti ja vaadati teises kohas jälle, kus hea kiigekase leidis. Selleks kõlbasid suured vanad puud, kellel pikad narmas oksad alla ripuvad. Kui vanu kaski polnud, siis ronisid lapsed noorte kaskede latva ja õõtsutasid endid seal (ERA II 129, 646/7 (13) < Märjamaa khk, Märjamaa v, Kõrvetaguse k – Emilie Poom (1936)).

Seejuures oli oluline õige puu valimine, sest sobisid üksnes mõned puuliigid, peamiselt kask ja kuusk:

Karalatsil ol' hälmine veiga' hää mõtsah. Kats kõivoossa kokko otsapitti köütä' ja nii häll ol'ge valmis. Sedä mõist öga karalats tetä! Korate önnö nuh puu', mäantsel hää' tugöva ossa' olliva. Ögast puuossast ös saa' – kõivo- ja kuusöössöst önnö saa. Kuusööss om kül' hällüs, a' hädäkõrral käve, kui' kõivo lähkõ' ölö-es. Pedäjäst sa-ai' ossa veiga' hörta. Lätsivä katske, kui' painuded (ERA II 190, 24/5 (3) < Setu, Mäe v, Mikitamäe k – Vassili Aalik (1938)).

Eestis on aegade jooksul ehitatud erinevat tüüpi kiikesid, mis on küllalt kindla levilaga. Etnoloogid on kiikesid rühmitanud kiige liikumissuuna ja -ulatuse järgi rõht-, püst- ja pöörkiikedeks (ENE 1989; Viires & Troska & Karu jt 1995). Rõhtkiige liikumisamplituud on keskmiselt 30°, püstkiigel 30°–60° ja pöörkiigel 360°. Etnoloog Ilmar Talve on soome materjali põhjal

eristanud nööri- ehk väätkiike, ais-, pöör- ja karussellilaadset ringkiike (Talve 1961: 5). Nimetatud on ka laudkiike, millena on mõistetud mitte rõhtkiike, vaid pika, kiikumissuunaga risti asetseva kiigelauaga lastekiike (Talve 1961: 10).

Käesoleva artikli autor jagab kiiged rõht- ehk laudkiikedeks ja kaal-kiikedeks (kaalutakse käte abil), püstkiikedeks (nööri- ja aiskiiged), pöörkiikedeks (ringkiiged ehk karussellid), rippkiikedeks (võrkkiiged), jalaskiikedeks (kiikhobu, kiiktool, jalashäll) ja vedrukiikedeks. Igal kiigeliigil on mitmesuguseid alatüüpe, näiteks karusellide alaliigid tulp-pöörkiik, kerilauapöörkiik, kintsukiik, tulpmkiik jm. Aegade jooksul on muutunud kiikede konstruktsioonid ja kasutatav ehitusmaterjal, samuti on kiikesid püütud muuta turvalisemaks. Alljärgnevalt vaadeldakse kiigetüüpe üksikasjalikumalt.

Rõht- ehk laudkiiged

Kõige lihtsama ehitusega oli muistne rõhtkiik: paraja suurusega kivi või puupaku peale pandi pikk laud või teivas (harvemini ka palk – vt ERA II 139, 609 (16) < Kullamaa khk, Kolovere v, Kalju k – Vello Eenveer < Jüri Varblane, 72 (1937)), nii et see enam-vähem tasakaalus püsis. Üks kiikuja istus laua ühel, teine teisel otsal. Pikem lauatükk võidi panna ka üle tara, puuharude vahele või rõugukärbise pulgale. Kui pakk oli madal, on sageli kiigutud lauaotstel seistes, sest muidu tuli väga hoolikalt jalgu hoida, et need laua alla ei jääks. Niisugust kiike kutsuti Tarvastus *kaalukiigeks*, Puhjas *sõtslauks*, Rannus ja Rõuges nimetati niisugust kiikumist *sõtsu kaalmiseks*.

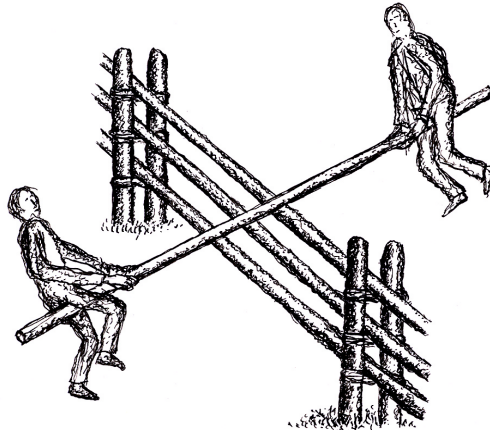
Lüganuselt pärineva näite puhul on lihtne laual kiikumine arendatud mänguks, milles kiikujad võistlevad kiiruses, jõus ja osavuses:

Aiamäng

Selleks oli võetud pikk laud. See pandi aja peale. Laud mõedeti pooleks [ja] teine laps hakkas teise poole latti otsa ja nii kiikedi. Kui teine laps oli raskemb, see rõhus teise ülesse ja nii kerkemb oli kaua õhus. [--] Siis lasti see kerkemb maha ja tuli jällegi uus peale. Kui uus johdus olema raskemb, siis kaalus vana ülesse. Nii oli see mäng, kes kerke oli, see läks kohe peald maha. Nii käis mäng edasi (ERA II 87, 480/1 (50) < Lüganuse khk, Püssi v, Kestla-Ahu k – Mihkel Tapner (1935)).

Setumaal, Kraasna ja Lutsi maarahval on laudkiigel kiikumine kuulunud kalendrikombestikku. Palmipuudepühal ehk urbepäeval, seega nädal enne lihavõtteid pidanud lapsed rõhtsal kiigel kiikuma.

Latsõ urbõpääväl tsõõtasõ koh aia pääl vai puu pääl ja laulva: “Tsõõ, tsõõ, urbõkõist.” Sis jummal and õnnõlikku aastakka ja kerget ello,

Joonis 1. Tsöötamine Setus. Lembit Karu joonis arhiivivisandandi järgi (ERA II 103, 350/1 (37) < Setu, Petseri v – Mihkel Pihlapuu (1935)). 2003.

tulõs määnestki häti ja haigusi (ERA II 173, 720 (18) < Setu, Vilo v, Tagamäe k – Anna Tammeorg < Nasta Karulaan, sünd 1882 (1938)).

Niisugust kiikumist ja laulmist kutsuti refräänsõna *tsõõ-tsõõ* järgi *tsõõ-tamiseksi*. Kumbki laulja või paar ütles (laulis) vaheldumisi ühe värsi. Kaasa laulsid ka kõrvalseisjad, kes oma järke ootasid (Tampere 1960: 29 jj). Vastaskiikuja “kuivatamist” ehk vägisi ülevalhoidmist (vt lk 17 *sõtsukaalmist*) on ette tulnud ka Setumaal:

Kui üks teisest võidu saab – teise üles tõstab – , siis söimab teist lauluga:

*Kuiva’, kuiva’, kelto,
mädäne, mädane, märte,
keväjätse tuulõga’,*

sügüsetse soolaga’ (ERA II 190, 23 (1) < Setu, Mäe v, Mikitamäe k – Vassili Aalik (1938)).

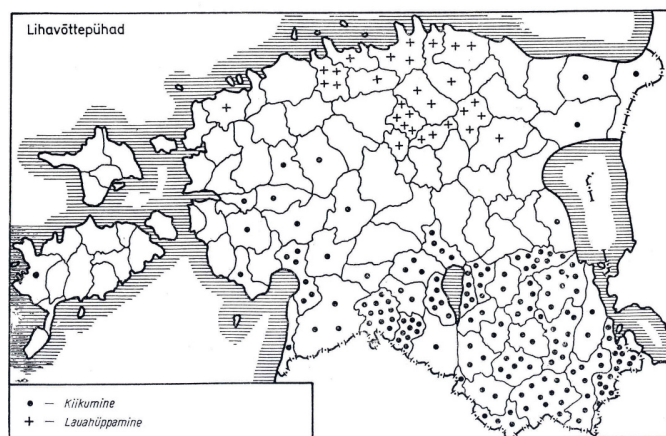
Kalendrikombestikuga oli seotud ka Põhja-Eesti (Viru- ja Järvamaa ning Harjumaa kirdenurk, vt kaart 2) laudkiigel hüppamine. Erinevalt lõuna-eestlastest kiiguti sellel seistes ja seda harrastasid noored. Niisuguse kiikumise ehk *lauahüppamise* juures hüpati oma lauaots alla. Kõige rohkem on *lauda hüpatud* varakevadel, kui suured kiiged polnud veel üles pandud.

Lauahüppamine

Pandi laud kuskile kõrgemale, kas paku või kivi peale. Üks läks laua otsa peale, teine läks teise otsa peale. Algas hüppamine. Hüpati nii kõrgele kui vähegi sai. Kui oli teine raskem, siis nõrgem ei jaksand raskemat üles hüpata – jälle kautas võidu (ERA II 90, 672 (87) <

Kuusalu khk, Kõnnu v, Viinistu k, Viinistu algkool – Aliise Kivi < Miina Huusmann (1935)).

Lauahüppamine on nõudnud suurt osavust. Meelelahutust tuli harjutada, enne kui see päris selgeks sai: kes juhtus hüppega hilinema või hüppas liiga vara, sai hea hoobi vastu sääri (ERA II 104, 367 (15) < Jüri khk, Rae v, Rae algkool – Velaine Termel < Mari Koka, sünd 1889 (1935)). Kui kiikumisele hea rütm sisse saadi, pööratas kiige üks ots nii kõvasti vastu maad, et teises otsas seisja lausa visati õhku. Hüpatud on nii, et jalad plaksusid (ERA II 90, 47 (1) < Paide khk, Mäo v, Seinapalu k – Helene Neumann < Maria Laube, sünd 1865 (1935)).

Kaart 2. Kiikumine ja lauahüppamine lihavõttepühadel (Hiimäe 1981: 237).

Mõnikord veedetud niimoodi hüpates ja paare vahetades terve pühapäev. Jüri kihelkonnast on näiteks kirja pandud, et üks tüdruk pannud kord pühapäevahommikul uued kingad jalga ja läinud mäele lauda hüppama, õhtuks olnud kingapõhjad läbi (Tampere 1960: 30 jj). Seega oli lauahüppamine paiguti samasugune hasartne lemmikmäng, nagu 20. sajandi algul *viie kivi mäng* või 1980.–1990. aastatel kummikeks. Hüppamine nõudis head tasakaaluhoidmist, jõudu, kiirust ja julgust. Vähimagi eksimuse puhul võis hüppaja lauaga haiget saada või kukkuda. Omal ajal võis hüppamisest kujuneda võistlus, nagu eelnevas Kuusalu aiamängus, samuti viimistleti hüppetiile suurema meisterlikkuse demonstreerimiseks:

Lauahüppamine oli olnud meie külas ülestõusmisepeühade ajal alaline mäng. Ümmargune puu pandi maha ja sinna pääle kolme sülla pikkune laud. Teine inimene teise otsa pääle, hakati hüppama. Sellega kooti kangast. Kui kooti, siis käisid teine jalg teise korra puu kõrvale maha. Kui aga käärimist mängiti, siis käis hüppaja laua pääl ringi (ERA II

Joonis 2. Lauahüppamine. Lembit Karu joonis arhiivivisandi järgi (ERA II 91, 199 (16) < Jõelähtme khk, Jõelähtme v, Jägalala k < Märjamaa khk – Heinrich Hendrikson (1935)). 2003.

91, 162 (13) < Jõelähtme khk, Jõelähtme v, Ihasalu k, Neeme algkool – Helene Kaasik < Leena Kuuskmann, sünd 1861 (1935)).

Keerulisemad hüppeviisid nõudsid juba suuremat osavust. Näiteks Jõelähtmel on nn *kangakäärimise* ajal ennast õhus ringi pööratud.

Lauahüppetrikid on väga sarnased lähinaabrite traditsiooniga. Kalendritavandiga seotud lauahüppamist on tundnud mitmed rahvad, sh isurid, soomlased ja venelased. Meelelahutusena on seda tundnud ka rootslased (Talve 1961: 37).

Foto 2. Lauahüppamine Soomes (Talve 1961: 27).

Lääne-Soomes kuulus lauahüppamine just täiskasvanute, ka vanemate inimeste lihavõtteharrastuste hulka. Hüppamist alustati juba lihavõttepüha hommikul ja jätkati kogu pühadeaja. Mõnes paigas hakati lauda hüppama aga juba maarjapäeval ja sealt edasi igal kevadpühal. Hüppamiseks kasutati 4–5 meetri pikkust lauda, mis oli toetatud haoraiumispakule, ja lauahüppamise kohta oli kasutusel oma terminoloogia. Laua keskel seisja või istuja pidi lauda tasakaalus hoidma. Tema kohta öeldi *puдруkeetja*, laua keskaika nimetati *puдруkausiks*. Kergema hüppaja poolne lauaots

nihutati pikemaks, s.t pudrukeetja pidi talle *leiba andma*. Hüppaja, kes keskmee poole liikus, *sõi võileiba*.

Ka Soomes arendati lauahüppamine sageli võistluseks või mänguks. Hämes hüpati nn kodude ehk majade peale. Igal hüppajal oli kolm maja. Kui hüppaja

kukkus laualt maha, kaotas ta ühe maja (ehk *jõi maja maha*), kui ainult üks jalg laualt maha libises, pääses ta poole maja kaotusega. Sageli hüppasid vastamisi neiud ja noormehed. Hüppamise ajal tehti mitmesuguseid vigureid: õhulennu ajal pöörati ennast ümber või hargitati jalgu (ette ja taha või kõrvalle). Seda viimast moodust nimetati ka Hämes kangakudumiseks (Talve 1961: 25–27 jj).

Väikeses *murdesõnastikus* leidub sõnaühend *sõtsu kargama* levikuga Rannus, Puhjas ja Nõos (VMS 1989: 457), mis viitab, et muistne lauahüppamine oli varem hoopis laiemalt levinud.

Arhiiviandmete järgi otsustades näib, et kalendrikombestikku kuulunud põhjaeestiline lauahüppamine lõppes 19. sajandi 80.–90. aastatel. Suurem osa teateist pärineb 1930. aastate keskpaigast, mil koguti spetsiaalselt andmeid mängude ja lõbustuste kohta. Tollal on lauahüppamist mäletatud veel Koerus, Järva-Jaanis, Raplas, Jõelähtmel, Paides ja Tormas, kusjuures mäletajad olid sündinud 1860.–1870. aastatel.

Hilistraditsioonis on lauahüppamist tulnud aeg-ajalt ette lastemänguna, üksipuha, kas selleni on jõutud traditsiooni jätkamise või taasavastamise teel. Näiteks 1950. aastate lõpul ja 1960. aastate algul hakanud mõned mänguseltskonnad Põltsamaal lauda hüppama pärast seda, kui üks isa selle lastele ette näitas. Etnoloog Virve Tuubel (sünd 1956), kelle kodu oli 1960. aastatel Pärnumaal Alustes, mäletab, et talle ja ta õdedele oli lauahüppamine sagedane mäng (suuline teade). Hiiumaal on 1970. aastate lõpus ja 1980. aastate algul lauda hüpanud näiteks lasteaialapsed ja see on olnud eelkõige poiste meelelahutus. Sama on väidetud Pärnumaa kohta. Siiski näib, et viimasel ajal pole lauahüppamine kuigi levinud. Näiteks ei ole seda kordagi nimetatud 1990. aastate koolipärimuse kirjapanekutes.

Foto 3. Sellist lihtsat rõhtkiike ehtasid lapsed ise suve jook-sul kümneid kordi uuesti. 1960. Tallinn. Erakogu.

Tänapäevastatud varianti laud- ehk kaalkiigest võime näha laste mänguväljakutel ja supelrandades (vt foto 13), kuid nüüdisajal on kiigelaud võlli abil pakkudele kinnitatud.

Püstkiiged

Teine lihtne võimalus kiige ehitamiseks oli siduda nõör kokkuseotud puulatvade või okste, jämedama oksa, rõhtsa puu vms külge. Sel viisil saadi lihtne püstkiik. Püstkiiged jagunevad nõör- (ehk vits-) ja aiskiikedeks. Lihtsad nõör- ja vitskiiged moodustavad läänemeresoome kiikede vanima kihistuse (Talve 61: 41). Võiks arvata, et selline kiigetüüp on olnud tuntud hoopis laiemal alal, näiteks Siberis elavatel kettidel on see samuti levinud, kusjuures sellel kiiguvad ainult mehed (Aleksejenko 1970: 31). Eestis on nõörkiik juba sajandeid olnud eeskätt lastekiik, kuid neid on täiskasvanute tarbeks üles pandud näiteks rehe alla, kui lihavõttepühade ajal oli väljas kiikumiseks liiga külm, samuti külmale ajale langenud sõnnikutalgute lõpetuseks. Väikelaste nõörkiiged seati üles hoonetesse või koduõuele:

Meitel praegust toas parte külges kõvene (köiest) kiik, pisige laud all, lapsed käivad peel kiikumas. Mõnel trehvab õues olema ka kõvest kiik, kel väiksed lapsed on, need ei tohi veel kaugele minna, siis õõtsuvad seal (ERA II 157, 102 (2) < Anseküla khk, Salme v, Tiirimetsa k – Amanda Raadla < Priidik Nuum, sünd 1865 (1937)).

Talvel võidi kinnitada laste tarbeks rehealusesse aampalgi külge köis, istmeks vana vankri otslaud (ERA II 92, 19/20 (17) < Märjamaa khk – Emilie Poom (1935)). Karjalapsed on karjamaale suurema puu oksale ehitanud lisaks nõörkiikedele ka väiksemaid aiskiikesid (ERA II 157, 312 (1) < Jämaja khk, Torgu v, Kahusaadu k < Kargi k – Amanda Raadla < Juhan Jandson, sünd 1861 (1937)): aisade ülemises otsas oli rõngas, mille taha kinnitati suure sepanaelaga ahelatükk (s.o ketijupp).

Nõörkiikesid on nii meil kui ka näiteks Soomes paigutatud suuremate kiikede lähedale puudele, nii et need, kes suurel kiigel kiikuda ei tahtnud, võisid väiksel kiigel omaette õõtsuda. Nööri asemel võidi varasemal ajal tarvitada kaseokstest või kuusekoorest keerutatud vitsu (Talve 1961: 10). Lastekiigena on nõörkiik olnud ja on tänaseni tuntud üle maa.

19.–20. sajandil oli Eestis kõige tavalisem kahe posti ehk samba või kasvava puu vahele ehitatud aiskiik. Kiigetulbad võidi kombineerida ka nii, et üheks oli kasvav puu, teiseks kinnitati maasse tugev post. Soomes võidi väiksem kiik toetada ühe otsaga kõrvalhoone seinale (Talve 1961: 7).

Põhja- ja Lõuna-Eesti kiiged olid põhimõtteliselt erineva konstruktsiooniga. Lõuna-Eestis säilis kauem vana nõör- ehk vitskiik, tüüpiline on ka pika kiigelauaga kiik, mida esineb veel näiteks Venemaal, Ingerimaal ja Karjalas (Talve 1961: 41). Põhja-Eestis andis tooni hilisem aiskiik, mis pikkamisi levis ka Lõuna-Eestisse, kuid jäi oma ehituselt siiski palju väiksemaks.

Uuema ja vanema kiigetüübi levik sarnaneb Soomele, kus suuremad aiskiiged on tuntud eelkõige Lääne- ja Lõuna-Soomes ning Karjala kannasel. Pori-Tampere-Lahti joonest põhja pool on ülekaalus kergema ehitusega aiskiiged. Põhja-Soomes (Pohjanmaal jm) on tuntud üksnes nöörikiiged.

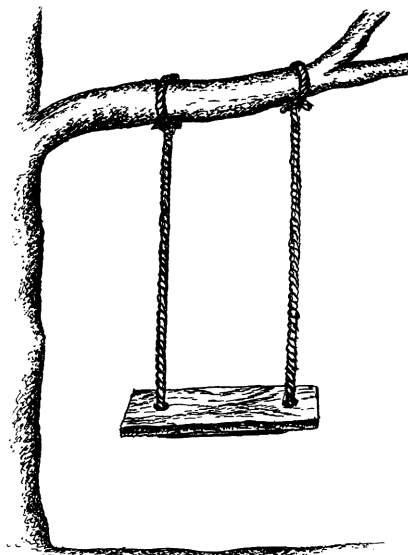
Lõuna-Eesti kiik oli lihtne kerge ehitis, mis kandis kõige rohkem kahte-kolme inimest ja pidas enamasti vastu ainult ühe hooaja. Lihtsamad kiiged püstitati kasvavate puude vahele, pöörleva võlli asemel kasutati tavaliselt jäika rõhtpuud, mis kandis nimetust *õrs*, *olihirs* (~*horihirs* – vt ERA II 102, 296/7 < Rõuge khk, Nursi v, Vastse-Nursi k – Olga Maran (1935)), *pääpuu* (ERA II 138, 175 (4) < Tarvastu khk, Tarvastu v, Ämmuste k – Jaak Veskemäe < Tõnis Perlus, sünd 1877 (1935)) või *tala*. Õrre külge kinnitati puust või köiest aisad (juh^{id}). Mõnikord võidi aisteks kasutada noori kaski või kuuski, mille ladvad väänati ümber õrre silmuseks (Tampere 1960: 32).

Tänapäeval on üldjuhul istmelaud kiikumissuunaga risti. Niisugusel kiigel on suurem õhutakistus ja ta liikus kõite (aiste) vahel “liuglevamalt” ja aeglasemalt. Vanasti kohtas Lõuna-Eestis ka pikisuunalise istmega kiikesid (vt foto 4). Arhiivi andmetel on neid lihtsaid kiikesid peetud veel 20. sajandi algul tüüpiliseks Lõuna-Eesti kiigeaks.

Kiigepostid kindlustati enamasti külgpuudega (*sikkade*, *titsidega*), mis hoidsid postid paigal. Kiigemälestuses mainitakse, et paremad kiikujad on eelistanud nöörikiike, sest siledade puuaistega kiiged läksid vihmaga väga kiiresti libedaks. Kiigelaual võidi istuda või seista. Näib, et Lõuna-Eesti väikestel kiikedel on enamasti seistud.

Tarvastust on kirja pandud ais- ehk *juhikiige* tegemise õpetus:

Juhikiik tehtud niiviisi, et kahe suure puu vahele pandud umbes keskmiselt kuue tolli jämedune puu, mis maast oli umbes paari sülla kõrgusel. Selle puu küljest rippu allapoole pandi juhid, mis olid umbes vankriaisa jämedused. Juhtideks tarvitati enamasti noori kaski või kuuski. All, juhide otsas, maast umbes kahe kuni kolme jala kõrgusel oli istmelaud, mille pääl istuti või seisti püsti. Korraga sai kiikuda ka mitu inimest (ERA II 138, 174 (1) < Tarvastu khk, Tarvastu v, Ämmuste k – Jaak Veskemäe < Tõnis Perlus, sünd 1877 (1935)).

Joonis 3. Sõrve poolsaarel Vintri külas pärnaoksale kinnitatud lastekiik. Lembit Karu joonis arhiivivisandi järgi (ERA II 157, 313 (1) < Jämaja khk, Torgu v, Kahusaadu k < Kargi k – Amanda Raadla < Juhan Jandson, sünd 1861 (1937)). 2003.

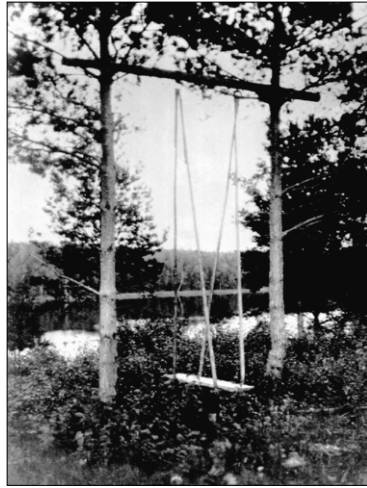

Foto 4. Lõuna-Eesti pikisuunalise istmega kiik. Eduard Sellekese ümbervõte (KM RO, foto 5206).

Foto 5. Kiik Setumaal Satseri valla Sesniku külas. Richard Viidalepa foto 1936 (ERA, foto 345).

Samasugused lihtsad kiigid olid levinud ka Setus. 1912. aastal on Armas Otto Väisänen pildistanud kolme tütarlast, kes seisavad püsti võllita kiigel, mille üheks sambaks on kasvav puu, teiseks maasse kaevatud ja külgpoodega julgestatud post, aisteks nõörid või köied (Tampere 1960: 31; vt foto 10). Fotol 5 on Satseri valla Sesniku külas asunud kiik, millel näib olevat juba liikuv võll ja selle kohal üle võlli ajamist takistav ristpuu.

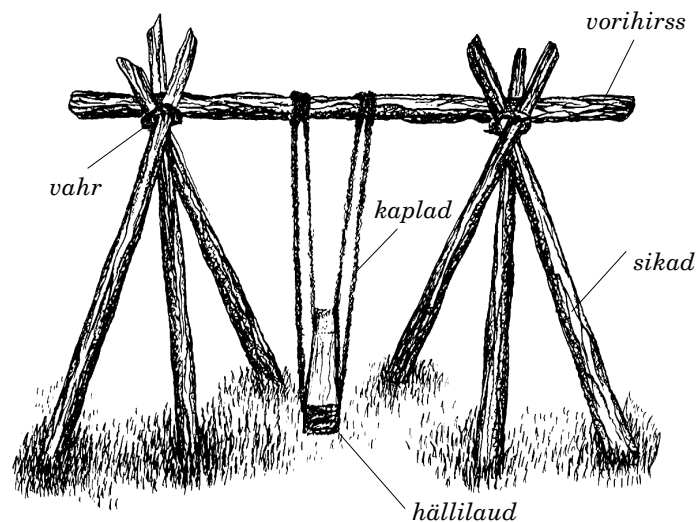
Setumaal kirjeldati kiige tegemist järgmiselt:

Külä suur häll

S'oo tetti inämb keset küllä palgõst, õks inämbä suurõl riidel. Siss tüüd õs tetä' ja aigo oll' hällõ tetä lihavõtõst. Suurõ hällü tegemine oll' joh rassõ tüü. Meil siih tette säitsmest palgist häll.

Sikost kuts'te noid palkõ, mis olliva püstõ maa seeh, kolm tükkõ. Vahr oll' vitsost tett rõngas, nii suur, õt mahto kolmõ palgi otsa (kolm palgiotsa mahtova rõnga sisse). Vorihirs oll' tuu pääpalk, mis oll pant sikko otsa üles, kohe panteva kapla' külge. Alomatsõ' sikaotsa kaivõtas maa sisse terve' meetre ja pissetäs häste kõvastõ kirvõga kinni, et ta vällä ei' tulõ'. Ülemiste sikkootsõ sisse lastas oherdiga mulk, kohe lüvväs kõva puupulk. Tuu pulk ei lasõ' vahrul alla tulla'. Kui sikka' omma kõvastõ maa see', siss tõmmatas vorihirss üles. Tuu tüü om veiga rassõ ja pallo mihe peäd avidama. Vorihirs üleväh, siss kapla' külge ja' häll olge valmis (ERA II 190, 26/7 (3) < Setu, Mäe v, Mikitamäe k – Vassili Aalik (1938)).

Põhja-Eesti kiigid olid suuremad, tugevamad ja keerukama ehitusega. Need Rootsi algupära kiigid jõudsid Eestisse rannarootslaste ja soomlaste vahendusel. Kuna põhjaeesti kiik oli eelkõige külakiik, tehti selle sam-

Joonis 4. Külä suur häll. Lembit Karu joonis Vassili Aaliku järgi (ERA II 190, 26/7 (3) < Setu, Mäe v, Mikitamäe k – Vassili Aalik (1938)). 2003.

bad tugevatest palkidest, mida omakorda toestasid külgpuud. Kiigel oli vastupidav liikuv võll, kaks vahepuudega istmelauda, neli kuni kaheksa aisa. Selline kiik oli kindel ehitis, mis pidas vastu aastaid (Viires 1995: 78).

Jõelähtmelt, Ihasalu külast pärineb kirjeldus kiigest, millel oli kolm aisa kummalgi pool ja kaks aisa keskel. Kõik aisad olid alt ühendatud tugipuudega. Nende peale kinnitati lauad (ERA II 91, 153 (3a) < Jõelähtme khk, Jõelähtme v, Ihasalu k, Neeme algkool – Helene Kaasik < Maria Paemurd, sünd 1862 (1935)). Aisa otsad olid lauast läbi pistetud ja pulgaga tõkestatud (ERA II 157, 376–377 < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Amanda Raadla < Leena Sigipärt, sünd 1857 (1937)).

Põhja-Eestis oli tavaliselt igal külal kiige juures oma kiigeplats ja laudadest tantsupõrand. Üksiktalude tekkimisega hakkasid mõnele poole ilmuma suuremad talukiigid. Näiteks Amblast on teade, et mõnes talus ehitas noorperemees ise kiige, ehkki enamalt oli külas harilikult ainult üks kiik. Talukiigid, eriti need, mis püstitati koduõuele, olid sageli suurte külakiikede väiksemad koopiad. Põhja- ja Lääne-Eestis hakati 19. ja 20. sajandil ehitama ka uuemaaegseid, nn soome kiikesid, mis olid palju mugavamad – madala ja suure neljakandilise kiigelaua vastaskülgedele kinnitati kiikujatele seljatoega istepingid. Niisugune kiik on näha fotol 7, lk 27. Soomes kutsuti selliseid kiikesid papikiikedeks.

Foto 6. Põhjaeesti kiik Simuna kihelkonnas. Mart Jallai foto 1978 (KM RO, foto 12277).

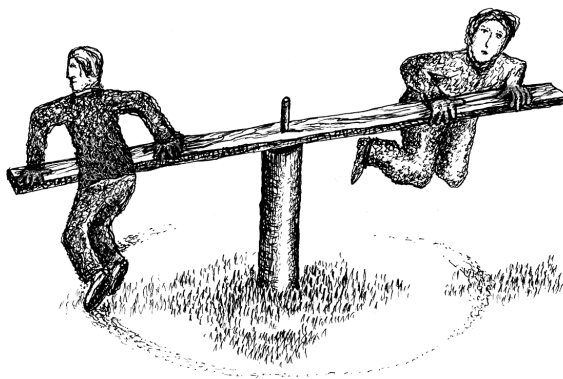
*Foto 7. Voldemar Vahermaa (sünd 1895) ja tema nn soome kiik kodu-
õuel Ida-Virumaal. Sellise konstruktsiooniga olla olnud kõik ümb-
ruskonna vanemad kiiged. Endel Metsa foto (KM RO, foto 6372).*

Pöörkiigid

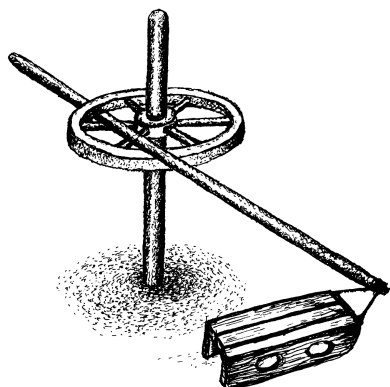
19. sajandil lõpul hakkasid Eestis mõnevõrra levima pöörkiigid⁸ ehk ringkiigid ehk karussellid (Viires & Troska & Karu jt 1995: 78). Erinevalt aiskiigest, mis tegi harilikult ümber pöörleva võlli maksimaalselt poolringi,⁹ liikus pöörkiik täisringis ümber püstise või rõhtsa võlli.

Lihtsaim seda tüüpi kiik on *tulppöörkiik* (Tarvastus *pöörkiik*), kus maasse kinnitatud madala posti ülemises otsas on raudpulk. Raudpulga otsa pannakse latt või laud. Kiikujad ajavad latti ringi, hoo sisse saades aga hüppavad rinnuli selle peale ja sõidavad suure hooga mitu ringi. Kui kiikujad olid üheraskused, ei vajunud latti teine ots alla (ERA II 139, 610 (16) < Kullamaa khk, Kolovere v, Kalju k – Vello Eenveer < Jüri Varblane (1937)). Võidi toimida ka nii, et ühed ajasid kiike ümber, teised rippusid või istusid latil (Kalamees 1973: 156).

Samasuguseid ja sama tehnikaga kiikesid ehitati ka jääle. Jää sisse pandud teiba otsa kinnitati ratas. Ratta külge seoti hästi pikk ja tugev latt, mille külge kinnitati kelgud. Otsapidi ratta vahele pistetud lühikese puuga aeti kiike ringi, kelkudel istusid sõitjad (ERA II 138, 175–176 (1) < Tarvastu khk, Tarvastu v, Ämmuste k – Jaak Veskemäe < Tõnis Perlus, sünd 1877 (1935)). Jämasjas nimetati sellist kiike *öörikiik* (ERA II 157, 314 (1) < Jämasja khk, Torgu v, Kahusaadu k < Kargi k – Amanda Raadla < Juhan Jandson, sünd 1861 (1937)) või *öörikelk*. Kuid jääkarussellil on veel muidki lokaalseid nimetusi, nagu Tarvastu *litsupallikiik*, Lüganuse *rataskiik*, Kuusalu *keilpall* ja *nabakiik*, Rannu, Puhja, Rõuge, Põlva, Röpina ja Setumaa *pöörhäll*, Otepää *pöörkiik*, Tõstamaa *voorus*, Kullamaa *piradi*, Simuna *virraliug*, Koeru ja Paide *traavelpall* ja *viristis*, Lääne-Nigula *piisvall*, Narva *hundiratas* jms.

Joonis 5. Tulppöörkiik. Lembit Karu joonis 2003.

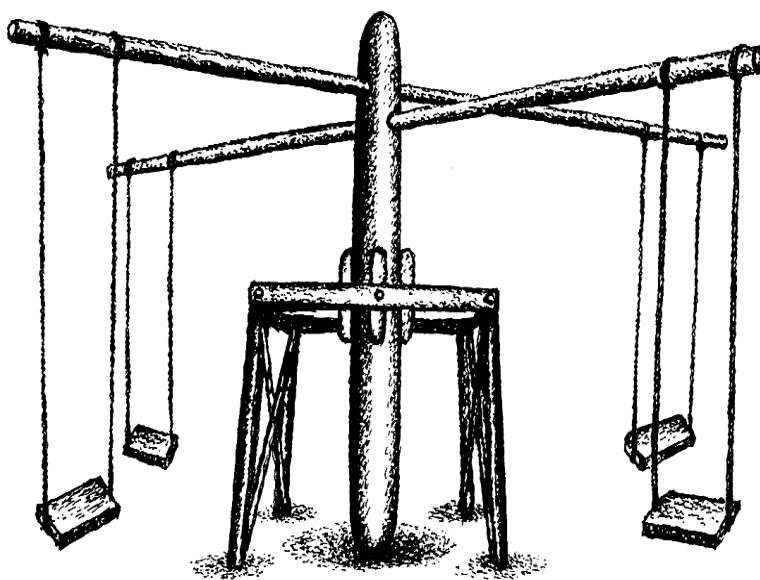
Joonis 6. Jääkarussell ehk viristis. Lembit Karu joonis arhiivivisandi järgi (ERA II 90, 279 (23) < Paide khk, Särevere v, Kolu k – Felix Org (1935)). 2003.

vahepeal joostes endale uut hoogu anda.

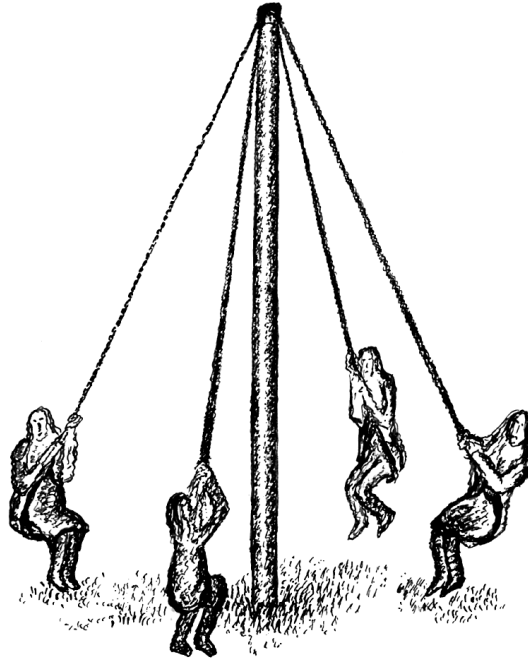
Tarvastu *kintsukiik* kujutas endast tulp- ja kerilauapöörkiige liitüüpi: tulbal keerleva ketta peale oli asetatud rist. Risti otstest rippusid alla köied. Iga köie otsas oli aas või rõngas, millest jalg kiikudes läbi pisteti. Teise jalaga lükati end edasi (ERA II 138 (1) < Tarvastu khk, Tarvastu v, Ämmuste k – Jaak Veskemäe < Tõnis Perlus, sünd 1877 (1935)).

Soomes on see kandnud nime-tusi *pyörökeinu*, *napakiikku*, *villi-kiikku* jt (Talve 1961: 11). Siberis elavatel kettidel kiikusid sellistel kiikedel üksnes naised (Aleksejenko 1970: 31).

Tõstamaal oli tuntud nn *kerilauapöörkiik* (ka karussell), mille ehitamiseks püstitati jäme, umbes 5 m kõrgune palk. Palgist aeti läbi kaks pikka ristpuud. Nende otstesse kinnitati omakorda nõõrid või latid, mille alumistele otstele asetati istmelauad. Neli kiikujat ringles suure kaarega õhus. Kiikumiseks oli tarvis kiige ringiajajaid, ka kiikuja ise võis

Joonis 7. Kerilauapöörkiik. Lembit Karu joonis 2003.

Joonis 8. Nööriega tulpkiik. Lembit Karu joonis 2003.

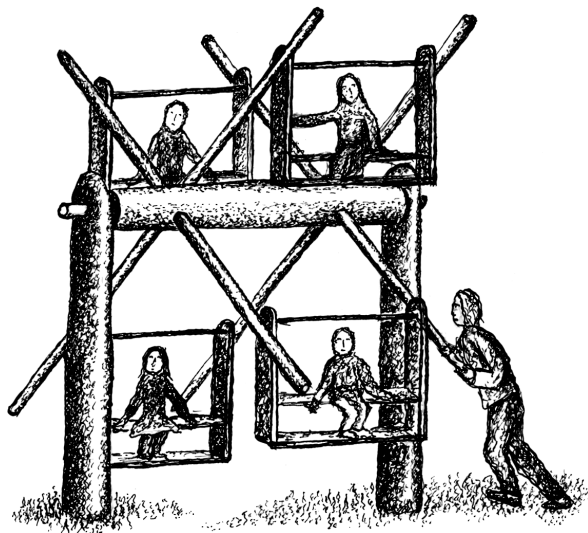
Eelmisele võrdlemisi lähedane oli *nööriega tulpkiik*, mille nöörid olid kinnitatud kõrge kiigesamba otsas keerleva ketta külge.

Muhus, Häädemeestel, Saardes ja Laiusel on varemalt tuntud nn *veski-pöörkiike*. Sellel kiigel on rõhtne völli, millest on läbi torgatud kaks või neli tugevat latti. Lattide vahele olid paigutatud istekohad, mis tänu liikuvusele jätsid kiikuja alati õigesse asendisse. Niisuguse kiige joonise toob ära August Wilhelm Hupel juba oma reisikirjas 1781. aastal, kuid lisab:

[--] on küll õieti vene kiik, aga neid leidub vahel ka Liivi- ja Eestimaal, ja eestlased või sakslased julgevad küll samuti selle peale astuda. Seda hoiavad kaks või mitu tugevat meest liikumises ja ajavad ümber, kusjuures neljal pingil istuvad või seisvad inimesed teevad täisringi. Aga selleks on vaja erilist harjumist, et seejuures pea ei hakkaks ringi käima (Laugaste 1963: 94).

Näiteks 20. sajandi esimesel poolel on kirjeldatud samasuguseid kiikesid:

Raagma külas olnud üks isevärki kiik. Kiik käis ringi, kiikujad rippusid, aga ikka pead ülespidi (ERA II 191, 391/2 (23) < Muhu khk, Muhu v, Mäla k – Richard Viidalepp < Ruuda Noor, 72 a (1938)).

Joonis 9. Veskipöörkiik. Lembit Karu joonis 2003.

Kiikude ehitamisest. Nüüd on ka pühad, aga nüüd ei ole änam seokest elu, ku enne olli. Enne ollid ikki pühadeks kiigud, siinsamases mede õue pääl olli küll kiiku, mitmed ja mitmed pühad. Esmalt ollid suured. Pööriskiiged ollid nel'la haruga, üks haru olli ikki üleval kõrges taeva all, pengid ollid kül'les, kus istuti. Ja hillem ollid armidega kiiged, jälle nel'la armiga, vaest ollid pal'lad armid, vaest tegid pengid ja külgi istuda. Siinsamases õues ollid mitmed ja mitmed korrad, poosid tegid. Seokse kuhade pääl ikki tehti, kus isi ka noori inimesi, poissa olli. Nägu sii minu va vennal olli: neli poissi, kaks tüdrekud kusus, siit olli isi pool kiiguvägi juba (ERA II 308, 448/51 (12) < Häädemeeste khk, Häädemeeste v, Kägiste k, Nõmmeotsa t < Tahkuranna v, Pihnurme k – Marta Mäesalu < Eliisabet Martinson, sünd 1855 (1944)).

Tundub, et selliseid kiikesid ehitati Eestis harva, kuid need olid populaarsed Skandinaavias, Venemaal ja mujal Euroopas. Soomes on seda kiigetüüpi tuntud vaid maa lääneosas (Talve 1961: 14). Neid kiikesid on peetud üheks karusselli eelkäijaks.

Kui enamasti ehitati kiiged kogukonnaga, siis Tartumaalt Rõngust pärineb teade, et Aakre mõisas oli mõisaomanik pöörhälli (ühe posti küljes) lasknud üles seada (ERA II 101, 311 (5) < Rannu khk ja Rõngu khk – Herman Lell (1935)).

Tänapäeval on pöördkiiged lõbustusparkides ja tivolites üldlevinud. Pea-aegu igas lõbustuspargis on võimalik sõita suurel ilmarattal ja alati on atraksioonide seas mitmesuguseid väiksemaid maapinnal või õhus liiku- vaid karusselle.

*Foto 8. Lapselaps koduõuel vanaema valmistatud võrkiiges.
Foto Aime Zirk 1957.*

Rippkiigid

Rippkiige vanimad eelkäijad on tõenäoliselt laste vibuhäll. Rippkiige erivorm on võrkkiiik, mis meenutab ka pigem hälli kui kiike. Selle kiige on maailmale andnud Ameerika pärisasukad indiaanlased. Kesk- ja Lõuna-Ameerika elanikud on võrkkiike magamisasemena kasutanud üle tuhande aasta (http://www.hammocks.com/information/more_info.cfm). See maiade välja mõeldud mõnus tarbeese jõudis Vanasse Maailma Kolumbuse vahendusel. Eesti kultuuripildis on võrkkiiik üsna uus nähtus, mis hakkas levima linnade ja mõisate kaudu.

Võrkkiiik riputatakse kahe tugeva posti vahele. Kiikujale on see turvaline ja ohutu, kiikumise ulatus on teiste kiikudega võrreldes võrdlemisi minimaalne. Niisuguses kiiges on võimalik istudes või lamades tasakesi õõtsuda.

Võrkkiiigid olid võrdlemisi populaarsed alates 20. sajandi esimest pooltest, kui koduõue ja rohtaeda riputatud võrkkiiiges saadeti mõnusasti mööda jõudehetki. 1930. aastatel õpetasid naiste käsitööajakirjad võrkkiike valmistama, kuid valdavalt neid siiski osteti.

Jalaskiigid

Vanematest tarbeesemetest kuuluvad jalaskiikede hulka jalashällid, millega sai imikuid kiigutada. Üks jalaskiige uuemaid mugandusi on kiiktool. See mööbliese jõudis Rootsi ja Soome mõjutusel meie rannikualadele (Põhja-Eesti neemedele, Hiiumaale, Vormsile ja Noarootsi) 19. sajandi lõpul (Õunapuu 1992: 65).¹⁰ Kõrvuti ühekohalise kiiktooliga olid nendes piirkondades levinud laia põhjaga mitmekohalised kiiktoolid. Eriti populaarsed oli

Foto 9. Kiikhobuseid, kiikluikesid jt kiikloomi valmistatakse sageli niisugustena, et nendes on julge kiikuda ka aastavanustel lastel. Tõrvandi 2001. Anne Silbaumi foto.

need 1920.–1930. aastatel Hiiumaal (Põllo 1994: 84). Kõige sagedamini oli tegemist kahekohalise ehk nn poolteise inimese kiiktooliga, millel mahtus kiikuma kaks last või täiskasvanu koos lapsega, harvemini kolmekohalise kiiktooliga (Põllo 1994: 76). Niisuguseid mõnusaid mööbliesemeid valmistati või telliti kohalikest meistritelt pühadekingiks (jõulud, emadepäev), lapse sünni puhul jne.

Erisugused kiiktoolid tulid uuesti moodi 1970. aastatel ning on jätkuvalt stiilsed ja prestiižsed sisustuselemendid.

Jalaskiikede üheks erivormiks on laste kiikhobused ja nende edasiarendused, mis kuuluvad samuti sajandivanuste meelismänguasjade sekka.

Vedrukiiged

Vedrukiiged kuuluvad 20. sajandi uute kiikede hulka ja sarnanevad mõnevõrra vedruhällidele. Vedru(kiik)hobuseid ja muude loomade kujulisi vedrukiikesid leidub lasteparkides, kuid on müügil ka kauplustes. Vedru on paigutatud erikujulise istme ja massiivse, ümberkukkumist vältiva aluse vahele.

Kiikumisaeg ja kiikumiskoht

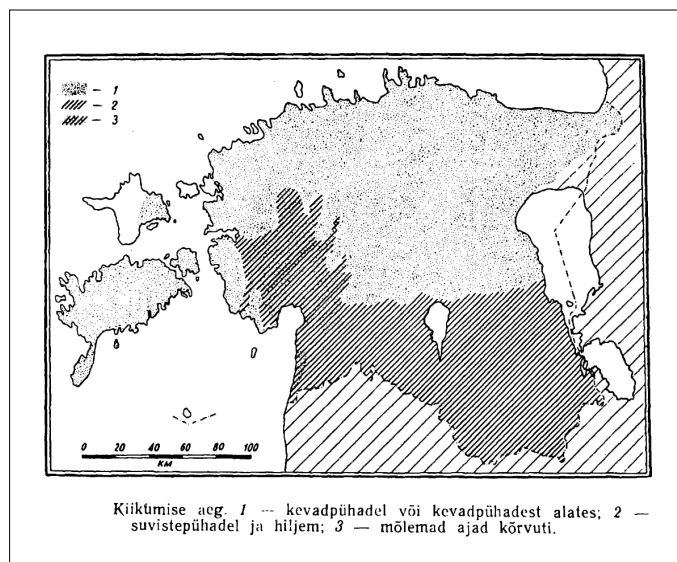
19. sajandil käidi kiikumas pühade ajal ja nädalalõppudel: neljapäeva, laupäeva ja pühapäeva õhtul ehk nn poolpühade ja puhkepäevade ajal. Neljapäeval oli tavaks anda teenijatele ja noortele vaba õhtupoolik, mida kasutati lõbutsemiseks ja käsitöö tegemiseks.

Kiikumine oli varem lisaks nädalapäevale ajaliselt üsna rangelt piiritletud tegevus: see ei väldanud kogu suve, vaid selle algust ja lõppu tähistasid kindlad rahvakalendri tähtpäevad, mis Lõuna- ja Põhja-Eestis erinesid (vt kaart 3).

Lõuna-Eestis algas kiikumine varem ja piirdus ainult lihavõtteajaga. Kiiged ehitati pühadeks valmis, kiikumine algas esimesel lihavõttepühal. Mõnes paigas on olnud lokaalseid lisapiiranguid, näiteks Rõuges kiiguti lihavõtte keskmisel pühal (ERA II 143, 312 (4) < Rõuge khk, Haanja v – Jaan Gutves (1936)). Kiige tegemine jäi harilikult vaikse nädala neljapäevale või laupäevale. Mõnikord on seda tehtud ka suurel reedel, mil küll igasugune müra tegemine oli keelatud, ja saadud seetõttu usklike, eriti vennastekoguduse liikmete hukkamõistu osaliseks.¹¹

Nii lühikese kiikumisaja puhul on mõistetav ka kiikede kerge konstruktsioon. Lõuna-Eestis ehitati küla kohta paar kergemat kiike, millelt pühade möödumisel võeti nõõrid maha, et lapsed ei saaks seal endale viga teha.¹² Lühikesele kiigeajale vihjavad ka kiigelaulud: *ära lähevad hällipäevad*, asemele tulevad *saisva nädäli*, mil tuleb läbi saada kiikumiseta, sest kätte jõuavad õitsipäevad, karjakorrad, teopäevad jm tegemised. Viljandimaal on kiikumisaeg alanud lihavõttepühadega ja lõppenud suvistepühadega (ERA II 138, 176 (6) < Tarvastu khk, Tarvastu v, Ämmuste k – Jaak Veskemäe < Tõnis Perlus, sünd 1877 (1935)). Lisaks on Lõuna-Eestis nimetatud kiikumisajana ka jaanipäeva. Tänavu, s.t 2003. aastal oleks traditsiooniline kiikumisaeg langenud Lõuna-Eestis jüripäevaeeelsesesse aega, sest esimene ülestõusmispüha oli 20. aprillil.

Põhja-Eestis algas kiigeaeg hiljem ja kestis kauem. Kiiged seati korda suvistepühadeks ja kiiguti jaanipäevani. Suvistepühad võivad langeda

Kaart 3. Kiikumise aeg Eestis (Tampere 1956: 266).

ajavahemikku 10. maist 14. juunini. Vana kombe kohaselt kestnuks kiikumine Põhja-Eestis tänavu 8. juunist 24. juunini. Lauludeski leiame viiteid kiigeaja lõpule: kiik viiakse keldrisse, sest tulemas on heinaaeg, kesakünd, rukkilõikus. Kiikumise alguse tõttu on suvistepühi rahvapäraselt ka *kiigupühadeks* nimetatud. Pärnumaal on kohati kasutusel olnud mõlemad – nii lõuna- kui põhjaeesti kiikumisajad¹³ (vt kaart 3). Hilisemal ajal on tegelik kiikumisaeg pikenenud kogu Eestis, paiguti koguni sügiseni (kartulivõtni).

Kui Lõuna- ja Põhja-Eesti erinevad kiikumisajad viivad esmalt mõtte fenoloogilise kevade erinevale saabumisajale maa erinevates osades, mis ei tohiks küll lahkneka üle kahe nädala, siis samade pühade – lihavõtted ja suvistepühad – taaskohtamine Soome kiigepühadena annab tunnistust selle väite paikapidamatusest. Soomeski on olnud üldisem (Lõuna- ja Lääne-Soome, Ingerimaa ja Karjala) kiikumise alustamine lihavõttepühadel, muudes piirkondades on see alanud hiljem, enamasti nelipühil, kuid mainitakse ka 1. maid, jaanipäeva vm pühasid.

Eesti ja Soome kiikumisaegade puhul saab vahet teha varasema ja hilisema ajaloolise kihistuse vahel. Vanem kihistus seostub lihavõtteaegse kiikumisega, millele omistati viljakuse taotlus ja tervistamisfunktsioon; hilisem, suvistepühist alanud külakiigeaeg on olnud vallaliste noorte kooskäimisaeg, mis on nihutatud soojemale ajale (Talve 1961: 42).

Lõunapoolsetel aladel, kus kevad saabus varem, algas ka kiikumine varem, näiteks mõnedes Venemaa piirkondades vastlapäeval, Serbias, Horvaatias ja Makedoonias, samuti Sloveenias (seal nihkus küll kiikumise algus hiljem samuti vastlapäevale) tuhkapäeval, Montenegros (Tšernogoorias) jm maarjapäeval (Propp 2000: 150; Kašuda 1977: 252–254). Kiikumine on olnud kevad-suvine meelelahutus, mis on kuulunud nii kevade vastuvõtmise kui ka muude kevadiste kalendritavandite juurde.

Lihavõtteaegne (maagilise eesmärgiga) kiikumine on olnud tuntud kõigil läänemeresoomlastel, aga ka baltlastel ja venelastel (Talve 1961: 33–36). Kohati võis esineda väikesi erinevusi kiikede ehitamise aja või kiikumisaja alguse suhtes. Näiteks Vadjas ehitati kiiged juba urbepäevaks, kuid kiikuma hakati ikkagi alles lihavõttepühadel ning kiikumisaeg kestis nelipühini (Ariste 1969: 36). Lihavõttekiikumise ala laieneb ka Volga rahvastele. Mordvas püstitati kiik lihavõtteks, kuid kiikumas käidi kolmel päeval pärast lihavõtteid (Hiiemäe 2000). Ülestõusmispühadel kiikusid ka Vjatka basseinis elavad udmurdid, marid ja komid (EZV 1998: 302). Udmurdid ehitasid kõrgetele (4 m) peenikestele lattidele toetuvad nõorkiiged suurel reedel ja võtsid need maha suvistepüha öösel spetsiaalse kiige mahavõtmise viisi saatel (Nurijeva 1995: 10). Kaama-tagused udmurdid ehitasid kiiged suure nädala neljapäeval ja lõpetasid kiikumise nädal enne suvisteid (Minnijahmetova 2003: 127, 139). Lihavõtte ajal kiikusid noored ka Baikali taga (Bolonjov 1978: 131), Ukrainas, Valgevenes, Venemaal, Saksamaal, Bulgaarias, Sloveenias, Makedoonias, Horvaatias jm, samuti soome-ugri volga rahvaste juures (Bondartšik & Grigorjeva & Pilipenko 1998: 397; Aleksandrov & Vlassova & Polištšuk 1997: 631; Nurijeva 1995: 10; EZV 1998: 302, Hiiemäe 2000 jt).

Kiikumisaeg muutus vabamaks juba 20. sajandi alguses, Esimese maailmasõja järel saabunud muutustega külaühiskonnas. Sellest ajast muutus kiikumine noorte üldiseks meelelahutuseks.

Kiiged püstitati kooskäimiskohale, varemalt küla ühismaale: vainule,¹⁴ aasale, külakoplisse, metsaservale, mäekünkale vms käidavasse kohta. Eelistanud looduslikult kauneid kõrgemaid paiku, kust avanes avar vaade kogu ümbruskonnale, sageli veekogule. Soosituimad olid külast veidi eemal asuvad paigad, sest siis ei seganud kiigeliste kooskäimised vanemate inimeste igapäevaelu ega õist und. Võrumaal ja Setus on kiik ehitatud mõnikord ka tee äärde. Kiigeplatsiks valiti ilusa muruga koht, vajadusel on pinnast tasandatud. Kiige kõrvale, rahvakeeles *kiige alla* rajati tantsuplats ja uuemal ajal jäeti ka ruumi jaanitule tegemiseks. Suur rahvahulk tallas muru peatselt ära. Kiigeplatsid pühiti kiigeõhtuteks korralikult puhtaks ja kaunistati pühade puhul noorte kaskedega.

Kiikesid on rajatud ka kõrtside ja mõnikord mõisate juurde. Näiteks Mustjalas lasi mõisnik jaanipäevaks ehitada kiige kõrtsi juurde.

Küla kohta tehti üks ehk kaks kiike. Vanasti oli nende asupaigaks peaaegselt küla kõrtsu juures olev koppel, või kui seda ei olnud, siis [ehitati] keset küla kuhugile peremehe maa peale. Selle asupaika kutsuti kiigemäeks. Nende kiikede pealt, mis olid peremehe maa peale ehitatud, nende eest tuli igal pühapäeva õhtul peremehele pool korterid viina maa rendiks [viia]. Neil kiikedel, mis oli kõrtsu juurde ehitatud, nende pealt mingeid suguseid makse ei olnud. Kiikumise päevad olid harilikult pühapäeva ja laupäeva õhtutel (ERA II 92, 595/9 (26) < Martna khk, Martna v, Haeska k – August Iisberg (1935)).

Pärast talude päriseksostmist 19. sajandi teisel poolel on hakatud kiikesid ehitama taluõuedele. Viljandi kandis olnud igal talul oma kiik. Noored käisid ühelt kiigelt teisele (ERA II 124, 501(7) < Viljandi khk, Viljandi v, Mustapali k – Leili Takk < Reet Mallene, 87 a (1936)). Oma kiige tegid sagedasti jõukamad talud, kes uhkusest ei tahtnud oma lapsi külakiigele lasta. Kui kevad oli väga külm, on Lõuna-Eestis, peamiselt Võrumaal ehitatud kiiged rehte, kõlgusesse või küüni alla talade külge.

Huvitava ruumilise dimensiooni annab kiikumisele noorte liikumise geograafia, millel on soolisi erinevusi – noormeeste liikumine oli neidude omast laialdasem. Põhiliselt käidi oma küla (või naaberküla) kiigel, kaugemale kiikedele võisid minna ainult noormehed. Mõnikord mindi kiigele isegi teise kihelkonda:

Külapoised ehitavad ja ehitavad ikka kiiged. Külaväli on ühine kõigil, sinna tehakse kiik. Ehituse juures on poisid säälsamast ligidalt küladest; aga kiigale tulevad kaugelt ära, vahel ka teisest kihelkonnast. Perepoised [-pojad] viivad kiigepostid. Üks võtab enda metsast ühe posti, teine viib teise posti, aisad, need on väiksed asjad, ja nii tegad kokku. Pole midagit viidud kiiga ehitajatele (ERA II 157, 103 (12) < Anseküla khk, Salme v, Tiirimetsa k – Amanda Raadla < Priidik Nuum, sünd 1865 (1935)).

Kiigehitajad ja kiigelkäijad

Kiiged ehitasid või seadsid kevadel kasutamiskorda küla noormehed, nagu ilmneb selgesti ka eelnevast tekstinäitest. Mõnes paigas jäeti see töö päris noortele, alles leerist tulnud poistele, kes polnud veel sõjaväes käinud. Materjal varuti küla ühismetsast või (näpati) mõisametsast, hiljem ka talumetsast, vajalikud raudosad valmistas külasepp.

Kiigehitajaid on lauludes kiitvalt kiigeseppadeks nimetatud ja on teada, et külaühiskonnas peeti kiigeseppadest lugu. Tüdrukud töid neile kiikumisaja alguses tasuta sukapaelu, võid, kindaid, sokke, tubakakotte, luisutaskuid, mune ja sõira. Rõugest on teada, et lihavõttepühade ajal viidi kiigehitajatele ja kiigutajatele värvitud mune, jaanipäeva ajal aga sõira (ERA 102, 296/7 < Rõuge khk, Nursi v, Vastse-Nursi algkool – Olga Maran (1935)), anda võidi ka või- või meeleiba (ERA II 102, 473 < Rõuge khk, Kasaritsa v – Ludvig Raudsepp < Mari Raudsepp, sünd 1869 (1935)). Põhja-Eestis on kiigemeistritele jaanipäeval toodud ka õlut või viina (ERA II 87, 40 (31) < Narva I – Elli Sula < Albert Moosel, sünd 1885 (1935)). Pärnu-Jaagupis on kiigetegijad poisid tüdrukutelt vaevatasuks saanud sõrmkindad, raha sõrmes, vöö ümber seotud (EA 18, 539 < Pärnu-Jaagupi khk, Halinga v, Halinga k – Aino Tilk < Leena Tõntson, 80 a (1927)). Seega on kingitused kiigeseppale analoogilised traditsioonilises pulmas pulmapillimeestele antud kinkidega.

Kingitusi pidid kindlasti tooma esimestena või esimest korda kiigele (kiigeealiseks saanud) tulijad. Komme viia kiigehitajatele kingitusi näib olevat varem kadunud saartel ja Läänemaal ning 1930. aastate keskpaiga korjandustes seda enam ei mainita.

Üldlevinud seisukoha järgi kogunesid suurematel pühadel kiige alla kõik – nii vanad kui ka noored –, kuid kiikumise lõbu jäi noortele, vanemad inimesed olid pealtvaatajad. Paljudes kohtades peeti pärast abiellumist kiikumas käimist sündsusetuks (Viires & Troska & Karu jt 1995: 295), kuid Põhja-Eesti rannakülades on abielurahva kiigel käimisesse leebemalt suhtutud (Tampere 1938: 24).

Kiigeealiseks saadi alles siis, kui oli leeris käidud. Sama arusaam kehtis ka Soomes (Talve 1997: 176). Soomest on teateid, et peremehedki on õhtuti kiigeplatsile tulnud, kaasas pere nooremad naisliikmed. Ise pole nad kiikumisest osa võtnud, vaid istunud ja vaadanud teiste lõbu pealt (Talve 1961: 19).

1930. aastatel, kui koguti enamik arhiiviteateid, ei peetud vanusenõudest enam rangelt kinni. Näiteks Amblast on teada, et

[...] *nelipühade esimesel pühal kogunesid vanasti nii noored kui vanad külakiigele. Õige nelipühade pühitsemine oligi kiigel käimine. Kiikusid nii vanad kui noored* (E 82244 (3) < Ambla khk, Räsna k – Juta Inglise < Miina Murakas (1932)).

Ka Setumaal arvati, et nii vana kui ka noor peavad lihavõtte ajal kiikuma – see kindlustab kogu suveks hea tervise ja linasaagi.

19. sajandil ja veel 20. sajandi algupoole, paiguti pärast Teist maailmasõdagi olid külakiiged eelkõige olulised noorte kokkusaamise kohad. Seal kohtuti omakandi noortega, veedeti koos aega. Kiigel käimise aega oodati ja mäletati vanaduseni. Kuhu mujale oligi noortel minna meelt lahutama kui külakiigele. Sinna minekuks pandi selga pidurõivad, juurde tavapärased ehted. Kui uusi riideid polnud, rõivastuti ometi korralikult ja puhtalt, ehiti end lillede ja pärgadega. Tarvastust on mäletatud, et kiigele minnes tegid tüdrukud endale pärjad pähe, poisid panid rinda lilli või õitsvaid toomeoksi (ERA II 138, 177 (10) < Tarvastu khk, Tarvastu v, Ämmuste k – Jaak Veskemäe < Tõnis Perlus, sünd 1877 (1935)). Ansekülast on meenutatud:

Kes kiigele vanadega läheb, ikka paremad riided selgas. Mõned poisid panid lillegi rinda, aga tüdrugudel pärgi ma pole näind ja lilledega ehtimist. Ehiti riietega küll (ERA II 157, 106 (10) < Anseküla khk, Salme v, Tiirimetsa k – Amanda Raadla < Priidik Nuum, sünd 1865 (1935)).

Kui oluline oli kiigel hea välja näha, sellest räägivad selget keelt kiigelauludki, näiteks laulutüüp *Ilus neiu kiigel* või *Kiige katsumine*:

*Lähme kiiku katsumaie:
kas see kiike kannab meida?
Kas tõuseb maasta tolmukesta
minu uude sukke peale,
kuldatoime kuue peale,
karratatud kasuka peale?* (E 85070 (10) < Pärnu-Jaagupi khk – Oleg Kikkas < Jüri Reinsoni käsikirjast (1933); kuula ka helinäidet 2 *Mäetaguste nr 21* võrguversioonis).

Tänapäeval on kiikumine jäänud laste ja noorte lemmiktegevuseks, täiskasvanutest kiiguvad pigem rahvakultuuri harrastajad ja uuemal ajal tugeva füüsisega sportlike eeldustega nooremad inimesed.

Kiigekombestik

Esimesteks kiigutajateks olid traditsioonilise kiigekultuuri aegadel kiigesevad ise, nagu selgitavad kirjapanekud:

[--] *kiigutegijad isi kiigutasid ka ja anti selle eest mune ja [kui] väsinu juba ollid ja mune küllalt saanu, sis kis tahes kiigutasid, ja vaest kiikusid päris ilma munamaksuta ka, niisama kiigunal'la pärast, sis ol'li seoke aeg* (ERA II 308, 448/51 (12) < Häädemeeste khk, Häädemeeste v, Kägiste k, Nõmmeotsa t < Tahkuranna v, Pihnurme k – Marta Mäesalu < Elisabet Martinson, sünd 1855 (1944)).

Kiigeplatsil olid kiigeliste soorollid algselt määratud: noormehed tegid kiiged ja kiigutasid neide, neid tulid kiigeplatsile ehituna, töid kiigemeistritele kingitusi ja laulsid kiigutamise eest. Muidugi kiikusid mõlemad sugupoolel ka omaette. Kiigel olnud kilkamist ja huikumist küllalt, sest tüdrukud kartsid kiige liiga kõrgele lendamist, poisid olid aga meistrid hoogu andma. Saaremaal Mustjalas oli viimase kohta isegi omapärane väljend – *tegid juunt* (ERA II 157, 376 (2) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Amanda Raadla < Leena Sigipär, sünd 1857 (1937)).

Väikesi piirkondlikke erinevusi on selles, kas kiiguti püsti või istudes, paarikaupa või hulganisti. Väiksematel Lõuna-Eesti kiikedel kiiguti kahekesi ja sagedasti seistes, mõnikord võeti kiigele istuma mõni noorem või selline, kes püsti kiikumist ei kannatanud. Märjamaalt on kirja pandud, et tüdrukud võisid seista, kui tahtsid (ERA II 129, 643/4 (13) < Märjamaa khk, Märjamaa v, Kõrvetaguse k – Emilie Poom (1936)). Põhiliselt on neid siiski kiikunud istudes, poisid seistes (ERA II 139, 612 (16) Kullamaa khk, Kolovere v, Kalju k – Vello Eenveer < Jüri Varblane, 72 a (1937)).

Istudes kiiguti ikka suuremal jaol. Mõni poisiga kiikus püsti ka. Oli kahe poolega kiik, siis oli neli tükki peel; oli ühe poolega, siis kaks tükki peel, vahel rohkem, kuidas juhtus. Kui poiss ja tüdruk olid kiiga peel, kiigutasid mõlemad. Enamalt ikka poiss kiigutas, aga ega tüdrukki vahtind. Tüdrukud olid üksi ka vahel kiige peel ja kiigutasid endid. Kingitusi ei andnud siin midagit (ERA II 157, 104 (4) < Anseküla khk, Salme v, Tiirimetsa k – Amanda Raadla < Priidik Nuum, sünd 1865 (1935)).

Kevadiste kalendripühade puhul on erootiline element eriti hästi tuntav (Tokarev 1983: 99): ühiste ettevõtmiste kõrval otsiti kiigeõhtutel meelepärast kaaslast. Võimaluse selleks andsid kiige juures toimuv: mängud,

Foto 10. Tütrigu hällüse. Armas Otto Väisäneni foto 1912 (Tampere 1960: 31).

tantsud ja kiikumine ise. Üheks sümpaatia näitamise mooduseks oli kahekesi kiikuma minek näiteks kaheistmelise pöörkiigega (Talve 1961: 20) või väiksema aiskiiigega. Suurtel külakiikedel kiikus korraga mitu paari. Paariti kiikumine on üldlevinud komme, mida on harrastatud paljudes Euroopa maades (Tokarev 1983: 100).

Suurtel kiikedel on kiigutud enamasti istudes, vaid siis, kui noormehed üritasid ümber võlli kiikuda, seisti püsti (ERA II 157, 317 (1) < Jämaja khk, Torgu v, Kahusaadu k < Kargi k – Amanda Raadla < Juhan Jandson, sünd 1861 (1937)). Vepslased, kelle kiiged kandsid 5–6 inimest, on kiikunud nii, et püsti seisid üksnes äärmised kiikujad (Vinokurova 1994: 68).

Mõlemad sugupooled on isekeskis konkureerinud, et omast rühmast esile tõusta: tüdrukud laulmise, ehete ja tantsimisega, poisid kõrgemale kiikumise ja jõumängudega. Omaette kiikudes on poisid võistelnud üle võlli ajamises, ükskõik, kas mindi siis kiigele üksinda või kahekesi.

1935. aastal kirjutas 16-aastane noormees:

Suurimaks kiigetriikiks oli vanasti nn ülesõit või üleajamine. Seda tegid ainult julged mehed. Üleajamine toimus järgmiselt. Üks või kaks meest läksid kiigele ja hakkasid kiikuma nii kõvasti, et kiige varsti ainult ühes suunas liikus, minnes mitu korda ümber võlla. Kes julged mehed olid, ajasid vaest mitukümmend korda üle. On teada, et keegi mees oli vanasti kiigega 120 korda ühejoonega üle ajanud (ERA II 88, 737/8 (26) < Simuna khk, Paasvere v, Aru k – Johannes Kärje, 16 a (1935)).

Omas ajas oli see kahtlemata ekstreemsport, mis nõudis julgust, osavust ja tugevust. Kiik, millega niisugune trikk ette võeti, pidi olema väga kindel, et jõulisele liikumisele vastu pidada. Sageli ehitati ülevõlliajamiseks eriline väike kahe aisaga võllkiik. Nii meil kui ka Soomes seoti ülevõlliajamiseks jalad kiigelaua külge kinni, et need täispöördel laualt lahti ei tuleks – muidu olid õnnetused kerged tulema (vt ERA II 140, 102 (56a) < Vändra khk, Vana-Vändra v, Aluste k, Mukre t – Ernst Tammsoo (1936)).

Ma'le ise küll üle võlli kiikunud. Ma ajasi ükskord 12-aastase poisina 120 korda üle võlli üksteise järele, siis jalad ei kannud änam (ERA II 157, 105 (4) < Anseküla khk, Salme v, Tiirimetsa k – Amanda Raadla < Priidik Nuum, sünd 1865 (1935)).

Foto 11. Karjapoiss üle hirre ajamas Maunuse jt perede koplite vahelise tee serval (ERA II 157, 374 (2) < Mustjala khk, Võhma v – Amanda Raadla < Leena Sigipär, sünd 1857 (1937)).

See, kes kõige rohkem jõudis üle völli ajada, oli lugupeetud poiss ja igale kiigele oodatud võõras (ERA II 92, 597 (26) < Martna khk, Martna v, Haeska k – August Iisberg (1935)). Soomest on teada, et mõnikord kujunes sellest viha-meeste või võistlevate kosilaste karm järelekatsumine. Konkurendid on läinud samale kiigele, hakanud sellega üle völli kiikuma ja jätkanud seni, kuni üks kiigelt maha pudenes (Talve 1961: 20). Üle völli ajamist ei peetud naisterahvale jõukohaseks. Emilie Poomi andmeil olevat haruharva kuulda olnud, et mõnes kohas on ka tüdrukud üle völli ajanud, kuid ise pole ta seda näinud (ERA II 129, 642/3 (13) < Märjamaa khk, Märjamaa v, Kõrvetaguse k – Emilie Poom (1936)). Kullamaal on ähmaselt mäletatud, et vahel on mõned julgemad tüdrukudki üle völli ajanud (ERA II 139, 612 (16) < Kullamaa khk, Kolovere v, Kalju k – Vello Eenveer < Jüri Varblane, 72 a (1937)).

Mustjalast on kirja pandud ühe tüdruku mälestus luhtunud üle völli ajamise katsest: kuigi julgestuseks olid jalad kiigelaua külge kinni seotud, läinud tüdruku käed momendil, kui kiik hakanud kõrgust võtma, lahti ja tüdruk kukkunud laua külge rippu. Pärast haigetsaamist polevat ta enam kunagi kiige peale läinud (ERA II 157, 375 (2) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Amanda Raadla < Leena Sigipär, sünd 1857 (1937)).

Kuigi kiikujad olid täiskasvanud (leeritatud) inimesed, juhtus kiigel ka õnnetusi: kas ei suutnud kiikuja aisadest küllalt kõvasti kinni hoida ja kukkus kiigelt või jäi kiige teele ette keegi pealtvaatajatest, oma järke ootavatest pidulistest või ei pidanud kiige konstruktsioon liiga suurele raskusele ja hoole vastu. Enamik selliseid juhtumeid lõppes üksnes kriimustuste ja kerge ehmatusega, millest võis pärimusse jääda humoorikaid mälestuslugusid.

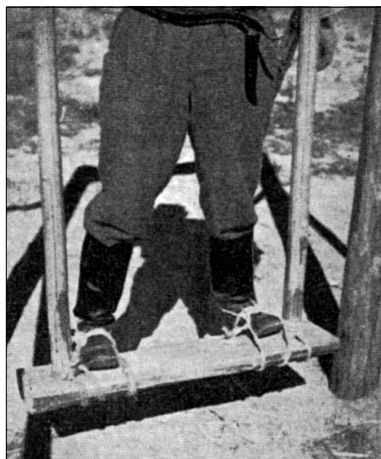

Foto 12. Ülevõlliajamisel kinnitati jalad kiigelaua külge (Talve 1961: 21).

Kõrvetaguse külas Märjamaal olla kiige kord kiikujatega täie hoo pealt völliga postide vahelt välja kukkunud, läind na kuuse võsude vahele mis sahisend. Kiikujad pole peale väikeste kriimustuste ja põrutuste raskemaid vigu saanud (ERA II 129, 642/3 (13) < Märjamaa khk, Märjamaa v, Kõrvetaguse k – Emilie Poom (1936)).

Või teine samasugune juhtum:

Kord oli juhtund tige pull kiige juure tulema. Kui kiige hooga tuli, pani pull pea vastu – kiige kohe kõige täiega maha, aga võtnud ka pulli põlvili (ERA II 129, 642/3 (13) < Märjamaa khk, Märjamaa v, Kõrvetaguse k – Emilie Poom (1936)).

Kuid oli selliseidki, mis lõppesid invaliidistumise või surmaga ja millest jäi päri-

musse didaktilisi ütlusi ja jutte. Näiteks Kabala külas kukkunud kord üks poiss kiigelt maha ja murdnud mõlema jala luud. Jämajas on mäletatud, kuidas 13 inimest kandnud kiigel põhilaud katki läinud ja üks tüdruk sellest ajast puusa hoidma hakanud (ERA II 157, 318 (1) < Jämaja khk, Torgu v, Kahusaadu k, < Kargi k – Amanda Raadla < Juhan Jandson, sünd 1861 (1937)). Mallese talu peremees lasknud kiige päris maha võtta pärast seda, kui üks Tarvastu tüdruk kukkunud kiigelt maha ja murdnud liigesest jala (ERA II 124, 503 (7) < Viljandi khk, Viljandi v, Mustapali k – Leili Takk < Reet Mallene, 78 a (1936)).

Niisugune käitumine – võtta maha õnnetust toonud kiik – näib olevat tüüpiline. Liiasi kui ühe ja sama kiige juures mitu õnnetust juhtus. Järgmisel aastal ehitati kiik uuele kohale. Tarvastus on näiteks arvatud sellise juhtumi kohta, et vanapagan ei sallivat selle koha peal kiikumist, mis viitab tugevale usundilisele taustale (ERA II 138, 178 (12) < Tarvastu khk, Tarvastu v, Ämmuste k – Jaak Veskemäe < Tõnis Perlus, sünd 1877 (1935)).

Oluline oli hoida kiike laste eest. Kullamaal on näiteks suured kiiged laste eest lausa lukku pandud. Kui see pole aidanud, on kiigekeha argipäevadeks võllilt maha tõstetud (ERA II 139, 610 (16) < Kullamaa khk, Kolovere v, Kalju k – Vello Eenveer < Jüri Varblane, 72 a (1937)). Räpinas on laste kiikedest eemal hoidmiseks võetud appi lastehirmutised ja hirmutatud juudaga (ERA II 103, 63 (7b) < Räpina khk, Räpina al – Aino Sõerd (1935)).

Pärast õist kiikumist olnud noored esmaspäeval töö juures väsinud ja unised ning Emilie Poomi kinnitusel olevat mõnikord pererahvas seepärast kiige ära lõhkunud (ERA II 92, 19/20 (17) < Märjamaa khk – Emilie Poom (1935)). Harvad pole sellisedki teated, kus vanemad inimesed kartuses, et noored liiga uljalt kiikudes ennast vigastavad, kiiged maha võtsid või ära lõhkusid.

Nüüd vanad meite külas murdsid enne võidupüha kiigad maha, kartsid, et noored lihavad õõtsuma ja tegavad haiget (ERA II 157, 318 (1) < Jämaja khk, Torgu v, Kahusaadu k < Kargi k – Amanda Raadla < Juhan Jandson, sünd 1861 (1937)).

Mõnest paigast on teateid, et umbes 1870. aastatel keelanud vald kiikede ehitamine õnnetuste kartusel ära.

Kiiged hakkasid 1890. aastatel taanduma ka Soomes. Kuigi põhjusi oli mitmeid, mainitakse sageli, et kiigeplatsidele tulnud palju viinamüüjaid. Viinauimas noored muutusid hulljulgeteks nii kiikumisel kui ka jõukatsumisel, siginesid omavahelised tülid, mis töid kaasa raskeid tagajärgi ja seadusest üleastumisi (Talve 1961: 23).

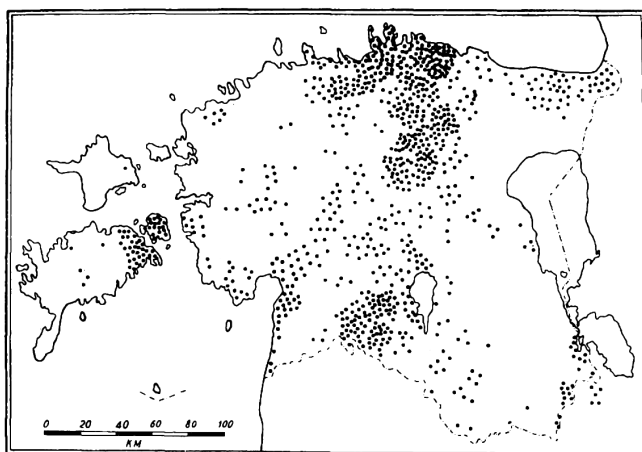
Kiigelaulud

Nagu kiiged ise, nii on ka kiigelaulukultuur Põhja- ja Lõuna-Eestis erinev. Vanemad kiigelaulud on mõlemal pool regivärsilised. Rahvalaulude keeles on kiige kohta palju kauneid poeetilisi nimetusi: Põhja-Eestis *hõbehari, kuldhari, vaskhari; hõbeais, laululaud, linnulaud, lustilaud, tammelaud, vainulaud, neiu nali, õnneõrs*; Lõuna-Eestis *kuldkabel, linnulaud, hõbeõrs* jt (Peegel 1982: 129–130).

On väidetud, et kui kiige peal polnud lauluhäält, ei pakkunud kiikumine ka täit mõnu. Huvipakkuv on ka asjaolu, et kuigi jaanipäev on kõige olulisem suvine tähtpäev, on regilaulude hulgas jaanilaule tunduvalt vähem kui kiigelaule. Eriti palju kiigelaule on kirja pandud Põhja-Eestist.

Kiigal alati laulid, vanemad tüdrukud laulid ja lapsed kuulasid, see jäi igapäevasele pähe. Iga püha käidi kiigal. Kui vahel jõudepäev oli, siis käidi ka. Peale kabeliaega asuti kiige juure ja akati laulma, lauleti ohtani – üks lopetas, teine alustas. Paaris laulisid – üks laulis ees, teine ruttu järele sedasama sana. Kaks olid ikka korraga laulmas (ERA II 114, 507 (27) < Kuusalu khk, Kolga v, Juminda k, Venesepa t – Rudolf Põldmäe < Anna Elisperk, 79 a (1935)).

Nii nagu kiigetraditsioon oli tugevam Põhja-Eestis, nii leidis seal ka rohkem kiigelaule. Kiigelaulud on peale funktsiooni ka temaatikalt kiigega seotud. Põhja-Eesti kiigelaulude ala (Viru-, Järva- ja Harjumaad) peetakse eesti kiigelaulude tuumalaks, mis on omakorda mõjutanud ingeri kiigelaulutraditsiooni (vt kaart 4). Kiigelaule on võrdlemisi palju kirja pandud ka Ida-Saaremaal ja Muhu saarel. Lõuna-Eestis on kiigelaulude poolest kõige rikkam Mulgimaa, kus kiigelaule iseloomustab refrään *kiigele* või *kiigäle*. See refrään ulatub ka Lõuna-Tartumaale. Kagu-Eesti, setu, ka vanade keelesaarte kiigelaulude refrään võis olla *häde ää kaika*, mida rahvapäraselt nimetati lihtsalt *kägotamiseks* (Tampere 1960: 37).

Kaart 4. Kiigelaulude levik (Tampere 1956: 267).

Omapärase ala moodustab Põhja-Tartumaa, kus kiigetraditsioon on põhjaeestiline – kiikumas käidi pikema perioodi vältel nelipühist jaanipäevani. Kuna piirkond jäi kiigelaulude tuumala naabrusse, ulatus rikkalik kiigelaulutraditsioon osalt ka Põhja-Tartumaale (Salve & Rüütel 1989: 24) ja laulud on põhjaeestiliselt ilma refräänita. Kiigelaulud peaaegu puuduvad Hiiumaal, Lääne-Saaremaal ja Ida-Eestis.

Sarnaselt muudele regilauludele lauldi ka kiigelaule eeslaulja ja kooriga vaheldumisi. Eriti Põhja-Eestis võidi laulda kahe kooriga vaheldumisi, kummalgi oma eeslaulja, üks koor istumas ühel, teine teisel kiigelaul. Põhja-Eestist on teateid, et kiigele on kutsutud kiigelaule laulma vanemaid naisi, kes neid veel oskasid. Nad olevat laulnud neid tugevalt, erilise tämbri- riga, nii et hääl kostis mitme versta taha (Tampere 1960: 33). Arhiivikirjapanekutes on eeslaulu ja koori vaheldumise kohta pakutud mitmeid erinevaid võimalusi: üks ees, teised kordavad; ühed olid eeslauljad ja teised järelkordajad; tüdrukud vastastikku laulmas: ühes ääres öeldi ette, teises ääres lauldi vastu.

Artikli võrguversiooni helinäited on valitud nende väheste kiigelaulude hulgast, mis on helisalvestatud eeslaulja ja järellaulja esituses. See võimaldab jälgida eeslaulja ja koori (antud juhul teise laulja) vaheldumist, nende sõlmumist ehk *leegajust* ning kõrvutada eeslaulja ja järellaulja viisivariante. Arhiivisalvestiste seas oli võimalik valida kahe lauljapaari – Mari Kilu ja Liisu Tamp Jõelähtmelt ning Miina Lambot ja Anna Paalberg Kuusalust – vahel, kelle looming on jäädvustatud vastavalt 1936. ja 1938. aastal.

Mari Kilu (1853–1947) ja Liisu Tambi (1871–?) esitatud kiigelaul on kaheldamatult parim ERAs säilitatav helisalvestis. Mari tundis hästi kiigelaulutraditsiooni ja valdas kiigelaulude laulmise maneeeri. Ta on kinnitanud, et hakkas kiigel käima juba lapsena, niipea kui jõudis suurele külakiigele ronida. Varakult olevat ta ka julguse võtnud kiigelaule eest laulda, kui päris laulikuid pole kohal olnud (Pulst M 234, s/ü 21, 92). Mari laulude hulgas on ülekaalus olnud just nimelt kiigelaulud.

Mari olla olnud vitaalne inimene. Vanas easki oli ta muusikamuuseumi ringreiside ja helisalvestuste tegemise ajal energiat ja särtsu täis, tahtis aina laulda ega suutnud hea tantsuloo ajal paigal püsida. Ringreisidele võttis ja kaasa endast tunduvalt noorema Liisu Tambi ehk Kadaka Liisu, kes teda ka igati toetas (Pulst M 234 s/ü 16, 58). August Pulsti mälestuste järgi polevat Kilu Mari hääl olnud küll väga tugev, kuid siiski hele ja läbilööv (Pulst M 234 s/ü 16, 58).

Kadaka Liisu oli pärit pillimeeste perest: isa olnud torupillimees, vend mänginud mollpilli. Oma laulud oli ta õppinud emalt ja teistelt vanadelt laulikutelt. Iseloomult olnud ta Marist tagasihoidlikum. Mari oli eeslauljana laulnud kõrge, Liisu kaaslauljana madala häälega. Liisu häält pidas A. Pulst tugevaks, too laulnud puhtalt, kõlavalt, läbilöövalt (M234, s/ü 21, 102–104).

Helisalvestusest jääb aga mulje, et ka Kilu Mari hääl oli kandev. Nagu näitest kuulda, on laulu tempo väga aeglane, see järgib (kujuteldavat)

kiige liikumise rütmi, kus igale kiige amplituudide vahelise õõtsumise ajale vastab üks värsijalg. Niisugusel aeglasel kiigelaulude laulmisel on sageli kasutatud ligatuure, s.t värsijala teist silpi on venitatud kahele ajaüksusele ning sellest moodustatud kaks eri silpi, näiteks *too-ge-e ka-na-ad*, *too-ge-e munad* (Tampere 1935: 101).

Mari Kilu laulmismaneeri iseärasuseks on see, et ta ei moodusta uut lisasilpi üksnes vokaali venitamise arvel, vaid lisab olemasoleva vokaali ette h-hääliku. Lisasilbid liituvad kolmele esimesele värsijalale. Lisasilbita jääb üksnes viimane värsijalg, kus tehakse leegajus. Nende lisasilpide abil on pikalt venitatud lõppudega rõhualasid hoopis kergem laulda. Juhuslik pole ilmselt ka vahesilbi moodustamine frikatiivi *h* osavõtul. Selle artikuleerimisel kurguõõnest vallanduv õhuvool annab pika silpnoodi laulmiseks lisaenergiat, võimaldades rõhuala jõuliselt ja kandvalt välja pidada.

Terase muusikukõrvaga Ullo Toomi, kes pillimehe ja tantsijana samadest ringreisidest osa võttis, on Marilt niisuguse laulmisviisi kohta selgitust pärida püüdnud:

Oma laule esitas Mari [---] sügava rinnahäälega:

Kus me-hee lähme-hee

vastu-huu ööda-haa,

vastu-huu ööda-haa,

vastu-huu päeva-haa...

Mari, miks sa nii laulad?

Aga nii on ikka lauldud! Minu ema laulis nii ja vanaema ka
(Toomi 1983: 76–77).

Ligatuuride monotoonsuse vältimiseks on Mari mõnel teisel korral venitatud vokaale ka varieerinud, näiteks: *lähme-o eide-o haua-o pääle* (Tampere 1935: 103).

Kahelaul annab hea võimalus jälgida eeslaulja ja järellaulja (kooi) suhteid. Leegajus tehakse värsi 7. ja 8. silbil. Ainult paaril korral jääb sisseastuja hiljaks, s.t tuleb sisse viimasel ehk 8. silbil. Mõlema lauliku esituses on hulgaliselt libistusi ja eellööke. Kilu Maril esineb hulgaliselt ka silbijaotusi kolmandas, harva teises värsijalal, Liisu Tambil esineb üksainus silbijaotus ning seegi üksnes esimeses värsis.

Meloodiliselt ei erine eeslaulja ja järellaulja viis kuigi palju. Eeslaulja partiis on mõningaid varieerumisi, järellaulja viisis on needki harvad. Eeslaulja viisis varieerub vähesel määral viisi algus (sageli *g*, harvemini *a*, algusreas *d*), kolmas rõhuala võib esineda lihtsama või silpnoodi jaotusega; järellaulja viisirida algab sagedamini *a*-st, harvemini *b*-st. Regilaulude laulmisel on lauljad sageli probleemi ees, kuidas peaks koor reageerima, kas laulma muutuse puhtalt järele või järgima üksnes nn põhiviisi ka siis, kui eeslaulja teeb mõneti ootamatu variatsiooni. Sellist olukorda võime näha 8. (16.) värsi juures. Nagu näeme, mõjutas see siiski ka järellauljat, kuid antud juhul ei laula viimane seda täpselt järele, vaid

pakub välja sellest mõjustatud omapoolse teisendi. Tähele võiks panna ka viimast leegajust, kus eeslaulja tuleb siiski veel enne laulu lõppu sisse. Erinevalt teistest seostumistest ei ole see unisoonis, vaid kumbki laulja lõpetab laulu oma lõpukadentsiga.

Ka teises laulikutepaaris olid head regilauljad, kes said laulud selgeks laulusõbralikus kodus ja täiendasid lauluoskust tugeva laulutraditsiooniga kodukülas. Miina Lambot ehk Juhana Miina (sünd 1868) on olnud pulmalaulik, Anna Paalberg pärines Kravtsovide laulikutesoost. Mõlemate laulude hulk oli soliidne: M. Lambot olla osanud umbes 200, A. Paalberg 50 laulu. 1930. aastate teisel poolel, mil August Pulst ja Herbert Tampere korraldasid paremate rahvalaulikute ja pillimeeste heliplaadistamist, salvestati nendelt laulikutelt 30 laulu (Pulst M 234, s/ü 26, 18–20).

Miina Lamboti kohta saame registreerimislehelte lugeda, et ta on laule laulnud pulmades ja viljalõikusel, kõige enam on talle endale meeldinud pulma- ja kiigelaulud (Pulst 237–238). Ka A. Paalberg on pidanud kiigelaule kõige meeldivamaks.

Nende kiigeviis on eelmisest erineva rütmijoonisega ning tõenäoliselt ühtis kiige poolperioodiks kulunud aeg ühe viisirea ehk laulja partii laulmiseks kulunud ajaga. Tegemist on lihtsa kaherealise viisiga, kus teine rida kordab esimest viisirida mõningase erinevusega (3. silpnoodis b asemel c). Laulus esineb kiigeviisidele iseloomulikke libistusi, kusjuures selle lauljatepaari puhul kohtab neid järellauljal Anna Paalbergil rohkem kui eeslauljal. Leegajus kestab siin üksnes viimase silpnoodi, kusjuures mõnel üksikul juhul tullakse sisse koguni alles viimase silbi poole pealt.

Mõlemad järgivad oma viisikontuuri, järellaulja partiis võib 2. aste esineda ka madaldununa. Siingi on huvitav jälgida eeslaulja ja järellaulja suhteid. Kas eeslaulja lauldud rütmivariatsioonid mõjutavad ka järellauljat? Kui tegemist on lauluteksti silbiarvust tuleneva silbijaotusega (*tuo sina; ei ole jne*), siis on loomulik, et järellaulja võtab etteantud skeemi vastu ega hakka midagi muutma. Sama kehtib ka murtud värsside puhul, kus lauljad eelistavad viisirõhke sõnarõhkudele. Ootamatu, et see juhtub ka värsis *sambad sinisalusta*, kus esimene sõna omandab keeleajaloolisele vormile lähedase kuju *samba(-a)d* ja esitatakse seetõttu analoogselt murtud värssidega.

Järellaulja võtab enamasti eeslaulja pakutud silbijaotused vastu, veel sagedamini teeb ta sääraseid melismaatilisi libistusi ka omaette, kui neid eeslaulja partiis ei esine (vt noodinäidet 2).

Kolmas helinäide (kuula *Mäetaguste nr 21* võrguversioonist) pärineb nüüdisaegselt Tartu regilauluansamblist *Väike Hellero* (vt noodinäide), mille liikmeskond lisaks heale regilaulu stiilitajule on kiigelaulude laulmiseks sobivas eas.

Kahtlemata esindab *Väike Hellero* tänapäevast regilauluoskust, mis on esitajateni jõudnud arhiivihelisalvestiste, kirjapanekute, etnomusikoloogist juhendaja ja vanemate folklooriharrastuse (*Hellero*) kaudu. Need lauljad on lapsepõlvest saadik kuulunud regilaululembesesse keskkonda. Pole

Läh-me kii-ke kat-su-mai-e, läh-me kii-ke kat-su-mai-e,
kas sie kii-ke kan-nab mei-da, kas sie kii-ke kan-nab mei-da,
kas sie kan-nab kah-ta nuor-ta, kas sie kan-nab kah-ta nuor-ta,
ka-he nuo-re rii-de-ei-da, ka-he nuo-re rii-de-ei-da,
kol-me kul-la kut-ruk-si-da, kol-me kul-la kut-ruk-si-da,
nel-ja nei-u eh-te-ei-da, nel-ja nei-u eh-te-ei-da,
vii-e ven-na vam-muk-si-da, vii-e ven-na vam-muk-si-da,
Kui sie kiik ei kan-na mei-da, kui sie kiik ei kan-na mei-da,
kui se'i kan-na kah-ta nuor-ta, kui sie ei kan-na kah-ta nuor-ta,
ka-he nuo-re rii-de-ei-da, ka-he nuo-re rii-de-ei-da,
kol-me kul-la kut-ruk-si-da, kol-me kul-la kut-ruk-si-da,
nel-ja nei-u eh-te-ei-da, nel-ja nei-u eh-te-ei-da,
vii-e ven-na vam-muk-si-da, vii-e ven-na vam-muk-si-da,

Noodinäide 2. (jätkub järgmisel leheküljel).

kahtlust, et folkloor ja folklorism on kaks omaette nähtust ja et primaartraditsioon ei ole oma olemuselt identne sekundaartraditsiooniga. Kuna see on omaette problemaatika, siis peatugem vaid ühe pealiskaudse, kuid neid nähtusi eristava detaili juures. Väike *Hellero* on laulu omandanud spetsiaalses õppimisprotsessis. Nende laulu sõnad ja viis pärinevad erinevatest (kuigi lähedastest) kihelkondadest; laulmismaneeri omandamisel on eeskujud võetud teistestki kihelkondadest (Kuusalu, Jõelähtme jt) talletatud heliülesvõtetest. Noortel lauljatel on teadmisi laiemalt alalt (Harju-

tuo si-na kir-ves, rai - u kii - ke, tuo si-na kir-ves, rai - u kii - ke,
 tuo si-na nu - ga, nuo - le kii - ke, tuo si-na nu - ga, nuo - le kii - ke,
 tuo tu - li, po - le - ta kii - ke, tuo tu - li, po - le - ta kii - ke.
 ie - malt üi - dis kii - ge - sep - pa, ie - malt üi - dis kii - ge - sep - pa,
 kau - gelt kii - ge kir - ju - ta - ja, kau - gelt kii - ge kir - ju - ta - ja:
 "Ei o - le kii - ke tei - e teh - tud, ei o - le kii - ke tei - e teh - tud.
 Kiik on mei - e mies - te teh - tud, kiik on mei - e mies - te teh - tud,
 kiik on tuo - dud Kim - be - las - ta, kiik on tuo - dud Kim - be - las - ta,
 kii - ga ai - sad Am - be - las - ta, kii - ga ai - sad Am - be - las - ta,
 sam - bad Si - ni - sa - lus - ta, sam - bad Si - ni - sa - lus - ta,
 poi - sid pol - vi - a po - de - vad, poi - sid pol - vi - a po - de - vad,
 är - jad sar - vi - a ä - ga - vad, är - jad sar - vi - a ä - ga - vad,
 mi - hed nuo - red pih - tu - ja - sa, mi - hed nuo - red pih - tu - ja - sa,
 mei - le kii - ka tuu - es - sa - ni, mei - le kii - ka tuu - es - sa - ni,
 sam - ba sii - a saa - jes - sa - ni, sam - ba sii - a saa - jes - sa - ni."

Noodinäide 2. (ERA, Pl. 2 A 1 < Kuusalu khk, Kolga v, Juminda k ja Tapurla k – Herbert Tampere ja August Pulst < Miina Lambot, 70 a, ja Anna Paalberg, 64 a (1938)). Littereeritud ja noodistanud Edna Tuvi (2003). Heliinäidet kuula Mäetaguste nr 21 võrguversioonist.

Jaani, Haljala, Kuusalu, Jõelähtme) ja sügavamalt kui toonastel regivärsi keskkonnas elanud laulikutel. Samas võrdub regilaulu õppimine tänapäeva inimesele võõrkeele õppimisega, sest kultuurikontekst on muutunud.

Mis on mei-e õu-e al-la, mis on mei-e õu-e al-la?

Me-ri mei-e õu-e al-la, me-ri mei-e õu-e al-la.

Mis on me-re kes-ke - el-la, mis on me-re kes-ke - el-la?

Soar on me-re kes-ke - el-la, soar on me-re kes-ke - el-la.
 Mis on soa-re ser-va - as-sa, mis on soa-re ser-va - as-sa?
 Sam-mas soa-re ser-va - as-sa, sam-mas soa-re ser-va - as-sa.

Mis on sam-ba ot-sa - as-sa, mis on sam-ba ot-sa - as-sa?

Soel on sam-ba ot-sa - as-sa, soel on sam-ba ot-sa - as-sa.
 Mis on soe-la poh-ja pääl-lä, mis on soe-la poh-ja pääl-lä?
 Sor-mus soe-la poh-ja pääl-lä, sor-mus soe-la poh-ja pääl-lä.
 Mis on sor-muk - se si - es-sa, mis on sor-muk - se si - es-sa?

Ne-li nuor-ta neit-si - kes-ta, ne-li nuor-ta neit-si - kes-ta:

üks neist koab kul-da - vüö-da, üks neist koab kul-da - vüö-da,

tei-ne luab luo-ge - lis-ta, tei-ne luab luo-ge - lis-ta,

kol-mas kas-si - kä-pa - lis-ta, kol-mas kas-si - kä-pa - lis-ta,

nel-jas nu-tab nuor-ta mies-ta, nel-jas nu-tab nuor-ta mies-ta.

Ä-ra nu-ta, neit-si - ke-ne, ä-ra nu-ta, neit-si - ke-ne,

jo tu - lek-se, jo näik - se, jo tu - lek-se, jo näik - se:
pia tal pais-tab pääl-ta met-sa, pia tal pais-tab pääl-ta met-sa,
ja-lad al - ta har-va met-sa, ja-lad al - ta har-va met-sa,
ke-ha kes-kelt kie-ru met-sa, ke-ha kes-kelt kie-ru met-sa,
sil-mad si - ni - lil - le - des-sa, sil-mad si - ni - lil - le - des-sa,
kul-mud kul-ler - kup-pu - des-sa, kul-mud kul-ler - kup-pu - des-sa!

Noodinäide 3. Laulavad Miina Oras ja Väike Hellero (juhendaja Janika Oras). Helinäidet kuula Mäetaguste võrguversioonis. Viis RKM Mng II 157a < Harju-Jaani kkk, Tõelgi k – Rudolf Põldmäe < Anette Karu, 81 a (1957), teksti aluseks on võetud H II 9, 776 (47) < Haljala kkk, Kandle rand – Karl Leetberg < Leenu Akker (1890) ja H II 38, 179 (14) < Haljala kkk, Vösu rand – Julius Aleksander Rehberg < Kadri Poosmann (1893). Litereerinud ja noodistanud Edna Tuvi (2003).

Niisiis, eakatelt lauljatelt saab ettekujutuse kiigelaulude tempost ja rütmist, teksti ja viiside suhetest, spetsiifilisest kiigetämbriist, tugevast suure ja valju [rinnal]häälega laulmisest, mis kostnud mitme versta taha, mida võidi kasutada ka muude vabas looduses laulmiste korral ja mille akustilisi näitajaid on analüüsinud erinevad uurijad (Tampere 1960: 33; Ross 1992). Noorte lauldud kiigelaulul on äravahetamatu nooruslik nüanss, mida on eakaid laulikuid kuulates raske ette kujutada.

Setust on teada, et mõnikord on eeslauljaks olnud *lauluimä*, kes on saanud laulmise eest kingitusi. Kiigelaulude kõrval lauldi kiigel ka muid pikemaid jutustavaid laule. Põhja- ja Lääne-Eestis on seal sageli lauldud näiteks järgmisi laule: *Ehted kadunud, Põll põrmune, Haned kadunud, Saani tegemine, Kaevul kosija, Kuldnaine, Loomine, Venna sõjalugu, Ema haul* jt (Tampere 1960: 33–37).

Eesti kiigelaulud moodustavad rikkaliku koostisega kiigetsükli. Kiigelaulude tähtsamad teemad ja laulutüübid (esitatud sulgudes) on järgmised:

- 1) kutse kiigele (*Kutse kiigele*);
- 2) kingitused kiigesepadele ja kiigutajatele (*Kiik kiunub kindaid, Tulge kiigele, tooge mune, Kingitused kiigesepale ja kiigutajale*);
- 3) kiidetakse või laidetakse kiige asupaika (*Hää veli hälli tennü, Mis kiigelt*

paistab?, Meri kiige all, Kiik heas ja halvas kohas), kiidetakse oma venna ja laidetakse võõra tehtud kiike (Kiige katsumine, Oma ja küla kiik, Siga kiige teinud, Kallist puust kiik);

- 4) hoiatatakse kiigutajaid kurjasti kiigutamise eest (Kiigel kartlik, Laske kiigelt maha, Hõljun õhtuni);
- 5) kiidetakse kauneid kiigelisi ja nende ehteid (Kiigele ehtimine, Kullad kiikumas, Ilus neiu kiigel), pilgatakse kehvi kiigelisi (Kirp kiigel);
- 6) kiigeaja lõppemine (Kiigeaja lõpp, Kiik keldrisse).

Arvatakse, et Põhja-Eesti rikas kiigelauluvara on mõjutanud ka vadjalaste ja isurite kiigelaule, seevastu Lõuna-Eesti kiigelauludel on ühisjooni läti vastavate lauludega, kuid lätlaste kiigelaulud pole kujunenud iseseisvaks laulutsükliks, vaid kuuluvad lihavõttetavandi juurde nagu ka setu kiigelaulud (Tampere 1960: 34).

Neidude võistulaulmised kiigel pole küll ehk võrreldavad pulmalaulikute sõnaosavuse tõestamisega, kuid ometi võib uskuda, et kiigelaudadel vastastikku istuvad neidudekoorid püüdsid selgeks teha, kellele jääb “viimane sõna”. Johannes Sõsteri kirjapaneku järgi on neid veel 1850. aastatel Kadrina kihelkonnas Palmse vallas Tõugu külas laulude oskamises ja sõnaseadmises (iseäranis nn silmapilgulauludes ehk improviseerimises) võistelnud (Rüütel 2001: 68).

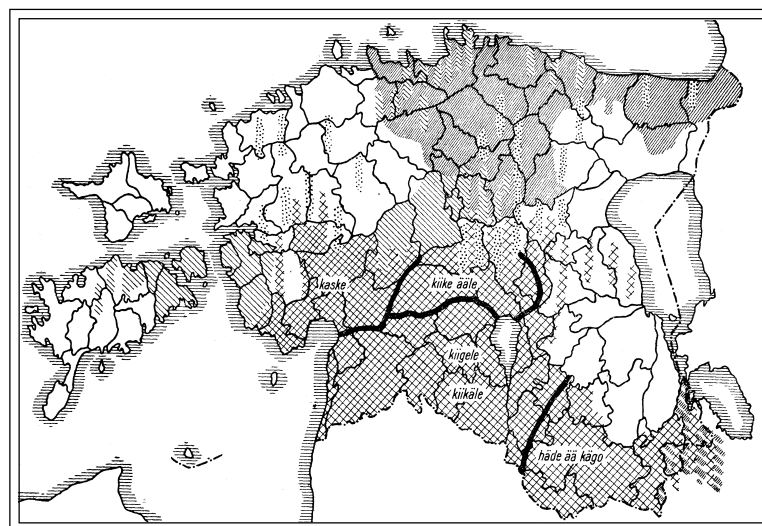
Suurem laulmine oli kiige all murul, sest kõik ei mahtunud kiigele laulma:

Enamasti olid lauljateks tüdrukud, kuid vahel laulsid ka poisid. Lauldi mitut moodi – kas üksikult, kooris ja ka vastamisi rühmade viisi. Kiigel püüti ikka eelmisest lauljast paremini või jälle paremat laulu laulda (ERA II 138, 176 (9) < Tarvastu khk, Tarvastu v, Ämmuste k – Jaak Veskemäe < Tõnis Perlus, sünd 1877 (1935)).

Kiigeplats oli ühtlasi kohaks, kus laule õpiti ja ühelt põlvkonnalt teisele edasi anti. Mõnikord võisid noortele abiks tulla ka vanemad laulikud. Näiteks Viljandis mäletatakse kedagi vanemat naist, kes käinud noorte seas, ässitanud noori kõrgele kiikumale ja laulnud ise vahvalt kiigelaule (ERA II 124, 502/3 (7) < Viljandi khk, Viljandi v, Mustapali k – Leili Takk < Reet Mallene, 78 a (1936)).

Igal pool pole kiikumisega laulmist kaasnenud. Näiteks Lõuna-Eestis Harglas polevat kiikudes lauldud. Kui vaadata H. Tampere kaarti kiigeviiside leviku kohta (vt kaart 5), selgub, et kiigelaulud on harvad Loode-Eestis ja läänesaartel (v.a Muhu ja Ida-Saaremaa), Põlvamaal ning Peipsi põhjarannikul.

19. sajandil tulid regivärsiliste kiigelaulude kõrvale uuemad riimilised rahvalaulud ning tõrjusid vanad laulud ajapikku kõrvale. Nende asemel said populaarseks rahvusvaheliselt tuntud ballaadid, sentimentaalsed armastuslaulud, kohalikud külalaulud, aga ka erootilis-satiirilised laulud. Sama juhtus näiteks ka Soomes (Talve 1997: 246 jj). Sõjaväes

Kiigeviiside levik

	Põhja-eeslised venitatud lõppudega retsitatiivid		Lõuna-eeslised refrääniga viisid
	Põhja-eeslised kiigerütmilised retsitatiivid		Setu refräänitud „hällu-ääle“
	Põhja-eeslised laululise meloodiaga viisid		

Kaart 5. Kiigelaulude viisitüüpide levimisalad (Tampere 1960: 35).

käinud noormehed on kiigel laulnud ka võrkeelseid laule (Talve 1961: 12). Kiigeplatsid olidki uute riimiliste laulude õppimise ja levitamise paikadeks. Laienes ka lauljate ring – neidude kõrval hakkasid innukalt laulma noormehed, kusjuures mõned laululiigid olid selgelt meestelaulud, mida neidudel laulda ei sobinudki. 19. sajandil moodi tulnud ringmänge mängiti samuti väga meelsasti suvel kiige all (Rüütel 1980: 35).

Kiigeviiside lühiülevaade

Kiigelaule kui olulist ja tähtsat regilaulu liiki rõhutab ka spetsiaalsete kiigeviiside olemasolu. Kiigeviisides on eristatavad regiviiside vanemasse ja nooremasse viisikihistusse kuuluvad tüüprühmad (vt kaart 5 “Kiigeviiside levik”). I. Rüütli arvates võisid vanimad, üherealsed kiigeviisid kujuneda juba esimestel aastasadel pKr (Rüütel 1997: 14). Mõnedes piirkondades on neil rahvasuus eraldi nimetusedki. Kuusalus nimetati neid *kiigetoonideks*, Setus *hällühääleks* (Tampere 1960: 33–37), hiljem on neid ka lihtsalt kiigeviisideks nimetatud.

Muudest regiviisidest eristab kiigeviise eriline kiige oõtsumise rütmile vastav meetrum, sagedased eellägid ja silpide jaotumine mitme heli vahel (keerutused) jm kaunistused. Kiigelaulude tempo ja rütmi dikteeris kiige liikumine. Kiigeviisidele on omane värsi, poolvärsi või värsijala viimase rõ-

hutu silpnoodi venitamine, mis võimaldas laulurütmi kiige liikumisega ühtlustada. Nende sünkroniseerimist kiigelaulude juures on esimesena kirjeldanud matemaatika- ja muusikaõpetajast rahvaviiside koguja Karl Viljak 1911. aastal. Ta jälgis seda ka oma hilisematel kogumismatkadel.

Eespool toodud viisis võib tähele panna kindlat vahet, mis koosneb kolmest järgust: 1) liikumise algus, 2) lend, 3) aeglaseks jäämine teisele poole üles jõudes. Kõige suurem on kiirus sel momendil, millal kiik seisab püstloodis. Enne seda on kiiruse kasvamine, pärast kahanemine. Muusikaliste terminitega võiksime seda liikumist märkida järgmiselt: 1) accelerando, 2) allegro, 3) ritardando, ning sama ka 1) crescendo, 2) forte ja 3) decrescendo. Kõige suuremat naudingut pakub muidugi lend, mille kestel lauldes püstitakse ainult ühel vokaalil (EÜS VIII 2500 (22) < Kuusalu khk, Kiiu v, Valkla k – Karl Viljak < Jaan Kuulbak, 45–55 a (1911)).

Lühidalt: lühikesel rõhulisel taktijalal toimus hooandmine, järgnevat pikka silpnooti venitati nii kaua, kuni kiik taas kaarega üles jõudis.

Kuusalu laulikud olid Karl Viljakule selgitanud, et niisuguse rütmiga viise on kõige parem laulda kiigel, kusjuures kiige liikumine, mida nad peavad tähele panema, ei lase viisi kunagi segi minna. Kui kiigelaulu lauldi väljaspool konteksti, ei pruukinud värsijalgade lõpud olla alati ühtlase pikkusega (kuula helinäidet 1 *Mäetaguste nr 21* võrguversioonis). Ebaühtlusele osutavad ka kasutatud pikendusmärgid pikkade nootide peal). Hiljem on seda tähelepanekut aktsepteerinud ka rahvamuusikauurijad (Tampere 1960: 37; Rüütel 1997: 14). Eriõid kiigerütmid olid tuntud üksnes Põhja-Eestis.

Mõnikord kasutati kiigeviise koguni üldviisidena, nad moodustasid ühise rühma lüroepiliste lauludega, mida näiteks Põhja-Eestis lauldi sageli kiigel (Tuvi 1999: 120–121). Lõuna-Eestis on kiigeviisideks hüüdeliste refräänidega retsitatiivid.

Spetsiaalsed kiigelaulud olid olemas ka Soomes, Vadjas, Isuris. Huvitavad on teated, et Soomes ja Lätis kuulusid kiigelaulud pigem tähtpäevalaulude hulka. Mõnes Soome külas on noored kiikumise algul kokku leppinud, millasel viisil lauldakse sel suvel kõik laulud (Talve 191:22).

Kiigemängud

Kiigeplatsi on Lõuna-Eestis nimetatud kõige populaarsema lõbustuse – ringmängude – järgi sageli *tsõõriplatsiks* (Tampere 1999: 34). Peale kiikumise ja laulmise kuuluvad kiigekultuuri juurde mitmesugused mängud ja tantsud, kuid ka omavaheline kommunikatsioon. 19. sajandil mängiti kiige juures vanemate mängude hulka kuuluvaid regivärsilisi laulumänge, näiteks nukumäng, väravamäng, siimumäng, vanaemamäng, nõelamäng, halli hane mäng jt. Noorte kokkusaamistel olid populaarsed ka jooksu- või tagaajamismängud. Tagaajamine kuulus mitmete laulumän-

gude struktuuri (näiteks nuku püüdmine, nõela tagaajamine jne), kuid peale selle mängiti veel pimesikku, tagumist paari ehk *tunglil käumist* (setu nimetus).

Lõuna-Eestis, kus kiikumine algas lihavõtte ajal, olid tähtsad mängud värvitud munadega. Urvastes on kiige all harrastatud omavahel tikkamist ja kollerdamist ehk munade koksimist. Koksimine on kõige levinum nimetus, sünonüümidest on tuntumad *tikutamine* (Võnnu), *trisklemine* (Hargla), *tiksimine* või *tiksamine* (Saarde), *tikslõminõ* (Setu), *kõkkamine* (Rakvere), *tsäksmine* (Rannu, Rõngu), *poksimine*, *ragelemine* (Pilistvere), *plogimine* (Jõhvi).

Enamasti pidid mõlemad mängijad koksima muna ühesuguse otsaga. Maarja-Magdaleenas on tikslemise juures öeldud loitsuline soov: *Urvad sulle, munad mulle!* (ERA II 98, 260 (6) < Maarja-Magdaleena khk, Vara v, Maarjamäe, Kaarli algkool – Veera Voites (1935)).

Munade toks. Kevadpühil toksitakse vastastikku mune. Kumma muna ennem katki läheb, see annab oma muna võitjale (ERA II 211, 479 (28) < Tori khk, Taali v, Raba k < Vabriku k – Linda Kägu < Lilli Kägu (1939)).

Selle kõrval oli piirkonniti levinud muna veeretamine ehk *kullerdamine* ~ *kollerdamine* (Muhu, Saarde, Torma, Pärnu-Jaagupi, Tõstamaa, Urvaste), *võörätamine* (Võnnu), *höörtamine* (Setu) *loomka* (Vastseliina, Rápina), *munakond* (Torma), *rullimine* (Kärla). Munaveeretamismängud kujutasid endast sageli võistlust ja on olnud tuntud laiemalt Kesk- ja Ida-Euroopas. Eesti ja Soome (tuntud üksnes Karjala kannasel) mänguvorm näib olevat mõjustatud vene vastavast pärimusest (Talve 1997: 210). Mune on veeretanud ka volga rahvad: igal udmurdi külal on olnud oma munaveeretamise mägi (Minnijahmetova 2003: 132–133). Munaveeretamine oli udmurtidel keelatud, kui enne suurt päeva (lihavõtteile analoogiline püha) on alustatud külvitöid või on olnud äikest (Minnijahmetova 2003: 92).

Hällü man om ka vanno inemise, noil ka' uma mäng. Nimä' jäl' veeretäse munnõ. Om tett kingo pääle munaloovka ilostõ tasatsõst. Hain ar' lapjoga võet ja viirepitti veere' korgõba' tetto. Nii et muna ei' saa' üle piiri joosta'. Mängja saisva korrõba' veereh ja õga mängjä lask inne algust 3–4 munna loovkahe. Siss naatas jälh kõrrast laskma. Mäntsele munalõ külge saasõ, siss tuu om laskja uma. Muidoge laskja võtt uma muna, ne' saado muna. Aga kui' külge ei' saa', siss lask nii kavvane, kui külge saasõ, aga lastuisõ munnõ tagase võtta ei saa'. Tuu muna õnnõ saasõ, mis külge putus, ja s'oo mängjä kõrd om läbi. Tõõnõ ja kolmas mängvä niisama. Mängoplatsi risteläbimõõt umbõs või olla kats meetrit (ERA II 190, 34/5 < Setu, Mäe v, Mikitamäe k – Vassili Aalik (1938)).

Võrumaalt ja Setust on teada, et muna veeretamist on eriti harrastanud noormehed (ERA II 101, 648 (2) < Urvaste khk, Linnamäe v, Uibu t,

Linnamäe algkool – Harald Piir < Rudolf Piir (1935)) ja et seda mängitakse Setus tänapäevalgi.

Mõnelgi puhul on mängureeglistikku tehtud lihtsate vahenditega keerukamaks, näiteks Kambjas on mune otsitud pimedast peast:

Munamäng. Mängitakse lihavõttepühade ajal. Mängijaid kaks. Kummagil on teatud hulk keedetud mune. Mängitakse kas eluruumis põrandal või väljas murul. Üks mängija paneb muna mõne sammu kaugusele maha ja laseb siis teisel ära vaadata, kus on. Nüüd seotakse tal silmad ja nii kinnisilmi peab minema muna juurde. Kui see õnnestub, võidab muna. Kui jääb seisma kas kaugemale või lähemale, on ta kaotaja ja peab teisele andma ühe muna. Maast ei võeta muna enne ära, kui mängu lõpul. Munavõitmise järele vahetatakse osad. Teisel seotakse silmad ja ta katsub minna sama kaugemale, kui on muna (ERA II 63, 270 /1 (9) < Kambja khk, Vana-Kuuste v – Richard Viidebaum < Osvald Viruk, 15 a (1933)).

Muidugi ei mängitud munamänge üksnes kiige all, vaid ka mujal, kuid kiik oli igati sobiv koht munade vahetamiseks ja koksimiseks (vt ERA II 96, 64 (33) < Halliste khk, Vana- Kariste v, Kamali k – Elmar Sapas (1935)). Pärnumaal, kus kiikumine algas küll lihavõtetel, on noormehed käinud taludes tütarlastelt pühademune otsimas. Kes anda ei tahtnud, sellelt võeti vägisi (ERA II 101, 648 (2) < Urvaste khk, Linnamäe v, Uibu t, Linnamäe algkool – Harald Piir < Rudolf Piir (1935)). Mune käidi tüdrukute käest otsimas ka Järvamaal Türil, Tartumaal Rõngus ja Rannus ning paljudes teistes kohtades: tüdrukud peitsid munad ära aita, aganikku või kuhugi tuppa, poisid otsisid. Kui üles leidsid, võtsid endale. Kes sai külast rohkem mune, oli uhke mees (ERA II 104, 535 (28) < Rapla khk, Raiküla v < Türi khk, Särevere v – J. Ernesaks < L. Ernesaks (1935)).

Kirde pool Jõhvis ja Avinurmes on munadepühadeks peetud ka suvistepühi, mil on samuti mune koksitud. Näiteks on 1935. aastal kirja pandud, et *Avinurmes ja Lohusuus olid munadepühadeks suvistepühad ja on selles asjus praegugi täielik segadus* (ERA II 135, 472 (80) < Torma khk, Avinurme v, Mõisa k – Meinhard Särg (1935)). Värvitud munadega on kiigutamise eest tasunud näiteks ka Ukraina neiud (Bondartšik & Grogorjeva & Pilipenko 1998: 418).

Kiigeplatsil mängiti lisaks erinevaid seltskondlikke mängu, näiteks mitmesuguseid istemänge – numbrimängu, pikka nina, pandilunastamisi, aga ka *Tuvikeste söötmist*, kusjuures söödaks oli tollipikkune pliiatsiots või pooleks murtud tuletikk, mida pidi suust suhu edasi andma. Niisuguste mängude juures olevat tüdrukud sageli tõrkunud, lisavad meenutajad.

19. sajandi teisel poolel muutusid populaarseks ringmängud, mis andsid pillimehele pisut puhkust ja võimaluse ka ise lõbustustest osa võtta. Narva Naiskutsekooli õpilane Elli Sula on 1935. aastal nimetanud järgmisi ringmänge: *Mu isamaa armas, Kui Kungla rahvas, Mäe otsas kaljulossis, Vares vaga, Oh kui rasked on minu päevad, Siidilipp ja hõbepurjed* (ERA

II 87, 39/40 (31) < Narva I, Narva Naiskutsekool – Elli Sula < Albert Moosel, sünd 1885 (1935)). Koerus on kõige populaarsem olnud *Midrilinnu mäng*, Jämajas *Aadamal oli seitse poega* ja *Kena roosiaja sees*, Kanepis *Mäe otsas kaljulossis*, *Oh, kui rasked* jt.

Vändra kandis on kiige all ka uuemaaegseid pallimänge mängitud, näiteks ringpalli auku ajamist ja maavõitmist (ERA II 140, 101 (56a) < Vändra khk, Vana-Vändra v, Aluste k – Ernst Tammsoo (1936)). Maarja-Magdaleenas mängitud lestamängu, nelinurgamängu jm, mis osutab üha laieneva mängurepertuaari kasutamisele suuremas noorte kogunemiskohas. Kus oli palju noormehi koos, seal tuli sageli ette rammukatsumist, ehkki vanemad mehed ei olevat seda lubanud (ERA II 157, 315 (1) < Jämaja khk, Torgu v, Kahusaadu k < Kargi k – Amanda Raadla < Juhan Jandson, sünd 1861 (1937)).

Uusimaid kiigemänge on napilt kogutud, mistõttu saab teha üksnes esialgseid üldistusi. Näib, et 20. sajandil on kiige juures mängitavat arendatud edasi mitmesuguste sportlike improviseeritud katsete ja võistluste suunas. Väiksemalt (soovitavalt nõör-)kiigelt on hüpatud hoo pealt murule või liivale, harvem ka vette:

Meie majal oli sisehoov, kus kuivatati pesu, võeti pumbakaevust vett ja saeti kuuri ees puid. Köögiviljaaia äärde kaevu kõrvale ehitas naabripoiste isa puust püstkiige. See oli vist aastal 1963. Mäletatavasti olid meie hoovi lapsed siis vanuses 6–11.

Uus kiik oli puust – nii tugipostid, ülemine võll, küljeaisad kui ka kiigelaud. Kiik aitas igavuse peletada, kui teisi lapsi parasjagu õues mängukaaslasteks polnud, ja kiike oskasime kasutada ka siis, kui kõik korraga kiikuda oleks tahtnud. Nimelt mõtlesime välja kaugushüppemängu, mille hoolauaks saigi hoovil olev kiik.

Et kiigealune maa oli murukamarata ja liivane, sai sellele puutokiga hästi jooni vedada. Kiikusime siis kordamööda ja tegime

Foto 13. Rõhtkiik Mändjala rannas Saaremaal. Maire Kubri foto 2002.

võistlusi, kes kiigelt kõige kaugemale hüpata jaksab. Eks võitu jagasid ikka pikemakoivalised ja vanemad poisid (Põltsamaa < Rakvere – Irene Vari, sünd 1955 (2003) – käsikiri autori valduses).

On selge, et iga mänguseltskond mõtles ise oma mängud välja ja kehtestas selle juurde reeglistiku. Näiteks lasteaialapsed on võistelnud selles, kes saab nõörkiigel teha kõrgema lennu. Kui kiik käis juba kõrgelt, hüüti teistele võimalikult kaugete maade nimesid, näiteks: *Mina sõidan Ameerikasse!* (Hiiumaa, 1980. aastate algus, Helen Kömmuse suuline teade).

Kõrguse peale on kiigutud ka korteri vaheukse avasse riputatud kiige või võrkiigega. Näiteks ühes peres võisteldi, kes suudab hoo pealt jalad lakke toetada. Sellest võistlusest võtsid mõnikord osa isegi isa ja ema. Kauguse- ja kõrgusemängud on rahvusvahelise levikuga (Opie 1984: 273).

Kõrgusemängule vastupidi võidi mängida ka pidurdamismängu:

Mõnikord tegime kiiguga ka pidurdamismängu. Igaüks tegi nii suure hoo, kui jaksas ja püüdis siis hootegemisele vastupidiste kehaliigutustega hoo võimalikult kiiresti maha võtta. Kas selles asjas ka võistlesime, enam ei mäleta (Põltsamaa < Rakvere – Irene Vari, sünd 1955 (2003) – käsikiri autori valduses).

Rõhtkiigel on tütarlapsed mänginud mitmesuguseid tasakaalumänge, näit kiikunud püsti seistes või siis kõndinud üle kiige: vastu maad olevast kiigelauala otsast kuni keskmise tugipuuni ja sealt edasi teiselt poolt jälle alla. Mängija ei tohtinud seejuures tasakaalu kaotada.

Mängitud on ka mitmesuguseid kiigutamismänge:

Vahel kiikusime niisama, vahel aga mõtlesime ka huvitavamaid variante välja. Näiteks istus kiikuja kiigel liikumatult, silmad kinni. Teine pidi talle hoo sisse tegema ja siis pendeldas kiik niisama, kuni hoog vaibus. See oli uinutav protseduur, mida vahel nautisime. Loomulikult mängisid seda mängu ainult tüdrukud (Põltsamaa < Rakvere – Irene Vari, sünd 1955 (2003) – käsikiri autori valduses).

Uuemal ajal on mõnikord kiikumisköis riputatud mäe otsas kasvava puu oksale. Hooga tehtud ring all avaneva järsaku kohal nõuab julgust. Kiigetrikideks on inspiratsiooni saadud ka benjihüpetest: hulljulged poisid on kiikumisköiega kõrge ja hõreda puu oksalt alla hüpanud.

Kui 19. sajandil ja 20. sajandi alguses olid kalendrikombestikuga rangelt seotud kombestiku kõrval olulised erinevad laulumängud, lihtsad seltskondlikud mängud, omavaheline kemplemine ja võistlemine, siis hiljem lisandus jõu- ja osavusmänge, kiiresti adapteeriti uuemad moemängud. Kiigekultuuri kõrgajal oli kiigepaik kogukonna oluline kohtumispaik ja traditsioonide sulataja. 19. sajandi lõpul ja 20. sajandil hakkas talukiikede ja perekiikede hulga suurenedes kiigest kujunema rohkem väiksema rühma või sugulaste meelelahutuspaik. Esiplaanile nihkusid individuaalsed või vähesele osavõtjaskonnale suunatud ettevõtmised.

Kiigetantsud

Tantsupaigaks kujunesid kiiged hilisemal ajal, ringmängude ja seltskonnanatantsude moe mõjul ja vanema laulukultuuri taandudes. Piirkondades, kus lauldi palju kiigelaule, ei olnud tants kuigi tähtis. Kuusalust on teateid, et *kiige juures ja väljas ei olnud tantsimise moodi* (1936), küll on aga kiigeplats olnud Virumaal nii tähtis, et mõnikord olevat ka suured pulmad saajaga kiigele läinud (ERA II 125, 133/4 (6) < Iisaku khk, Illuka v, Raudi k < Jõhvi – Mart Tarum < Kaarel Neiman, sünd 1865 (1936)).

Põhja-, Kirde- ja Ida-Eestis on mäletatud kiige all tantsimist torupilli saatel, vanimatest tantsudest on nimetatud sabatantsu ja labajalga. Ka Põhja-Tartumaal Palamusel on Toovere küla kiigele tulnud mõnikord torupillimees naabruses asuvast Järvepära külast tantsuks mängima (EA 44, 245 < Palamuse khk, Toovere k – Harri Moora < Anna Sepp, sünd 1873 (1947)). Lõuna-Eestist Harglast on teateid, et vahel mängiti kiigel tantsuks pajupilli, millel 12 *sõrmilist pääl* (ERA II 156, 539 (24) < Hargla khk, Lahemetsa v – Alli Univer < Marie Univer, sünd 1868 (1937)). Martnast on kirja pandud, et peamiselt mängiti torupilli ja viulit. Saaremaal on kiigepillidest nimetatud lõõtspilli ja isegi suupilli, suuremates kohtades olevat olnud siiski torupill (ERA II 157, 315 (1) < Jämaja khk, Torgu v, Kahusaadu k < Kargi k – Amanda Raadla < Juhan Jandson, sünd 1861 (1937)). Mitmetest kohtadest on teateid, et torupill jäi oma viimastel aegadel rohkem kõrtsipilliks (ERA II 157, 376 (2) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Amanda Raadla < Leena Sigipär, sünd 1857 (1937)). Küllap oli üheks põhjuseks erinev kuulajaskond – noortele meeldisid uuemad pillid ja uuem tantsurepertuaar, kuna vanemaealised kõrtsis käijad eelistasid vana ja harjumuspärast torupilli.

Uued pillid said kiigel kiiresti populaarseks ja nende tulek on informantidele selgelt meelde jäänud. Nii on esimene üherealine lõõtspill Martna kihelkonda Haeskasse tulnud 1868. aastal ja selle toonud Mäejaagu Jaan kroonust tulles kaasa (ERA II 92, 597 (26) < Martna khk, Martna v, Haeska k – August Iisberg (1935)). Kiigeplatsile tulnud nn *moonikpillid*, s.t härmoonikud ehk lõõtspillid tõrjusid torupilli ja vanad laulumängud lõplikult kõrvale. Kiigepeod muutusid üha enam simmaniteks, kus kiikumise asemel oli oluline tantsimine.

Kiiga juures oli ikka tantsuplats. See oli tasane muru, hein läks viimaks tantsimisest mustaks. Vanast ja nüüd niisama. Pole meite pool tantsuplatsi labidaga tehtud, oli nii, kui ta oli. Pääasi, kui oli tasane. Need suured moonikpillid või lõõtsad, nende järgi tantsiti. Kiiga juures ma'p ole näind torupilli, need olid ikka kõrtsid. Mänge ma'p mäleta, midagit vigurid oli ka, tule midagit mee. Änamasti kiiguti ning lauldi. Noored käisid ikka kiigal. Mõni vana, kedas too huvitas, läks ka vaatama teiste nalja. Seda'p ma tee mitte, kas ta kiikuma ka läks, ma põle näind (ERA II 157, 104 (5, 6) < Anseküla khk, Salme v, Tiirimetsa k – Amanda Raadla < Priidik Nuum, sünd 1865 (1935)).

Kiiguti vanasti alati ainult lihavõttepühadel. Muul ajal seda ei tehtud kunagi. Kiik tehti juba valmis mitu päeva enne pühi kusagile karjamaale või mujale lagedale kohale. [---] Harilikult kiige all ainult tantsiti. Selleks tasandati kiige juurest mõni tükk maad või tehti laudadest põrmand. Siis vahetati ja ka koksiti mune veel kiige all. Koksimine seisnes selles, et kaks neiut või noort meest võtsid mõlemad munad ja hakkasid üksteise vastu toksima. Kellel muna katki läheb, see on kaotaja ja peab oma muna võitjale andma (ERA II 96, 63/4 (33) < Halliste khk, Vana-Kariste v, Kamali k < Saarde khk – Elmar Sapas < Marie Sapas (1935)).

20. sajandi alguses on kiigeplatsile ehitatud kohati isegi lauast tantsupõrand, mille ääres seisid puude all pingid. Samuti oli tavaks tantsupõrandat ehtida kaskede, laternate jmt (vt ka ERA II 156, 539 (24) < Hargla khk, Lahemetsa v – Alli Under < Marie Univer, sünd 1868 (1937)).

Kiigeplats oli oluline uute tantsude õppimise koht. Näiteks Märjamaalt on mäletatud, et poisid, kes olid kaugemal pidudel käinud ja ise natuke rohkem tantsida mõistsid, on tüdrukuid kiige all õpetanud (ERA II 129, 642 (1) < Märjamaa khk, Märjamaa v, Kõrvetaguse k – Emilie Poom (1936)). Õpiti tantsima uuemaid tantse: Rõugest on nimetatud näiteks suurt katriljat, väiket katriljat, neiude pulkat ('polka') ja marssi, Märjamaal polkat, valtserit, reinlenderit, seitset (ERA II 129, 643 (13) < Märjamaa khk, Märjamaa v, Kõrvetaguse k – Emilie Poom (1936)) jmt. 20. sajandi esimesel poolel käidi kiigeplatsil kogu suve pühapäevaõhtuti tantsimas, laupäevaõhtut olevat selleks mõnel pool liiga kalliks peetud.

Foto 14. Kiik ja tantsupõrand Kuusalu kihelkonnas Viinistus. Rudolf Põldmäe foto 1936 (ERA, foto 500).

On huvitav veel kord märkida, et kiigeplats pakkus kommunikatsioonivõimalusi ka vanematele külaelanikele:

Nüüd noored inimesed käivad pidul. Vanasti pidusid põln, siis käidi kiigel. Pühabe õhtuti ja pühade ajal käidi kiigel. Pingid olid seal ringi, vanad inimesed istusid pinkide peal, aasid juttu. Kasemeiud toodi nelipühi kiige juure, tehti ring ümber tantsuplatsi, seal sees tantsiti. Mängu ka tehti (ERA II 191, 391/40. < Muhu khk, Muhu v, Mäla k < Viina k – Richard Viidalepp < Ruuda Noor, 72 a (1938)).

Uuenduste kiiret sulandumist külaühiskonda peegeldavad ka rahvatantsukogujate päevikumärkmed. Kui Anna Raudkats ja Armas Otto Väisänen 1913. aastal pühapäeva, 9. juuni õhtul Kuusalu kihelkonna rahvatantse ja -muusikat koguma jõudsid, käisid nad korra ka kohalikku kiigepidu vaatamas. Anna Raudkatsi päevikust loeme ajaga sammu pidavate külanoorde kohta:

Õhtul kogus küla noorsugu kiige ümber kokku lusti pidama. Lauleti, tantsiti ja mängiti palju, aga kõik kandis uue aja pitsert. Pääegu kõik uuemad "salontantsud" olivad tuntud. Külapoisid tantsisid muuseas imekspanemise väärt hästi valtserit. Tantsiti harmooniku (löötsapilli) saatel. Ringmängudest olivad harilikud "Üks peigmees otsib pruuti", "Me veame peremehele heinu" jne. Kiigel lauleti "Mu isamaa armas", "Kiigu, mu paadike" ja sellesarnast. Ühesõnaga – vanavarakorjaja saak oli null (EÜS X 1188 < Kuusalu khk, Maniva k – Anna Raudkats (1913)).

Kiigekultuuris peegelduvad muudki kombestikumuutused, sh lõkke tegemise tava laienemine väljapoole kombestiku normeerivat reeglistikku. Varemalt on kiigeplatsi juures tehtud ainult jaanituld, hiljem on ka muudel aegadel lõket tehtud:

Kui enam kiikuda ei tahetud, tehti tuli maha. Metsast oli risu küllalt saada. Istuti tule ümber, loeti juturaamatuid ja räägiti päevauudiseid. Varsi oligi hommik ligi ja pidi koju ruttama, et enne vanemate ülesärkamist magamisasemel olla. Kui vanemad teada said, siis oli kohe kuri karjas (ERA II 129, 642/3 (13) < Märjamaa khk, Märjamaa v, Kõrvetaguse k – Emilie Poom (1936)).

Soome vastavaid tavasid on tabavalt kirjeldanud Ilmar Talve:

Möödunud pühapäeval, 8. mail käisin vaatamas kiigeõhtut. Kiigeplats oli täis piduriietes inimesi. Lauldi ja kiiguti õige kõvasti. Teine suur hulk neide ja noormehi mängisid ringmänge. Kolmas salk oli metsaservas kaarte mängimas. Osa mehi istus ringis ja vaatas pealt, kuidas karjapoisid hundiratast heitsid. Isegi kõige laisem noor inimene, kes oli terve pühapäeva pikutanud, ajas õhtul uued riided selga ja läks kiigeplatsile (Talve 1961: 23).

Kiigekultuur tänapäeval

Noorte meelisajaviitena hakkas ühine kiikumine tähtsust kaotama juba 19. sajandi teisel poolel, mil virguv seltsitegevus pakkus hoopis mitmekesisemat ajaviidet ja igapäevase talutöö kõrvale tekkisid võimalused huvitegevuse (laulukoorid, puhkpillorkestrid jm) harrastamiseks. Laienesid liikumisvõimalused ja avarus suhtlusväli. 20. sajandi alguse ajaga kaasas käiv noor muretses endale iseteenitud raha eest jalgratta ning pikad vahemaad küla ja linna vahel ei olnud enam probleemiks. Kiigepedod olid õige elavad veel 20. sajandi algul. Otsustavaks murdejooneks sai Esimene maailmasõda. Pärast sõda ei taastunudki noorte kiigepidude traditsioon päris endisena, kiikumine taandus üha enam perekonna ja laste individuaalseks koduseks meelelahutuseks. Setumaal elas noorte kiikumine siiski üle koguni Teise maailmasõja ja püsis kuni 1950. aastate lõpuni.

Eesti kultuuriloos on olnud mitu perioodi, mil on pöördutud tagasi külakiige kui rahvusliku sümboli juurde. Nõukogude ajal said suured kiiged vabaõhulavade peaaegu kohustuslikuks elemendiks. 1960. aastate algul olid suured kiiged üldlaulupidude eelõhtutel korraldatud rahvakunstiõhtute ja hilisemate üldtantsupidude nn elavaks dekoratsiooniks, millel rõõmsate noorte hoogne kiikumine kontserdi ajal oli ürituse stsenaariumi sisse kirjutatud. Pealinnas algatatud mõte pälvis maakohtades järeletegemist ja kiiged ehitati enamiku rajoonikeskuste vabaõhulavade juurde.

Teine suurte avalike kiikede taastamise laine algas taasiseseisvumisliikumise aastatel, kui vallakeskustes ja linnades taastati ja rajati sageli päris uusi kiigemägesid või kiigeparke. Nii ehitati 20. sajandi viimasel kümnendil vallakeskustesse sageli uusi vabaõhulavasid, mille juurde kuulusid lõkkeplats jaanitule (võidutule) süütamiseks ja suured külakiiged. Vastvalminud kiik õnnistati sisse rahvapeol: kiige külge seoti etnograafilisi

*Foto 15. Jaanituleplats Läätsal: suur kiik ja laululava. 2002.
Taive Särje foto.*

Foto 16. Siberissse küüditatud Ronald Rüütel ehitas oma tütardele kiige ka Tomski oblastisse rajatud kodu õuele. 1955. Erakogu.

võid, tänati kiigemeistreid; kui osati, lauldi regivärsilisi rahvalaule. Esimesena kutsuti kiike katsuma kiigemeistrid või tähtsad kohalikud ametimehed. Uusšamanismist innustunud kultuurikorraldajad kutsusid mõnikord kiike sisse pühitsema maausulisi või üldtuntud teadjamehi (Vigala Sass jt).

Tänapäeval on kiigeparkides ja vabaõhulavade juures kõige rohkem suuri, Põhja-Eestile iseloomulikke kiikesid, mis suudavad kanda ligemale paarikümmend inimest.

Koduses kiikumistraditsioonis pole olnud suuremaid vaheaegu, see on püsinud pidevalt eluvõimelisena. Eelkõige kiiguvad tänapäeval väikelapsed, vähem teismelised ja veelgi harvemini täiskasvanud. Koduõuedes, s.t talu- ja linnakodu juures kohtab sageli lihtsaid nõorkiikesid: jämeda puuoksa külge kinnitatud köit või nõori istmega või ka ilma selleta. Need lihtsad köiskiiged sarnanevad kooli ronimisköiele: köie alumisse otsa on tehtud suur sõlm, mugavamaks istumiseks võidakse sinna panna pulk (autokumm, poi vm). Nüüsguse köiega saab kiikuda nii tavapäraselt edasi-tagasi kui ka ringelt, kerides näiteks köie keerdu ja lastes siis sellel end lahti keerutada. Arhiivi- ja publikatsiooniteated kirjeldavad sagedasti siiski kahest nõorist kinnitatud lihtsat omatehtud või poest ostetud nõorkiike, millel on puidust või plastmassist istmelaud. Pisematele lastele mõeldud poekiikedel on kiigelaua ümber julgestuseks raam või pulgad, mis hoiavad istuja kindlalt paigal ega lase teda kiigelt maha libiseda. Selliseid kiikesid saab 1950. aastatest alates osta kauplusest.

1970. aastatel hakkasid mänguväljakutele, kooliõuedesse ja plokkmajade juurde signinema värvilise tugiraamistikuga tööstuslikult valmistatud püstkiiged, millel võivad kiikuda nii lapsed kui ka täiskasvanud. Mõneski kodus on mitu kiike ja ronimisredel. Koduõuedes võib praegugi aeg-ajalt kohata võrkkikesid, mille kõrgaeg oli 20. sajandi keskel.

Foto 17. Poest ostetud kiik pismatele. Jüri Reemanni foto 2002.

Foto 18. Lihtne nööriik koduaias. Jüri Reemanni foto 2002.

Lastekiikesid pannakse üles ka siseruumidesse vaheuste kohale. Viimastel kümnenditel on varasemast rohkem kasutusel ka kunagise vibuvõi vedrukätki edasiarendusi. Võrdluseks: endistes talukohtades oli rohkesti kõrvalhooneid ja seetõttu polnud kombeks kiike eluruumi panna.

Vähemalt sajandi kuuluvad väikelaste suuremate mänguasjade hulka kiikhobused (samuti -luigid jm), millega laps saab ohutult kiikuda. Moodsad meistrimeestest vanemad soovivad asendada kiikhobuse kui “anakronismi” mootorrattaga – sellised näidised ja õpetused leiduvad Internetis.

Mitmekohalised kiiktoolid tulid moodi pärast Teist maailmasõda kollektiviseerimise ajal, mil nendega püüti leevendada vanemate pikkadest tööpäevadest tulenenud laste üksiolekut (Põllo 1994: 83–84). Järjekordne kiiktoolide menulaine tekkis 1970. aastatel, mil (tööstuslikult valmistatud) kiiktool muutus otsitud ja prestiižikaks juubelikingiks ja on seda tänini.

Tulles tagasi üldkasutatavate kiikede juurde, peab nentima, et siingi valitseb suur kirevus. Kiiged on leidnud kindla koha lasteasutuste (lasteaiad, koolid) mängu- ja spordiväljakutel. Lasteaedade mänguväljakutel võib sageli näha mitut tüüpi kiikesid (rõhtkiik, püstkiik, karussell). Kiikesid on pandud üles ka linnade ja alevite haljasaladele, parkidesse ja suurelamute mänguplatsidele. Traditsiooniliste kiigetüüpide kõrval on tänapäeval näha ka uusi innovaatilisi konstruktsioone, sh mitme varasema tüübi sulandumisi. Lihaste treenimiseks on spordiväljakutele, randadesse jm püstitatud rõhtkiiged (kaalukiiged), millel riputakse ja mis on varasemaga võrreldes tunduvalt kõrgema konstruktsiooniga (vt foto 13). Ka parkidesse, haljasaladele, randa jm püstitatud rahulikku, mõnusat kiikumist võimaldavad soome kiiged on mõõtmetelt suurenenud. Selle tüübi erandlikult suureks näiteks on Kärddlasse ehitatud külakiige mõõtmetega soome kiik.

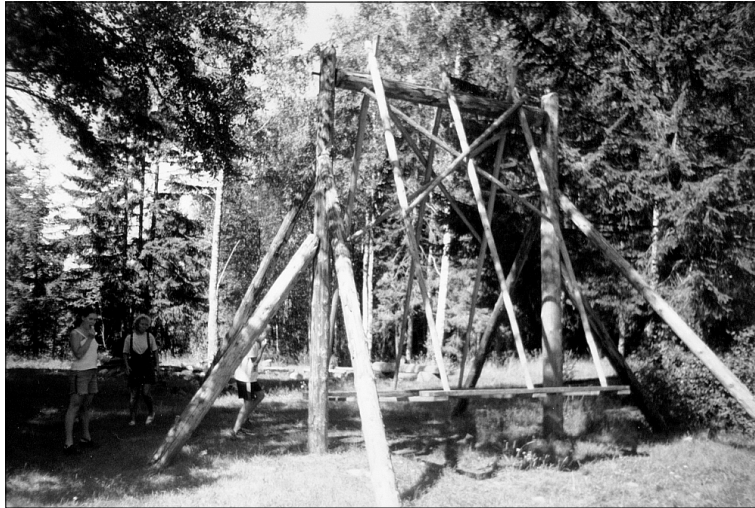

Foto 19. Kiik Lahemaa rahvusparkis. Tiia Pala foto 1999.

Huvitavaks nähtuseks on mõningate tuntud mängude kohandamine kiigel mängitavaks mänguks. Näiteks mängus kummituba istub üksik mängija kõiskiigel, tema ümber ringis seisvad teised mängijad lükkavad ja kiigutavad teda.

Taasiseseisvunud Eestis on uuesti elavnenud huvi ka kiikede kui pärimuskultuuri olulise objekti vastu, sellest on huvitunud mitmesugused kodanikeühendused ja liikumised, kusjuures osa neist rajab kiikesid tavan-di säilitamiseks, rahvusliku kasvatusel huvides või ka turismi arendamiseks. 1980. aastate lõpul hakati Setumaal taas lihavõtte aegu kiikuma (Paul Hagu suuline teade). 1997. aastal kutsus Kaika Maanaiste Selts ellu

Foto 20. Kiik Nõo aleviku spordiväljakul. Maire Kubri foto 2003.

Foto 21. Pulmalised kiigel. Andu puhkemaja Otepää lähedal. 2002. Maire Kubri foto.

kiigeringi. See on Kaika ümbruse inimeste ettevõtmine taaselustamiseks vanu külakiikesid ja nendega seotud kombeid. Kiikede rajamise plaan hõlmas viis ümbruskonna küla (Mähkli, Kaika, Ähijärve, Jõepera ja Haabasaare) ja realiseeriti viie aasta jooksul: igal kevadel ehitati ühte külla kiik (vt lähemalt <http://www.kaikakant.ee/kms32.html>).

10–15 aasta jooksul on Eestimaale tekkinud arvukalt turismitalusid. Nende juurde näivad enesestmõistetavalt sauna, ujumiskoha ja lõkkeplatsi kõrval kuuluvat ka kiigid.

Paari viimase aasta jooksul on olnud märgata ka huvi kasvu vanade kiigekommete vastu. 2002. aastal Põlvas korraldatud 2. lastemängude festival oli kiigeteemaline. Lasteaia Mesimumm õuele oli püstitatud väike “kiigemuuseum”, kus võis näha enamikku nendest kiikedest, millest artiklis juttu oli. Mõnigi rühm esitas kiigel oma kiigekava. 2003. aasta Virumaa

Foto 22. Hetk puhkuselt: perekond Lalli talu kiigel Saaremaal 2001. Harri Kubri foto.

folklooripidustuste Viru säru teemaks oli samuti kiik ja folkloorirühmad esitasid kiigekavu.

Turistidele meelelahutuseks püstitatud etnograafiline lõbustuspark asub Saaremaal. Angla küla tuulikuid uudistama tulnud turistidel on võimalus aega veeta suurel külkiigel, nõrkarussellil, nõrkiikedel, võrkiikedes, traditsioonilisel ja omapärasel paadist ehitatud kaalkiigel (vt <http://www.hot.ee/kiiged>).

Hoopis uue arengusuunana tuleb märkida kiikingit. Kiikumise baasil sai Eestis 1997. aastal alguse uus võistlussport *kiiking*. Kiikingus mõõdetakse, kui pikkade aistega kiigel on inimene võimeline üle võlli kiikuma (vt videoklippi http://www.kiiking.ee/film/kristiine_klipp.mpg). Kodulehe (vt <http://www.kiiking.ee>) andmel on praegu meeste rekordiks 7,01 m ja see on Andrus Aasmäe nimel, naistel 6,86 m ning seda hoiab enda käes Kätlin Kink. Eesti Kiikingi Liit (EKiikL) korraldab Eesti meistri-võistlusi kaheksas võistlusklassis.

Metallist võistluskiige mudeli töötas välja ja seda demonstreeris esimesena Ado Kosk 1996. aastal Pärnus. Patenteeritud leiutis äratas julgete seas huvi, need kogunesid klubidesse, millest moodustus Eesti Kiikingi Liit. Kiikinguharrastajate ring on laienenud Soome, Prantsusmaale, USAsse jm. Uudistajatel on olnud võimalik kiikingukiigega tutvust teha ja kiikuda mitmesugustel rahvaüritustel (nt 2003. aasta Viru Särul).

Foto 23. Kiiking. Kiigub Guinnessi ja Eesti rekordi omanik Andrus Aasmäe. 2002 Ado Kose foto

Kokkuvõte

Kiikumine pakub inimesele mõnu. Vaikne õõtsutamine lõõgastab, nauditagu seda siis mõnuses aiakiiges, lihtsal nõrkiigel või hubases kiiktoolis. Võrkkiiik uinutab ja paneb lapsepõlve meenutama. Hoogne kiikumine seevastu tekitab uljust: kõrvus vihiseb tuul, nägemiskauguses olevad asjad kord lähenevad, kord kaugenevad. Kiigekaare kaugemas punktis avaneb silmapiir ja kiikuja saab hetkeks heita pilku horisondi taha – või on see hoopis teine reaalus, mis korraks ilmub ja kaob? Mida jõudsamalt hoogu anda, seda kõrgemaks muutub lennukaar. Kõik, mis maa pealt paistis staatiline – puud, majad ja teised inimesed –, ei ole seda enam kiigelt vaadates. Kiikujal oleksid justkui tiivad. Ühel hetkel usud, et veel veidi ja sa pääsed lendama nagu lind, senine pendeldav kiikumine oli üksnes hoovõtt. On see vabaduse miraa^o, üle koduste väljade lendamise pettekujutlus? Kes oskab mõistatada, mida on aastatuhandete jooksul on kiikudes tuntud?

Nüüdseks on kiikumine jäänud valdavalt laste, noorte ja sportlaste ajaviiteks, tähtsal riitusobjektile on säilinud meelelahutuslik roll.

Eesti kiigekultuuri kolm sajandit on hea lähe materiaalse ja mentaalse kultuuri innovatsiooni ja funktsioonimuutuste jälgimiseks. Kiikumise tähendus, aeg, vahendid ja kombestik on selle aja jooksul oluliselt muutunud, kuid pole hääbunud.

Kiikumise, bioloogilist ja vaimset (esteetilist) naudingut pakkuva tegevuse, avastas metsavööndi elanik oma ajaloo varajastel etappidel. Kiik ja kiikumine on sulandunud pragmaatilisse igapäevaellu (kätkid) ja usundisüsteemi, see on kuulunud head käekäiku kindlustavate tavandite ja rituaalide hulka. Praegu meelelahutuslik kiikumine oli pikka aega maagilise tähendusega taotlemaks uuel vegetatsiooniperioodil põllukultuuride jõudsat kasvu ja saagikust, elujõudu inimesele ning näiteks piiratud alal Kagu-Eestis head tervist karjale. Rituaalsel varakevadisel kiikumisel (hüppamisel, ratsutamisel või tantsimisel) usuti olevat puhastav, tervistav, viljakust soodustav funktsioon paljude, sh läänemeresoome, balti, slaavi, volga rahvaste jt usundis.

Kiikumiseks on ehitatud spetsiaalseid vahendeid (kiiged, kätkid, karussellid) ja on kasutatud kõlblikke loodusobjekte (puid, puuoksi). Kiikede ehitamisel on otsitud lahendusi, mis võimaldaksid kiikuda võimalikult väikese jõukuluga. Rõht- ehk laudkiiged toimivad kaalude põhimõttel, püstkiiged sarnanevad suurele pendlile, pöörkiiged (karussellid) on võrreldavad suurte pöörlevate ratastega jne. Eestis on aegade jooksul levinud mitmed kiige liigid: rõht-, püst-, pöör-, ripp-, jalas-, vedru- ja võrkkiiiged. Suure osa nendest on eestlased omaks võtnud viimaste sajandite jooksul. Sellised on näiteks üksnes Lääne-Eestis levinud karusselli eelkäija pöörkiik, Skandinaavia päritolu jalaskiiged, indiaani päritolu võrkkiiiged, vedrukätki põhimõttel ehitatud vedrukiiged jm. Mootori jõul töötavaid kiikesid, sh karussele käesoleva artiklis ei käsitletud.

Erinevate kiikede levimine peegeldab kultuurikontakte, kuivõrd algselt on eestlastele omasteks peetud nõor- ja aiskiike. Maagilist mõju on omis-

tatud kindlal ajal ja kindla vahendiga kiikumisele. Agraarmaagiliselt oluline on olnud kiikumine varakevadel. Seda tehti püst- või rõhtkiigel. Puuoksal, noore puu ladvas, üle sügaviku asetatud laual jms kiikumine on olnud üksnes meelelahutuslik ajaviide. On valitsenud kindlad seosed kalendrikombestiku, konkreetse kalendritavandi ja lokaalsete kiigetüüpide vahel. Näiteks algas rõhtkiigel kiikumine Setumaal, samuti Lutsi ja Kraasna keelesaartel palmipuudepühal, Põhja-Eestis ja Lääne-Soomes alustati lauahüppamist lihavõtte ajal, kuid kiikumist suurtel püstkiikedel suvistepühadest. Varasem rangelt piiritletud kiikumisaja algus ning lõpp, mis erines maa põhja- ja lõunaosas, viitab kiikumisele kui rituaalsele tegevusele. Pühade vahel kiiguti üksnes nädalalõppudel.

Täendusrikas on ka kiige asukoht: see ehitati küla ühismaadele, väljapoole küla, põldude ja metsa piirile, sageli kõrgemale kohale.

Kiigelaulud on olnud Põhja-Eestis populaarne ja spetsiifiline laulurühm, mis eristus teistest regilauludest spetsiifilise laulmistehnika (tugev rinnahää, palju melisme, keerutusi, lissilpe), aeglase, kiige liikumisest tingitud rütmi ja tempo ning rikka poetikaga tekstide tekstid poolest. Kõige vanema kiigeviiside kihistuse moodustavad põhjaeesti üherealised kuni kvardiulatusega, pika lõpuheliga meloodiad, mis võiksid kuuluda läänemeresoome vanimasse viisikihistusse. Kiigeviisid kui omapärane ja esinduslik viisirühm on mõjutanud nii Põhja-Eesti teisi laululiike kui ka naaberahvaste (isurite ja vadja) laule.

Kiigelkäimisele kujunes 19. sajandil uus sotsiaalne funktsioon, mis tähendas noorte suhtlemisvõimaluste avardamist. 20. sajandi esimesel poolel muutusid kiigepeod noorte kooskäimise paikadeks, taandusid kiigelaulud, kiigealune muutus üha enam tantsuplatsiks. Olulise murrangu kiigekultuuris, kus kiigeplats oli külakogukonna spontaanse kogunemise koht, põhjustas Esimene maailmasõda. Teise maailmasõja järel kasvas eelkõige institutsionaalselt ehitatud ja formaalsete rahvapidude juurde kuuluva kiigekultuuri tähtsus.

Just 20. sajandi murranguhetkedel on kiik ja kiikumine omandanud rahvusliku sümboli tähenduse. 20. ja 21. sajandi kiigekultuuris ilmnevad erinevad sihid ja suundumused. Kiikesid rajavad informaalised ja formaalsed rühmitused. Rahvakultuuri juurde kuuluvad suured kiiged ja kiikumine suurüritustel, samuti kiigemägede ja -platside taastamine omavalitsuste, kuid ka rahvapäevade ettevõtmisena. Kiik kui meelelahutuslik spordivahend pannakse üles lasteaedade, koolide ja uusehitiste jne juurde, samuti mänguväljakutele, supelrandadesse, lõbustusparkidesse jm. Kiik on tänapäeval tavaline mänguvahend lastega pere koduaias ja korteris.

20. sajandil sai väikekiigest kaup, neid oli võimalik osta kauplusest. Ometigi on tehtud ja tehakse kiikesid tänini oma kätega ja käepärastest vahenditest. Sõja- ja majandusliku kitsikuse aegadel, kuid ka pagenduses on valmistatud kiikhobuseid ja -toole, võrkkikesid, kõige enam aga tavalisi lihtsaid laud- ja nõrkiikesid. Omavalmistatud kiigedki on eriilmelised: traditsiooniliste materjalide (nöörid, köied, trossid, ketid, laud jm) kõrval

on kasutamist leidnud ühe kasutustsükli läbinud esemed (autokummid, autorattad, merepoid).

Tänapäevane kiigekultuur paistabki silma rikkaliku, jõudsalt laienenud kiigeliikide hulgaga. Traditsioonilistest kiikedest on säilinud lihtsa konstruktsiooniga laud- ja nõorkiiged, samuti suured külakiiged. Lõbustusparkides domineerivad karussellid. Suured põhjaeesti kiiged on levinud üle Eesti vabaõhulavade, jaanitulepaikade jms naabruses, samuti parkides ja turismitaludes. Ripp- ja pöördkiikede kõrval leidub erinevaid jalaskiikesid: kiikhobused ja kiiktoolid. Jalaskiige konstruktsioon lähtub usutavasti jalashäl-

list, viimastel kümnenditel levinud vedrukiige eelkäija on vedruhall.

Kodudes leidub kõigvõimalikke nõor- või kergemaid aiskiikesid, mugavaid ripp- ja puhkekiikesid. Arenenud kiigekaubandus pakub laia kaubavalkut: müügikataloogidest leiab uusi kiigetüüpe ning vanade mugandatud ja ajakohastatud versioone. Kauplused pakuvad midagi igale maitsele ja eale. Levinud on kombineeritavad moodulid. Näiteks saab metallkonstruktsioonile lisada ühe või mitu nõorkiike, kusjuures on võimalik valida istmelaua kuju ja materjali. Uuenduslikud on metallkonstruktsioonile kinnitatud pehme päikesevarjaga tugitool või diivan. Klassikalise kiikhobuse kõrval on müügil erinevad kiikloomad ja -esemed: kiikkoer, kiikhani, kiikmerekoletis, kiiklennuk jmt. Poest saab osta ka rõhtkiige tubast varianti.

Kiikumisaja suhtes kitsendusi ei tunta, kiigutakse mis tahes soojal ajal, lapsed kiiguvad toas ka talvel. Kuigi

Foto 24. Lapsed kiiguvad poidest tehtud kiikedel. 2000. Taive Särje foto.

kiikujate hulgas on ülekaalus lapsed ja noored, ei saaks väita, et kiikumine oleks vanuse või sotsiaalse staatusega piiratud. Tulles tagasi kiige kui sümboli juurde, siis seda kasutavad oma tegevuses mitmesugused sotsiaalsed ja paikkondlikud rühmitused, huvi- ja hobiühendused. Kiikumine kuulub rahvakultuuri harrastuse, uusšamanismi, etnofuturismi, kodukandiliikumise jpm nähtuste juurde. Võime nentida, et aastatuhandeid köitnud ajaviide on tänapäeval jätkuvalt populaarne. Kuigi domineerib kiigetavade ühtlustamine, ei ole see üheplaaneline, sest muutub sõltuvalt sotsiaalsetest rühmast: vana taaselustatakse, arenevad uued viisid ja kasutamismoodid. Selle värske näide on ülevõlliajamisest väljakasvanud ekstreemsport kiiking.

Kommentaariid

¹ Sama pilt avab ka Eesti Kiikingi Liidu kodulehekülje, vt http://www.kiiking.ee/kiiking_0.htm.

² Vaatluse alt jääb välja väikelapse kiigutamine hällis, põvel, süles.

³ *Kiik* 'viil' < Kanepi, Karula, Hargla, Setu; Urvastes *kiiga*. Näiteks pärineb Harglast teade, et labajalga olla tantsitud *kiigade*, s.o viiulite saatel, *torupilli polevat olnud* (ERA II 114, 72/73 < Hargla khk – Ullo Toomi < Liis Peltser (1935)).

⁴ Komme siduda pühadele puudele riideribasid kestis kohati peaaegu 20. sajandi lõpuni, 500–600 aasta vanusel Ülendi pärnal Hiiumaal võis neid näha veel 1979. aastal.

⁵ *Kerk* 'pink, taburet' < Võnnu, Kambja, Otepää, Kanepi, Urvaste, Rõuge, Põlva, Vastseliina, Rápina, Setu, Kraasna.

⁶ Rohkem kui eespool kirjeldatud mängust on teateid kergotamisest kui laulumängust, mida on esitatud vastasviirgudes, pöörajooksuna või lihtsa ringis liikumisenä. Mängiti suvistepühade, jaani- ja peetripäeva kirmastel. Sõna *kergotamine* on kasutatud ka tüdrukute käsitööõhtute nimetusena (RKM II 208, 126 (1) < Põlva khk, Himmaste k – Erna Tampere, Herbert Tampere < Emilie Aedmaa, 88 a (1966)).

⁷ Kui eesti kiigeaiste nimetused lähtuvad (hobu)rakendi paarisosadest, siis Soomes lähtuvad need suuresti paariskehaosadest – näiteks sääred, reied, käsivarred, aga ka käsipuud, mõõgapuud (Talve 1961: 6).

⁸ Lõuna-Eestis: *püürhäll*.

⁹ Erandiks oli ülevõlliajamine, kus ka aiskiik liikus täisringi ümber võlli.

¹⁰ Euroopas oli kiiktool tuntud juba keskajal, Rootsis hakkas see mööbliese levima 17. sajandil, Soomes 18. sajandil.

¹¹ *Suure riide aetas sikko pistu!* Võrumaal on kiigeposti koos tugipostidega *sikkaks* kutsutud (vt ERA II 143, 312 (4) < Rõuge khk, Haanja v – Jaan Gutves (1936)). Vennastekoguduse liikmed on kiikumaskäimist üldse pilkavalt *kikkilüümiseks* nimetanud.

¹² Paul Saare suuline teade.

¹³ Kohati on suvisteid kiigepühadeks nimetatud ka Viljandi ümbruses (vt ERA II 124, 501/3 (7) < Viljandi khk, Viljandi v, Mustapali k – Leili Takk < Reet Mallene, 78. a (1936)).

¹⁴ *Vain* 'külaäärne või külavaheline rohumaa, rohuplats' (ÕS 1999: 873).

Käsikirjad

Eesti Rahvaluule arhiivis

E – M. J. Eiseni rahvaluulekogu, 1880–1934 ja mõned varasemad tekstid.

ERA – Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu, põhiliselt 1927–1944.

EÜS – Eesti Üliõpilaste Seltsi rahvaluulekogu, 1875–1917.

H – J. Hurda rahvaluulekogu, 1860–1906.

KM RO – Eesti TA Fr. R. Kreutzwaldi nim (Riikliku) Kirjandusmuuseumi (nüüd Eesti Kirjandusmuuseumi) rahvaluule osakonna fotokogu, 1945–1995.

RKM – Eesti TA Fr. R. Kreutzwaldi nim (Riikliku) Kirjandusmuuseumi (nüüd Eesti Kirjandusmuuseumi) rahvaluule osakonna rahvaluulekogu, 1945–1995.

Eesti Rahva Muuseumis

EA – Eesti Rahva Muuseumi etnograafiline arhiiv.

Kirjandus

Aleksandrov & Vlassova & Polištšuk 1997 = Александров, В. А. & Власова, И. В. & Полищук, Н. С. (toim). *Русские. Народы и культуры*. Москва: Наука.

Aleksejenko 1970 = Алексеенко, Е. А. Этнографические элементы в кетском фольклоре. *Фольклор и этнография: Обряды и обрядовый фольклор*. Ленинград: Наука, lk 27–33.

Ariste, Paul 1969. *Vadja rahvakalender*. Emakeele Seltsi toimetised 8. Tallinn: Valgus.

Bolonjov 1978 = Болонев, Ф. Ф. *Народный календарь семейских Забайкалья (вторая половина XIX – начало XX в)*. Новосибирск: Наука.

Bondartšik & Grigorjeva & Pilipenko 1998 = Бондарчик, В. К. & Григорьева, Р. А. & Пилипенко, М. Ф. (toim). *Белоруссы. Народы и культуры*. Москва: Наука.

Bruce-Mitford, Miranda 1997. *Kogu maailma märgid ja sümbolid*. Tallinn: Varrak. *Eesti Kiikingi Liit* (<http://www.kiiking.ee> – 6. juuli 2003).

ENE 1989 = kiik. *Eesti nõukogude entsüklopeedia* 4, Ist–Koni. Tallinn: Valgus, lk 494.

EZV 1998 = Покздеев, В. А. (koost) & Морозов, В. И. (toim). *Энциклопедия земли Вятской* 8: *Этнография и фольклор*. Киров: Областная писательская организация.

Hammocks.com (<http://www.hammocks.com> – 8. juuli 2003).

Hiiemäe, Mall (koost) 1981. *Eesti rahvakalender* 2. Tallinn: Eesti Raamat.

Hiiemäe, Mall (koost) 1984. *Eesti rahvakalender* 3. Tallinn: Eesti Raamat.

Hiiemäe, Mall 2000. Mordva rahvakalender. (<http://www.folklore.ee/rl/folkte/sugri/mordva/rk/> – 6. juuli 2003). Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna meedia- ja rahvausundi töörühm & Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv & Eesti Rahva Muuseum & Tartu Ülikooli Paul Ariste Soome-Ugri Põlisrahvaste Keskus. *Mordva: Etnoloogia, rahvaluule ja usund* (<http://www.folklore.ee/rl/folkte/sugri/mordva/#etno> – 6. juuli 2003).

Kaika Maanaiste Seltsi kiigering (<http://kaikakant.ee/kms32.html> – 6. juuli 2003).

- Kalamees, Aleksander 1973. *Eesti rahvamänge*. 2., täiend trükk. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kašuda 1977 = Кашуда, М. С. Народы Югославии. Токарев, С. А. (toim). *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: Конец XIX – начало XX в. Весенние праздники*. Москва: Наука, lk 243–273.
- Laugaste, Eduard 1963. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu: Valitud tekste ja pilte*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Loorits, Oskar 1951. *Grundzüge des estnischen Volksglaubens* II: 1. Skrifter Utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för Folklivsforskning XVIII: 2. Lund: Carl Blom.
- Minnijahmetova 2003 = Миннихметова, Татьяна. *Традиционные обряды закамских удмуртов: Структура, семантика, фольклор*. Dissertationes Folkloristicae Univesitatis Tartuensis 2. Tartu: Tartu University Press.
- Nurijeva, Irina 1995 = Нуриева, И. М. *Песни закамских удмуртов*. Удмуртский фольклор I. Ижевск.
- Opie, Iona & Opie, Peter 1984. *Children's Games in Street and Playground*. 2. trükk. Oxford: Oxford Univesity Press.
- Peegel, Juhan 1982. *Nimisõna poeetilised sõnonüümid eesti regivärssides* 1 (A–K). Emakeele Seltsi toimetised 15. Tallinn: Eesti Raamat.
- Rokrovskaja 1983 = Покровская, Л. В. Земледельческая обрядность. Токарев, С. А. (toim). *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: Исторические корни и развитие обычаев*. Москва: Наука, lk 67–90.
- Propp 2000 = Пропп, Владимир 2000. *Русские аграрные праздники: Опыт историко-этнографического исследования*. Собрание трудов. Москва: Лабиринт.
- Pulst, August. *Mälestusi muusika alalt*. Käsikiri Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumis, f M 234: 1.
- Põllo, Helgi 1994. Laiaistmelised kiiktoolid Hiiumaal. Heiki Pärdi (peatoim). *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* 40. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 75–90.
- Ross, Jaan 1992. Formant frequencies in Estonian folk singing. *Journal of Acoustic Societies of America* 91, lk 3532–3539.
- Rüütel, Ingrid 1980. *Eesti uuemad laulumängud* 1. Tallinn: Eesti Raamat.
- Rüütel, Ingrid 1997. *Ühte käivad meie hääled I: Eesti rahvalaule Väike-Maarja kihelkonnast*. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Rüütel, Ingrid 2001. *Ühte käivad meie hääled II: Eesti rahvalaule Kadrina ja Rakvere kihelkonnast*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Saaremaa suurim kiigemägi (<http://www.hot.ee/kiiged> – 6. juuli 2003).
- Saareste, Andrus 1958–1963. *Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV* = Dictionnaire analogique de la langue estonienne: Avec un index pourvu des traductions en français. Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis väljaanne 3. Stockholm: Vaba Eesti.
- Salve, Kristi & Rüütel, Ingrid 1989. *Põhja-Tartumaa regilaulud 1: Töö- ja tavandilaulud*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

- Talve, Ilmar 1961. *Keinu ja keinuminen Suomessa*. Scripta Ethnologica 11. Turku: Turun Yliopiston Kansantieteen Laitoksen Julkaisuja.
- Talve, Ilmar 1997. *Finnish Folk Culture*. Studia Fennica. Ethnologica 4. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Kadri Tamm 1997. *Kiikedest ja kiigekombestikust*. Ettekanne Kaika kevadpäevaldel 25. mail. Käsikiri autori valduses.
- Tampere, Herbert 1935. Tekstimuutusi eesti rahvalaulude ettekandmisel. *Kaleviste mailt*. Opetatud Eesti Seltsi Kirjad 3. Tartu: Opetatud Eesti Selts, lk 95–107.
- Tampere, Herbert 1938. *Kuusalu vanad rahvalaulud* I. Vana kannel 3. Eesti vanad rahvalaulud. *Estonum carmina popularia* III. Monumenta Estoniae Antiquae I. Tallinn: Kultuurkoondis.
- Tampere, Herbert 1956. Mõningaid eestlaste etnilise ajaloo küsimusi suulise rahvaloomingu valgusel. Harri Moora (toim). *Eesti rahva etnilisest ajaloost: Artiklite kogumik*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 255–277.
- Tampere, Herbert 1960. Eesti rahvalaule viisidega 2. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Tampere, Herbert 1999 [1935]. *Eesti rahvaviiside antoloogia* I. Tartu: Eesti Keele Instituudi rahvamuusika sektori faksiimileväljaanne (originaal: Tampere, Herbert 1935. *Eesti rahvaviiside antoloogia* = *Anthologia cantuum popularium Estonorum* I. Tallinn: Eesti Akadeemiline Helikunstnikkude Selts).
- Токарев 1983 = Токарев, С. А. Эротические обычай. Уокарев, С. А. (toim). *Календарные обычай и обряды в странах зарубежной Европы: Исторические корни и развитие обычаев*. Москва: Наука, lk 98–105.
- Toomi, Ullo 1983. *Kaerajaanist tantsupeoni*. Koostanud ja Ullo Toomi elu-ning eesti rahvatantsulooks täiendanud Heino Kermik. Tallinn: Eesti Raamat.
- Tuvi, Edna 1999. Jõhvi ja Iisaku regiviisid. Hilja Kokamägi & Ülo Tedre & Edna Tuvi (koost). *Jõhvi ja Iisaku regilaulud*. Vana kannel = *Estonum carmina popularia* 8. Monumenta Estoniae Antiquae I. Tartu: Eesti Keele Instituudi folkloristika osakond & Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv, lk 117–123.
- Viires, Ants & Troska, Gea & Karu, Ellen & Vahtre, Lauri & Tõnurist, Igor 1995. *Eesti rahvakultuuri leksikon*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Vilkuna, Kustaa 1963. *Volkstümliche Arbeitsfeste in Finnland*. FF Communications 191. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Vinokurova 1994 = Винокурова, И. Ю. 1994. *Календарные обычай, обряды и праздники вепсов (конец XIX – начало XX в)*. Санкт-Петербург: Наука.
- VMS 1982 = Pall, Valdek (toim). *Väike murdesõnastik* 1. Tallinn: Valgus.
- VMS 1989 = Pall, Valdek (toim). *Väike murdesõnastik* 2. Tallinn: Valgus.
- ÕS 1999. Tiina Leemets & Sirje Mäearu & Maire Raadik & Tiiu Ereht (koost). *Eesti keele sõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Õunapuu, Piret 1992. Skandinaavia mõjud Eesti rannikuala talumööblile. Heiki Pärdi (peatoim). *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* 39. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 62–71.

Meedia kui mängude vahendaja ja uute mängude allikas

Sissejuhatus

Lõppev sajand on muutnud iga ethnose palet. Eestlastele on see olnud poliitiliselt ja kultuuriliselt intensiivne periood, äkiliste tõusude ja mõõnadena, edu ja tagasilöökidega. Mõõdunud sajandi teisel poolel kujunes traditsiooniline maaelanikkond võõrvõimu ja rahvusliku liikumise mõjul edasipürgivaks rahvaks. XX sajandi teisel aastakümnel rajati oma rahvusriik, mis annekteeriti paarkümmend aastat hiljem ning taastati alles 1991. a. Meediast, massikultuurist ja kaasaegsest kõrgtehnoloogiast on eestlased sama tugevasti mõjustatud kui paljud teised maailma rahvad. Eestlaste tutvus meediaga on pikaajaline. Esimene eestikeelne ajakiri ilmus 1766. ja ajaleht 1806. aastal, püsiv lehelugeja sai eestlasest XIX saj. keskpaigas. Emakeelne raadio alustas ülekandeid 1926., televisioon 1955. aastal. Tugevalt muutus meedia pärast Nõukogude Liidu suletusest pääsemist, mil tekkis arvukalt omavahel konkureerivaid kanaleid ja väljaandeid. Riigiteleviiooni ja riigiraadio kõrval levitavad oma produktsiooni (uudiseid, reklaami ja meelelahutust) arvukad kommertsprogrammid,¹ välismaistest satelliitkanalitest rääkimata. Pole siis ime, kui meediakriitik enesestmõistetavalt konstateerib: eestlane vaatab sama andunult televiisorit nagu vana soomeugrilane lõkketuld (Laasik 1998). Ajalehtede lugemine, raadio kuulamine, ennekõike aga televiisori vaatamine on kujunenud igapäevaseks rituaaliks, harjumuseks, milleta inimene oma päeva enam ette ei kujuta.

Laulva revolutsiooni järel leidis alalhoidlikuks peetud eestlane end järgmise revolutsiooni keskelt: viimastel aastatel on arvutioskused ametialase edukuse eelduseks. Suhteliselt vähe on alasid, kus pole arvutit kasutusele võetud. "Tiigrihüppe" vahendusel on 1996. a. alates Eesti koole arvutiseeritud, nii et tänaseks on internetiühendus 200 koolil (Runnel 1998a). Balti Meediateabe AS Eesti Meediauuringu (EMU) küsitluse järgi oli 1997. a. veebruariks arvutit kasutanud 33%, septembrikuuks 37% ja 1998. a. oktoobri lõpuks 40% elanikkonnast.² Eriti tormiline oli arvutikasutuse kasv 1997. a., mil seda igapäevatöös kasutatavate inimeste hulk sügiseks kahekordistus.

Kõik see toob inimesele maailma koju kätte, kujundab tema kultuuripilti ja selle kaudu inimest ennast. XX sajandi lõpul võime resümeerida: põhiline jõud, mis kannab (meie) riiki ja kogu lääne ühiskonda, on meedia (Peets 1998). Meedia mõju inimesele ja kultuurile on hakatud viimasel ajal üha rohkem jälgima. Sellega on tegelenud ajakirjanikud, sotsioloogid, pedagoogid jpt. Folkloristidki on oma töödes meedia mõjutustele vihjanud või probleemi põgusalt käsitlenud (Rüütel 1999; Hiimäe 1998; Kõiva 1998; Peebo 1995; Vissel 1996 jt.). Milline võiks olla traditsioonilise kultuuri ja

nn. meediakultuuri vahekord? Kuivõrd on võimalik traditsioonilise ja meediakultuuri sümbioos? Kas meedia hävitab traditsioonilise kultuuri? – Need küsimused jäävad tulevaste uurimuste lahendamata.

Käesoleva artikli autor vaatab enda käsutuses olnud empiiriliste, võrdlemisi juhuslikult kogutud ja kogunenud materjalide abil meediamänge. Eeskätt kirjeldatakse telemänge, mis viimasel viiel aastal on vallutanud Eesti vaatajaskonna. Neid vaadeldakse ühiskonnas ja meedias toimunud suundumuste ja muutuste taustal. Käsitletakse meedia mõju täiskasvanu ja lapse maailmapildile, antakse ülevaade Eesti televisioonis 30 aasta jooksul näidatud mängude liikidest ja nende folkloorsetest allikatest, osutatakse mujalt sisseostetud mängude abil ja nende kaudu ilmnevatele muutustele väärtushinnangutes ja käitumisnormides.

Meedia ja indiviidi maailmapilt

Massikommunikatsioon ületas teabelevi varasematele vormidele ülesaamatud aja ja ruumi piirid (De Fleur & Ball-Rokeach 1975: 4). Teadete edasiandmisel polnud enam vajalik informatsiooni andja ja vastuvõtja otsene suhtlemine või pikkade lineaarsete ja hargnevate ahelate kasutamine. Teadete retiaalse leviku tõttu jõuab informatsioon massikommunikatsiooni allikast otseteed paljude üksteisest kaugel asuvate individideni (Lauristin & Vihalemm 1977: 14). Tänu fikseerimis- ja salvestusvahenditele saab minevikus toimunud sündmuse juurde üha uuesti ja uuesti tagasi pöörduda. Tänapäeval on massimeedia mõjuvõimas struktuur, mis annab inimesele operatiivset ja mitmekülgset informatsiooni ühiskonnas toimuva kohta. Meedia vahendab päevauudiseid kodu- ja välismaalt, avardab teadmisi igapäevasest töö- ja elukeskkonnast väljapoole jäävatest ühiskonnaelu valdkondadest. Näiliselt toimib meedia tänapäeva isiksuse teabevälja kõige ebapüsivamas teabekihis, s.o. operatiivsel teabeväljal, milles kajastuvad ümbritsevas maailmas, inimese olukordades ja meeleoludes toimuvad muutused, päevasündmused, juhustituatsioonid jne. (Lauristin & Vihalemm 1977: 21). Kuigi meedia ei ole sotsiaalsete konstruktsioonide põhilooja, osaleb ta aktiivselt nende loomisprotsessis, edastades, levitades, kinnitades või vaidlustades informatsiooni (Annist 1997: 11). Ainult talle omaste spetsiifiliste teabe edastamise võimaluste tõttu (teabe tsentraliseeritud iseloom, leviku suur kiirus ja ulatus, ühiskonna erinevate gruppide samaaegne osalemine teabe vastuvõtus, mõju perioodilisus ja kumulatiivsus) suudab massikommunikatsioon inimeste teadmisi, väärtushinnanguid ja norme mõjustada ning muuta. Meedia suunamisel kujunevad ühiskonnaliikmete hinnangud ühiskonnaelu aktuaalsete nähtuste või protsesside suhtes, muutub maitse, suhtumine kultuurinähtustesse jne. Pikaajalise toime tulemusena mõjutab massikommunikatsioon isiksuse maailmapildi põhilisi osi ehk sotsialiseerumisprotsessis kujundatud põhiveendumusi ja arusaamu iseenda, teiste inimeste ja ümbritseva maailma kohta. Ta on suuteline neid teisendama ning ümber kujundama (Lauristin & Vihalemm 1977: 22–32).

Tänapäeval on meedia sagedaste diskussioonide ja debattide objekt. Suure mõjujõu tõttu tegelevad mitmed institutsioonid, struktuurid ja teadusharud massiteabevahendite toime väljaselgitamise ja analüüsiga. Esialgu käivitasid uurimise poliitilised ja majanduslikud huvid (näit. kuidas saaks meedia võimalikult efektiivselt kaasa aidata poliitiliste eesmärkide saavutamisele, milline peab olema hästimüüv reklaam jne.). Tunduvalt hiljem hakati huvi tundma meedia kultuurilise ja kasvatusliku mõju vastu. Mõisteti, et kõrvuti taotluslike eesmärkidega on tulemusi, mida ühiskond ei osanud ette näha. Meediat on süüdistatud auditoriumi kultuuritaseme madaldamises, kuritegevuse suurendamises, kaasaaitamises moraalsele allakäigule, masside poliitiliste huvide uinutamises, loovuse allasurumises jpm. (De Fleur & Ball-Rokeach 1975: 11). Neid süüdistusi on korratud erinevatel maadel ning need on kommertsliku meediapoliitika tingimustes eatud. Igas ühiskonnas on ilmselt ka omad spetsiifilised valupunktid, mida meedia kui tänapäeva neljas võim on võimendanud. Eesti meediale on ette heidetud orienteerumist eelkõige Lääne massikultuuri väärtustamisele ja omaksvõtmisele (Hiemäe 1998: 453).

Meedia ja laps

Tänapäeval on inimene meediaga seotud varasest lapsepõlvest peale. Raadio ja televisioon kuuluvad teda ümbritsevasse igapäevasesse keskkonda. Impersonaalne raadiohäääl, vanemate füüsilisele olemasolule vastanduv (teise reaalsusena mõjuv) telepilt ilmuvad lapse maailma niipea, kui tema meeled on suutelised neid tajuma. Viimastel aastatel on pedagoogika-teadlased üldsuse tähelepanu juhtinud faktille, et noored viibivad pidevalt infoväljas, mille mõju ei osata ette näha. Nad on hoiatanud, et nii kaua, kuni massikommunikatsiooni mõju lastele ja noortele peetakse neutraalseks, toimib see anonüümse, "salajase" kasvatajana, mille tegelikud mõjud ilmnevad selgelt alles aastakümnete pärast (Kraav & Uring 1975: 3–4).

Meediast, eriti TV-st, on lastele saanud ühtaegu nii suur sõber kui hajameelne, boheemlik (vaba)kasvataja. Ühelt poolt täiendab või juhatab TV talle omaste võimalustega lapsele kätte selle, mida varemalt õpetasid kodu, kool ja kogukond: missugused on lapsed, missugused on täiskasvanud, missugune on elu üldse, missugused on meie väärtushinnangud (Kurg 1997: 51). Teiselt poolt jätab TV-programm tervikuna (nagu muugi meelelahutustööstus) "lapse ees ukse täiskasvanute maailma ristseliti valla" eakohasust arvestamata (Viilup 1997: 39). Lastesaated, mis väidetavasti abistavat last õppetöös, kasvatavat ja hoidvat lapses hingesoojust (Viilup 1997: 46), tekitatud kahju korvata ei suuda. Lapse jaoks on TV ammendamatu teabeallikas, aga ka piiramatult vaba aja sisustamise vahend. Mõningad uurimused on kinnitanud, et koolist saab noor ainult 10% informatsioonist, ülejäänud 90% hangib ta meediast (Vassiltšenko 1997: 47).

Lapsi on ikka püütud kasvatada ühiskonnas kehtivate traditsioonide, üldiselt omaks võetud normide ja ideaalide järgi (Saarits 1998: 55). Endises taluperes kasvasid lapsed mitme põlvkonna (vanemate ja vanavanemate) hoole ja kontrolli all. Õpiaeg oli suhteliselt lühike, kontrolliaeg seevastu pikk, sest ka täiskasvanuna elati enamasti ühe abikaasa vanematega koos. Niisugune perestruktuur kindlustas mitmeastmelise kontrolli kaudu traditsioonide pikaajalise säilimise. Tänapäeva ühiskonnas on sotsialiseerumisahel tunduvalt pikem (kodu-kool-ametiõpe-töö), perekondlik jälgimine ja mõju aga lühiajaline, sest noored ei jää vanemate juurde elama. Põhimõtteliselt on selline täienenud ahel omakorda ammendumas ning asendumas avatud, lõpetamata süsteemiga, kus õppimine ja infohange jätkub kogu elu (Võhandu 1997: 15 jj.). Lastele on meedia mõjusaks informatsiooniallikaks juba ahela kahe esimese lüli (kodu-kool) juures. Teatava liialdusega on juba aastaid kõlanud retooriline küsimus: kumma mõju on tänapäeval laste väärtushinnangute kujundamisel suurem – kas vanemate või meedia. Tänapäeva ühiskonnas, kus laiendatud perekondade arv on märkimisväärselt vähenenud, nõrgeneb vanavanemate roll järjest. Muutunud perekultuur on vallandanud segaduse vanemate endi inimkäsitluse ja väärtushinnangutega seotud kasvatushoiakutes, nõutuse lastele lubatava ja keelatava suhtes (Kraav 1998: 18 jj.). Laste meediatarbimine on paljudes peredes väljunud vanemate kontrolli alt. Vanemate endi pereelu on hajali, Eesti abielu keskmine pikkus on neli ja pool aastat (Peets 1998). Nagu eespool viidatud, võivad lastesaated last õppetöös abistada, arvestada erinevate vanusegruppide vajadusi ja jutustada püsiväärtustest (hinge-soojusest, eetikast jm.), kuid neile järgnevad täiskasvanute filmid jms. seavad neidsamu tõesid kahtluse alla. Laps ei vali vaatamiseks ainult eakohaseid saateid, sest salapärase täiskasvanute maailm on iga põlvkonna noori ahvatlenud. Võimalused ohtras infovoos iseseisvalt või vanemate kõrval oma äranägemise järgi maailma süüvida on praktiliselt tõkestamatuks muutumas (Mürk 1998: 33).

Meediakasvatus erineb varasemast rahvakasvatusest mitmetes küsimustes. Televisioonile on ette heidetud, et selle vahendusel saavad täiskasvanute elu mitmed varjatud küljed lapsele teatavaks palju varem, kui seda nõuaks tema normaalne areng (Kraav & Uring 1975: 76). TV-d ongi peetud seksi ja vägivalla, vähem materiaalsete väärtuste ja rahavõimu propageerijaks. On arvatud, et laps võib nähtu kriitikata oma maailmapilti lülitada. Kui kümne aasta eest oli seks noorsoo probleem, siis praeguseks on see muutunud laste probleemiks. Eesti ühiskond ei vajanud uurijate hinnangul seksuaalset vabanemist sellises suurusjärgus, nagu see tegelikkuses toimus (Hint 1997: 12). Täiskasvanuks valmistumine ei toimu mitte enam mängulisuse kaudu, mis on inimese ja kogu loomingu seisukohast ootuspärane, vaid toorelt, otseselt osaliseks tegemise kaudu (Veidemann 1997: 24).

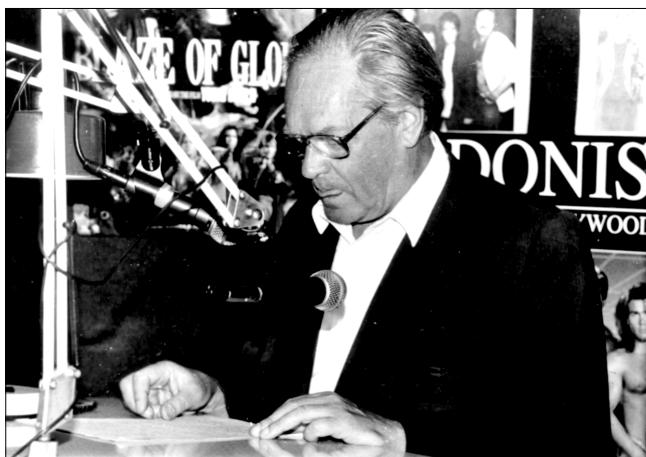
TV muudab laste ja noorte maailmavaadet ja argitegevust.³ Lapsed võtavad täiskasvanutele orienteeritud saadete ja täiskasvanute käitumise eeskujul omaks ka täiskasvanuliku suhtumise televisiooni. Televiisor

võimaldab neilegi lõdvestumist, puhkust, põgenemist reaalsusest “rikaste ja ilusate” pseudomaailma. Soov passiivselt meelt lahutada aina kasvab, inimese loova tegevuse väli aina kahaneb.

Meedia ja mängud. Raadio – kohvionu, televisioon – aastaringne jõuluvana

Viimaste aastate Eesti meelelahutusmeedias on mängu⁴ kui žanri osakaal silmanähtavalt suurenenud. Raadio ja televisioon, interneti jututoad, listid pakuvad oma vaatajaile-kuulajaile, nende ümber koondunud huvirühmadele ja sõpruskondadele jne. mängu jälgimiseks, kaasamängimiseks või sõna sekka ütlemiseks arvukalt võimalusi. Jälgija pole enam passiivne. Seepärast kirjutab ka meediakriitik, et igasugune mäng stimuleerib inimese aktiivsust – sunnib rohkem kaasa mõtlema ja kaasa elama kui mistahes muu telesaade (Sisask 1995). Eetrimängud ei ole loomulikult uudis. Aastakümnete jooksul on raadio- ja teleprogrammides mängitud mitmesuguseid mänge. “Lasteraadios” vältasid ligikaudu kolmkümmend hooaega malemeister Jüri Randviiru malesimultaanid kooliõpilastele ning 1960. aastate teisest poolest muutusid populaarseks väga mitmekesised tele- ja raadiomälumängud.

Eesti teleprogrammide sisu ja suunitlus muutus oluliselt alles 1993. a. Augustikuus astusid Eesti riigiteleviiooni (ETV) kõrvale iseseisvate programmidega esimesed kommertskanalid: M. Siimanni⁵ juhitud RTV ja TV I ning I. Taska juhitud Kanal 2. Rahvuslik eufooria ning rahvuslikkust ja omariiklust käsitlevad saated olid end ammendanud. Eesti meedia hakkas eestlasest vormima maailmakodanikku. Varem Nõukogude Liidu kultuuriruumiga piirdunud vaateväli avardus ja laienes näiliselt kogu muu maailma kultuuriruumiks. Samaaegselt vähenes originaalsaadete

Üks paljudest Jüri Randviiru raadioesinemistest. Epp Saarmanni erakogu.

maht märkimisväärselt, sisseostetud filmide ja meelelahutussaadetega avati tee välismaisele massikultuurile. Lõputu Nõukogude sõduri heroiline saaga ja metafüüsiline õnnelike rahvaste vennalik pere vahetusid neurootiliste Ladina-Ameerika tuhkatriinulugude, Ameerika võimsate tööstus- ja rahandusdünastiate, vanas heas laadis Austraalia perejutustuste ja tohutu hulga kogu maailmast pärit põnevus- ja märuliserialide vastu. 1993. a. novembris ilmusid ETV programmi Mehhiko teleseriaal⁶ *Metsik roos* ning Ameerika päritolu telemäng *Reisile sinuga*. Mõlemad muutusid otsemaid kõige vaadatumateks saadeteks.⁷ Algas uus telemängude periood.

Nõukogude ajale iseloomulik krampplik pingutamine intellektuaalsuse, soliidse ja kõlbelise ajaveetmise suunas, asendus laheda, pealiskaudse, erilisi teadmisi mittenoõdva meelelahutusega. Uus suund piidleb samaegselt ühiskonna kõrgkihi poole, ent on orienteerunud “keskmisele” inimesele. Infoühiskonna inimese kaitsereaktsioon ja ühtlasi paradoks on asjaolu, et edastatavale teaberikkusele vastandub indiviidi lühike (piiratud) mälu. Elatakse ühes hetkes, millele on üles ehitatud kogu *show*-bisnis (Koppel 1996). Selleks, et pääseda TV ekraanile ja mängijate hulka, pole enam tarvis võita mälumänguturniire ega konkursse, piisab julgusest või loosiõnnest ning inimene tänavalt ongi ihaldatud kaamerate ees. Paljudel maadel publikumenust kantud saated teenivad kultuuride ühtlustumise ideed, jõudes televaatajani mõnevõrra modifitseeritult, kohaliku keele ja osavõtjate vahendusel. Näib, et inimesi saab panna ükstaskõik mida tegema, tuleb neile ainult sisendada, et see on “normaalne” (Floren 1997). Enamik meediakriitikuid arvavad koos vaatajaskonnaga, et sisseostetud mängud ületavad oma taseme poolest varasemaid “kodukootud” mängu märkimisväärselt. Nendes olevat mõnusat, läänelikku lähedust ja auditooriumiga ühtesulamist (Sisask 1995), avatud käitumist. Mõnikord on kohalike televersionide omapära (sedasama “kodukootust”) tunnustatud (Soiver 1995a). Vana malli järgivaid mängu on ristitud arhaismideks.⁸

Viimase viie aasta jooksul on paljud eetrimängud end ammandanud ja välja vahetatud, mängude eetriaeg on kord kasvanud, kord kahanenud,⁹ kuid ikkagi mängitakse hasartselt nii televisioonis kui raadios. 1999. a. algul polnud Eestis raadiojaama või telekanalit, mille programmis polnud mängu.

Raadiomängude hulk on eelmise aastaga võrreldes mõneti vähenenud, kuid ikkagi on nädalakavas 8 mängu¹⁰ – peamiselt lühikesed puhkepäevased või argihommikused telefoniviktoriinid (nn. kohvipakimängud), kus saate kuulaja võib lülitada hommiku- või muusikaprogrammi, vastates 3–5 küsimusele, ja võita mingi väikese eseme (kohvipaki, muusika-CD, videokasseti, pileti kontserdile vms.). Need saated ei ole üldiselt pika elueaga: neid muudetakse ja nimetatakse suhteliselt sageli ümber. Ainsaks erandiks on 1967. aastast saadik eetris püsinud *Mnemoturniir*. See on pühapäeva keskhommikune mälumäng raadiokuulajate ja Tarkade Klubi (väike rühm erinevate alade asjatundjatest, laialdaste entsüklopeediliste teadmistega inimestest) vahel. Mängu lõpus saab auhinna (viimasel

ajal pangaaktsia) kõige huvitavama vastamata jäänud küsimuse saatnud raadiokuulaja.

Kolmel telekanalil neljast mängitakse 13 erinevat mängu¹¹ ja sellele kulub nädalas 10 tundi eetriaega. Varem mängiti pühapäeva ja esmaspäeva õhtuti, järjest uute mängude lisandumisel on need levinud praktiliselt kõigile nädalapäevadele (kõige vähem mängu on eetris reedeti). Põhilisteks mängukanaliteks on aastaid olnud riigitelevisioon ETV ja kommertskanal TV 3. ETV-s harrastatakse peamiselt lõbusaid meelelahutuslikke tutvumis- ja äraarvamismänge, TV 3-s soliidsete auhindadega lotomänge, teistest hiljem telemängudega alustanud Kanal 2-s mälumänge. ETV ja TV 3 on aeg-ajalt oma programmi laiendanud teise suunitlusega mängudega, näiteks on TV 3 katsetanud mitmete tutvumissaadetega (*Ainus ja õige*, *Ice Dog M Show*)¹² ja mälumängudega (*Kuldaju*), ETV on viimasel aastal omakorda kava täiendanud lotomängu (*Topelttosin*) ja kergekaalulise mälu-mänguga (*Õnneratas*).

Uutele telemängudele on tunnuslik:

1. Mängijaiks on prominendid või prominendid ja lihtne televaataja. Viimasel kümnendil vohama hakanud tabloidajakirjanduse mõjud ulatuvad ka telemängudesse. Mitmetes mängudes (*Klaver põõsas*, *Tähed muusikas*, *Kuulus ja kummaline*) on kaamera ees tuntud seltskonnategelased. Mängu juhib nimekas ajakirjanik, laulja vms. Tavaline telemängija valitakse kummalise (*resp.* ebahariliku) ameti või hobi tõttu. Prominente kasutatakse ka uute telemängude reklaamimisel. Uudismängude nn. demoversioonid mängitakse mitmeid kordi üldtuntud isikute osavõtul läbi. Seevastu kommerts- ja tutvumismängud on avatud praktiliselt kõigile.
2. Publiku aktiveerimine. Telemängud, nagu ka paljud publitsistikasaated, püüavad ületada televisiooni ja televaataja eraldatust, pakkudes vaatajale võimalust saates osalemiseks. Selliste mängude hulk on viimasel ajal kasvanud (*Tähed muusikas*, *Klaver põõsas*). Vana ja äraproovitud nn. suure ringi küsimusele vastamise kõrval (*Kuulus või kummaline*) saab mängu sekkuda stuudiost (õnnemängud, mitmesugused mälumängud, tutvumismängud) või telefoni teel. Interaktiivsed TV 3 telemängud annavad võimaluse mõjutada stuudios toimuva mängu kulgu (nt. tutvumismängus *Ice Dog M Show*) või olla saatejuhile vastasmängijaks (nt. varasem *Pildimäng*).
3. Individuaalmängude prevaleerimine. Võistkondlikud mängud on asendunud individuaalvõistlustega. Nõukogudeaegses meedias leidis rõhutamist kollektivism kui toonase ideoloogia üks põhimõisteid. Ootuspäraselt on nüüdses indiviidile orienteerunud ühiskonnas keskne edukas üksikisik. Tugeva üksikisiku roll domineerib ka paaris erandlikus võistkondlikus mängus (nt. prominendid üksikute "kummaliste" saatekülaliste vastu mängus *Kuulus või kummaline*, mille lõpetab

prominentide duell salapärase tuntud külalisega). Sekkumisvõimaluseta passiivsed lotomängijad tuntud kapteni taustgrupina (*Bingo Loto, Topelttosin*) on teine võimalus. Muutusi perestruktuuris möönavad näiteks paarismängud. *Uudistekütid* on mäng paaridele, kuid mitte tingimata abielupaaridele. *Lasteekraanis* toimuv *Memoriin* lubab mängima lapse ja ühe lapsevanema, varem pääses eetrisse vähemalt 3-liikmeline perekond.

4. Kommertslikkus mänguarvestuses ja auhindade juures. Mälumängu küsimuste raskusaste määratakse ära rahalises väeringus ning teistest nutikam võistleja lahkub stuudiost kopsaka ülekandega oma pangarvele, rääkimata luksuskaubavõite lubavatest lotomängudest, kus omandamisinstinkt ühe televaatajast eksperdi ütlust mööda naelutab vaataja teleri ette (Remsu 1997). Muinasjutulisi võidusummasid ja auhindu lubavate õnnemängude kõrval pakuvad soliidseid võite ka mälu- ja tutvumismängud. Humoristliku auhinna viivad kaasa üksnes äraarvamismängu *Kuulus või kummaline* saatekülalised. Seal, nagu lastemängudeski, mängitakse sümbolsete “elude” peale. Sportmängudest ülevõetud punktiarvestust kasutatakse veel *Lasteekraani Memoriinis* ja eespool nimetatud kahes muusikamängus. Ülejäänud mängud pakuvad heade tulemuste eest mängijatele raha.¹³

Telemängud on kujundanud telekanalite imidžit. Nii näiteks on iseloomustatud 1996. aastal, et TV 3 toidab mammonat, ETV vaimu ja Kanal 2 illusioone (Vende 1996). Kahe esimese puhul põhineb hinnang suures osas mängude kui vaadatavate saadete suunitlusel. Praegust aega on arvatud sümboliseerivat nänni jagamise hullus (Remmel 1998) ja arvamus, et varem mõjutasid televisiooni ideoloogia ja ideoloogiamehed, nüüd raha ja rahamehed (Remsu 1997).

Provintsiipiiga vaprate ja ilusate varjus. Televisioon ja traditsioonilised mängud

Kuigi vanad rahvamängud pole kunagi olnud kaasaegsusele rõhuva televisiooni eriliseks lemmikuks, on vahetevahel kasutatud vanu, üldtuntud mängu saate mängulisuse suurendamiseks või põnevamaks muutmiseks, ülesehituse mitmekesistamiseks. Meedia toimib sel juhul kui tuntud mängude kasutaja, taasmeenutaja, uue versiooni looja ja selle propageerija. Näiteks 1969.–1970. aastal äärmiselt populaarset lastelauluvõistlust *Entel-tentel* alustati alati tuntud ja telesaateks kohandatud liisusalmiga. Kummale saatejuhile – kas lapsele või täiskasvanule – “liisk langes”, see võttis jutuotsa üles. Rahvapärase lugemise tagumine osa (asemantiline tekst) oli saates asendatud teemakohase riimilise värsipaariga *täna laulavad kõik meil, / sina alustad, juhei!* Hilisem kogumistöö on näidanud, et saate jaoks mugandatud liisusalm võeti lastepärimusse vastu. See mitte ainult

ei astunud oma lähtesalmi kõrvale, vaid tõrjus algupärase peaaegu täiesti välja. Nüüdki, 30 aastat hiljem, tuntakse *Entel-tenteli* liisusalmi versiooni paremini kui rahvaomast (Vissel 1993, 1997), kuigi kulli-, peituse- jm. mängude puhul teletekst tegeliku mängusituatsiooniga hästi kokku ei passi.

Ümbruskonnas toimuva, täiskasvanute ja teiste laste tegevuse matkimine on osa maailma avastamise ja sellega kohanemise protsessist. Meedia on muutnud lihtsate imiteerimis- e. rollimängude sisu. Kujutlusmängude rollid ja ideaalid saadakse tänapäeval ajakirjanduse, kirjanduse ja eriti televisiooni vahendusel ülemaailmsest ajaviitekultuurist (Korkiakangas 1996: 75). Kui varemalt mängisid lapsed harjumuspäraselt kodu, kooli, arsti juures või poes käimist, siis viimastel aastakümnetel jäljendavad nad sageli tuntud telediktoreid, poplauljaid, näitlejaid, poliitikuid jt. tele- või filmiekraanilt tuntud isikuid. Lapsed ja noored võivad tuntud inimesi jäljendada tõsimeeli (eesmärgiks käituda, laulda, tegutseda niisamuti kui jäljendatav) või huumoriga (tahtlikult rõhutades, suurendades jäljendatava teatavaid isikupäraseid jooni, st. parodeerides). Kuigi mingil määral matkib inimene teisi kogu elu, mängivad rollimänge eelkõige väiksemad lapsed, parodeerivad seevastu meeeldi teismelised ja noored. Tuntud inimeste lustakatest järeleaimamistest võivad kujuneda mõnusad hetked noorte kokkusaamistel või ka ametlikel pidudel. Näiteks on mõne kooli peoõhtul ühtede ülesandeks olnud õpetajate pantomiimiga imiteerimine, teistel mõistatamine, keda järele aimati. Kutselised näitlejad parodeerivad pidudel, kontsertidel, raadio- ja telesaadetes: mitmeid aastaid naerutab eestlasi libapresident E. Nuter, 1990. aastate algul imiteeriti mõnuga L. Brežnevit ja M. Gorbatšovi, sisseostetud sari "Roal Canadian Airforce" naerutab inimesi kuninganna Elisabethi, Bill Clintoni, Boriss Jeltsini jt. järeleaimamisega. Laste ja noorte seas on poliitikategelastest populaarsemad popmuusikud ja telediktorid, kelle esinemismaneere, sõnastuse ja häälendamise eripära aimatakse järele.¹⁴ Ka sel puhul võib rollimäng areneda mõistatamismänguks, kus pealtvaatajad peavad ära arvama, keda parajasti järele tehakse.

Viimastel aastakümnetel on lisandunud popstaaride muusikavideote matkimine. Kodu- ja välismaised iidolid vahelduvad kiiresti. 1998. a. vaeeldamatuks lemmikuks oli popansambel "Spice Girls". Tütarlapsed aimasid lauljaid järele nii isekeskis kui ametlikel esinemistel ja pidudel. Ent juba 1996. a. ETV saatesarjas *Kooli TV* (ehk koolidevaheline televõistlus) nõuti populaarse muusikavideo jäljendamist. See oli võistlusel kavas kõrvuti mälumängu, spordi- ja lauluvõistluse ning (arvuti)ristsõna koostamisega.

Meedia mõjutab ka jõu- ja osavusproove, mille puhul on ikka võetud ja võetakse ka edaspidi mõõtu suurtest eeskujudest. Poisid imiteerivad märulifilmide kangelasid ning juba tükk aega on poiste omavahelistes jõuproovides tavalise maavillase kakluse ja maadluse kõrval karate, džudo ja muude idamaiste võitluskunstide elemente. Siinjuures pole määrav nende kui spordialade, vaid eelkõige neid tutvustavate filmide jõudmine Eestisse.

Jõu- ja osavusproovid on lähiseoses rollimängudega. 1930–1940. aastatel aimasid poisid hasartselt järele filmi-Tarzanit, sooviti saada lenduriks; 1960. aastatel kosmonaudiks jne. Iga ajastu on olnud põnevuse näljas, igal ajastul on olnud omad õilsad rüütlid, olgu selleks siis röövel Rinaldini, eesti Rummu-Jüri, romantiline surematu Duncan McLeod Šoti mägismaalt, võitmatu Rambo või kes tahes. Tänapäeva musklilised iidolid on Arnold Schwarzeneggeri, Jannie Changi, A-rühma neliku jt. seda sorti näitlejate nagu. Tänapäevane filmitööstus loob filmitrikkide abil kangelaste ümber sellise grandioosse tulevargi, et seda füüsiliselt järele teha on võimatu. Nii nagu filmistuudio trikimeister, matkib ka laps nähtut oma tehniliste vahendite, s.o. mänguasjade (legode, autode ja mudelmänguasjade) abil.

Mõistatamine ja äraarvamine oli meelepärane ajaviide minevikus ja on seda tänapäevalgi. Sellel on põhinenud mängu ja seda on ühe osana kasutatud mitmesuguste mängude või meelelahutuste juures. Viimase 20–30 aasta jooksul olid viktoriinid Eestis, aga ka laiemalt endise Nõukogude Liidu alal väga populaarsed. Nii raadio- kui telemälumängude populaarsusele pani aluse 1966. aastal Soome ja Eesti vaheline mälumäng *Naapurivisa*, mida kandsid üle mõlema riigi raadio ja televisioon. Nõukogude aja tingimustes oli kapitalistliku riigiga kahasse tehtud meelelahutussaadet erandlik. Naabrite jõukatsumised teadmistes kestsid viis aastat ning lõppesid Eesti võiduga. Eestit esindanud kolmeliikmeline võistkond (Hardi Tiidus, Valdo Pant ja Voldemar Panso) oli nii Soomes kui Eestis väga populaarne. Sama võistkond jätkas laiendatud koosseisus Tarkade Klubi nime all raadiosaates *Mnemoturniir*. Võistkonda või tema üksikliikmeid kutsuti esinema mitmetesse telemängudesse.

Eesti võistkond (Hardi Tiidus, Valdo Pant ja Voldemar Panso) "Naapurivisa" 1969. aastal. KM EKLA B-183:86.

Naapurivisa Helsingis 1996. aastal. KM EKLA C-68:32.

Meedia-mälumängud esindasid üksnes vaimustuse “veepealset” osa. Viktoriinid ja mälumängud muutusid enesestmõistetavalt klassi-, kooli- ja asutusepidude peaaegu vältimatuks osaks. Aastakümnete jooksul prooviti erinevaid mänguvorme: mitmevoorulisi asutuste/koolide jm. võistkondade kohtumisi, asutuste võistkondade kohtumisi Tarkade Klubiga. Juba nimetatud *Mnemoturniirile* lisandusid 1977. a. üle-eestilised kilveturniirid ehk mälumängu meistrivõistlused.

Televisioon on mälumängutraditsiooni pidevalt elus hoidnud, kuigi siingi on saate nimetused vahetunud ning uuel hooajal on alustatud uut mälumängusükli. Mälumängud on tänini populaarsed koolides ja asutus-

“Naapurivisa” kohtunikud professor Paul Ariste ja professor Lauri Posti. Helsingi 1969. KM EKLA C-68:29.

tes, neid harrastatakse organisatsioonide ja ühenduste kokkutulekutel ning mitmesugustel meelelahutusüritustel. Mälumängust kui sisukast ja väärtustatud hobist jutustavad ka noorte koduleheküljed internetis.

Mängu mängus on samuti kasutatud telemälumängudes. Paari aasta-kümne eest eetris olnud *Trips-traps-trullis* valisid võistkonnad küsimuste teemad trips-traps-trulli abil. Aastaid hiljem kasutati mälumängu juures laevade pommitamist. Saadete mõju ühe või teise mängu populaarsusele on raske kindlaks teha, kuid võib arvata, et see andis mõningase impulsi nende mängude püsimiseks ja värskendamiseks nii nende seas, kes seda mängu varem teadsid, kui ka nende seas, kes selle ekraani vahendusel selgeks said. Hilisem kogumistöö on kinnitanud, et trips-traps-trull ja laevade pommitamine on tänaseni väga populaarsed (Vissel 1995: 261), sobides suurepäraselt täitma näiteks pikki sõiduaegu või igavaid koolitunde.

Meedia võib toibutada peaaegu unustatud mängude traditsiooni ja viia konkreetse mängu uues kvaliteedis uuele leviringile. Sünkretistlike liikide puhul on võrdlemisi tavaline, et sekundaartraditsioonis säilib algsest tervikust ainult mõni osa. Nii näiteks on möödunud sajandi lõpu ja käesoleva sajandi alguskümnendite rikkalikust ringmängutraditsioonist osa tulnud rahva sekka tagasi rahvamuusikat viljelevate ansamblite (*Kukerpillid*, *Untsakad* jpt.) kaudu. Sekundaartraditsioonis on funktsioon veidi muutunud: endised uuemad laulumängud levivad seltskonnalauluna, kusjuures tantsu saatnud vahelaulust on saanud refrään.

Televisioon kui uute mängude vahendaja ja allikas“Ja seal ta tuleb!”¹⁵

Meedia võib ühtaegu olla ka uute mängude vahendajaks. Telekanal aitab uustulnukaid kiiresti teadvustada ning levitada maa erinevatesse paikadesse, nii linna kui maale, nii tsentrumisse kui äärealadele. Väheste teada olevate näidete põhjal võib väita, et uudismängud on meediast siiski küllalt sõltumatud ja et uue spordiala või mängu demonstreerimine teleekraanil ei too kaasa tegelikku populaarsust. Näiteks kummikeksu näidati esimest korda ETV lastesaates *Kel lusti, lööb kaasa* 1974. aastal, kuid ühekordsele tutvustamisele ei järgnenud suurt populaarsust. Uudismäng jätkas levikut pealinna tütarlaste hulgas, kandus vähehaaval edasi väikelinnadesse ja maale ning Eesti kaugematesse nurkadesse. 1980. aastatel muutus mäng väga populaarseks loomuliku leviahela kaudu, levides lapselt lapsele, ilma televisiooni abita (Vissel 1997: 108).

Televisiooni mõjul on laste ajaviitemängudesse viimase viie aasta jooksul ilmunud kaks uut mängu – rahvusvaheliste telemängude *Reisile sinuga* ja *Kuulus või kummaline* imitatsioonid. Mõlemad telemängud on pärit Ameerikast. *Reisile Sinuga* (tuntud mujal nimetuste all *The Dating Game*, *Blind Date* jne¹⁶) on ETV programmis alates 1993. a. novembrikuust, *Kuulus*

Telemäng “Kuulus või kummaline” Reet Linna juhtimisel. Reet Linna erakogu.

Missi ja Misteri valimised Nõo Realgümnaasiumis 1999. aastal. Nõo Realgümnaasiumi arhiiv.

*ja kummaline (originaalnimetus *What's My Line*¹⁷) on samal kanalil jälgitav 1995. a. sügisest. Vaatajaskonna kiire poolehoidu võitnud mängud on jäänud populaarsemateks meelelahutussaadeteks viimase ajani.¹⁸*

Konkurentsikindel telemäng eesti meediaruumis

Telemäng *Reisile sinuga* kujunes Eestis tähelepanuväärseks meedia-sündmuseks. Sellesse saatesse on viie aasta jooksul konkureerinud palju inimesi Soomest ja Saarest. Küllap on tänaseks Eestimaa kaardile jäänud vähe paiku, kust pole käidud kaamerate ees reisilist valimas. Üksikesinejate kõrval on viie aasta jooksul üles astunud mitmesugused 3-liikmelised sõpruskonnad, õpingu- ja töökaaslased, ajateenijad jt. Erandkorras on saates osalenud kolm “kõikvõimsat” sekretärineiu Toompealt, ansambli “Ummamuudu” liikmed; uljaste üksiküritajate hulgas on olnud seltskonnategelasi, ärimehi ja “igavene poissmees” Carl Danhammer. Kord, esimese septembri eelöhtul, olid erandkorras mängijateks esimesse klassi minejad. Kõik see tõestab, et telemäng on äratanud eestlaste hulgas tõsiselt tähelepanu, olles ühtaegu populaarseim ja samas kõige nõmedamaks tituleeritud saade (Jahilo 1998). *Reisile Sinuga* on andnud rohkesti ainet suhtlemiseks (sellest on räägitud koguni rohkem kui ilmast), kriitikaks, võrdluseks teiste populaarsete saadetega. Sellest on kirjutatud,¹⁹ seda on parodeeritud,²⁰ sellega on tehtud kõike, mida teha annab, põhiliselt aga ikkagi vaadatud (Eesti Päevaleht 1998).

Mäng, kus üks noormees/neiu valib oma küsimustele saadud vastuste järgi kolme sirmi taga istuva noormehe/neiu seast reisikaaslase (Haavikko 1989: 293), oli Eesti auditooriumile uudne ja värske. Pikk edu rahvusvahelises meediaruumis tõestab, et autorid leidsid tõeliselt lõõva ja müüva idee, mis põhineb kontakti otsimisel eri sugupoolte vahel. Soov aidata noori teineteiseleidmisel on ürgvana ja ühtviisi muljet avaldav igal maal ja igal ajastul. See teema suudab elevel hoida nii kaaslasteotsijaid kui kõrvaltvaatajaid, toita ühtaegu kõrgeid kunste, tabloidajakirjandust ja kohalikku klatši.

Traditsioonilises ühiskonnas võimaldati abiellumisealistel noortel rohkem väljaspool kodu liikuda, noormeestel ei keelatud teistesse küladesse peole ja õhtuti küla vahele minekut. Meheleminekuealised tütreid viidi pikemate pühade ajal sageli kaugematele sugulastele külla. Teadlikult või ebateadlikult täidab televisioon nüüd seda sotsiaalset funktsiooni.

Inimesi veetleb toimuva elulähedus ja võimalus sattuda meediasse, mis on ajakirjanduse algusest peale inimeste eneseuhkust paisutanud. Televisioonist kavaleri või pruudi otsijalt ei nõuta mingeid oskusi ega teeneid. Telemängus osaleja peab langetama umbes samasuguse otsuse nagu eluski ja võib saada endale kaaslasteks üsna juhmaka enesepakkuja, kuid ilusa reisi Küprosele või Egiptusesse. Kui veab, siis on mõlemad head, nii valitu kui reis. Viltumineku korral satub vilets partner ja lühike, Eesti-sisene reis (Remsu 1997). *Reisile sinuga* räägib inimsuhetest lõputute variatsioonide spektris üha uute inimeste suu läbi. Kas mäng kulgeb särava vaimuka dialoogi, aruka tagasihoidlikkuse, ülevoolava enesepakkumise, süütu nooruserumaluse, küpse elutarkuse või kõigi võimaluste kordumatutes kombinatsioonides, see sõltub mängijatest. See, kas mulje on debiilne, kuid

siiski delikaatne (Remsu 1997), illusoorne ja ebaloomulik (Bahhovski 1997) või pornograafilisem kui pornofilm, mille valguses “seebiseriaalid” hakkavad tunduma Shakespeare’i loominguna (Floren 1997), sõltub ka vaataja enda põhimõtetest, maitsest, hoiakust, hindamiskriteeriumidest, meeleolust. Üks vaataja võib jälgida mängulusti, teine skitseerib kaugemaid tagamaid (Remsu 1997). Saatesse tuleku põhjusteks võivad olla soov ennast demonstreerida, näha, kuidas tehakse telesaadet, võita põnev reis. Kosjasaate läbi telestaariks tõusnud vaimuka, kergelt iroonilise saatejuhi Maire Aunaste ajal arvati, et mõnegi mänguri salasihiks oli edev soov saatejuhti dialoogis ületada (Remsu 1997).

Eesti vaatajaid on intrigeerinud küsimus inimese eraelu puutumatuses meedias. Sama küsimus, kuigi väiksema ühiskondliku rõhuasetusega, kerkis üles ka Soomes. A.-L. Haavikko osutas, et TV-s esinedes kaotab mängija oma sotsiaalse puutumatus, samal ajal kui pealtvaatajale antakse võimalus sellest osa saada, ilma et tema endast midagi peaks loovutama (Haavikko 1989: 302). Küsimus ühiskondliku elu ja eraelu piiridest ja sellest tulenev konflikt vapustas maailma meediakangelase printsess Diana traagilise hukkumisega seoses. Ühiskond ei huvitu kõikide inimeste eraelust ühtemoodi. Eraelu ühiskonnastamise aste sõltub isiku positsioonist ühiskonnas. Kui avaliku elu tegelased muretsevad eraelu piiri kadumise pärast, püüab selle all mittekannatav (vaid pigem sellest huvituv) inimene oma eraelu avalikustamise kaudu luua endale illusiooni enda astumisest ihaldatavasse prominentide maailma. Televaataja pingutab kosjasaates, et ulatuda oma isiklike suhete demonstreerimisega prominentide hulka (Stolovitš 1997). Mida ja kuidas inimene endast avalikkuse ette toob, on tema enda teha ja see ei välju reeglina tema isikliku kontrolli alt.

Gloobalse massikultuuri tarbimine ühtlustab rahvaid, kaotab uudsuse nime taha peitudes originaalsuse, ühtlustab erinevate maade ja rahvaste käitumismallid. Kuna meediategelane on eelkõige ebatavaline, siis püüab tavainimene stuudios näida/näidata end ebatavalisena. Telemängud, sh. *Reisile sinuga* on omapärane vaataja “järelekatsumine”. Loomulikult soovib end näitama tulnud mängija jätta endast vastasmängijale ja televaatajatele võimalikult kaasaegse inimese muljet ning hakkab kordama jooni, mida kirjutab ette TV. J. Kaus näitab, et saates esinejate enesetuvustustes peegeldub võrdlemisi üheselt massimeedias propageeritav mentaliteet.²¹ Sõnad *rahvas* ja *tavaline* on saanud noorte seas *massi* kui inertse kuhjatise sünonüümiks. Ainsa mõeldava sihina terendab ka kõige tavalisema noore ees sihtgrupp *kodanlus* kui *rahva* ja *massi* vastand. Seda ebatavalisusejantu õhutab ja toidab ajakirjandus, sh. tänapäeva “tähtsaim kunstiliik” reklaam, mis äratub koduperenaiseski soovi olla ebatavaline, kasutada mittetavalist pesupulbrit, hambapastat jm. (Kaus 1998).

Soomlased järeldasid omal ajal *Napakymppi* populaarsusest, et ühiskonnas on palju üksikuid inimesi. Hoogsa paaride moodustamisega mõnusat äraolemist pakkuv *Reisile sinuga* osutab varasemate rangete normide kadumisele ning noormeeste ja neidude võrdsetele valikuvõimalustele.

Teine lemmikmäng *Kuulus või kummaline* on lustlik mõistatamismäng. Stuudiovõistkonnal tuleb arvata ära erandlik amet või hobi, mida kummaline stuudiokülaline pantomiimikaga demonstreerib. Kolmandal korral, kui mängijate silmad on kinni kaetud, siseneb kuulus külaline, kes tuleb küsimuste abil ära arvata. Külaline ainult jaatab või eitab vastuseks ning kui tegemist on isikuga, keda tuntakse hääle järgi, vastab ta mingil muul moel. Kui mängijad ei suuda vähem kui kümne “eluga” õiget isikut välja selgitada, on nad selle voo kaotanud.

Selle mängu puhul on tähtis saatejuhi roll. Kuna saade ei tegele otsest inimeste eraeluga, siis pole selle saatejuhust Reet Linnast kujunenud niisugust meediasoosikut nagu Maire Aunastest või viimase mantlipärijast Vahur Kersnast, kuigi kahtlemata on see lisanud värvi tema niigi suurele populaarsusele ja tuntusele. Selleski mängus teab televaataja stuudiomängijaist enam – talle on vastus algusest peale teada. Stuudiosse valitakse tuntud rõõmsa meele ja vahetu käitumisega inimesi (näitlejad, kunstnikud, muusikud, muud ühiskonnaelu tegelased), kelle mängu on meeldiv vaadata ja kelle imidžile saade lisab populaarsust.

Telemängust laste ajaviitemänguks

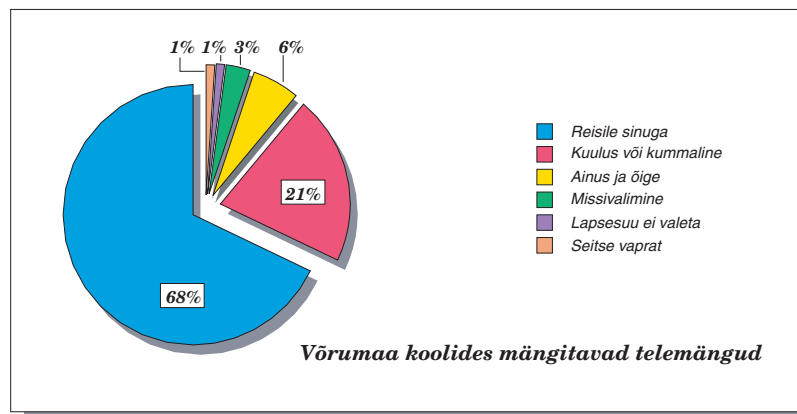
Nädalast nädalasse teleekraanil korduv mäng köidab ka noorema vaatajaskonna huvi ja muutub sellegi vanusegrupi lemmikuks. Kui täiskasvanute huvi telemängude vastu kinnitavad auditooriumiuuringute tulemused, aasta parimate saadete ja saatejuhtide tiitlid,²² siis laste huvi *Reisile sinuga* vastu näitab 1995. a. *Eesti Päevalehes* ilmunud küsitluse *Mis lastele meeldib, mis mitte* tulemused (*Eesti Päevaleht* 1995, 11. november). Küsitletud 4–13-aastaste laste arvates olid viis paremat telesaadet *Seitse vaprat* ja telemängud *Reisile Sinuga*, *Lapsesuu*, *Pildimäng* ning *Kuraditosin*. Neile järgnes laste suur lemmik sauruselaps Otto-Triin. Selget keelt TV mõjust rääkis ka laste arvamus kõige populaarsematest inimestest. Selles omapärasest persoonide edetabelis järgnes president Lennart Merile *Reisile Sinuga* saatejuht Maire Aunaste, seejärel *Seitsmest vaprast* tuntud lauljatar Nancy, kellele järgnes USA president Bill Clinton. TOP 10-sse mahtusid veel Eurovisiooni lauluvõistlusel esinenud Maarja-Liis, poliitik Mart Laar, *Seitsme vapra* saatejuht Mihkel Raud, võidusõitja Michael Schumacher, “tõeliste meediasuuruste” sekka äraeksinud ema ning TV 3 *Pildimängu* saatejuht Teet Margna.

Iganädalane põnev telemäng ajendab lapsi ja noori seda isekeskis imiteerima. Esimesed videosalvestused ja üleskirjutused mängust *Reisile sinuga* jõudsid arhiivi 1995. a. Mõlema mängu jätkuvat populaarsust on kinnitanud hilisemad juhuküsitlused, internetiprojekt “Vahetund” 1997. a., koolipärimuse kogumine Võrumaa koolides 1998. a. kevadel, kirjutised ajakirjanduses ja internetis. Võrumaa 13 koolist, kust möödunud aastal koguti noortepärimust, kinnitasid nendesamade telemängude jätkuvat

*Pilte ühest mängust
"Reisile Sinuga". Valga
Gümnaasium, 16. no-
vember 1995. (Videolt)*

... ja õnnelik võitja on ...

mängimist 10 kooli. Kõige sagedamini nimetati *Reisile sinuga*, mida tituleeriti viimaste aastate klassiõhtute kõige mängitavamaks mänguks. Sageli imiteeriti ka *Kuulsat või kummalist*, harva tollal saatekavas olnud tutvumismängu *Ainus ja õige*; nimetati veel mängu *Lapsesuu ei valeta* ja lotomängu *Kuum hind*. Televisiooni eeskujul mängitavaks arvati missi ja mister'i valimisi, mille populaarsuse kõrghetk langes ühte esimeste Teise maailmasõja järgsete missivalimistega kümne aasta eest. Tänapäevani on see paljudes klassides ja koolides iga-aastaseks traditsiooniks²³ (vt. graafikut). Telemängude kõrval mängiti meelsasti ka varasemaid klassiõhtute mängu, nagu silmapilgutamist, pikka nina, toolipolkat, pudelimängu jms.

Telemänge mängitakse sünnipäevapidudel, klassiõhtutel, koolipidudel, valentinipäeval. Mitmetes koolides on õpetajad selle mänguga õpilaste ette astunud õpetajapäeval, mil õpilase ja õpetaja rollid on ära vahetatud.

Reisile sinuga on loodud mängimiseks võõraste inimeste vahel. Väikses kollektiivis on seda raske mängida, sest õige varsti on arusaadav, kes klassikaaslastest on vastasmängijateks. Kuid ka sellises olukorras on põnev jälgida, mida klassikaaslane tahab teada saada, kuidas ja mida talle vastatakse ning kelle küsija lõpuks välja valib. Paaride moodustamise võlu köidab mängijaid sellisegi mängijate endi eelistusi mitte arvestava mängu nagu *Pikk nina* juures,²⁴ loomulikult on aga huvitavam jälgida klassikaaslaste otseseid valikuid ja eelistusi. Paljud lapsed rõhutavad, et selliseid mängu ei võeta üleliia tõsiselt ning et seda püütakse üldse naljatades teha, parodeerida. Mõnikord imiteeritakse saadetes juhtunud veidraid situatsioone. Nii on järele aimatud ebaõnnestunud katset laptopiga õige neiu välja valida. Võitjatele võib olla auhinnaks kujuteldav nalja- või pilareis²⁵ või ka tegelik kohalik reis, jalutuskäik.²⁶

Lapsed püüavad säilitada täpset mängu struktuuri, mängijate arvu (1+1+3), mänguruumi kujundust (vastajad on küsijast mingi barjääriga eraldatud). Nende jaoks on oluline, et tegevus sujuks samade reeglite järgi kui TV ekraanil. Üks hinnatumaid rolle on saatejuhi osa.

Ka meie teeme nii, et üks on Maire Aunaste ja siis kolm tüdrukut ja üks poiss või siis vastupidi. (Lüllemäe Pk., 5.a kl. 1998).

Reisile sinuga.

Seda me mängime klassiõhtul. See käib nii: Kui ei ole klassis mingit sellist asja, kuhu saab minna, et poiss ei näe, kus sa oled või mis nägu ja mitmes, siis tõmba laud ja ole selle taga. Nii et keegi sind ei näe. Poiss peab keerama selja. Küsimused võivad olla ükskõik missugused. Võid peast välja mõtelda või kirjutada paberi peale. Ka reisirid tuleb samamoodi teha. Reisirid võivad olla sellised (tordi söömine kohvikus, põhjapõdra patsutamine ja kõige suurem reis on Aafrika). Need kirjutad paberi peale ja voldid kokku. Siis kirjutad peale numbrid ja nemad peavad tõmbama selle kaardi, kus peal on numbrid 1, 2, 3, 4. Ja Maire Aunaste peab need kätte jagama. Kui poiss on küsimused ära küsinud, siis võib poiss ütelda numbrit. Kui ta on ära ütelnud numbrit, siis võivad nad ju selle asemel auhinna saada. Et reisile ei lähegi. Auhinnaks maitseks kindlasti šokolaad. Ja sama moodi on ka poistega. Head mängimist. (Antsla Kk. 1995)

Aastakümneid kestnud mälumänguvaimustuse taustal on loomulik, et lõputud viktoriinid pole noorte seltskonnas nii hinnas kui uudsel mõjuv äraarvamismäng *Kuulus või kummaline*. Lapsed on leidnud, et ka endi ja oma tuttavate ringist on võimalik leida kummaliste tegevusalade või hobidega inimesi. Kolleksioneerida või koguda võib kõikvõimalikke asju.²⁷ Seltskonnast sõltuvalt võidakse mängus rõhutada kas kummalise otsimist või telesituatsiooni järeleaimamist, nagu selgub järgnevast mängukirjeldusest:

Kuulus või kummaline? Meie mängime seda oma klassiõhtul nii. Me tõmbame klassis ühe laua niimoodi, et see on tahvli juures. Meie istume vaatajatele näoga vastamisi. Kui te neljakesi lauda ei mahu, siis võib ka ääre peale istuda. Tuleb võtta kuidagi ka neli tooli. Ja nende peale istuda. Kui tuleb see, kes peab ette näitama oma ameti, võib ka endale nime panna. Näiteks laulja nime Maarja-Liis, Pearu Paulus, või näitleja, kirjaniku nime võib ka panna. Seda ainult siis, kui oled salapärane külaline. Selle juures peab ka häält muutma: hääle võid muuta kas tumedaks või heledaks. Nii ei tunta sind ära. Kui tahad, et teised su nime teaks, siis kirjuta see tahvlile. Nemad neli arvajat peavad endale maskid ette panema. Need võivad olla paberist, aga ma ei soovita teil paberist teha, sest paber läheb katki. Parem tehke papist või riidest. Maskid peavad olema loomulikult sellised, et sealt läbi ei näe. Silmad võite kleepida paberist. Või kui te teete papist, siis joonistage silmad papi peale. Maskid peavad olema nii suured, kui on mängija pea. Võib teha lillekujulist maski või mikihiire, loomade nägusid. Neid maske saab nii teha. Tuleb joonistada kõigepaalt ühe riide peale nägu. Tagumisele poolele. Ja siis see nägu välja lõigata. Sinna järele tuleb ajada veel kumm. Kumm tuleb panna

sedamoodi. Tuleb teha kahele poolele kaks auku. Täpselt kahelt poolt pooleks. Võib ka endale soengu pähe teha, kui tahad klassiõhtul huvitavam olla. Soengu võib teha lõngast, kui sul on pehme ja läikiv lõng. Kui on vana lõhutud lint, siis võid endale ka sellised juuksed teha. Seda võib teha nii: lõikad papist ühe riba välja ja liimid selle otstest kokku. Riba peab olema enda pea suurune. "Kuulsas või kummalises" on Katrin, Jüri, Tarvo, Hins. Katrinil on peas valged juuksed. Siis võib teha ka kollased. Noh, juuksed käivad nii: pead võtma kollase lõnga või sellised nagu neil on. Siis võtad sokinõela. Sinna ajad lõnga järele ja hakkad õmblema. Õmblemist alusta ülemisest äärest. Aga enne seda jäta 3 cm vahele. Lõng või ükskõik mis asi peavad papi ääred ära katma. Kui see on valmis, siis lõika kääridega lõng katki ja ongi juuksed valmis. Nüüd sa oled palju mõnusam kui tavaliselt. (Antsla Kk. 1995).

See telemäng järgib küllaltki traditsiooniliste mängude skeeme. Pantomiimi järgi tuleb ametimehi ära arvata paljudes Euroopa maades laialt levinud pärimismängudes (Opie 1984: 283). Eestis tuntud *Mooramaa kuningas* on ilmselt saksa laen.²⁸ Telemängu kolmandas osas *Salapärase külaline* kasutatakse pimesilmi vastasmängija isiku mõistatamist, mida traditsioonilistes mängudes tehakse kuulmise,²⁹ liikumise,³⁰ kompimise³¹ abil (Kalamees 1960: 71 jj.).

Reisile sinuga ei ole nii otseses seoses traditsiooniliste mängudega. Varasemad paarilise otsimise mängud ei pannud suurt rõhku verbaalsele suhtlemisele ja sellest tulenevale valikule. Kolmeosalise struktuuriga (laul, dialoog ja lõpplahendus) vanades laulumängudes (näit. *Nukumäng*) leiti paariline (~otsitav) eelkõige füüsilise tegevuse (jooks, tagaajamine, kinnipüüdmine), mitte vaimse katse kaudu, mistõttu neis võiksid kajastuda muistsete initsiatsiooniriituste või "naisetõmbamise" tavade reliktid. Ka hilisemates mängudes domineerib partneri leidmisel tegu, liikumine. Valija lähtub kahtlemata sellest, mida näeb, ja sellest, mis talle meeldib, kuid ta ei uuri, mida valitav ühest või teisest probleemist või iseendast arvab. Mõistatuste esitamine pandilunastamisel on taibukuse kontroll, mis ei ole partneri valikuga otseselt seotud, küll aga kujundab temast arvamuse. Partnerivalik vaimsete kvaliteetide järgi on tunnuslik mõningaile muinasjututüüpidele, kus kosilaselt võidakse raskete tööde kõrval eeldada keeruliste küsimuste ja mõistatuste lahendamist. Ühisjooni on telemängul pimedas mängitavate mängudega, kus inimene või ese valitakse välja seda nägemata.³² Kahtlemata on telemängu erootilisus tuntavam ja intensiivsem kui enamikus vanades ajaviitemängudes, kus see oli tunduvalt varjatam ja allegoorilisem.

Kokkuvõtteks

Meedia ja mängude suhe on olnud võrdlemisi ühepoolne: TV propageerib uutset, telespetsiifikat arvestavat, sisseostetud meelelahutust, vanad traditsioonilised mängud pääsevad harva telekraanile või raadiosse. Kõrvuti paljude eluvaldkondade ja nähtuste medialiseerumisega on märgatav ka mõningane mängude medialiseerumine, sest osa telemänge mugandub laste- ja noortetraditsiooni. Mängude leidmine raadiost või televisioonist on siiski vaid üks võimalus uute mängude saamiseks ja levimiseks, mis ei katkesta laste seas käibivate mängude loomulikku elu. Traditsiooniliste mängude tõsiseks rivaaliks on viimase viie aasta jooksul Eestis kujunenud hoopis arvutimängud.

Lapsed valivad oma repertuaari telemängud, mis mõjuvad uudsetena, mida on võimalik telekraanilt tegelikku olustikku üle tuua, mis pakuvad mängijatele vastseid mänguvõimalusi ja rolle, loovad huvitavaid mängusituatsioone.

Mängud peegeldavad kultuurikeskkonda ja uuenenud kultuurimalle. Kuigi näiliselt rõhutavad uued mängud kerget lähedat meelelahutust, avalduvad nendes ühiskonna teisenenud väärtushinnangud (materiaalse rikkuse eelistamine, individualism, teatav pealiskaudsus). Et ühiskonnas kuulub prioriteet tugevale üksikisikule, siis on mängude hulgast välja tõrjutud kollektiivsed mängud – neid asendavad individuaalmängud. Vanad tuntud mängud käibivad uuenenud kujul. Näiteks on kunagised tõsised mälumängud asendunud sellistega, kus võistlus teadmistes on asendunud mängulise ja pealiskaudse pakkumisega (*Topelttosin, Önnerratas, 100%*). Mitte kunagi varem pole meie mängumaastikul hinnatud teadmisi karmilt rahalises vääringus, jätmata inimestele kübetki illusiooni vaimsete väärtuste prioriteetsuse suhtes, mis väljendus varem eetikanormides ja väärtushinnangutes. Telemängud näivad õpetavat, et edukas on rikas, rikkus avab tee inimväärsel elule, inimväärne elu pakub rohkeid vabadusi ja naudinguid. Meedias pakutu muutub märkamatult ideoloogiaks, sh. liigseks tolerantsuseks võõra, tavatu, agressiivse suhtes. Meedia kasvatab ja kujundab tänapäeval rohkem kui haridussüsteem ja kodu. Oma osa selles kasvatuses on ka pakutataval mängudel, mis tasandavad teed globaalsesse massikultuuri.

Uuenemine ja muutumine on paratamatud, nii nagu on paratamatu ka meedia suurenev osa ühiskonnas. Tänapäeva meedia peab omalt poolt kaasa aitama ühiskonnaliikmete ühiskonda integreerimisele. Lisaks informatsiooni pakkumisele peab meedia suutma liita üksildasi indiviide.

Lapsed kasvavad tänapäeval üles hoopis teises keskkonnas kui nende vanemad. Kontrast naturaalmajapidamise tingimustes maakodus üleskasvanud vanaemade põlvkonna ja tamagotšit toitva (lapse)lapselapse keskkonna vahel on paratamatu. Noored võtavad uue alati kiiremini vastu kui vanad. Uus tehnoloogia pakub laste jaoks välja üha enam uusi mänguasju (ActiMate Barney, interaktiivsed teletupsud või peatselt lastele lubatav

teadjamees – *wise man*), mänguvahendeid ja mängu, mille kõrval mängitakse edasi ka pärimuslikke mängu, ent samuti ammutatakse ainest uuteks mängudeks meediast.

Veebruar 1999.

Kommentaariid

1. 1998. a. lõpus tegutses Eestis 4 telekanalit (lisaks kaabeltelevisioon ja mitmed lokaalsed telesaated), ligi kümme korda rohkem raadiojaamu: üleriigilised, piirkondlikud ja lokaalsed (Mihkelson 1998).
2. Baltic Media Facts (BMF). "Arvutite ja Interneti kasutamine Eesti elanike hulgas" 07.09–18.10.1998. a. http://www.bmf.ee/internet98_1/ulevaade.htm
3. Juba 1970. aastatel hakati rääkima nn. DTT (diivan-tuhvlid-televisoor) fenomenist eestlase elus.
4. Siinkohal on jäetud arvestamata niisugused spetsiifilised mänguga seotud valdkonnad, nagu sport, teater, kino, kunst.
5. Ajakirjanik, ETV peadirektor (1989–1992), esimese kommertskanali Reklaamiteleviiooni tegevdirektor 1992–1995, poliitik ja Eesti peaminister aastatel 1997–1999.
6. Varem oli eesti televaataja näinud seriaale *Lihtsalt Maria* ja *Ka rikkad nutavad* Nõukogude Liidu üleriikliku monopoolse telekanali Keskteleviioon vahendusel.
7. Juba 1993. a. detsembris olid kõige vaadatamad saated seriaal *Metsik roos* (1.), uudisteprogramm *Aktuaalne kaamera* (2.) ja telemäng *Reisile Sinuga* (3.). *Televisioon*, 1994, 17.–23. l., lk. 17.
8. Uus saate struktuur ei lase enam enda kõrval eksisteerida vanal. "Kõik see [Kuldaju TV 3-s] meenutas rublaaegseid kilvturniire nii, et tekkis mulje: televaataja on sattunud veerand sajandit tagasi eetris olnud saatele" (Hanson 1998a).
9. 1996. aastal mängiti kõige rohkem (4,5 tundi nädalas) TV 3-s (Veldre 1996).
10. Vikerraadio – 2 mängu (pühapäeval kell 9.10 kohvipakimäng, kell 11.10 mnemoturniir); Raadio 2 – 3 mängu (esmaspäeval 6.00–10.00 Romi Erlachi ja Urmas Leinfeldi hommikuprogramm MAA (muu hulgas ka mõni mäng; laupäeval 11.00 *Kull või kiri*, laupäeval 16.00 *Timbulimbu Show*); Klassikaraadio – 1 mäng kord kuus (pühapäeval 10.00 *Teame ja Tunneme*); venekeelne Raadio 4 – 1 mäng (laupäeval kell 22.10 muusikamäng *Favoriit*); Raadio Elmar – 8.45 tööpäeva hommikuti hommikumäng.
11. ETV-s 6 mängu (laupäeval 20.00 *Tähed muusikas*; pühapäeval 17.30 laste telemäng *Memoriin* (üle nädala), kell 20.30 *Reisile Sinuga*; esmapäeval kell 20.30 *Kuulus ja kummaline*, 21.30 lotomäng *Topelttosin* ja neljapäeval 20.30 *Klaver põõsas*); Kanal 2 – 2 mängu (esmaspäevast reedeni kell 16.30 *100%*, laupäeval kell 19.00 *Uudistekütid* jne.); TV 3 – 5 mängu (laupäeval 19.50 *Õnneratas*, pühapäeval 21.10 *Kuum hind*, esmaspäeval 20.00 *Kuldvillak*, kolmapäeval 21.50 *Ice Dog M Show*, neljapäeval 21.30 *Bingo Loto*).

12. Üksildasi kokkuviiivad saated on ka *Üksildaste südamete klubi* ja *The Timbulimbu Show* Raadio 2-s.
13. Terake tõtt on O. Remsu iroonilises märkuses, et kui meile vanasti [Nõukogude ajal] oleks nii ...komsomoli pähe määritud, nagu nüüd ilusaid läikivaid kauppu, oleksime kõik puhta punased (Remsu 1997).
14. Koolipärimuse kogumine Võrumaa koolides. Antsla. M. Patte.
15. Saatejuhi tavapärase hüüatus stuudiokülalise sisenemisel telemängus *Kuulus ja kummaline* on muutunud tähelepanu osutavaks ütluseks, killuks.
16. Nimetuse “Napakymppi” all Soome TV-s.
17. Pärit samuti 1950. aastate Ameerikast.
18. Baltic Media Facts (BMF). “Arvutite ja Interneti kasutamine Eesti elanike hulgas” 07.09–18.10.1998.a. http://www.bmf.ee/internet98_1/ülevaade.htm.
19. Eesti Päevalehes ja Postimehes on ilmunud 50–60 artiklit, mis ühel või teisel viisil on seotud selle saatega. Kui esimestel aastatel püüdsid arvustajad irooniliselt lahti seletada saate populaarsuse põhjusi, siis järgmistel aastatel hakkas kirjutatav koonduma saatejuhi Maire Aunaste isiku ümber ja tema saatejuhi osast loobumise eel vallandus pikk ja detailne uue saatejuhi teema, kuni üldise heakskiiduni Vahur Kersnale. Meediasündmuseks võib pidada sedagi, et üks mäng peeti kahe suurema päevalehe *Eesti Päevalehe* ja *Postimehe* noorte ajakirjanike vahel, mistõttu muljed saatest ja järgnenud reisist nägid trükivalgust (Tali 1995; Tali 1996). Saate suur vaadatavus on teinud sellest mõõdupuu teiste menukate või oluliste saadete (“Eurovisiooni” lauluvõistlus, olümpiamängud, Eesti riigi jaoks tähtsate sündmuste ülekanded, Riigikogu liikmete ja presidendikandidaatide väitlused jm.) populaarsuse hindamisel.
20. A. Kivirähki veste *Staarid osalesid telemängudes*, E. Baskini estraadietendus *Raadio Null* Vanalinna Studios jt.
21. Rahvasaates “Reisile sinuga” lausuvad noored tihti enda iseloomustamiseks: “Sõbrad ütlevad, et ma olen pisut/täiesti hull. Ning näiteks “Mulle meeldib kohutavalt magada”. Sest leitakse, et tavalised inimesed käivad tööl – ning käivad korralikult, tööpäev algab kell kaheksa. Tavaliselt käib originaalne, pisut hull inimene hoopis ülikoolis, mis siis, et ta on ...kohutavalt laisk. [– –] Laisk, aga siiski üliõppiv tähendab olla tulevane rahva, “tavaliste” inimeste juhtija ja ülemus [– –]. Ühesõnaga ühel või teisel moel isand. (Kaus 1998)
22. Telemäng *Reisile sinuga* on olnud ilmne vaatajate lemmik 1995. aastast saadik, vaid üksikutel kordadel (1997. a. sügisel ja 1998. a. suvel, mil saateid vedas asendussaatejuht) edestas seda *Kuulus või kummaline*. Populaarsus õnnestus taastada Vahur Kersna saatejuhiks tulekuga 1998. a. augustis. Saade on pälvinud ETV-s parima meelelahutussaate tiitli 1995., 1996. ja 1997. aastal, aastatel 1996–1997 on teise preemiaga pärjatud kauast saatejuhti Maire Aunastet. Mängu *Kuulus või kummaline* saatejuht Reet Linna on pälvinud samal ajal kolmanda preemia.
23. Tegelikult toimusid missivalimised kooliõpilaste hulgas juba nõukogude ajal, 1960. aastate lõpust alates.
24. Paarid paneb mängijate teadmata kokku mängujuht.
25. Ameerika, põhjapõdra patsutamine, reis kanakuuti, solgitorra vm.

26. Ühine jalutuskäik staadionil, käsikäes ümber koolimaja, sõit kohalikku poodi jäätist ostma, minek koolikohvikusse jne.

27. Kõige kummalisemaks hobiks oli küünte puru kogumine, mida ühel oli juba kolm liitrit (Põlgaste Pk. 5. kl. (1998).

28. Nimetuste all *Meister, Meister, gib uns Arbeit* või *Wir kommen aus dem Morgenland*.

29. Kalamees 1960, mäng nr. 127 – *pimekull*, nr. 136 – *linnavahetamine*.

30. Kalamees 1960, mäng nr. 125 – *pime arvab*.

31. Kalamees 1960, mäng nr. 120 – *pimesiku nimi*, nr. 130 – *kelle süles sa istud*; nr. 133 – *arvamine kehaosade järgi*; nr. 135 – *kuldasi*; nr. 138 – *palav käsi*.

32. Vrdl vanemas traditsioonis *Pime rätsep* (Kalamees 1960, mäng nr. 139) või uuemas traditsioonis *Auhinnanöör*, kus kinniseotud silmadega mängija peab endale nõõrilt auhinna lõikama.

Kirjandus

Ainsoo, Uno 1998. Lotomängudele mõeldes. *Postimees*, 25. mai.

Annist, Aet 1997. *Teise konstrueerimine: noorte kujutamine Eesti meedias "Postimehe" näitel*. Käsikiri. Tartu Ülikool. Sotsiaalteaduskond. Sotsioloogia osakond. Tartu.

Arvuti kasutamine Eestis. http://www.bmf.ee/internet98_1/PT121.HTM. \ \ www.bmf.ee \ internet98_1/PT121.HTM

Bahhovski, Erkki 1997a. Vindi ülekeeramine head ei too. *Postimees*, 17. märts.

Bahhovski, Erkki 1997b. Vaga mõtiskelu. *Postimees*, 24. märts.

De Fleur, Melvin L. & Ball-Rokeach, Sandra 1975. *Theories of Mass Communication*. Third Edition. New York & London.

Eesti Televisioon 1995–1997. Tallinn 1997.

Floren, Kaido 1997. Meeldib sport ja muusika. "Reisile sinuga" pühapäeviti ETV-s. *Postimees*, 21. jaanuar.

Haavikko, Anna-Liisa 1989. Napakymppi. Neljän peli – kaksi miljoonaa katsojaa. *Betoni kukki*. Kirjoituksia nykyperinteestä. Toimittanut Jyrki Pöysä. Tietolipas 115. Helsinki, lk. 293–303.

Hansen, Aime 1997. Baskini viimane estraadikava. *Eesti Päevaleht*, 27. jaanuar.

Hanson, Raimo 1996. Vaatajad tahavad näha kuulsaid ja kummalisi. *Postimees*, 25. mai.

Hanson, Raimo 1997. Kuu ja päike. *Postimees*, 17. september.

Hanson, Raimo 1998a. Täna 25 aastat tagasi ehk kahtlane Internet. *Postimees*, 16. veebruar.

Hanson, Raimo 1998b. Missid ikka hinnas, ja saated, kus antakse. *Postimees*, 24. aprill.

Hanson, Raimo 1998c. Eurovisiooni finaali edu oli mäekõrgune. *Postimees*, 26. juuni.

Hanson, Raimo 1998d. Muulased vaatavad telerit innukamalt. *Postimees*, 28. juuni.

- Hanson, Raimo 1998e. Varumees Järvil on suvetöö lõppenud. *Postimees*, 11. august.
- Hanson, Raimo 1998f. Et vaataja korragi turtsataks. *Postimees*, 16. august.
- Hanson, Raimo 1998h. Värskendus viis tippu. *Postimees*, 22. oktoober.
- Hanson, Raimo 1999. Mälu turgutamiseks. *Postimees*, 4. jaanuar.
- Helsti, Hilikka 1989. Televisio suomallaisen kulttuurin lähihistoriassa. *Betoni kukki*. Kirjoituksia nykyperinteestä. Toimittanut Jyrki Pöysä. Tietolipas 115. Helsinki, lk. 255–277.
- Hiimäe, Mall 1998. Tähtpäevade aastaring. *Eesti rahvakultuurist*. Koostanud ja toimetanud Ants Viires ja Elle Vunder. Tallinn, lk. 435–458.
- Hint, Mati 1997. Laps ja tema saastatud ümbrus. *Konverents: Meie lapse mured. "Laps ja meedia" 21.–22. november, 1996*. Tallinn, lk. 7–14.
- Hvostov, Andrei 1998. Meediakangelase sünd ja saatus. *Eesti Päevaleht*, 15. veebruar.
- Jahilo, Valdo 1998. Suur soosingute top 1997. *Postimees*, 10. jaanuar.
- Juske, Ants 1998. Ajutine asjur. *Eesti Päevaleht*, 7. juuli.
- Kalamees, Aleksander 1960. *Eesti rahvamänge*. Tallinn.
- Kaus, Jan 1998. Tavaline vs/& ebatavaline. *Sirp*, 17. september.
- Kivirähk, Andrus 1997. Staarid osalesid telemängudes. *Eesti Päevaleht*, 28. september.
- Koppel, Annika 1996. Emil Rutiku: Mida teen, seda naudingi. *Postimees Extra*, 7. september.
- Koppel, Annika 1997. Maire Aunaste esimene raamat. *Postimees*, 19. aprill.
- Koppel, Annika 1998a. Teet Margna uue ajaarvamise alguses. *Postimees*, 18. aprill.
- Koppel, Annika 1998b. Sander muusikas ja uues telestuudios. *Postimees*, 25. september.
- Koppel, Annika 1998c. Õudne pop ründab tulutult suurt kultuuri. *Postimees*, 27. november.
- Koppel, Olari 1997. Tühjavõitu plaan. *Postimees*, 25. märts.
- Korkiakangas, Pirjo 1996. Mängud ja mänguasjad kultuuri ja elukeskkonna kajastajana. *Mängult-päriselt. Tänapäeva folkloorist II*. Mare Kõiva (toim.). Tartu, lk. 66–78.
- Korv, Neeme 1996. "Postimehe" päev – traditsioonidega pidu. *Postimees*, 22. mai.
- Kraav, Inger 1998. Vanematekasvatuse olemus ja vajadus vanemate kasvatamiseks kaasaegses Eestis. *Perekasvatus ja selle teostamise võimalused tänapäeva Eestis*. Inger Kraav (toim.) Tartu, lk. 14–26.
- Kraav, Inger & Uring, Reet 1975. *Laps, raadio, TV*. Tartu.
- Krumm, Hannes 1998. 194 x Aunaste. *Eesti Päevaleht*, 30. juuni.
- Kurg, Anneli 1997. Meedia osa lapse agressiivsuse kujunemisel. *Konverents: Meie lapse mured. "Laps ja meedia" 21.–22. november, 1996*. Tallinn, lk. 51–54.
- Kõiva, Mare 1998. Paar remarki usundiloost. *Maarahva elujõud II*. Tartu, lk. 171–191.
- Laas, Made 1998. Hardi Tiidus elab, kuni õpib. *Postimees Extra*, 6. november.
- Laasik, Andres 1998. Eestlast lummab õuerituaal. *Eesti Päevaleht*, 26. veebruar.

- Laste lemmik 1998. *Eesti Päevaleht*, 27. oktoober.
- Laumets, Rein & Kuningas, Tiit (koost.) 1992. *Tähelepanu! "Mnemoturniir"*. Tallinn.
- Lauristin, M. & Vihalemm, P. 1977. *Massikommunikatsiooni teooria*. Tartu.
- Lipponen, Ulla 1995. Tüdrukute plaksutamismängud – kas naiskultuuri osa? *Lipitud-lapitud. Tänapäeva folkloorist I*. Mare Köiva (toim.), lk. 192–211.
- Made, Reet 1996. Ka arvuti- ja videoajastu laps vajab raadiot. *Konverents: Meie lapse mured. "Laps ja meedia" 21.–22. november, 1996*. Tallinn, lk.28–34.
- Maksimov, V. N. & Sokolskaja, A. L. (toim.) 1988. *Folklor i viktorina. Narodnoje tvortšestvo v vek televidenija*. Moskva.
- Mihkelson, Immo 1998. Raadio mittekuulajatele. *Kultuur. Postimehe lisa*, 27. november.
- Möller, Hans-Georg & Thorse, Michael 1996. *Teleajakirjandus*. Tartu.
- Mutt, Mihkel 1996. Pikk saba ja suur mõmin. *Eesti Päevaleht*, 26. veebruar.
- Männamaa, Ivar 1998. Mis on mudeldusmängud? *Postimees*, 22. november.
- Märka, Veiko 1997. Eestis on kaks tarkade klubi. *Postimees Extra*, 12. aprill.
- Märka, Veiko 1997. Maire ja Indreku teineteise leidmine. Nädala nägu. *Postimees*, 28. juuni.
- Märka, Veiko 1997. Ainus ja õige. *Postimees Extra*, 13. september.
- Märka, Veiko 1997. Kuulsate ja kummaliste vahel. *Postimees*, 15. november.
- Mürk, Ruta 1998. Perekasvatuse probleemi konkreetseid lahendusi mineviku ja tänapäeva Eestis. *Perekasvatus ja selle teostamise võimalused tänapäeva Eestis*. Tartu, lk. 21–27.
- Olmaru, Jaan 1998. Nuta või naera. *Postimees*, 20. jaanuar.
- Opie, Iona & Opie, Peter 1984. *Children's Games in Street and Playground*. Oxford.
- Ots, Tõnu. 1997. Mina, viimast põlve eestlane. *Postimees Extra*, 1. veebruar.
- Parmas, Victoria 1996. Presidentide väitlus jättis ükskõikseks. *Eesti Päevaleht*, 30. oktoober.
- Peebo, Kadri 1995. Kui ma ei eksi, aga ma ei eksi, kui ma juhuslikult ei eksi. *Lipitud-lapitud. Tänapäeva folkloorist I*. Mare Köiva (toim.). Tartu, lk. 5–22.
- Peets, Tanel 1998. Ankeet. *Sirp*, 19. juunil.
- Pilvre, Barbi 1998. Viimased reisid Aunastega. *Eesti Päevaleht*, 12. mai.
- Rommel, Annika 1998. Seriaali juht Teet Margna uue ajaarvamise alguses. *Postimees*, 18. aprill.
- Remsu, Olev 1997. Tööd instinktidele. *Postimees*, 17. oktoober.
- Runnel, Pille 1998a. Õpilaste meediamäng liidab koole. *Postimees*, 22. november.
- Runnel, Pille 1998b. *Reset-nupuga sõber ja teised sajandilõpu tehnoloogiad*. *Postimees*, 22. november.
- Rüütel, Ingrid 1999. Kas rahvusl on tulevikku. *Sirp*, 29. jaanuar.
- Saar, Johannes 1996. Nii nagu taevast, nii ka ekraanil...Kas kunst peab toppima nina inimeste magamistubadesse ja lehma pärasoolde? *Kultuur. Postimees*, 6. november.
- Saarits, Ülle 1998. Lapse kasvukeskkond ja vanavanemad. *Perekasvatus ja selle teostamise võimalused tänapäeva Eestis*. Tartu, lk. 54–59.

- Salmela, Anne-Mari 1989. TV-mainokset kertomuksina. *Betoni kukki*. Kirjoituksia nykyperinteestä. Toimittanut Jyrki Pöysä. Tietolipas 115. Helsinki, lk. 278–291.
- Sisask, Agu 1995. Mäng. *Telesioon*, 6.–18. november, lk. 11.
- Soiver, Sven 1995a. Meelelehtusest korduste läbi. *Telesioon*, 21.–27. august.
- Soiver, Sven 1995b. Seebieetri anatoomia. *Telesioon*, 2.–8. oktoober.
- Stolovitš, Anu 1997. Õigus isiklikule elule. *Postimees*, 9. september.
- Tali, Piret 1995. Eesti Päevaleht käis “Reisile sinuga”. *Eesti Päevaleht*, 9. detsember.
- Tali, Piret 1996. Kuidas käia reisil sinuga. *Eesti Päevaleht*, 8. juuni.
- Tali, Piret 1998. Maire Aunaste asemele Vahur Kersna. *Eesti Päevaleht*, 10. mai.
- Teder, Tarmo 1997. Maire Aunaste vahelobisemised. *Eesti Päevaleht*, 16. aprill.
- Tüllinen, Ulvi 1998. Pikksilm. *Postimees*, 24. september.
- Vaalma, Aare 1997. Mälumäng elab edasi. *Postimees*, 22. märts.
- Vassiltšenko, Larissa 1997. Laps ja TV. *Konverents: Meie lapse mured. “Laps ja meedia” 21.–22. november, 1996*. Tallinn, lk. 46–50.
- Veidemann, Rein 1997. Laps muutuvate väärtushoiakute tõmbetuules. *Konverents: Meie lapse mured. “Laps ja meedia” 21.–22. november, 1996*. Tallinn, lk. 21–27.
- Veldre, Ülo 1996. Helesinine kullaauk. *Eesti Päevaleht*, 5. oktoober.
- Viilup, Eve 1997. Laps ja televiisor. *Konverents: Meie lapse mured. “Laps ja meedia” 21.–22. november 1996*. Tallinn, lk. 38–45.
- Visnap, Margot 1997. Impro vallandab vaba energiat. *Postimees*, 10. jaanuar.
- Vissel, Anu 1993. Üks helevalge tuvi. *Koolipärimus. Školnõi folklor*. Pro folkloristika 1. Mare Kõiva & Anu Vissel (toim.). Tartu, lk. 20–24.
- Vissel, Anu 1995. Traditsiooniline ja uuenduslik Eesti tänapäeva lastemängudes. *Lipitud-lapitud. Tänapäeva folkloorist I*. Mare Kõiva (toim.). Tartu, lk. 255–324.
- Vissel, Anu 1996. What is Sung to Children at Estonian Homes today? *The Family as the Tradition Carrier*. Conference Proceedings. NIF Publications No. 31, vol. 1, Tallinn, lk. 183–191.
- Vissel, Anu 1997. *Traditsiooniline ja uuenduslik tänapäeva eesti laste liikumismängudes*. Magistritöö. Käsikiri. Tartu.
- Võhandu, Leo 1997. Informaatika, meedia ja laps. *Konverents: Meie lapse mured. “Laps ja meedia” 21.–22. november, 1996*. Tallinn, lk. 15–20.

Children's Lore in the Changing World

Overview

1. Age, gender, child in social context

Age is an important category in many disciplines, such as medicine, psychology, pedagogy, folklore studies, ethnology, anthropology, etc. The distinction between different stages of life is made in all societies. In socialisation process an individual moves from one social status to another, thus acquiring a new social position, rights and responsibilities. There are several ways how to categorise human life. The simplest one divides human life cycle into two periods – namely, childhood and adulthood. A more detailed categorisation distinguishes between five stages – infancy, adolescence, youth, adulthood, old age. Anthropologist Colin Turnbull has characterised the latter categorisation as follows: (i) infancy – dependence of others, fast acquisition of cultural categories in the society; (ii) adolescence – a period between childhood and adulthood. During this period a person reaches sexual maturity and prepares for social responsibility; (iii) youth – the period between adolescence and adulthood, which is often described as a period of obtaining higher education. Turnbull notes that this is not a universal stage of life; (iv) adulthood, which is full of responsibility, work and routine; (v) in old age physical and mental defects may appear, but “the heart and soul” are more vital than ever due to the load of experience (Eriksen 2001: 136).

Human aging is both a biological as well as a socially construed process. Age is one of the universals of the social distinction and categorisation of members of society. Childhood is defined as a person's age from birth to the beginning of sexual maturation (ages 11–16) (EE 1990: 407). Children as the youngest members and the lowest social category of society are under parental and social care and ward. The younger the children, the more they need the care of their parents, the more they depend on older people.

In most societies a person's social status strengthens with the advancement of age, as this brings along more thorough knowledge, more experience and smarter decisions (Eriksen 2001: 134). This view applies to early Estonian agrarian society. A young married couple (usually) went to live in the husband's parents' farm, was expected to obey the parents and wait for the time when father passed the authority of decision to his son. Even when the old master was no longer active in keeping the farm, the parents still controlled the preserving of tradition and served as experts of everyday life and holiday customs. Urbanisation altered the situation considerably, as new job and housing opportunities opened up for the youth.

Another major factor in the status of members of society is gender. In most societies gender determines the status, labour division, roles of its

members. Even though the universal function of women in any society is procreation and raising children, their social status may be very different, for example, in western and oriental cultures. In an eastern culture, for example, an adult woman may have a lower social position than adolescent men. Similarly, in the Estonian agrarian society men used to have leading positions as they were responsible for taking care of the family; at the same time it was impossible to run a farm without a woman's contribution. The duties of men and women were strictly determined and relatively autonomous in peasant society. Keeping of a farm required a full family: a widower had to marry again, and old maids and bachelors were forced to live with the families of their married sisters or brothers.

In the Estonian agrarian society with its strict division of women's and men's chores, taking care of children was the responsibility of a woman. At an early age children began to take part in household chores, looking after the younger children and herding cattle. Later, boys were gradually directed towards men's chores, and girls towards women's chores (Palli 1998: 400). Although no gender-based distinction was made between sons and daughters, it was still known that sons will take over the farm and will enlarge the property (with their work and their future bride's dowry), while daughters will diminish it when they leave the farm after marriage.

With the spread of education the schooling of sons was preferred. Today, however, women have a higher level of education than men.

The folklore of different age groups has not been studied in the Estonian context. Information on this topic, however, can be found in a wide range of folklore genres, such as proverbs, riddles and calendar and family rituals. In the Estonian tradition the human life cycle is divided into four major periods: childhood, youth, adulthood and old age. Popular conceptions appear to be concentrated mostly in proverbs. In case of the simpler division a child is compared against an adult, in some cases the same thing is expressed in binary oppositions like young-old or child-man. Proverbs reflecting such division are: *ära enne lapsekingi ära viska, kui jalg mehesaabast kanda jõuab* [don't throw out child shoes before your foot can carry men's boot] (type 5579, 1 variant); *suule mees, kätele laps* [a man to lips, a child to hands] (type 10907, 2 variants); *kuidas sina vanematele, nõnda so lapsed sinule* [what you do to your parents, your children will do to you] (type 13635, 1 variant). A clear distinction was made between a child and an adult – the world of an adult and that of a child are two different matters. A child cannot interfere with adult's actions, cf. *Muna on targem kui kana* [An egg is wiser than a hen] (type 6901, 105 variants), *Muna pole targem kui kana* [An egg is not wiser than a hen] (type 6902, 11 variants), *Muna õpetab kana* [An egg teaches the hen] (type 6903, 20 variants) or *Laps räägib siis, kui kana kuseb* [A child can speak, when the hen pees] (type 5531, 40 variants). Participation in many traditional actions was allowed only for adults (Tedre 1998: 414): children, for example, were not allowed to take part in animal slaughter or childbirth, they could not be trusted with baking bread or feeding horses, etc. Children were also not

allowed to interfere in the conversation of adults, or to talk back; only adults were allowed to sit at the table during meals, while children had to eat standing.

The three-way division of the life cycle distinguishes between childhood, adulthood and old age. Such division can be seen, for instance, in the riddle *hommikul neljal jalal, päeva ajal kahel jalal, õhtul kolmel jalal?* (*Laps, täiskasvanu, vanur*) [What is it – on four legs in the morning, on two legs in the day, on three legs in the evening? (A child, an adult, an oldster)] or in a proverb: *Kolm kord saab inimest vaadetud: kui ilma sünnib, kui pruudiks saab ehk peiuks ja kui ää sureb* [You can watch a person three times – when [he or she] is born, when [she] becomes a bride or [he] a groom, and when [he or she] dies] (type 4280, 1 variant). Such (notional) division often results in comparing or equalling the marginal periods, i.e. childhood and old age – neither children nor the elderly can be compared with a mature adult, a child still has to reach adulthood, while an oldster is already past it. E.g. *inimene on kaks korda laps* [A human is a child twice] (Type 2121, 4 variants) or *vana inime ja hull laps on ühetaolise aruga* [An elderly person and a mad child have the same reasoning] (Type 13400, 15 variants).

Estonian folklore is mainly focused on youth as the period between childhood and adulthood. Like in the Christian culture area in general, in Estonia a youngster became an adult only after confirmation school. Christian confirmation appears to have replaced the ancient initiation rites. A person who had passed the rite of confirmation was no longer “a child herder”, and was allowed to take part in St. Catherine’s Day and Martinmas rituals, village parties, maidens’ needlework evenings; young men were allowed to visit girls at night, and the girls were allowed to receive them (Tedre 1998: 414; Värvi 1998: 382). A young person who had undergone confirmation was taken along to the fairs and visits to more distant relatives. This age granted rights that children did not yet have and married people no longer had.

In the agrarian society a person was considered a fully rightful member of the community only after marriage. The social status of single people was considerably lower, and old maids and bachelors were regarded as strange. The importance of marriage as a significant change in one’s social position is emphasised by a long and intricate wedding ritual.

The elderly had their own role in family’s division of labour: they did easier house-hold chores, maintaining and making new tools, helping in tending cattle and taking care of the family, looked after children. Gender-specific division of chores applied to the elderly as well – older women assisted the farm mistress in women’s chores, while older women helped the master with men’s chores. The aging, however, brought along some changes in the established gender roles. The older men seem to have taken over what were traditionally perceived as women’s chores, such as looking after children. As the children’s grandmother had more to do, it was grandfather’s task to take care of smaller children. Interestingly, in coastal areas and on the islands, but also elsewhere in Estonia, nursery songs

were mostly sung by grandfathers, and the lyrics of these songs reflect the uniquely male figurative humour, and playful attitudes towards raising children (e.g. Estonian nursery song *Sõit palgikoormal*).

As a result of different cumulative processes the former economic, social and conceptional orientations started to lose their importance and were abandoned and people began to adopt new patterns (Eisenstadt 1986, see Vunder 2003: 49).

The socio-economical environment surrounding modern Estonians, however, is completely different – family structure as well as relationships between different generations have undergone significant changes (Vissel 2000: 9). Most today's families are nuclear families. A young married couple rarely stays with their parents. Even in the relatively conservative Southeast Estonia only 13% are extended families (Vissel 2002: 108). New norms apply in modern (urban) society. We are living in the era of individualism and the religious conceptualisation of the world has been replaced by the rationalisation of everyday life (Jaago 1997). Present-day adults are very busy – working most of their time, and the work is demanding and stressful. This has brought on negligence of personal responsibility in taking care of younger and older members of family. Kindergarten and school have considerably diminished the role of family in raising and educating children, and the elderly are increasingly looked after in day-care institutions and by social care, in boarding houses and homes for old people. Parents sometimes try to compensate the lack of care with expensive commodities, etc., or allocate more money to a child than to other members of the family (child fetishism).

2. General perceptions of children from the Middle Ages to present day

In written culture the attitudes towards children have been very versatile – belittling, sentimental, disillusioning, and studying their biological, cultural and social relations. The topic of children emerged in literature, philosophy and art in the 16th–18th century. The famous painting *Kinderspiele* [Children's Games] by Pieter Brueghel from 1560, depicting children playing on town square, is well-known even today. The painting depicts children playing nearly 90 games, 80 of which are still played today (see <http://www.khm.at/system2E.html?staticE/page228.html>). Scholars argue that in the Middle Ages the attitude towards children was even more negligent (many children died, abandoning children or giving them away to strangers was quite common), but there was no huge gap between the world of adults and that of children: children had easier access to the adult world (Priimägi 1997: 158). Children were regarded as a smaller version of adults, who knew all and had experienced everything. This traditional perception of children was changed by philosopher John Locke (1632–1704),

who claimed that children are born into this world as clean slates, or *tabula rasa*. Their characteristic features are developed through future experience, and the surrounding environment. From this moment on the society assumed the responsibility of turning an uncorrupted and defenceless child into a pious Christian and a decent citizen. In the eyes of God parents and educators were responsible for guarding a child's soul and body. The former conception of child as a smaller version of an adult is replaced by the understanding that a child is not ready for adulthood and needs special care and a different environment (Priimägi 1997: 158). French philosopher Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) favoured the “natural theory” of human development, presuming that a child is “benign” by nature and needs no moral guidance, restrictions for development and grow up “according to nature’s plan”(Butterworth, Harris 2002: 15). According to Rousseau’s view there was no need for strict discipline: children needed freedom, joy, games (Priimägi 1997: 159). This view resulted in scholarly discourse about the significance of genetics or the surrounding environment in raising children. The idealistic approach to children was introduced in literature by William Blake (1757–1827), who was passionate in defending children’s emotions and was the first to communicate on the level of children without irony (in his *Songs of Innocence* and *of Experience*).

The academic study of children started in the 19th century, when speculative philosophical debates were replaced by observation results of child behaviour. The increased interest in children served economic and social purpose. Industrial revolution generated the need for literate and educated factory labour and necessitated the spread of elementary education. This, in turn, resulted in the need to study child psychology in order to increase the effectiveness of education. The shifted focus on children was influenced by various social factors, like the growing wealth, hygiene, medicine (Butterworth, Harris 2002: 14). The examining and describing children became the research object of various disciplines, such as psychology, pediatrics, anthropology, etc. At the onset of the Modernistic Period at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, a whole new generation of experts (teachers, doctors, psychiatrists) emerged, whose interest in children was professional. The works of Jean Piaget (1896–1980) and Sigmund Freud (1856–1939) focused on the everyday life of children, demonstrating the scanty material that became the foundation of adult life. J. Piaget built his theory of child development on direct and detailed observation of child behaviour. He was interested in how children actually behave not how they should behave. Freud’s theory put an end to the illusion of children’s sexual innocence and the sentimental approach to children (McDonnell 1994: 24). The traditional, and among these also old-fashioned methods in raising children have persisted for an exceptionally long time. Idealistic and impractical pedagogical methods can be witnessed even today. Child pedagogy brings together two opposing aspirations – to preserve and pass on “what has always been, i.e. what has

been taught to us”, on the one hand, and the hope to raise better children than we are, on the other.

Max Weber’s (1864–1920) theory of the nature of capitalism placed educational issues into a broader social, economic, legal and religious context. A person’s social actions can be understood through the interpretation of his motifs. According to Weber, capitalism viewed work, or to be more precise, money as the measure of an individual person and the constructive factor of society. Life began to revolve around money (*time is money, credit is money, money can beget money* (Weber 1993: 1788)). *The earning of money within the modern economic order is [—] the result and the expression of virtue and proficiency in a calling [—], the real Alpha and Omega of [—] ethic* (Weber 1993: 2019). Devotion to labour required certain ascetic tendency, economising, renunciation of major costs, which opens up opportunities for new investments, to make even more money. The new goal was to make as much profit as possible, to economise as much as possible, and to keep a good conscience in the acquisition of money, so long as it took place legally (Weber 1994: 652). For others, apart from capitalists, to accept this state on mind requires a long education of people towards it (Weber 1993: 2030). Weber indicated that this is not solely a responsibility of educational institutions, that the mental and spiritual peculiarities acquired from the environment [moral relationships], here the type of education favoured by the religious atmosphere of the home community and the parental home have determined the choice of occupation and through it the professional career (Weber 1993: 1781). Weber’s teachings served one purpose for the education of the time – namely, to conclude that for a person to be successful in his social (purposeful-rational, moral-rational, traditional and effective) activity, he or she must start learning society’s values at an early age. Unfortunately, these areas have been for centuries idealistic and conservative rather than complying with the modern demands and values of the society.

In the 19th century educating children became more secularised, but even today’s education and pedagogy reflect the ideas of Blake and Rousseau.

The modern times have witnessed certain resurgence of Rudolf Steiner’s (1865–1925) ideas. Unlike pedagogy which preferred specialising in science and the study of phenomena in details and which had been main stream since the Enlightenment period, Steiner followed Johann Wolfgang Goethe’s example in studying the phenomenological whole. Steiner adapted Goethe’s approach in biology to the human psyche and society in general. He views the worldly part of the life cycle in essentially different stages of seven years. During each stage a child needs to develop physically, mentally and spiritually, so that he or she would be able to come as close to the phenomenological “true human” as possible in all the following stages of life and between death and incarnation. Steiner kindergartens and schools are based on the following principle – the more opportunities a child has to develop through playing natural imaginative games and the supporting

daily, weekly and yearly rhythms and to experience meaningful activity, the more successful he or she will be in acquiring future knowledge (Gustavson 2004: 7).

3. On the study of children's lore

The study of children's lore began towards the end of the 19th century in different countries at a time. The children were the first group after the common people whose lore was studied separately and viewed as different from adult lore. Of course, for a long time the study had to consider earlier preconceptions of a child as an immature being. Like children, the study of children's lore was perceived as sentimental and immature, and excluded these aspects of children's lore that were condemned by grown-ups as in conflict with good upbringing and manners, thus showing it as the grown-ups wanted to see it (Mechling 1986). For a long time only some aspects of children's lore were studied, with the emphasis being on nursery rhymes and *Kinderlieder* (Litvin 1959).

Another aspect that attracted the attention of scholars was children's games. The tradition of publishing and studying children's games was started by Alice Gomme (1853–1938) in England in 1894. Gomme observed also the language usage and customs of children. British children's lore has been actively studied also in the 20th century (Iona and Peter Opie, Nigel Kelsey (1919 – 1990) etc.).

Children's lore actually consists of two lore groups of different transmitters and aspirations – on the one hand there is *children's lore*, which is created by children and is spread among them, and on the other hand there is *child-oriented adult lore*, which is presented to children on various practical (pedagogical, entertaining, etc.) purposes. As expected, the studies concentrated mostly on the latter, as adults had better access to it.

One of the first academic discussions over children's lore was held in Russia, in the 1920s, between Olga Kapitsa (1865–1937) and Georgi Vinogradov (1887–1945) concerning whether the sc. nursery lore (nursery songs, lullabies) should be categorised among children's lore or is a thematic-functional part of adult lore. Since the works of G. Vinogradov and O. Kapitsa Russian children's lore has been treated relatively extensively, including children's game lore, entertaining, ritual and calendar lore, satirical songs and nursery lore (Melnikov 1987: 11). Genre diversity was preserved also in the relatively narrow folklore treatment of the Soviet period (songs, narratives, short forms).

The renewed interest in children's lore and childhood in general took place in the 1960s in France, England, the United States, and elsewhere. The study into childhood history was initiated by French culture historian Phillippe Ariés, who in his work "Centuries of Childhood" (1960), argued

that there can be no talk of childhood, as childhood has been different between the Middle Ages and modern times, depending on the attitudes towards children, family life and educational system of the time. The modern times broadened the opportunities, but also determined the space for a generally accepted life model, which could not be digressed from (Ariés 1960: 415). He agreed with Freud's argument that in the past, childhood was happier and more free, but still depended on the surrounding environment and prevailing mentality (deMause 1988: 4). There were clearer manifestations of a specific understanding of family, class, race in the society, and everyone was expected to behave according to socially acceptable norms (Ariés 1960: 415). During this period research concentrated not as much on texts, but to texts in specific space-time. The purpose of such analysis was not to answer what children are using in their communication, but rather how they use it.

In 1970 the study of women's issues emerged, aiming to raise the awareness of men and women, so that women would no longer be seen as "the other gender", to value the traditional roles of women and to develop the skills and confidence of women, to introduce female culture. Feminist or women's studies questioned the concept of man as a norm. Traditional studies were appropriately renamed as male studies (Lie 2001:1). According to the feminists the roles of women and men were too narrowly defined – gender cannot be defined merely biologically, and behaviour in specific social context with sociological, cultural and psychological associations related to women (Lindsey 1994: 3). Women's biological, psychological nature, the treatment of women in history, religion, culture, new and old family structures and partnerships, motherhood, work relations, etc. (Lindsey 1994).

As a response to the feminist movement emerged the study of men's issues; in the surge of women's issues men began to feel that their treatment as a "human being" renders them secondary, that there is no focus on the issues of being a man, on the changes in the conceptions of men and fathers in the society and the problematic sides of men (violence, irresponsibility, etc.) (Lorentzon 2001).

Even though literature that shed light upon women's rights and encouraged women to take control of their own life began to spread in the 1960s, the ideas were not applied in bringing up the new generation. A society tends to preserve the values and norms that were approved by and originated in the previous generation. Tying the modern time to the past and honouring ancestors as the establishers of unique values provides us a sense of security and promises the preservation of the social order and survival of the society even in the future (Dégh 2003: 15). Upbringing and consumer-oriented media continued to promote old gender roles and family model. According to the American folklorist Linda Dégh feudalism formed into a patriarchal family system, which traces back to the Bible, strengthened under Christianity in medieval Europe and has survived in modern times. This system attributes the leader role to the man, who is a

husband, father, breadwinner, provider of material welfare and therefore the absolute authority of the family. A woman, who is frail and passive by nature, is the pillar of the family, and turns home into a secure harbour, a miniature world of its own (Dégh 2003:17).

The most noteworthy of the 20th century works and publications on children's lore are those by Edith Fowke (1913 – 1996) and Iona (1923) and Peter Opie (1918 – 1982) (Eriksen 2001: 26). The research object of Edith Fowke, the Irish-born Canadian folklorist and ethnomusicologist of broad specialisation, were Canadian folk songs. Her extensive anthology of children's songs *Sally go Round the Sun* (1970), which according to the editor included *the folk poetry of childhood* (children's songs, verses and games), achieved wide recognition. The purpose of the anthology was to convince the readers of children's keen interest in preserving and transmitting this folklore tradition from one generation of children to the next. Iona and Peter Opie started out with studying folklore performed to infants (*Oxford Dictionary of Nursery Rhymes* 1962) and moved on to studying the lore of older children. Their work revealed a rich, formerly unknown children's lore with its rituals, songs, jokes, pranks, games and spells, which was compared to the largest wild tribe that has ever reached the modern times. This was folklore that exhibited no signs of disappearing. The works of the Opies, like *The Lore and Language of Schoolchildren* (Opie 1959); *Children's Games in Street and Playground* (Opie 1969), *Singing Games* (1988) and many others are thorough publications on the less known lore of modern children. Owing to their extensive introductions and historical source references they soon became an interesting reading material to grownups and also to scholars.

The treatment of gender cultures introduced the third family member – the child – and children's or kid culture. The study of childhood reached its peak in the 1980s–1990s. Kid culture is studied as a separate culture with its own values and models of behaviour, which are passed on the next generations and adjusted under the influence of the environment or as subcultures. Kid culture, for example, has often been compared to subculture, and parallels have been drawn with the cultures of sexual minorities (e.g. they live in the same community, but are different emotionally and have different preferences in spending the time of leisure, which centres on game). Unlike the subculture of sexual minorities, which has always remained hidden, kid culture has been socially accepted. Nevertheless, a part of the kid culture has remained hidden from the adults and has therefore been ridiculed and mocked by the overwhelming and powerful majority (either by heterosexuals or adults) (McDonnell 1994: 27–28). Such studies focus on the wider issues related to childhood, including the part of culture that is created by children themselves, but also the part that is formed by the grownup world (parents, media, trade, etc.), on the manifold phenomena. Kid culture has been approached as a culture created for/by children in the society (children's creation, children's literature, arts, theatre, films and other visual arts) (Huss, Nodrenfalk

2001) or as aspects of children in culture (Lesnik-Oberstein 1998), but also as their relationships with peers, adults (parents, teachers, etc.), ways of life, child's activities, relationships of children and different genres of art in specific cultures; as children's rights, children and violence, etc. Some studies focus on children in a particular cultural pattern, observe the relationships between a child (individual) and environment, or study narratives about childhood in people's life stories. Children's lore (children's songs and games) are only a part of the expanding ways of approach (Kõresaar 2003, 2004, Grauberg 2003, Mulla 2003). In ethnology childhood memories are a good way to study child socialisation in different periods, the idiosyncrasies of kid culture and their underlying reasons, and issues of religion, nationalism and ethnicity (Mulla 2003: 93).

4. The concept of children's lore

The concept *children's lore* can be understood in broader and narrower sense. In broader sense it includes folklore circulating and transforming among children, but also child-oriented adult lore. In general terms, children's lore is in constant communication with adult lore. In narrower sense it is understood as specific genres of children's lore from the tradition that children know and use and that remains hidden from the adults. Specific genres of children's lore are parodies, absurd stories and secret languages (Bausinger 1986). Scholars studying children's lore have defined it variously in different times: the field of the concept has expanded (or even preceded) the expansion of the concept *folklore*. Earlier folklore studies limited children's lore to children's songs, and this definition was widely accepted in the academic world. This particular historical approach is still used today – for example, in Lithuanian folkloristics children's folklore still comprises only children's songs (nursery rhymes and songs, songs about animals, mocking songs and formulaic songs) (http://ausis.gf.vu.lt/eka/ahildfolk/cf_intro.html). Russian folklorists have defined children's lore slightly differently. As I already mentioned, one of the first theoretical debates over children's folklore took place between O. Kapitsa and G. Vinogradov (in the 1920s) over the issue whether the sc. nursery folklore (nursery rhymes and songs) can be categorised as children's folklore. Kapits' definition of children's lore proceeded from its origin and included folklore that grownups perform to children and children's own creation. G. Vinogradov, on the other hand, claimed that the former can not be considered children's lore, and is a part of adult lore, as it is used by mothers, grandmothers, nursemaids. According to him, children's folklore was folklore spread among children, which can be divided in five major groups: playful and entertaining folklore, satirical songs, ritual and calendar folklore. V. Anikin's definition also followed the genetic principle, distinguishing also between folklore that had been abandoned by adults and adopted by children (Melnikov 1987: 11).

The most outstanding works among the numerous studies on children's lore are those by folklorists Iona and Peter Opie. According to their genre classification children's folklore consists of children's songs (satirical and nonsensical songs, patter, parodies), riddles, beliefs, rituals and customs, games, nicknames, mocking, language, etc. (Opie 1959: viii). According to the definition of the famous Finnish scholar of children's games Leea Virtanen, children's lore consists of mocking, teasing, rhymed speech, phrases, set expressions, songs and parodies, tales, jokes, anecdotes, beliefs, hobbies and pranks, holidays, games (Virtanen 1972: 14–16). The first modern folklore anthology defined school lore, i.e. the lore of schoolchildren as follows: parodies, songs, verses, fortunetelling, versebooks, songbooks, secret notebooks, and other hobbies and customs, games (Kõiva 1995: 325–328).

Recently the concept *children's lore* is often replaced with the term *kid culture*. Kathleen McDonnell defines kid culture through the general definition of culture: culture is a vital complex entity, a system of beliefs and behavioural norms, which is fixed in the shared collective history of its transmitters and the psyche of its members. Kid culture may be regarded as a separate culture, as it has its body of transmitters, who passes it on to new generations (McDonnell 1994: 23–25). What it means to be a child is not taught to the child by adults, but by children themselves. Adults may deceive themselves with a hope that they are the centre of children's world, while children prefer the company of other children rather than adults. Adults have always been dissatisfied with the fact that school is not a place for acquiring knowledge, but a place for communication and social experience for children. McDonnell claims that girls between ages 6 and 10 are expert in kid culture. Kid culture, like general culture, is not static, but undergoes constant alteration and transformation, adopting elements from modern culture (McDonnell 1994: 27). As feature uniquely characteristic of kid culture, she mentions the following: orientation to games and entertainment, mockery and antiauthority, focus of figures, and gender orientation.

Play is the central element of childhood. Researchers of child development have discovered the various functions of play in the cognitive and social development of children, though according to children the basic function of playing is just playing, living in and enjoying the present moment. Play may also be a creation of narrative for nothing else but entertaining purposes, just because it is enjoyable. Play is so central in childhood that its absence retards child's development in all areas. While adults are generally passive in their entertainment, children put what they see immediately into active usage, incorporating it in their games and use it imaginatively.

Kid culture, for example, is mocking and antiauthoritarian by nature and it has been characterised as the expression of personal energy. Developmental psychologists Jerome and Dorothy Singer claim that destructivism manifest in children's songs plays an important role in child's

development because it enables children to test their independence, and it operates as an impulse creating a miniature social structure, where children can safely test of being “bad and naughty”. Children’s culture is a resisting and subverting culture with a small energy and independence in the world controlled by adults, or giants. Children’s defence mechanism against the adult pressure is materialised in humour, satire, absurdity: painful and frustrating experiences are turned into entertainment (Wolfenstein 1950, see McDonnell 1994: 33). This impulse keeps all these absurd jokes alive that children are so fond of (what can be funnier than depicting a foolish adult who is even more stupid than children themselves)(McDonnell 1994:33).

The most important way of expression in kid culture is a figure, not a word. This is seen in games, in the almost ritual electing of game leader (Vissel 1995: 272). An item of no significance for an adult, such as a candy paper, sticker, etc. may prove to be a valuable item of collection for a child. Children have a special interest in myths, icons, rules. A scholar sees it as a parallel to the earlier stages of the history of humankind, when figures were filled with rituals and kin traditions (McDonnell 1994: 37). In modern industrial society adults pay much attention to facts, information and rationality, while our children are still living in the world of pagans, which follows the traditions of pre-Christian societies.

Regardless of the two past feminist decades, kid culture still exhibits gender-orientation (McDonnell 1994: 28), as has also been noted by Ulla Lipponen in her studies into children’s games (Lipponen 1995, 1999).

5. Source material and methods

The source material of this study varies in terms of origin and coverage. The article analysing herding songs is based on the author’s work on folk songs published in the book *Eesti karjaselaulud I–IV* [Estonian Herding Songs, vols. 1–4] (1982–1992). Preparation of the work for publishing required painstaking examination of the archival material (from the folklore and sound archives of the Estonian Folklore Archives, the Institute of Language and Literature, and the University of Tartu), including finding specific material in registers and inventory indexes, copying the material, and, if necessary, adding lyrics in literary language and notations. The publication contains all herding songs, recorded or written with notations, which are held in the aforementioned archives. The material of some types of herding lore that have attracted less attention in the past (especially commands to animals and addressing animals, also calls) was collected by the author and resulted in 180 entries in the publication. The author’s intention of expanding the collected material and directing other collectors resulted in compiling a questionnaire in the mid-1980s. The focus from the narrow subject of herding songs has shifted to the entertainment of herders.

The article discussing the song repertoire of parents relies on the responses of the questionnaire compiled, carried out and analysed by the author. The first questionnaire about the children's song repertoire of parents was put together in 1990, and has later been improved and edited. Questionnaires were then widely used in sociology and other disciplines, but not in folklore studies. Also, this collection work comprised a different target group – namely, a specific social group, the parents of preschool children between ages 25–35 were questioned. Formerly, this age group had eluded the attention of folklore collectors. Another novel thing was that the questionnaire was not used to collect (neither verbal nor musical) folklore texts, but only information about them, and the performance context (who was the performer, when the song was performed, etc.).

The questioning has been carried out repeatedly during the past 10 years.

The article on counting-out rhymes is largely based on the files of children's songs compiled of the manuscript collection of the Estonian Folklore Archives, the Folklore Collection of the University of Tartu, and counting-out rhymes copied by the author in 1992 from the files of school lore and systematised into a study. The results of this independent copying have been handed over to the Estonian Folklore Archives and by now have also been incorporated among the archival files. To determine type boundaries the author has also used the collection of children's songs based on the collection materials of Walter Anderson, which was rarely used in academic research until then. Random gleaning of material pertaining to this topic has been conducted among the elderly as well as among school children. Also, personal memories from author's childhood have been addressed.

Materials of the article on swinging culture originate largely in the collections of the Estonian Folklore Archives and the Estonian National Museum, evidential and illustrative material has been kindly provided by colleagues and friends of the author, and web resources have been very helpful in providing additional information on the topic.

The article discussing the relations of media and play is less based on archival material and predominantly on data from participation in observations, those obtained from printed and electronic media, and from questioning experts in the subject (children, educators).

Several methods depending on the subject matter and the nature of the material have been applied in this study.

The study on herding songs can be categorised under ethnomusicological research: here, a part of the Estonian traditional music – the vocal music of a herder – is examined in the context of its usage by applying the traditional comparative-historical method.

In addition to the comparative-historical method, I have used, as already mentioned, the anonymous questionnaire, which enables the questioning of a large number of informants within a short period of time without having

the collector's personality interfering with the results, and thus providing, hopefully, more objective results.

Data from the questionnaire has been worked through by the means of quantitative methods, since the year 2000 statistical data processing has been used. Observation and personal memories have been included in the study of all the topics.

The observation of changes in tradition, texts and context in all the articles is based on the temporal dimension. Significant changes in folklore have been analysed against socio-cultural changes.

6. Research object and goals

During the past nine years the author of the theses has published a dozen articles on the different types of children's lore (songs, counting-out games, games, other forms of entertainment). The common feature of all these articles have been changes in kid lore in time. Relying on archival data, the results of questionnaire and culturological observation, the articles have observed:

- ★ The earlier content and function, form and audience (adults of children) of the analysed genres; the possible religious background;
- ★ The changes in the Estonian children's lore in the past century;
 - Whether the former traditional children's genres have survived and have they preserved the same content and function;
 - The reasons behind these changes
 - The sources of modern kid lore.

The research object in the study is the traditional genres of children's lore: songs, games and other forms of entertainment. The articles do not discuss narratives, children's mythology, the specific hidden side of kid lore (mocking verses, pranks, obscene lore), but observe the interaction of folklore texts and context in general socio-cultural environment, and avoid concentration on small details.

Overview of articles

1. Herding tradition – an inherent part of childhood in the agrarian society, a part of earlier children’s lore, by now abandoned ()

What we know about herding tradition. Only a few generations ago herding constituted an inseparable part of childhood. In agrarian society herding was a chore for children from very early age on, as it was not considered a physically challenging task. The long tradition of herding had created versatile herding lore (herding music, herding songs, herding narratives, spells, religion), which were formerly transmitted by adult village herders and his helpers. With passing on herding to children, most of the manifold lore of adult herders, including also vocal music (calls, commands and signals to the herd, reciprocal calls, or *helletused*, herding songs in Kalevala metre and spells) was also transmitted to children. In the 19th century and the beginning of the 20th century herding songs and games became almost synonymous with children’s songs and kid lore, as they were mostly transmitted by children and tending herd left enough time for childlike entertainment.

Of modern Estonians only the oldest generation has herded animals. At the present moment the dividing line can be drawn at rural people around the age of 70, who no longer have spent their childhood summers herding. In folklore studies some generations is not a long time. Apparently, the distance between us and the herding generation is not that long. A closer look at the herding lore convinces us that the tradition of herding dates back to a very distant past.’

The calling nature of herding tunes. An important characteristic of herding songs was its hoot-like tune, which was conditioned by the need to be heard over a long distance. This feature has been considered on the structural as well as performance level of the music. The structures either consist of or comprise hoots. Special vocal techniques have been developed for performing such songs, to ensure the travelling of sound to distant places (yodelling in the Alps, a special hooting tune in South Sweden).

To some extent, vocal herding music appears to be affected on the geographical mountainous areas, where geographical relief acoustically amplifies the sound. Hooting differs from speaking in pitch, volume and rhythm. Shouts are heard over longer distances in humidity – with evening and morning dew and after the rain; in the woods song travels further than on open ground.

More attention is paid to common refrain words, similar verse and tune structure, hooting intonations and song and tune types.

Herding songs with refrains appear mostly in the neighbouring areas of Latvia and Estonia – the refrained herding song area of the Võru County and southern Tartu County is adjacent to the northern Vidzeme in Latvia, where analogous refrains have been discovered. Both Latvian and Estonian folklorists have often pointed out the similar refrains of Latvian and Estonian herding songs as a common part of the neighbouring traditions (*ella, ellale, ellalla, alle, alleaa, allelaa, õlle, õllele, õlleli, leeli, leele, lele* (in Estonia); *ela, elu, elo, elua, elula, alala, lelu, lelo* (in Latvia)). It is worth noting that while South Estonian work and ritual songs mostly have refrains, then in Latvia herding songs with refrains are rather rare among other work songs. Even in the Estonian tradition these refrain words are strictly used in herding songs and/or reciprocal shouts. Analogously to the Estonian tradition, names of these forms in the Latvian tradition have also been derived from the common interjection or refrain word – e.g. when the refrain is sun of vowel *u*, then the song is called *uvinat* (cf. the Estonian *uutamine*, or ‘making the ‘uu’ sound’); songs that are sung to refrains *lalala* or *lelo*, are called *lalinat* or *lelot*, respectively (cf. the Estonian *lelotamine*, or ‘singing lelo’; also *hellatamised, eotamised, õlletamised, aetamised*). The use of refrain word *õlle* exclusively in herding songs is evidenced by the dialectal verb in South Estonia *õlletama*, which formerly had the meaning of ‘singing a herding song’. Several scholars (M. Goldin and I. Rüütel) have argued that all these refrain words are traced back to the common Balto-Slavic refrain *lel*, which has been recorded in Ingermanland, Livonia, Lithuania, but also in Russia, the Ukraine and Poland (Rüütel 1999b: 45, Goldin 1977: 109).

Both cultures have used the word *hää*, or ‘voice’ for the song tune (cf. the Setu *kar’ahää* and Latgale *bals*). Similarities can be detected also in the hoots and calls of domestic animals and imitations of nature sounds. The hoots of Estonian herders follow several similar hooting patterns, which may appear in smaller or greater variations. The most common hoot motif is descending third (fourth) motif (see example 27:1). Another commonly used hoot is where the hoot motif consists of at least three sounds. A lower initial sound, which precedes the main motif, is added to the former motif, constituting the sc. curved hoot motif. The same hoot motifs have been discovered, for instance, in Latvia, Lithuania, the former Livonian area and in Russia.

Latvian, Lithuanian and Estonian herding songs share many common themes: driving cattle to the pasture in the morning, grazing cattle, driving the herd home in the evening; herder and the Sun, herder and rain; herder and mistress of the farm, herder, mother and step-mother, communication with neighbouring herders; teasing of herders who are late, wolf, etc. Similar themes are attributed different poetic expression in different herding traditions. Latvian and Lithuanian herding songs seem to bear closer resemblance, first and foremost in the large number of common song types (Barauskienė 1968). Some analogous song types and motifs can also be

found in the Latvian and Estonian herding tradition (“Herdsman’s Funeral”, “Herdsman asks for bread”).

Typically to the older layer of Estonian folk songs in general, Estonian herding songs use type or group or general tunes instead of individual tunes. Specific dialectal names for herding tunes are common only in the Setu region (*kar’ahääl*) and Kuusalu (*karjasetoon*). The latter is a general term for the general tune of lyrical songs and ballads. A specific type tune is only the Setu herding tune, which is unique in the Setu as well as the whole South-Estonian tradition. In the herding tradition of our neighbouring peoples, the same tune has been discovered in Livonian herding songs and Izhorian songs proper.

Some new aspects. With no intention to repeat the summary of the article on the specific characteristics of herding songs, I would like to point out what is typical of children’s herding song tradition.

In children’s tradition the archaic tradition retained its former ties of communication (herdsman and the herd, herdsman and mistresses of farm), but individual farming laid more emphasis on the chain of communication (herdsman and other herders) that enabled to communicate with other herders, pass on messages or provide entertainment. In adult herding music the practical function overshadowed the aesthetic, while in the child herder’s tradition the entertaining-communicating aspect became dominant. The partial transition of earlier magical rituals and spells of adult herders (restriction, spells for a fine weather, or new instrument) turned them into play. The tradition of healing the herd, for example, was not adopted by children’s tradition. There was also the transition of some types of herding lore that was based on earlier religious conceptions and was formerly used under specific circumstances (e.g. imitations of instrumental herding tunes as a result of a ban to play instruments before St. George’s Day) into common usage (one speculated reason for the emergence of reciprocal text-less shouts and the reciprocal calls of East Estonia). Several extremely archaic forms (reciprocal shouts) and herding tunes, which were basically a part of regional lore, were preserved in children’s lore. Observation of this tune in the instrumental Estonian herding music and the herding songs of our neighbouring traditions has confirmed that in great likelihood this was an extremely old Balto-Finnish herding tune, which has been found in Estonian instrumental herding pieces and Finnish and Livonian herding songs.

2. Renewed songlore of parents (Колыбельные песни для детей эпохи меди)

What we know about the repertoire of our contemporaries? What are the songs that they know and can sing, which song groups (author, popular, but perhaps also folk songs and covers of folksongs) does their repertoire consist of? What is the role and scope of folklore in this multilayered song

corpus? These were the questions first posed by the author in 1990. Folkloric fieldwork provided the knowledge that even though the ancient folk song had become obsolete in active usage, traditional children's songs could still be collected from the older generation in the Setu region, the Kihnu, Muhu and Saaremaa islands, and elsewhere. The focus of research was shifted to a new social group – early middle-aged women, mothers of preschool children, and their domestic singing tradition and children's song repertoire. This was the first attempt to study the songlore of this age group through the means of questionnaire. The questioning was conducted periodically at different locations.

During ten years mostly parents but also children (who by now have already grown into teenagers) from towns, boroughs, villages, cultural centres and the periphery, which by now appears to have been reversed, i.e. in places where the ancient traditional culture is still held alive and also in towns laden with mass popular culture, were asked to fill out the questionnaire. In these past ten years the society has undergone significant structural changes. Even today children are sung to sleep, but the songs have changed – the ancient folk songs have long been abandoned and have been replaced by author songs. Repeated questioning has revealed that even though the repertoire of older children's songs differs considerably from archival materials, it can still be considered a relatively conservative and stable song group, where popular hit songs are not acceptable. A lullaby sung by a modern parent is rarely a new pop song. These songs often originate in school song books from the early 20th century (the classic school song books), while the most popular songs are those composed by the Estonian authors from famous first Estonian television programme in the 1960s–1970s, originating in the childhood of the subject group. The percentage of traditional lullabies is marginal. The same song groups are popular in the areas where traditional children's songs, i.e. lullabies are still present in the tradition (the Setu region, the island of Kihnu). In these areas traditional lullabies and contemporary author lullabies are parallelly used. Nursery songs, however, have been much more stable in the repertoire of parents, as their position has been secured by the accompanying action. Traditional nursery songs have reached present day through the interaction of direct tradition and secondary tradition (school textbooks, children's books, etc.). People are products of their cultural environment.

Customary practices, cultural patterns, cognitive mechanisms of preferences are acquired in childhood. Children's songs are also learned in childhood, and later additions to this repertoire are rare.

The origin of songs (either it is a folk song, a popular song or author song) is of no consequence to the parents – a children's song is first and foremost “an old Estonian song”. Parents' repertoire consists of songs of different origin (popular songs, older and newer author songs, including pop songs, etc.). The songs sung by today's parents to the children mark renewed cultural patterns, late cultural background and the influence of

media. A folk song used as a lullaby typically has an obscurer function and type boundaries, or has even disappeared from usage.

Children's songs are and always have been ethnic by nature. The children's song repertoire of modern parents consists mostly of songs by Estonian authors, and includes no songs of other nationalities – there is no trace of the claimed “friendship of nations” that was forced upon us in the Soviet period, not even indirectly, as the songs of other nationalities are not known. For decades, or perhaps even for generations, the preconceptions and images of the Estonians about their ethnic culture have been shaped by school education, which made no distinct difference between authentic folk songs, their elaborations and popular songs. Media has been the most important introducer, mediator and teacher of new children's songs.

3. International lore in the Estonian tradition

(Vanamees ja valge tuvi “The Old Man and a White Dove”)

The drawing of lots has survived in children's traditions until the present day, although it is relatively rarely used. It is a traditional method with which parts of roles are assigned to players. The drawing of lots refers to some agreed action for making a decision in favour or against a person, in which the matter is decided by chance. This phenomena is connected with archaic patterns of belief, behavioural customs and orders and prohibitions. One may assume that lots came into use when it was necessary to decide an important problem involving a certain group of individuals or community, yet it was impossible for people to foresee the consequences of the decisions. These were risky and the fate of a specific person, group of people, or even a whole tribe often depended on them. The first records of the drawing of lots by Estonians date from the Chronicle of Henrik of Latvia from the beginning of the 13th century. From later times it is known that participation in caravans, livestock herding, village duties and the like were determined through the drawing of lots. Between the years 1797 and 1874, the drawing of lots was used in the Baltic countries in recruiting soldiers into the tsarist Russian army. It appears that lot-drawing as the designation of parts in a game on the basis of a special verse reached Estonia only in the second half of the 19th century. In this article Estonian children's most popular counting-out rhymes, their possible origins and modification will be examined, based mainly on collected children's folklore of the 1930s and 1990s.

The counting-out rhymes reached Estonia above all through the influence of the German cultural zone, which is confirmed by the large amount of parallel material. This genre of children's poetry rapidly adapted itself here, and formed a plentiful repertoire of borrowed translations and original texts. It is not possible to make assumptions concerning the former magical or other meaning of these nonsense words on the basis of the

Estonian material, as these are international nonsemantic words, their variations, distorted foreign words, onomatopoeic words or children's language with some numerals. In the case of the examples that have been examined, nonsemantic words most often arise from the misunderstanding of a text in a foreign language, in which an attempt is made to mimic the foreign-language text and at the same time connect it with words in the native language. On the other hand, it seems that sometimes a so-called kaleidoscopic nature, a heaping up of different things and phenomena is even intentional and serves the interests of the children's own "game mythology". In the case of the reading of nonsense verses, rhythm and instrumentation, which intensify the many onomatopoeic words, are of great importance.

4. Ritual activities reduced to entertainment

(The swinging culture of the Estonians: Past and Present)

The present article explores Estonian swing culture – the types of swings, temporal-spatial relationships and customs related to swinging, swing songs, dances and games, innovations brought to swing culture in the 20th and 21st centuries. The observations are based on the archive materials of the Estonian Folklore Archives, and partly on those of Estonian National Museum.

Originally swinging had a magical meaning. The belief that swinging in springtime facilitates the growing of crop and good health of cattle and people was widely spread among Finno-Ugric, Slavic and other peoples, and naturally also among Estonians. Although the Estonian territory is small, there were considerable differences between South and North Estonian traditions. In the 19th century, swinging in Southern Estonia was performed in a specific time frame (only during the Easter), swings were lightly constructed (rope swings or lighter wood swings), both young and older people were expected to participate in swinging and it served more of a ritual function. In Northern Estonia, where swinging was not practiced until the Whitsuntide, i.e. during the Summer season, but for a longer period (until Midsummer Day), heavy village swings were common. During festivities and weekends virtually all of the adult community gathered around these, although swinging performed by the young and single.

The large swing of Northern Estonia is Swedish in origin. The swing tradition of Northern Estonia bears remarkable resemblance with the village swing tradition of Western Finland.

Village swings helped young people to communicate with each other and offered opportunity of social interaction to all village inhabitants regardless of their age. Swings were built on the public land of the village by single young men, and people who came swinging brought presents to

swing makers. Young girls were expected to sing special songs, because singing was an important part of Estonian swing culture.

Swing songs make up a popular and distinct song group in Northern Estonia (see sound and note examples) that differ from the rest of the runo songs in terms of their specific singing techniques (strong chest voice, many melismata, twirls, extra syllables), slow rhythm controlled by the movements of the swing and slow tempo. In addition, texts of these songs are outstanding in their rich poetics. The oldest layer of swing melodies are made up of North-Estonian single-line melodies that are characterised by long end sound and range up to fourth; these are likely to belong to the oldest Finno-Ugric melody layer. Swing melodies as a peculiar and representative group of melodies have influenced both other song types of North Estonia and these of adjacent nations (Izhorians and Votians). There were specific swing songs in Southern and Northern Estonia.

During the last three centuries various swing types have appeared in Estonia: *rõhtkiiged* (seesaws), *püstkiiged* (swings of rope and wood), *pöörkiiged* (rotating swings or primitive carousels), *ripp- ja võrkiiged* (hammocks), *jalaskiiged* (rockers – rocking horses, rocking chairs, cradles), *vedrukiiged* (spring seesaws, springboards). Each kind of swing contains several subtypes. The constructions and building materials have changed over time; also the safety of swings has become an important aspect. For each swing type, the article outlines its users as well as its connections with calendar customs, games typically played around it, etc.

Swinging is also popular in present days. All kinds of rope swings or lighter wooden swings and comfortable suspension swings are common in playground environment. Although in the 20th century swings were regularly bought from shops, they are still often made by people themselves. From catalogues one can order adapted and modernised versions of old swing types. Large North Estonian swings can be found on open-air stages, fire making places where festivities are held during the Midsummer Days, swing hills, parks and tourist farms. There are no restrictions on the time of swinging and it can be practiced any time. Children and young people prevail among swingers, but there are no restrictions in terms of age or social belonging. Swing is used as a symbol by many social and hobby groups or clubs, different movements and regional societies (folk culture, new-shamanism, ethno-futurism, village societies, etc.). Despite the dominant assimilation process in swing-related customs, they are far from being monotonous and homogenous, since under the shade of superficial homogeneity, different social strata modify and shape these customs, revive old traditions, and create and develop new activities related to swinging. The recent example of the latter is *kiiking*, extreme sport activity that originates from daring to make the swing go 360 degrees.

5. Media as reorganiser of kid lore

(Media as the mediator of games and the source of new games)

With the launch of Estonian radio broadcasting in 1926 and the Estonian television in 1955, both have become important sources of information and entertainment for the Estonian people. Next to national television and radio, various commercial programmes broadcast their production (news, advertising and entertainment), not to mention foreign satellite channels. It is not surprising, then, if a media critic confidently states that the Estonians watch television as ardently as an old Fenno-Ugrian stared into flaming bonfire (Laasik 1998). Reading newspapers, listening to the radio, but first and foremost watching television, have transformed into a daily ritual, so habitual in everyday life that a person cannot be without it.

Media brings the world home to people, shaping their cultural views and by that also personalities. At the end of the 20th century we can claim in retrospect that the main force guiding (our) country and the whole western society is media (Peets 1998). The influence of media on individuals and culture has increasingly moved into the focus of journalists, sociologists, educators, etc. Even folklorists have made passing allusions and references to the influence of media in their studies (Rüütel 1999; Hiiemäe 1998; Kõiva 1998; Peebo 1995; Vissel 1996, etc.). But how are traditional culture and the sc. media culture related to each other? To which extent is the symbiosis of traditional and media culture possible? Will media eventually destroy traditional culture? These issues will be partly addressed in the following.

The study is based on the empirical, quite randomly collected and accumulated material on media games, discussing primarily television game shows that have become widely popular among the Estonian audience in the past five years (the article was written in spring, 1998). The game shows will be observed and analysed against the tendencies and changes in media and society. I have studied the influence of media to the worldview of adults and children, providing an overview of game types run in the Estonian television during the last 30 years and their sources in folklore, and pointing out changes in people's values and behavioural norms brought on by imported game shows.

The introductory part deals with the following issues: media and individual worldview, media and child, a short historical overview of older broadcasted game shows (the chess club) and games used in them for popularisation purposes (counting-out games, noughts and crosses).

By the early 1990s the feelings of national euphoria and TV programmes promoting nationalism and independence had been exhausted. The new aim of the Estonian media was to shape a cosmopolitan audience. The view formerly limited to the Soviet cultural space grew and seemed to expand to the culture area of the rest of the world.

The first half of the 1990s witnessed a considerable growth in the relative importance of game shows in the Estonian media entertainment. Radio

and television, Internet chat rooms and mailing lists provide numerous opportunities for their audience and interest groups and groups of friends to observe or participate in the games, or commenting on them. The tense struggle towards intellectual, respectable and moral ways of entertainment that was typical of the Soviet period was replaced with a casual, superficial and intellectually less challenging entertainment. These game shows lived in the present moment, which is what the entire showbiz is based on.

These late 1990s game shows had local celebrities or celebrities and common television viewers as guests, the audience participated actively in the shows, the majority of the games were individual game shows offering valuable prizes or money.

The article takes a closer look at the children's imitation of the two most popular game shows of the period *Reisile sinuga ja Kuulus ja kummaline*. Both game shows are based on the American format. *Reisile sinuga* (elsewhere known as *The Dating Game*, *Blind Date*, etc) was run by the national television channel since November 1993; *Kuulus ja kummaline* (based on the original format *What's My Line*) could be watched on the same channel since autumn 1995. The games that quickly achieved wide popularity were among the most popular entertainment programmes for a long time.

Globalisation evens out the cultural views of people, including children, making ethnic and regional peculiarities disappear and introducing the dominating international mass culture. The influence of mass culture on children's lore has been discussed for decades, emphasising the shortening of childhood and playing age, the weakening of people's emotional sensitivity, children's premature learning of grownup matters, the emergence of consumerism instead of human empathy, rendering not only entertainment but also human contact temporary. Media influence on the Estonian children's lore grew considerably in the 1990s, when the newly established independence opened Estonian television market to the media production of Western Europe and particularly of the United States, which was widely different from the production of the Soviet media. In the mid-1990s the Estonian television was flooded with novel and attractive game shows based on American formats, which quickly gained popularity among both adult viewers and children.

Conclusion

Estonian traditional culture has its roots in the agrarian village society. Low social position forced Estonian peasantry into a long life in traditional culture with its characteristic ways and norms of collective activities and communication. The distance from the old traditional society started to grow more than 300 years ago when school education reached rural areas, intensified with the abandonment of serfdom and accelerated under the wave of national awakening (on the second half of the 19th century). The Estonians were gradually becoming urbanised. More and more villagers found sources of livelihood other than agriculture. In this period, the activities, life style, family structure and ties between different generations, the surrounding socio-cultural and economical environment began to change. The cultural scene expanded and changed, as well. Compared to the agrarian society, various phenomena, such as temporal and spatial relations, the proportion of work and entertainment had changed, and human contact with nature had minimised. The earlier extended family was replaced by nuclear family structure, which also had a significant effect on the society. Today even the latter appears to be disappearing, being replaced by single-parent families. Media, mass culture and modern technological innovations have affected the Estonians in the same way as it has influenced other nations.

A changing society brings along changes in culture and the childhood of its members. The childhood of each new period truly does differ from that of other periods. In peasant society childhood was a synonym for work discipline, where gender roles and gender-based skills were acquired at home, under the guidance of parents and grandparents. Childhood in urban areas was considerably different - there children had less household chores and more leisure time to form groups who associated closely and played together on streets. The internal hierarchy of children's groups relied on age and personal traits, and the role of parent's support was inconsequential. Urbanisation introduced urban lifestyle in rural areas, in boroughs and villages. In the past ten years there has been a discussion about 'television generation': children are brought up by media rather than their parents. Recently, a new factor has become to influence children - the World Wide Web.

The uniqueness of children's lore lies in its transmitters (children, parents) and content. Kid lore includes a number of folklore genres that are also present in adult lore, such as folk songs (songs, their parodies), folk tales (fairy tales, legends, urban legends, narratives, jokes, anecdotes), games, entertainment, short forms of folklore (riddles and droodles, proverbs, phrases, word play), beliefs, customs, etc.

The present study provides a more detailed overview of the core genres of children's lore: games, entertainment, songs, and counting-out games. Children's lore reflects a unique world of emotions, activities, sense of

humour and way of perceiving the world. Due to their young age, short life experience and dependence from adults, children see the world around them differently than grown-ups, thus forming a productive environment for the emergence of children's lore in the narrow sense, which is typically mocking in nature, antiauthoritarian in attitude and full of obscenities. This part of children's lore may even be regarded as a counterculture to the adult world, their cultural patterns and educational models, taking place in the circles of children and remaining hidden from grown-ups. This subject has not attracted much scholarly interest in Estonia and in the present work traces of counterculture were only discussed in relation with newer counting-out rhymes and games.

Children's lore adapts to the surrounding environment, era, lifestyle and mentality. Therefore, children's culture of each period establishes its own traditional and cultural patterns, which can only be understood in this particular socio-cultural context. Certain forms of folklore attract greater popularity, while others are abandoned to be rediscovered later. In a longer perspective it is possible to notice the general changing process of children's lore, where the part which has lost its important function is gradually abandoned until it is completely forgotten (herding songs), whereas very little may remain (like hoots, single fragmentary spells), representing the most primary level of form.

One form of entertainment that has been preserved in children's lore is ancient ritual and magical activities, such as, for example, swinging. These unpretentious ways of children's entertainment reflect the part of folklore that was once only "the tip of the iceberg" of the onetime complex system of beliefs and rituals.

Not all forms of children's lore can be traced back to the authentic Estonian tradition - the roots and examples of several of them must be searched from the old traditions of other nations. Borrowed genres and structures are adapted to the local cultural context and taste. New phenomena are spread fast with progress in the development of communication networks and increasing mobility of people, but they are short-termed and more improvised.

Newer children's lore is closely interrelated with pop culture. Children adopt media products faster than adults, because their games are generally based on imitation. Also, for them the line between familiar and alien is obscurer and the effect of images is stronger than that of words. Children reshape the phenomena of pop culture according to their understanding, which is considerably different from how adults receive and reflect them.

Even though educationists and some researchers of culture have predicted the abandonment of games and shortening of childhood, there is no evidence of that in children's lore. Children's games, in particular, can hardly be affected by school education and/or literature. The games, many of which are still played among children today, usually exist totally independently from literature on games, teacher's education or educational materials. The nostalgic concern about childhood becoming shorter should

be viewed rather sceptically. Children's involvement in household chores is minimising, and often their only responsibility for their family is studying. If we look at today's adults, it appears that childhood, contrary to the above predictions, is even becoming longer with education becoming a life-long process rather than being limited to the youth. Games, either in television, in the Internet or personal relations, are becoming increasingly important in people's leisure time.

Regardless of the rapid adoption of new cultural phenomena by children and their reflection in children's games and entertainment, structural changes are not brought on very rapidly. Games popular at some point of time may be forgotten soon, but children's lore of longer tradition remains, and is only modified to fit the new environment. The same applies to the songs of parents, which have been given new content, as, regardless of their novelty (author songs from school song books and media), they form a conservative song group where pop songs are not acceptable.

Modern children's lore is global in many ways and the Balto-Finnic, Baltic, Slavic and Germanic traditions are less different from each other than they were half a century ago. The versatility conditioned by the cultural space and relations during the emergence of the older children's lore has largely eliminated differences in local traditions under the influence of mass media.